

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

Π Ρ Α Κ Τ Ι Κ Α

ΤΗΣ

ΑΚΑΔΗΜΙΑΣ ΑΘΗΝΩΝ

ΕΤΟΣ 2015: ΤΟΜΟΣ 90ος

ΤΕΥΧΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟΝ

ΤΑΞΙΣ ΤΩΝ ΓΡΑΜΜΑΤΩΝ ΚΑΙ ΤΩΝ ΚΑΛΩΝ ΤΕΧΝΩΝ

ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ

ΓΡΑΦΕΙΟΝ ΔΗΜΟΣΙΕΥΜΑΤΩΝ ΤΗΣ ΑΚΑΔΗΜΙΑΣ ΑΘΗΝΩΝ

2015

Π Ρ Α Κ Τ Ι Κ Α

ΤΗΣ

ΑΚΑΔΗΜΙΑΣ ΑΘΗΝΩΝ

ΤΟΜΟΣ 90ος

ΤΕΥΧΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟΝ

ΠΡΟΕΔΡΙΑ ΔΗΜΗΤΡΙΟΥ Β. ΝΑΝΟΠΟΥΛΟΥ

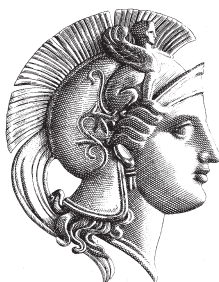
ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ
ΓΡΑΦΕΙΟΝ ΔΗΜΟΣΙΕΥΜΑΤΩΝ
Πανεπιστημίου 28, 10679 Αθήναι
www.academyofathens.gr
dim@academyofathens.gr

ISSN 0369-8106

Π Ρ Α Κ Τ Ι Κ Α
ΤΗΣ
ΑΚΑΔΗΜΙΑΣ ΑΘΗΝΩΝ

ΕΤΟΣ 2015: ΤΟΜΟΣ 90ος

ΤΕΥΧΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟΝ
ΤΑΞΙΣ ΤΩΝ ΓΡΑΜΜΑΤΩΝ ΚΑΙ ΤΩΝ ΚΑΛΩΝ ΤΕΧΝΩΝ

ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ
ΓΡΑΦΕΙΟΝ ΔΗΜΟΣΙΕΥΜΑΤΩΝ ΤΗΣ ΑΚΑΔΗΜΙΑΣ ΑΘΗΝΩΝ
2015

ΠΙΝΑΞ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ

τοῦ 90οῦ Τόμου τῶν Πρακτικῶν τοῦ ἔτους 2015

ΤΕΥΧΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟΝ

	Σελ.
ΣΥΝΕΔΡΙΑ ΤΗΣ 29ΗΣ ΙΑΝΟΥΑΡΙΟΥ 2015	9
ΣΥΝΕΔΡΙΑ ΤΗΣ 17ΗΣ ΜΑΡΤΙΟΥ 2015	15
ΣΥΝΕΔΡΙΑ ΤΗΣ 24ΗΣ ΜΑΡΤΙΟΥ 2015	41
ΣΥΝΕΔΡΙΑ ΤΗΣ 21ΗΣ ΑΠΡΙΛΙΟΥ 2015	45
ΣΥΝΕΔΡΙΑ ΤΗΣ 28ΗΣ ΑΠΡΙΛΙΟΥ 2015	69
ΣΥΝΕΔΡΙΑ ΤΗΣ 7ΗΣ ΜΑΪΟΥ 2015	111
ΣΥΝΕΔΡΙΑ ΤΗΣ 19ΗΣ ΜΑΪΟΥ 2015	129
ΣΥΝΕΔΡΙΑ ΤΗΣ 8ΗΣ ΟΚΤΩΒΡΙΟΥ 2015	159
ΣΥΝΕΔΡΙΑ ΤΗΣ 27ΗΣ ΟΚΤΩΒΡΙΟΥ 2015	163
ΣΥΝΕΔΡΙΑ ΤΗΣ 3ΗΣ ΝΟΕΜΒΡΙΟΥ 2015	183
ΣΥΝΕΔΡΙΑ ΤΗΣ 26ΗΣ ΝΟΕΜΒΡΙΟΥ 2015	193
ΣΥΝΕΔΡΙΑ ΤΗΣ 1ΗΣ ΔΕΚΕΜΒΡΙΟΥ 2015	211
ΣΥΝΕΔΡΙΑ ΤΗΣ 22ΑΣ ΔΕΚΕΜΒΡΙΟΥ 2015	235
ΕΚΘΕΣΗ ΠΕΠΡΑΓΜΕΝΩΝ ΤΟΥ ΚΕΝΤΡΟΥ ΕΡΕΥΝΗΣ ΤΩΝ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΩΝ ΔΙΑΛΕΚΤΩΝ ΚΑΙ ΙΔΙΩΜΑΤΩΝ – ΙΑΝΕ	251
ΕΚΘΕΣΗ ΠΕΠΡΑΓΜΕΝΩΝ ΤΟΥ ΚΕΝΤΡΟΥ ΕΡΕΥΝΗΣ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΛΛΟΓΡΑΦΙΑΣ	255
ΕΚΘΕΣΗ ΠΕΠΡΑΓΜΕΝΩΝ ΤΟΥ ΚΕΝΤΡΟΥ ΕΡΕΥΝΗΣ ΤΟΥ ΜΕΣΑΙΩΝΙΚΟΥ ΚΑΙ ΝΕΟΥ ΕΛΛΗΝΙΣΜΟΥ	257
ΕΚΘΕΣΗ ΠΕΠΡΑΓΜΕΝΩΝ ΤΟΥ ΚΕΝΤΡΟΥ ΕΡΕΥΝΗΣ ΤΗΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ ΤΟΥ ΝΕΩΤΕΡΟΥ ΕΛΛΗΝΙΣΜΟΥ	260
ΕΚΘΕΣΗ ΠΕΠΡΑΓΜΕΝΩΝ ΤΟΥ ΚΕΝΤΡΟΥ ΕΡΕΥΝΗΣ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΚΑΙ ΛΑΤΙΝΙΚΗΣ ΓΡΑΜΜΑΤΕΙΑΣ	262
ΕΚΘΕΣΗ ΠΕΠΡΑΓΜΕΝΩΝ ΤΟΥ ΚΕΝΤΡΟΥ ΕΡΕΥΝΗΣ ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΩΝ ΟΡΩΝ ΚΑΙ ΝΕΟΛΟΓΙΣΜΩΝ	264

ΕΚΘΕΣΗ ΠΕΠΡΑΓΜΕΝΩΝ ΤΟΥ ΚΕΝΤΡΟΥ ΕΡΕΥΝΗΣ ΤΗΣ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΟΣ	266
ΕΚΘΕΣΗ ΠΕΠΡΑΓΜΕΝΩΝ ΤΟΥ ΚΕΝΤΡΟΥ ΕΡΕΥΝΑΣ ΤΗΣ ΒΥΖΑΝΤΙΝΗΣ ΚΑΙ ΜΕΤΑΒΥΖΑΝΤΙΝΗΣ ΤΕΧΝΗΣ.....	270
ΕΥΡΕΤΗΡΙΟΝ ΚΑΤΑ ΣΥΓΓΡΑΦΕΑ.....	275

ΠΡΑΚΤΙΚΑ ΤΗΣ ΑΚΑΔΗΜΙΑΣ ΑΘΗΝΩΝ

ΔΗΜΟΣΙΑ ΣΥΝΕΔΡΙΑ ΤΗΣ 29ΗΣ ΙΑΝΟΥΑΡΙΟΥ 2015

Παρουσίαση τοῦ βιβλίου
Τὰ Φαινόμενα τοῦ Ἄρατου
στοὺς σύγχρονους καὶ τοὺς μεταγενέστερούς του,
τοῦ κ. Χαρίλαου Ε. Αὐγερινοῦ

ἀπὸ τὸν Ἀκαδημαϊκὸ κ. Νικόλαο Κονομῆ

Ἔχω τὴν τιμὴ νὰ σᾶς παρουσιάσω τὴ μονογραφία τοῦ νέου φιλολόγου Χαρίλαου Αὐγερινοῦ μετὶ τίτλου *Τὰ Φαινόμενα τοῦ Ἄρατου* στοὺς σύγχρονους καὶ τοὺς μεταγενέστερούς του.

Ὁ ποιητὴς Ἄρατος ἀπὸ τοὺς Σόλους τῆς Κιλικίας (4ος πρὸς 3ο αἰώνα π.Χ.) ἦταν μιὰ σπουδαία προσωπικότητα τῶν γραμμάτων καὶ ὁ πρῶτος poeta doctus, καὶ ἀπὸ τὸν 3ο αἰώνα π.Χ. τὰ *Φαινόμενα* ἦταν ἤδη ὀνομαστὰ γιὰ τὴ λεπτότητά τους. Παρὰ τὶς τέσσερις ἀρχαῖες βιογραφίες του, οἱ ὁποῖες προέρχονται ἀπὸ τὸν ὑπομνηματιστὴ του Βόηθον ἀπὸ τὴ Σιδώνα, λίγα πράγματα γνωρίζουμε γιὰ τὴ ζωὴ καὶ τὸ ἔργο του. Ἀπὸ τὰ πολυάριθμα ἔργα του, τὴ φήμη του ὀφείλει κυρίως στὸ ἔργο του *Φαινόμενα καὶ Διοσημεῖαι*, δηλαδὴ ὅ,τι φαίνεται στὸν οὐρανὸ (= ἀστρονομικὰ φαινόμενα), καθὼς καὶ τὰ μετεωρολογικὰ σημεῖα τῆς φύσης. Οἱ πηγές τοῦ Ἄρατου ἕως σήμερα ἦταν δύσκολο νὰ ἐξιχνιαστοῦν, ἐκτὸς τοῦ ὅτι χονδρικὰ στὰ καθαρὰ ἀστρονομικὰ μέρη καὶ τὰ μετεωρολογικὰ σημεῖα πηγὴ θεωροῦνταν ὁ Εὐδόξος ἀπὸ τὴν Κνίδο καὶ λίγος ὁ Κάλλιππος ἀπὸ τὴν Κύζικο, καθὼς καὶ ὁ Ἀριστοτέλης ἢ ὁ Θεόφραστος. Ἄλλη πηγὴ του ἦταν ὁ Ἡσίοδος, τόσο στὰ μετρικὰ ζητήματα σχετικὰ μετὸν ἑξασύλλαβο ὅσο καὶ σὲ μερικὰ θέματα τοῦ περιεχομένου (π.χ. γεωργικὴ ζωή, *Ἔργα καὶ Ἡμέραι*), ἀλλὰ ὁ Ἄρατος διαφωνεῖ ριζικὰ μετὸν Ἡσίοδο

σὲ ὅ,τι ἀφορᾷ τὴ θεοδικία (χρυσὴ ἐποχή), γιὰτὶ κοσμολογικὰ παρουσιάζει ἕναν στωικὸ Δία, ποὺ σὲ τελικὴ ἀνάλυση ἀνάγεται στὸν Ποσειδῶνιο. Ἰδιαιτέρη σημασία ἀπέκτησαν τὰ Φαινόμενα μετὰ τὴ μετάφρασή τους ἀπὸ τὸν Κικέρωνα καὶ τὴ μίμησή τους ἀπὸ τὸν Βιργίλιο καὶ τὸν Μανίλιο. Ἦταν ἀπὸ τὰ λίγα ἑλληνικὰ κείμενα ποὺ ἦταν γνωστὰ καὶ ἄσκησαν ἐπιρροή στὸν λατινικὸ Μεσαίωνα καὶ στοὺς νεότερους χρόνους.

Μὲ τὸν ὄρο πρόσληψη ἐννοεῖται ἡ ἀποκάλυψη τῶν πηγῶν, ἀλλὰ προπαντὸς ἡ ἐπίδραση ποὺ ἄσκησε ἕνας συγγραφέας καὶ ἡ χρησιμοποίησή του ἀπὸ τοὺς μεταγενέστερους. Μὲ τὸν τρόπο αὐτὸ ἕνα ἔργο συνδέεται μὲ τὶς πηγές του καὶ τοὺς μετέπειτα ἀναγνώστες του καὶ ἔτσι ὑποβοηθεῖται ἡ κατανόησή του ἀπὸ τὸν σημερινὸ ἀναγνώστη καὶ διευκολύνεται ἡ ἐρμηνεία του. Γιὰ τὴν ἐξιχνίαση τῶν πηγῶν καὶ τῆς ἐπίδρασής τους ὁ συγγραφέας τοῦ ἔργου ποὺ σᾶς παρουσιάζω ἀφιερώνει 850 σελίδες. Ἡ ἔρευνά του ἐκτείνεται ἀπὸ τὸν 3ο αἰῶνα π.Χ. ἕως τὴν πρωτοβυζαντινὴ περίοδο. Ἡ μονογραφία αὐτὴ ἔχει ἀξιώσεις πρωτοτυπίας λόγῳ τῆς ἀνάδειξης πολλῶν ἄγνωστων ἕως σήμερα μαρτυριῶν μαζὶ μὲ τὴν πρωτότυπη ἐξαντλητικὴ σύνθεση τοῦ μεγάλου ὕλικου. Ἡ συμβολὴ τῆς σὲ μιὰ πιὸ ἐνδελεχὴ σπουδῇ τοῦ ἔργου τοῦ Ἀράτου εἶναι τεράστια.

Ὅπως ὁ τίτλος τῆς ἐργασίας δηλώνει, τὸ ἔργο *Τὰ Φαινόμενα* τοῦ Ἀράτου στοὺς σύγχρονους καὶ τοὺς μεταγενέστερους του ἐξετάζει τὴν ἐπιβίωση καὶ πρόσληψη τοῦ κειμένου στὴν ἑλληνικὴ γραμματεία. Κατ' ἀρχήν, ἀποδεικνύεται ὅτι ὁ Ἄρατος δὲν ἦταν στωικός, ἀπλῶς τὸν οἰκειοποιήθηκε μεταγενέστερα ἢ Στοά. Στὸ ἔργο τοῦ Ἀράτου ἀπηχοῦνται τὰ φιλοσοφικο-θρησκευτικὰ ἐνδιαφέροντα τῶν Σχολῶν τοῦ 4ου αἰῶνα π.Χ. Στὸ προοίμιο καὶ εἰδικὰ στὴν παρέμβαση τῆς Δίκης-Παρθένου ἀπαντοῦν ὀρφικὰ καὶ πυθαγορικὰ στοιχεῖα σχετικὰ μὲ τὴν ἀθηναϊκὴ ἐορτὴ τῶν Βουφονίων. Πηγὴ τοῦ ποιητῆ ἦταν πιθανὸν ὁ Ἐπιμενίδης καὶ σίγουρα τὰ θρησκευτικὰ ἔργα τοῦ Εὐδήμου τοῦ Ρόδιου, τοῦ Θεοφράστου καὶ τοῦ Δικαιάρχου ἀπὸ τὴ Μεσσήνη. Τὸ πανθειστικὸ ἀράτειο προοίμιο ἔχει ὁμοιότητες μὲ τὸν Πάπυρο τοῦ Δερβενίου καὶ μὲ τὸν Ὑμνο τῶν Κουρήτων, τὸν θεὸ τοῦ ὁποίου ταύτισε ὁ Ἄρατος μὲ τὸν Δικταῖο Δία καὶ τὸν Δία τῶν Φαινομένων ὡς προστάτη τῆς γεωργίας. Ὁ Ἄρατος ἀναγνώρισε ἐπίσης τὴν ἀρχαιότητα τῆς λατρείας τοῦ θεοῦ τῆς Δίκης, τὸν ὁποῖο συνέδεσε μὲ τὴ δημιουργία τῶν ἀστερισμῶν καὶ τὶς ἀπαρχές τῆς ἀστρονομίας. Παράλληλα, ἡ σχέση τῶν Φαινομένων μὲ τὴν προσωκρατικὴ γραμματεία καὶ κοσμοβιολογία εἶναι κυρίως ὑφολογικὴ στὸ

πλαίσιο του διδακτικού έπους. Έκφράζεται ή γνώμη ότι ό ποιητής ένδέχεται νά σταχυολόγησε όρους από συλλογές, όπως τό έργο *Φυσικῶν δόξαι* του Θεοφράστου. Η σχέση του ποιήματος με την περιπατητική γραμματεία γίνεται προφανής στο έπιστημονικό περιεχόμενο των *Φαινομένων*. Η αστρονομία-κοσμολογία του έργου άντλεϊ στοιχεΐα από τον Άριστοτέλη, καθώς και απόψεις από τον Εύκλειδη και τον Αύτόλυκο τον Πιταναΐο, πέρα από την ένγνωσμένη όφειλή του στην εϋδόξεια ούρανογραφία. Δέν αποκλείεται έδῶ νά χρησιμοποιήθηκε ειδικό έγχειρίδιο (του Εϋδήμου;). Για τὰ προγνωστικά άξιοποίησε τὰ *Μετεωρολογικά* και τό προγνωστικό έργο του Άριστοτέλη ή του Θεοφράστου.

Με νέα στοιχεΐα ύποστηρίζεται ότι τό σωζόμενο έργο *Περί σημείων* εΐναι νόθο και άντλεϊ ύλικό από τὰ *Φαινόμενα*. Καταδεικνύεται επίσης ότι ό ποιητής άντλησε με πρωτότυπο τρόπο από τὰ έργα φυτολογίας του Θεοφράστου και από τον Ξενοφόντα. Η φιλοσοφικο-κοσμολογική σκέψη του, ειδικά σέ ό,τι άφορᾷ την έννοια του Θεοϋ-Δημιουργοϋ και Πατέρα, ακολουθεΐ την άντίστοιχη πλατωνική άποψη. Ο Άρατος υίοθέτησε τους πλατωνικούς όρους και την πλατωνική άποψη των έμβιων άστρον. Άξιοποίησε επίσης τον Ξενοφόντα. Στο ποΐημα, ή περιγραφή του κόσμου εΐναι διττή: (1) ό κόσμος ως τεχνούργημα, και (2) ό κόσμος ως έμβιο όν. Έτσι ό πολυμαθής αυτός ποιητής φαίνεται νά βασίστηκε σέ τεχνικά έγχειρίδια κατά την παραμονή του στην Αθήνα.

Τήν έπιβίωση του ποιήματος βρίσκει ό συγγραφέας ότι την καθόρισαν οί πρώτες έρμηνευτικές απόπειρες. Συγκεκριμένα, μιᾷ διττή ροδιακή παράδοση των *Φαινομένων*, αυτή που άφορᾷ την ιστορία του κειμένου και ή άλλη την έρμηνεία του, και ότι παράλληλα με τή ροδιακή έκδοση υπήρχε και ή άλεξανδρινή (2ος αΐώνας π.Χ.). Η εξήγηση του έργου του Άράτου στη Ρόδο καθοδηγήθηκε από τον Πραξιφάνη τον Μυτιληναΐο, τον Βόηθο τον Σιδώνιο, τον Ίππαρχο και τον Ποσειδώνιο. Ο πρώτος ίσως νά επέκρινε μάλιστα τον Άρατο λόγω των όφειλῶν του στους περιπατητικούς. Η Σχολή τῆς Ρόδου εξάλλου συνέδεσε τον ποιητή με τή Στοά και τή δοξογραφία. Τὰ ειδικά έργα του Αττάλου, του Ίπάρχου, του Βοήθου και του Ποσειδωνίου δείχνουν ότι τό ποΐημα διδασκόταν στην εκπαίδευση και ότι σημαντικός διάμεσος κρίκος τῆς έρμηνευτικῆς παράδοσης ἦταν ό Αχιλλέας ό Ψευδο-Τάτιος. Κι έτσι δημιουργοϋνται έπιφυλάξεις για τή σπουδαιότητα τῆς έκδοτικῆς και εξηγητικῆς εργασίας του Θεώνα (1ος αΐώνας π.Χ.) όπως

πιστευόταν προηγούμενος. Από τον 2ο αιώνα π.Χ. Ρόδιοι και Περγαμηνοί φιλόλογοι εισήγαγαν τα Φαινόμενα στην όμηρική έρμηνευτική. Τμήματα του έργου και ή εικόνογραφία του αξιοποιήθηκαν στην κοσμολογική ανάγνωση διάσημων χωρίων (δέπας [Λ τής *Ιλιάδας*] και *άσπίδα* [στό Σ]). Έτσι ποίηση και τέχνη συνδυάζονται στην έρμηνεία του ποτηριού του Νέστορα (Ασκληπιάδης ό Μυρλεανός) και επανέρχονται στον έλληνορωμαϊκό κλάδο τής παράδοσης των Φαινομένων (έπιγράμματα για μέλη των Pisones). Στο ίδιο πλαίσιο ανήκει και ή αξιοποίηση του Άράτου από τον Ίούλιο Καίσαρα (*De astris*). Η άπαρατήρητη μαρτυρία του Διοδώρου δείχνει ότι ύπηρχε μιá άρχαιότατη λατρεία του Δικταίου Δία και των τροφών του.

Ότι τó ποίημα είχε εισαχθεί στην εκπαίδευση των αυτοκρατορικών χρόνων συνάγεται από λογοτεχνικές μαρτυρίες, μαρτυρίες γραμματικών, άνθολόγια και παπυρικά άποσπάσματα των Φαινομένων. Άναδεικνύεται άκόμη ή μεταγενέστερη προτίμηση σε κάποια άράτεια χωρία που έξηγοούνται: (α) ως εισαγωγή άποσπασμάτων στην *έγκύκλιο παιδεία*, (β) ως αξιοποίηση τμημάτων (όπως ό μύθος τής Δίκης-Παρθένου) στη διδασκαλία τής ρητορικής, στη φιλοσοφική έρμηνεία των μύθων και στην κοσμολογία. Τό ποίημα όμως διδασκόταν και σε άνώτερο επίπεδο ως εισαγωγικό στην άστρονομία. Η ρητορική παιδεία έξηγει την κριτική του Λογγίνου (10.6) και την αξιοποίηση του Άράτου από τον Μάξιμο τον Τύριο και τον Άλκίφρονα. Διαπιστώνεται επίσης ή ύπαρξη «εισαγωγικών έρμηνευτικών σχημάτων» στην άράτεια φιλολογία (Σχόλια). Η διαίρεση του έργου σε δύο μέρη (Βόηθος) ή σε πολλά τμήματα (σε χφφ.) μαρτυρά επίσης τή διδασκαλία και την έρμηνεία των Φαινομένων διαχρονικά. Στα συμφραζόμενα τής διδασκαλίας του ποιήματος έντοπίζονται χωρία του Πλουτάρχου που πρέπει νά άνάγονται στο χαμένο έργο *Αίτια* των Άράτου διοσημειών. Ένωρίς τó προσίμιο του ποιήματος κατέστη διακείμενο, όπως άποδεικνύει ή έξέταση παραθεμάτων, παραφράσεων και άναμνήσεων του έν λόγω τμήματος (3ος αιώνας π.Χ.-6ος αιώνας μ.Χ.). Στην ύστερη άρχαιότητα τó προσφιές στη σχολική εκπαίδευση τμήμα τής Δίκης-Παρθένου άποκτá επίσης διακειμενική ισχύ. Από τον Γρηγόριο τον Ναζιανζηνό και τον Λεωνίδα τον Ταραντίνο διαπιστώνεται ότι τά όρφικα-πυθαγορικά στοιχεία των Φαινομένων έντοπίστηκαν ήδη από την άρχαιότητα. Άλλες μαρτυρίες δείχνουν ότι τó ποίημα ένδιέφερε τον κύκλο του Λιβανίου στην Άντιόχεια αλλά και τής φιλοσόφου Ύπατίας στην Άλεξάνδρεια.

Για πρώτη φορά έρευνάται ή αξιοποίηση των Φαινομένων στην πρώιμη χριστιανική γραμματεία. Με βάση το ιδεολογικο-θρησκευτικό υπόβαθρο εξετάζεται ή παράθεση του πέμπτου στίχου στον λόγο του Άπ. Παύλου στον Άρειο Πάγο και ή σχετική έρμηνευτική παράδοση. Τήν έπαφή τους με τα Φαινόμενα οί χριστιανοί μάρτυρες τήν όφείλουν στη βασική τους παιδεία και σε άνθολόγια. Παράλληλα, σχετικοί Άπολογητές έθεσαν σε νέα συμφραζόμενα το προοίμιο με διάμεσο τήν Ιουδαϊκή άπολογητική γραμματεία. Στην άντιαιρετική γραμματεία ή λεπτομερής έκθεση τής χρήσης του Άράτου στον Έλεγχο του Ίππολύτου Ρώμης άποδεικνύει ότι Γνωστικοί αίρετικοί άλληγόρησαν τήν άράτεια ούρανογραφία, ύποβοηθούμενοι άπό σχολιασμένη και εικονογραφημένη έκδοση των Φαινομένων άλλά και τή συναφή άράτεια φιλολογία (Πλούταρχος). Τέλος, στο πεδίο τής πατερικής γραμματείας άναδεικνύεται ή άπαρατήρητη παράφραση έως τώρα τής άκροστιχίδας των Φαινομένων άπό τον Καισαρείας Βασίλειο.

Ή έργασία, έκτός άπό μιá περίληψη στην άγγλική (σ. 907-919), παραθέτει λεπτομερειακούς πίνακες: 1) πηγών, και 2) όνομάτων, όρων, έννοιών (σ. 803-906) και έκτενέστατη βιβλιογραφία (σ. xix-lxxxv).

ΠΡΑΚΤΙΚΑ ΤΗΣ ΑΚΑΔΗΜΙΑΣ ΑΘΗΝΩΝ

ΔΗΜΟΣΙΑ ΣΥΝΕΔΡΙΑ ΤΗΣ 17ΗΣ ΜΑΡΤΙΟΥ 2015

ΥΠΟΔΟΧΗ ΤΟΥ ΑΚΑΔΗΜΑΪΚΟΥ κ. ΘΕΟΔΩΡΟΥ ΑΝΤΩΝΙΟΥ

ΠΡΟΣΦΩΝΗΣΗ ΑΠΟ ΤΟΝ ΑΝΤΙΠΡΟΕΔΡΟ
κ. ΘΑΝΑΣΗ ΒΑΛΤΙΝΟ

Ἡ Ἀκαδημία Ἀθηνῶν ὑποδέχεται σήμερα ὡς καινούργιο μέλος τῆς τὸν συνθέτη κ. Θεόδωρο Ἀντωνίου. Ὁ κ. Ἀντωνίου γεννήθηκε στὴν Ἀθήνα. Σπούδασε βιολί, φωνητικὴ καὶ σύνθεση στὸ Ἐθνικὸ Ὦδεῖο καὶ στὸ Ἑλληνικὸ Ὦδεῖο τῆς Ἀθήνας. Συνέχισε τὶς σπουδές του στὴ Γερμανία, σὲ Μόναχο καὶ Ντάρμστατ. Ἐχει διδάξει σύνθεση, διεύθυνση καὶ ἐνορχήστρωση σὲ ἐκπαιδευτικὰ ἰδρύματα τῶν Ἠνωμένων Πολιτειῶν Ἀμερικῆς, ὅπως τὰ Πανεπιστήμια τοῦ Στάνφορντ καὶ τῆς Γιούτα, ἡ Μουσικὴ Ἀκαδημία τῆς Φιλαδέλφειας, τὸ Πανεπιστήμιο τῆς Βοστόνης κ.ἄ. Ἐχει συνθέσει μουσικὴ γιὰ πολλὰ θεατρικὰ καὶ κινηματογραφικὰ ἔργα, καθὼς καὶ παραστάσεις ἀρχαίας τραγωδίας. Ἐχει τιμηθεῖ μὲ πολλὰ βραβεῖα στὴν Ἑλλάδα καὶ στὸ ἐξωτερικό.

Ὁ κ. Θεόδωρος Ἀντωνίου εἶναι ἓνας ἀπὸ τοὺς σημαντικότερους ἐν ζωῇ Ἑλληνες συνθέτες καὶ μιὰ σπουδαία μορφή τοῦ 20οῦ καὶ 21ου αἰώνα γιὰ τὸν ἑλληνικὸ χῶρο.

Κύριε συνάδελφε, ἀγαπητὲ Θεόδωρε, ἐκλεκτὲ φίλε, ἡ Ἀκαδημία Ἀθηνῶν εἶναι εὐτυχῆς πού σε καλωσορίζει καὶ σοῦ ἀπευθύνει θερμὲς εὐχὲς γιὰ συνέχιση τῆς μεγάλης καλλιτεχνικῆς προσφορᾶς σου. Σὲ καλῶ νὰ σε περιβάλω μὲ τὸ μεγάλο διάσημο τοῦ Ἰδρύματος.

Καὶ τώρα παρακαλῶ τὸν Ἀκαδημαϊκὸ κ. Σπύρο Εὐαγγελᾶτο νὰ ἀνέβει στὸ βῆμα καὶ νὰ παρουσιάσει τὸ ἔργο τοῦ νέου Ἀκαδημαϊκοῦ.

Στό τέλος τῆς ὅλης ἐκδήλωσης θά τραγουδήσει ἡ παιδική χορωδία Rosarte, ὑπὸ τῆ διεύθυνση τῆς κυρίας Μαστροσάββα, δύο ἔργα τοῦ κ. Ἀντωνίου:

1. «Ἐπιτάφιος» ἀφιερωμένο στὸν Δημήτρη Μητρόπουλο, καὶ
2. «Εἰρήνη Εἶναι:» εἰδικὰ γραμμένο γιὰ τῆ Rosarte.

ΠΑΡΟΥΣΙΑΣΗ ΑΠΟ ΤΟΝ ΑΚΑΔΗΜΑΪΚΟ
κ. ΣΠΥΡΟ Α. ΕΥΑΓΓΕΛΑΤΟ

Ὁ Θεόδωρος Ἀντωνίου, ἓνας ἀπὸ τοὺς ἐντελῶς κορυφαίους Ἑλληνες συνθέτες τῆς μεταπολεμικῆς γενιᾶς, γεννήθηκε στὴν Ἀθήνα τὸ 1935. Σπούδασε βιολί, φωνητικὴ καὶ σύνθεση στὸ Ἐθνικὸ Ὡδεῖο καὶ στὸ Ἑλληνικὸ Ὡδεῖο τῆς Ἀθήνας καὶ συνέχισε τὶς σπουδές του γιὰ σύνθεση καὶ διεύθυνση ὀρχήστρας στὴ Μουσικὴ Ἀκαδημία τοῦ Μονάρχου καὶ στὸ Διεθνὲς Μουσικὸ Κέντρο τοῦ Ντάρμστατ. Δίδαξε μουσικὴ στὰ Πανεπιστήμια τοῦ Στάνφορντ καὶ τῆς Γιούτα, στὴ Μουσικὴ Ἀκαδημία τῆς Φιλαδέλφειας καὶ στὸ Πανεπιστήμιο τῆς Βοστόνης (ΗΠΑ). Ἀπὸ τὸ 1974 ἕως τὸ 1985 ὑπῆρξε συνδιευθυντῆς ὅλων τῶν δραστηριοτήτων σύγχρονης μουσικῆς στὸ Μουσικὸ Κέντρο τοῦ Τάνγκελγουντ. Ἀπὸ τὸ 1989 κατέχει τὴ θέση τοῦ προέδρου τῆς Ἑνώσεως Ἑλλήνων Μουσουργῶν. Ὑπῆρξε ἰδρυτῆς τῆς Πειραματικῆς Λυρικῆς Σκηπῆς καὶ καλλιτεχνικὸς διευθυντῆς της ἀπὸ τὸ 2004 ἕως τὸ 2011.

Ἡ ἐργογραφία του ἀριθμεῖ πάνω ἀπὸ 450 ἔργα, πολλὰ ἀπὸ τὰ ὁποῖα εἶναι παραγγελίες μεγάλων ὀρχηστρῶν καὶ ἰδρυμάτων. Περιλαμβάνει τρεῖς ὅπερες, *Περίανδρος* (1977-1979), *Βάχχες* (1991-1992), *Οιδίπους ἐπὶ Κολωνῶ* (1997) [Παραγγελία τῆς Συμφωνικῆς Ὀρχήστρας τῆς Ραδιοφωνίας SWF Μπάντεν Μπάντεν – Βραβεῖο Μουσικῆς τῆς Ἑνώσεως Ἑλλήνων Θεατρικῶν καὶ Μουσικῶν Κριτικῶν (1998)], *χορωδιακὰ ἔργα, καντάτες, ἔργα μουσικῆς δωματίου, ἔργα γιὰ σολίστ, συμφωνικὰ ἔργα καὶ κοντσέρτα*. Ἐνδεικτικὰ ἀναφέρονται: τρεῖς συμφωνίες, ἡ καντάτα «*Νενικήκαμεν*» (1972) [Παραγγελία τῆς Συμφωνικῆς Ὀρχήστρας τῆς Ραδιοφωνίας καὶ τῆς πόλης τοῦ Μονάρχου γιὰ τοὺς Ὀλυμπιακοὺς Ἀγῶνες τοῦ 1972], πέντε κοντσέρτα γιὰ πιάνο, τρία κοντσέρτα γιὰ βιολί, ἕξι κουαρτέτα ἐγχόρδων κ.ἄ. Ἔχει γράψει περίπου 150 ἔργα γιὰ τὸ θέατρο καὶ τὸν κινηματογράφο, ἐκ τῶν ὁποίων τὰ 60 εἶναι μουσικὴ γιὰ ἀρχαῖες τραγωδίες.

Έχει διευθύνει πολλές μεγάλες ὀρχήστρες και μουσικά σύνολα παγκοσμίως, ὅπως τὴν ὀρχήστρα δωματίου τῆς Συμφωνικῆς Ὀρχήστρας τῆς Βοστώνης, τὶς ὀρχήστρες τῶν ραδιοφωνιῶν τοῦ Βερολίνου, τοῦ Παρισιοῦ καὶ τῆς Βαυαρίας, τὴν ὀρχήστρα Tonhalle τῆς Ζυρίχης, τὴν ὀρχήστρα τῆς Ἐθνικῆς Λυρικῆς Σκηπῆς, τὴν Κρατικὴ Ὀρχήστρα Ἀθηνῶν, τὴν Καμεράτα κ.ἄ.

Ἀπὸ τὰ 25 περίπου βραβεῖα καὶ διακρίσεις ἀναφέρονται ἐνδεικτικὰ: βραβεῖο Richard Strauss τῆς πόλης τοῦ Μονάχου (1964), βραβεῖο Κάρολος Κούν (1988) γιὰ τὴν προσφορά του στὸν χῶρο τῆς θεατρικῆς μουσικῆς, ἀριστεῖο διδασκαλίας Metcalf τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Βοστώνης (1991), βραβεῖο τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν γιὰ τὸ σύνολο τῆς προσφορᾶς του στὴ μουσικὴ (1997), Ἐπίτιμος Διδάκτωρ τοῦ Τμήματος Μουσικῶν Σπουδῶν τοῦ Ἰονίου Πανεπιστημίου (2003), Ταξιάρχης τοῦ Γάγγατος τῆς Τιμῆς ἀπὸ τὸν Πρόεδρο τῆς Ἑλληνικῆς Δημοκρατίας (Φεβρουάριος 2007) καὶ Ἐπίτιμος Διδάκτωρ τοῦ Τμήματος Μουσικῶν Σπουδῶν τοῦ Ἐθνικοῦ καὶ Καποδιστριακοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν (2009). Τὸν Ὀκτώβριο τοῦ 2008 ἀνακηρύχθηκε Ὁμότιμος Καθηγητὴς τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Βοστώνης καὶ ἔκτοτε ζεῖ μόνιμα στὴν Ἑλλάδα.

Ὁ Θεόδωρος Ἀντωνίου ἔχει καταθέσει τὸ προσωπικὸ του στίγμα στὴν πορεία τῆς σύγχρονης ἑλληνικῆς μουσικῆς σύνθεσης. Ἐχει πετύχει νὰ συνδέσει πρωτοποριακὲς τάσεις μὲ ἀναμνήσεις ἤχων παλαιότερων ἐποχῶν καὶ νὰ «κυκλοφορεῖ» μουσικὰ ἀνάμεσα στὴν τονικότητα καὶ τὴν ἀτονικότητα μὲ τρόπο ἐντελῶς προσωπικό.

Ἀξιοσημεῖωτη εἶναι ἡ εὐελιξία του στὰ διάφορα στυλ, εὐελιξία ποὺ εἶναι περισσότερο ἐμφανὴς στὶς μουσικὲς συνθέσεις του γιὰ τὸ θέατρο, ὅπου –ἀνάλογα τῶν ἔργων καὶ τῆς συνεργασίας του μὲ τοὺς ἐκάστοτε σκηνοθέτες– μεταπηδᾷ μὲ ἄνεση ἐκπληκτικὴ ἀπὸ τὸ ἓνα μουσικὸ ὕφος στὸ ἄλλο, ἀπὸ μπαρόκ μέχρι ἠλεκτρονικὴ μουσικὴ. Ὡστόσο ἡ μουσικὴ γραφὴ τοῦ Ἀντωνίου εἶναι ἐντελῶς προσωπικὴ, ἀδρῆ καὶ πολυεπίπεδη στὴ δομὴ τῆς: συναρπαστικὴ σὲ ἠχοχρώματα, δημιουργεῖ μιὰ παράξενη συγκίνηση, ἐνῶ παράλληλα φέρνει ἀναμνήσεις μιᾶς ἀφαιρετικῆς ποιήσεως.

Ἡ προσφορά του ὡς μουσικοσυνθέτη ἀλλὰ καὶ ὡς ἀρχιμουσικοῦ καὶ μουσικοῦ παιδαγωγοῦ ὀδήγησε τὴν Ὀλομέλεια στὴν ἐκλογή του γιὰ τὴν προκηρυχθεῖσα θέση τακτικοῦ μέλους τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν μὲ ἀντικείμενο τὴ μουσικὴ σύνθεση.

Εἶχα τὴν ἐξαιρετικὴ τύχη νὰ συνεργαστῶ δύο φορές μαζί του. Ἡ πρώτη στὴν Ἐθνικὴ Λυρικὴ Σκηπῆ (1977), ὅπου πρωτοπαρουσιάσαμε στὴν

Ἑλλάδα δύο μονόπρακτες ὅπερες ἐντελῶς διαφορετικῆς ὑφῆς μεταξύ τους, τὸν Φυλακισμένο τοῦ Λουίτζι Νταλλαπικόλα καὶ Τὸ Μπουλούκι τοῦ Ντονιτσέτι. Ὡς ἀρχιμουσικός ὁ Ἄντωνίου ἔλαμψε τόσο στὸ μουσικὰ δυσκολότατο ἔργο τοῦ Νταλλαπικόλα –ἐνὸς ἀπὸ τοὺς κορυφαίους συνθέτες τοῦ 20οῦ αἰώνα–, ὅσο καὶ στὴ γοητευτικὴ κωμικὴ ὅπερα τοῦ Ντονιτσέτι. Ἡ δεύτερη συνεργασία μας ἦταν ἡ σύνθεση πρωτότυπης μουσικῆς γιὰ τὸν Αἴαντα τοῦ Σοφοκλῆ πού παρουσίασε τὸ Ἀμφι-Θέατρο στὴν Ἐπίδαυρο (2000). Ὑπῆρξε μιὰ ὑπέροχη συνεργασία μας καὶ πολλὰ χρωστᾶ ἡ παράσταση στὴν ἐμπνευσμένη μουσικὴ του.

Ἀγαπητὲ Θόδωρε, καλωσόρισες στοὺς κόλπους τῆς Ἀκαδημίας.

ΔΗΜΗΤΡΗΣ ΜΗΤΡΟΠΟΥΛΟΣ:
ΜΕΓΑΣ ΕΛΛΗΝΑΣ, ΑΝΘΡΩΠΟΣ ΚΑΙ ΑΝΥΠΕΡΒΛΗΤΟΣ ΜΟΥΣΙΚΟΣ

ΕΙΣΙΤΗΡΙΟΣ ΛΟΓΟΣ ΤΟΥ ΑΚΑΔΗΜΑΪΚΟΥ
κ. ΘΕΟΔΩΡΟΥ ΑΝΤΩΝΙΟΥ

Κύριε Πρόεδρε τῆς Ἀκαδημίας, σεβαστοὶ Ἀκαδημαϊκοί, κυρίες καὶ κύριοι, συνάδελφοι, φίλοι μου καὶ μαθητές μου,

Ἔχω πλήρη ἐπίγνωση τῆς μεγάλης τιμῆς ποὺ μοῦ ἔκανε ἡ Ἀκαδημία νὰ μὲ ἐκλέξει τακτικὸ μέλος τῆς καὶ τὴν εὐχαριστῶ ἀπὸ βάθος ψυχῆς γι' αὐτό. Συγχρόνως θὰ ἤθελα νὰ ἐκφράσω καὶ τὴν εὐγνωμοσύνη μου γιὰ τὴν εὐκαιρία ποὺ μοῦ δόθηκε μὲ τὴν ἐκλογή μου ὡς μέλους νὰ γνωρίσω καλύτερα τὶς δραστηριότητες καὶ τὸ ἔργο τῆς Ἀκαδημίας. Μεγαλώσαμε μὲ τὴν ἐντύπωση ὅτι ἡ Ἀκαδημία εἶναι ἓνας δυσκίνητος ὀργανισμὸς χωρὶς μεγάλο ἔργο. Μὲ μεγάλη μου ἐκπληξὴ ἀλλὰ καὶ μὲ μεγάλη μου χαρὰ διαπίστωσα ἀκριβῶς τὸ ἀντίθετο. Ἀποτελεῖται ἀπὸ ξεχωριστὲς προσωπικότητες ποὺ ἔφτασαν στὸ ἀποκορύφωμα τῆς γνώσης καὶ προχώρησαν καὶ συνεχίζουν νὰ προχωροῦν τὴν ἐπιστήμη καὶ τὴν τέχνη τους στὸ ψηλότερο σημεῖο. Ὁ ὀργανισμὸς ἀπὸ τὴν ἄλλη μεριὰ εἶναι ἐντυπωσιακὰ δημιουργικὸς καὶ ζωντανὸς στὴν τέχνη, τὴν ἐπιστήμη, τὴν ἀναγνώριση τῶν νέων ταλέντων καὶ τοῦ μεγάλου ἔργου πολλῶν προσωπικοτήτων.

Δὲν σᾶς κρύβω ἐξᾴλλου ὅτι σήμερα αἰσθάνομαι κάποια ἀμηχανία, ἐπειδὴ βρίσκομαι σὲ περιβάλλον διαφορετικὸ ἀπὸ τοὺς χώρους ποὺ μέχρι τώρα ἀνέπτυσσα τὴ δραστηριότητά μου. Ἡ ἀμηχανία μου αὐτὴ ἔχει βεβαίως σχέση μὲ τὴν ὀμίλία μου. Πιστεύω ὅτι ὁ καλλιτέχνης καὶ γενικότερα ὁ δημιουργὸς ἐκφράζεται κυρίως, ἀν ἔχει μόνο, μὲ τὸ ἔργο του. Ὅμως ἀποτελεῖ μέρος τῆς ἀνθρώπινης κατάστασης καὶ ὁ διάλογος μὲ ἀντικείμενο τὸ ἔργο τοῦ δημιουργοῦ. Διάλογος πρὶν ἀπὸ ὅλα ἐσωτερικὸς, τοῦ δημιουργοῦ πρὸς τὸν ἑαυτό του. Διάλογος ὅμως καὶ δημόσιος, ποὺ δὲν ἀποτελεῖ ἀπλή ἀνταλλαγὴ τεχνικῶν ἀπόψεων μεταξὺ τῶν εἰδικῶν ἢ ἔστω ἐξαντλεῖται σὲ γενικότερες αἰσθητικὲς διαπιστώσεις. Ὁ διάλογος στὸν ὁποῖο ἀναφέρομαι ἀφορᾷ στὴν κοινωνικὴ, δηλαδή τὴν ἠθικὴ διάσταση τοῦ ἔργου τέχνης. Αὐτὴ ἡ ἠθικὴ διάσταση τοῦ ἔργου τέχνης ἀλλὰ καὶ κάθε ἀνθρώπινου δημιουργήματος ἢ ἀνθρώπινης πράξης εἶναι ποὺ τροφοδοτεῖ τὸν διαρκὴ ἀναστοχασμὸ τῆς ἀνθρώπινης δράσης. Ἀναστοχασμὸς σημαίνει αὐτοκριτικὴ.

Αυτοβελτίωση. Σημαίνει δίψα για άριστεία. Δίψα, κυρίες και κύριοι, που αποτελεί μέρος της ανθρώπινης κατάστασης από τη στιγμή που ο άνθρωπος άρχισε να εκφράζεται ως υποκείμενο του πολιτισμού. Από τη στιγμή που με άλλα λόγια απέκτησε ήθικη συνείδηση.

Ός εκ τούτου, επιτρέψτε μου να παρατηρήσω ότι η συζήτηση κατά πόσον η άριστεία αποτελεί οργανικό μέρος ή ξένο σώμα στη διαδικασία της παιδείας αγνοεί την ιστορία του ανθρώπου. Από τότε που με εικόνες ή με τον λόγο ή και με τη μουσική ο άνθρωπος άρχισε να σκέφτεται γύρω από την ύπαρξή του και να εκφράζεται για τον έαυτό του, εκδηλώνει συνεχώς τη δίψα για αυτοεκτίμηση, για αυτοβελτίωση και για άριστεία. Από τη σκέψη αυτή προκύπτει αυτομάτως ότι κάθε συζήτηση για το έργο τέχνης ή για τον ρόλο της τέχνης συνδέεται και με συζήτηση για τον καλλιτέχνη ως ήθικη προσωπικότητα.

Παρακολουθώντας ανακοινώσεις παλαιότερων μελών της Ακαδημίας, κι ενώ προσπαθούσα να όρισω το θέμα και το περιεχόμενο της παρθενικής μου όμιλίας, βρέθηκα αντιμέτωπος με το ακόλουθο δίλημμα: Πώς μπορεί να μιλήσει, πώς μπορεί να επικοινωνήσει άμεσα με το κοινό ο συνθέτης μουσικών έργων χωρίς τη χρήση της γλώσσας που χρησιμοποιεί δημιουργώντας, χωρίς δηλαδή να παρουσιάσει μουσική σύνθεση; Πώς μπορεί ο συνθέτης μουσικών έργων να εκφραστεί χωρίς μουσικό ήχο; Τι έχει να πεί σε όποιονδήποτε κοινό χωρίς να χρησιμοποιήσει τη γλώσσα της μουσικής; Της μουσικής που αποτέλεσε κι αποτελεί γι' αυτόν τη γλώσσα με την οποία κυρίως επικοινωνεί; Τον κόσμο μέσα στον οποίο αναπτύσσει τη δημιουργία του;

Αρχικά σκέφθηκα να σ'α παρουσιάσω ένα έργο μου και όχι όμιλία. Κάτι τέτοιο όμως θα ήταν τεχνικώς δύσκολο. Έξάλλου από τη φύση μου έχω την τάση να σέβομαι την παράδοση, και παράδοση της Ακαδημίας είναι η εκφώνηση όμιλίας. Στο τέλος όμως της όμιλίας μου, με την άδεια του Προέδρου μας και του Γενικού Γραμματέα, το φωνητικό σύνολο Rosarte, υπό τη διεύθυνση της Ρόζυ Μαστροσάββα, θα παρουσιάσει δύο χορωδιακά μου έργα, τον «Επιτάφιο» σε στίχους Νίκου Γκάτσου (στη μνήμη του Δημήτρη Μητρόπουλου) και το «Ειρήνη Είται:» σε στίχους Νικηφόρου Βρεττάκου, ειδικά γραμμένο για τη Rosarte και τη Ρόζυ Μαστροσάββα¹.

1. Για τις παρτιτούρες των έργων βλ. σ. 32-39.

Τὸ νὰ μιλήσω σχετικὰ μὲ τὸν τρόπο ποὺ δημιουργῶ θὰ ἦταν μιὰ πολὺ ἐξειδικευμένη ὀμιλία, ἀφοῦ οἱ τρόποι καὶ οἱ τεχνικὲς ποὺ ἀκολουθῶ τὰ τελευταῖα χρόνια στὸ θεωρητικὸ τοὺς μέρος θὰ ἦταν κατανοητὲς σὲ πολὺ σχετικὸς μὲ αὐτὸ τὸ ἀντικείμενο. Ἀποφάσισα λοιπὸν νὰ ἀναφερθῶ σὲ ὀρισμένα («σύμβολα») στὸν τομέα τῆς μουσικῆς, ποὺ μὲ ὀδήγησαν ἀπὸ τὰ παιδικὰ μου χρόνια σὲ συμπεράσματα πολὺ σημαντικὰ γιὰ τὴ δημιουργία τοῦ χαρακτῆρα μου. Ἀπὸ μικρὸς προσπάθησα νὰ ἀξιολογήσω στὴ ζωὴ μου τί θεωροῦσα πιὸ σημαντικό: Ἐναν ἄνθρωπο μὲ ὅλη τὴ σημασία τῆς λέξεως ἢ ἕναν δεξιότηχη μόνου; Βέβαια τὸ σπουδαιότερο θὰ ἦταν νὰ διακρίνουμε προσωπικότητες ποὺ συνδυάζουν καὶ τὰ δύο. Ἐφόσον ὅμως ἔπρεπε νὰ προτιμήσω ἢ νὰ δώσω μεγαλύτερη σημασία σὲ ἕνα ἀπὸ τὰ δύο αὐτὰ χαρακτηριστικὰ, κατέληξα ὅτι ὁ ἄνθρωπος εἶναι ἡ σημαντικότερη ἀξία μιᾶς προσωπικότητος. Δὲν πίστεψα ποτὲ ὅτι ἕνας μέγας καλλιτέχνης μπορεῖ πραγματικὰ νὰ φτάσει στὸ ἀπόγειο τῆς ἀξίας καὶ τῆς δόξας ἀν χάσει τὰ χαρακτηριστικὰ τοῦ ἀνθρώπου.

Αὐτὴ εἶναι καὶ ἡ αἰτία ποὺ θέλησα σήμερα νὰ μιλήσω γιὰ τὸν Δημήτρη Μητρόπουλο, μιὰ προσωπικότητα ποὺ συνδύαζε καὶ τὰ δύο, μέγας ἄνθρωπος καὶ μέγας μουσικός, ἀλλὰ καὶ μέγας Ἕλληνας.

Μιλώντας γιὰ τὸν Δημήτρη Μητρόπουλο, συνδέω τὴν παρθενική μου ὀμιλία καὶ μὲ τὴν παράδοση τοῦ ὁμολόγου ἰδρύματος τῶν Παρισίων. Στὴ γαλλικὴ Ἀκαδημία ἀποτελεῖ κανόνα ὁ νεοεκλεγείς νὰ ὀμιλεῖ γιὰ τὸν ἄμεσο προκατόχο τῆς ἑδρας. Ὁ Μητρόπουλος δὲν εἶναι ἀσφαλῶς ὁ ἄμεσος προκατόχος μου στὴν ἑδρα ὅπου εἶχα τὴν τιμὴ νὰ μὲ ἐκλέξετε. Εἶναι ὅμως ὁ πρῶτος μουσικός ποὺ ἐξελέγη ὡς πρόεδρος μέλος τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν τὸ 1933. Κατὰ τὸ ἔτος ἐκεῖνο, ἐνῶ εἶχαν προκηρυχθεῖ δύο θέσεις προσέδρου μέλους στὸν τομέα τῆς μουσικῆς, ὁ Μητρόπουλος ἦταν ὁ μόνος ποὺ συγκέντρωσε τὴν πλειοψηφία ποὺ προεβλέπετο ἀπὸ τὸν ἰδρυτικὸ νόμο τῆς Ἀκαδημίας.

Παρότι δὲν θεωρῶ τυχαῖο ὅτι ἡ Ἀκαδημία Ἀθηνῶν ἐξέλεξε τὸν Μητρόπουλο ὡς πρῶτο καὶ μόνου ἐκεῖνη τὴν ἐποχὴ ἐκπρόσωπο τοῦ εὐρύτερου μουσικοῦ χώρου (σύνθεση, διεύθυνση ὀρχήστρας, ἐκτέλεση ὀργάνου, μουσικολογία), δὲν θὰ σταθῶ περισσότερο στὴν ἐκλογὴ αὐτὴ οὔτε θὰ ἀναφερθῶ στὴν ἐκλογὴ του, τὸ 1959, ὡς ἐπιτίμου πλέον μέλους τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν, μὲ πρόταση μάλιστα ποὺ προῆλθε καὶ ἀπὸ τὸν ἐπιλαχόντα τῆς πρώτης ἐκλογῆς Μανώλη Καλομοίρη. Ἀντίθετα θὰ ἐπιχειρήσω νὰ συνδέσω ἄμέσως τὶς ἐναρκτήριες παρατηρήσεις μου γιὰ τὴν ἠθικὴ διάσταση τοῦ καλλιτεχνικοῦ ἔργου ἀλλὰ καὶ τοῦ καλλιτέχνη ὡς προσώπου μὲ τὸ πρόσωπο

πού επέλεξα να χρησιμοποιήσω ως παράδειγμα. Και το κάνω αυτό τονίζοντας την καταληκτική φράση από τη συνέντευξη του ίδιου του Μητρόπουλου για τον σταθμό NDR του Άμβουργου προς τους Josef Müller-Marein και Hannes Reinhardt. Δόθηκε ή συνέντευξη το 1959, έναν χρόνο δηλαδή πριν από τον θάνατό του:

«Πράγματι, δὲν μπόρεσα νὰ θεωρήσω ἐγὼ τὴ μουσικὴ σὰν μιὰ ἠθικὴ περιορισμένη μόνον σὲ αὐτὴ. Αὐτὸ ἦταν κάτι ἀδύνατον γιὰ μένα. Δὲν μποροῦσα ἐπίσης νὰ ξεχωρίσω τὴν τέχνη ἀπὸ τὴν ἀνθρώπινη ἠθικὴ. Διότι γνωρίζω, καὶ εἶμαι βέβαιος ὅτι θὰ συμφωνήσω μὲ τοὺς φιλοσόφους, ὅτι ἡ ὑψηλότερη ἠθικὴ γιὰ τὸν καλλιτέχνη εἶναι ἡ τέχνη του καὶ ὄχι ἡ προσωπικὴ του ζωὴ. Βέβαια ἐγὼ ὡς προσωπικότητα δὲν μπορῶ νὰ ζήσω χωρὶς νὰ σκέφτομαι τὴν ἀνθρώπινη ἠθικὴ. Ἡ τέχνη εἶναι τὸ ἠθικὸ μέσο γιὰ νὰ ἀνυψωθεῖ ἡ ἀνθρωπότητα. Καὶ ὁ κάθε καλλιτέχνης ἔχει, κατὰ τὴ γνώμη μου, τὴ δυνατότητα νὰ γίνεῖ παράδειγμα γιὰ τὴν ἀνθρωπότητα καὶ ὄχι ἓνα “ιδιόμορφο ὄν” στὸ ὁποῖο ἐπιτρέπονται ὅλα. Γιὰ μένα ἡ ὑπέρτατη ἠθικὴ εἶναι νὰ μὴν εἶσαι μόνον ἓνας μουσικὸς ἀλλὰ ἐπίσης ἄνθρωπος».

Τὰ λόγια αὐτὰ θὰ μπορούσαν νὰ ἀποτελοῦν ἐνδιαφέροντα ἀποφθέγματα ἐνὸς ὁποιοῦδήποτε καλλιτέχνη ἢ καὶ ἐνὸς τρίτου πού σκέφτεται πάνω στὴν τέχνη. Γιὰ ὅποιον ὅμως γνωρίζει ἀρκετὰ γιὰ τὴ ζωὴ τοῦ Μητρόπουλου, ἀποτελοῦν ἓνα εἶδος ἀπολογισμοῦ ζωῆς. Ἔχουν βιωματικὸ χαρακτήρα.

Στὸ σημεῖο αὐτὸ θὰ ἤθελα νὰ ἀναφέρω μιὰ πραγματικὴ ἱστορία. Ὑπάρχουν μαρτυρίες γιὰ δεκάδες περιπτώσεις πού ὁ Μητρόπουλος χρηματοδότησε πλήρως ἢ σὲ μεγάλο βαθμὸ τὸ σύνολο τῶν μουσικῶν σπουδῶν κάποιου νέου στὸν ὁποῖο διέκρινε ταλέντο καὶ ἐνδιαφέρον γιὰ ἐξέλιξη. Μία τέτοια περίπτωση ἦταν ὁ γιὸς τοῦ τρομπονίστα τῆς ὀρχήστρας τῆς Μινεάπολης John MacKay. Τὸν John MacKay Jr τὸν ἄκουσε ὁ Μητρόπουλος νὰ παίζει πρώτη φορὰ πιάνο ὅταν ἦταν ἕξι ἐτῶν. Πλήρωσε γιὰ ἐντατικὰ μαθήματα πιάνου, τοῦ ἀγόρασε ἓνα πιάνο Steinway, τοῦ πλήρωσε τὰ δίδακτρα γιὰ τὸ Πανεπιστήμιο τῆς Μινεσότα καὶ τὸν βοήθησε στὴ μεταπτυχιακὴ του ἐργασία στὸ Juilliard. Στὸ τέλος τῶν σπουδῶν του στὸ Juilliard, ὁ MacKay Jr, γνωρίζοντας ὅτι ὁ εὐεργέτης του δὲν θὰ δεχόταν ἐπιστροφή τῶν χρημάτων, τὸν ρώτησε ἂν μπορούσε νὰ κάνει κάτι γιὰ νὰ τοῦ ἀνταποδώσει τὴ γενναιοδωρία. Ὁ Μητρόπουλος ἀπάντησε:

«Κοίταξε, αν στο μέλλον τύχει να συναντήσεις στον δρόμο σου κάποιον που χρειάζεται βοήθεια και αρωγή, απλώς να τοῦ τὰ προσφέρεις κι ἐγώ θὰ ἐκλάβω αὐτό ὡς ἐπαρκή ἀνταμοιβή γιὰ κάθε χρέος πού θεωρεῖς ὅτι ἔχεις ἀπέναντί μου».

Ὁ διάλογος τοῦ Μητρόπουλου μὲ τὸν MacKay Jr δείχνει πόσο ἡ πράξη ἀλληλεγγύης, θὰ τολμοῦσα νὰ πῶ ἡ πράξη ἀγάπης, ἀποτελοῦσε γι' αὐτὸν ὅχι πράξη πού περιμένει ἀνταπόδοση ὅποιασδήποτε μορφῆς, ἀλλὰ πράξη πού προκύπτει ἀπὸ τὴν ἰδιότητα αὐτῆ καθ' ἑαυτὴ τοῦ ἀνθρώπου ὡς ἡθικοῦ ὄντος.

Ὁ Μητρόπουλος ἦταν βαθιὰ θρησκευόμενος ἄνθρωπος. Πρὶν ἀκόμη ἐπιλέξει τὴν σταδιοδρομία τοῦ μουσικοῦ, εἶχε σκεφθεῖ νὰ γίνεи μοναχὸς ἀκολουθώντας τὴν οἰκογενειακὴ του παράδοση. Δύο θεῖοι του, πού μάλιστα εἶχαν φθάσει στὸν τρίτο βαθμὸ ἱεροσύνης, ἐγκατέλειψαν κάποια στιγμή τὴν ἐγκόσμια δράση τους ὡς ἱερεῖς καὶ πῆγαν νὰ μονάσουν στὸ Ἅγιο Ὄρος. Κατὰ τὴ διάρκεια τῆς ἐφηβείας του ἐπισκέφθηκε πολλὰ μοναστήρια καὶ τὸν Ἄθω. Ἀντιμετώπιζε μάλιστα σοβαρὰ τὸ ἐνδεχόμενο νὰ περιβληθεῖ τὸ μοναχικὸ σχῆμα. Κάπου μάλιστα ἀναφέρεται καὶ ὁ διάλογός του μὲ ἕνα μοναχό. Προσπαθεῖ ὁ Μητρόπουλος νὰ ἐπιτύχει τὴν ἄδεια, ἐνῶ θὰ εἶναι μοναχός, νὰ ἔχει στὸ κελὶ ἢ τὴ σκήτη του ἕνα πιάνο ἢ ἔστω ἕνα μικρὸ ὄργανο. Ὁ μοναχὸς τοῦ ἀπαντᾷ ὅτι κάτι τέτοιο ἀπαγορεύεται. Καὶ τότε, ἐμπρὸς στὸ δίλημμα νὰ ἐγκαταλείψει ἐντελῶς τὴ μουσικὴ χάριν τῆς μοναστικῆς ζωῆς, ἐπιλέγει νὰ μείνει στὴ μουσική.

Σὲ ἡλικία δεκαεξί ἐτῶν βρέθηκε στὴ Ρώμη, ὅπου ἤρθε σὲ ἐπαφὴ μὲ τὸ ἔργο, τὴ βιογραφία καὶ τὰ κείμενα τοῦ Ἁγίου Φραγκίσκου τῆς Ἀσίζης, γεγονός πού λειτούργησε σὰν ἀποκάλυψη γι' αὐτόν. Πολλὲς φορές σὲ συνεντεύξεις ἢ διαλόγους τοῦ ὁ Μητρόπουλος μίλησε γιὰ τὴν ἐπίδραση τοῦ Ἁγίου Φραγκίσκου στὸ πνεῦμα του καὶ τὴ ζωὴ του.

Χρησιμοποίησα τὴν περίπτωση MacKay γιὰ νὰ δείξω τὴ θρησκευτικότητα τοῦ Μητρόπουλου καὶ τὴν πνευματικὴ του σχέση μὲ τὸν Ἅγιο Φραγκίσκο τῆς Ἀσίζης. Εἶναι δεκάδες οἱ περιπτώσεις γενναιοδωρίας του πού γνωρίζουμε, χωρὶς νὰ ἔχουμε οὔτε μία περίπτωση πού νὰ δέχθηκε ἢ νὰ ζήτησε προσωπικὴ ἀνταπόδοση. Ἀντίθετα γνωρίζουμε περιπτώσεις ὅπου τοῦ προσφέρθηκε κάτι ὡς δῶρο κι αὐτὸς ὑπέδειξε ἄλλον ἢ ἄλλους ὡς παραλήπτες.

Κατὰ τὴ διάρκεια τοῦ Β' Παγκοσμίου Πολέμου, θέλοντας μὲ κάποιο τρόπο νὰ βοηθήσει τὴν Ἑλλάδα, ἔστειλε στὴ χώρα μας φορτία γάλακτος σὲ

σκόνη, ενώ την άνοιξη του 1943 δούλεψε έθελοντικά στην κινητή μονάδα αίμοδοσίας του Έρυθρου Σταυρού στη Μινεάπολη.

Τò 1950 ó Σπύρος Σκούρας, πρόεδρος τῆς Twentieth Century Fox καί φίλος τοῦ Δημήτρη Μητρόπουλου, τοῦ πρότεινε νά ἐμφανισθεῖ μέ τῆ Φιλαρμονική Ὀρχήστρα τῆς Νέας Ὑόρκης στόν κινηματογράφο Roxy δύο ἐβδομάδες πρὶν ἀπὸ τὴν κανονική σεζὸν τῆς ὀρχήστρας. Τò πρόγραμμα θὰ περιελάμβανε ἀνάμεσα στὶς προβολές τέσσερις ἐμφανίσεις σαράντα πέντε λεπτῶν τὴν ἡμέρα, ἑπτὰ ἡμέρες τὴν ἐβδομάδα. Οἱ μουσικοὶ πληρώθηκαν γιὰ τίς ἐμφανίσεις τους σὲ μιὰ περίοδο ἐκτὸς σεζὸν, ποὺ δὲν πληρώνονταν. Κάποιοι τὸν κατηγοροῦσαν ὅτι τὸ ἔκανε γιὰ νὰ βγάλει χρήματα. Ὁ ἴδιος ὁ Μητρόπουλος πῆρε 10.000 δολάρια ἕκτακτη ἀμοιβή. Καί ἰδοὺ ἡ ἀλήθεια: Τὰ μισὰ τὰ δώρισε στὸ ταμεῖο συνταξιοδότησης μουσικῶν τῆς φιλαρμονικῆς, 1.500 μὲ 2.000 ξόδεψε γιὰ μιὰ τεράστια δεξίωση πρὸς τιμὴν τῶν μουσικῶν καὶ τῶν οἰκογενειῶν τους. Οἱ ἀτζέντηδες πῆραν φυσικὰ τὴν ὑποχρεωτική τους προμήθεια καὶ ἡ κυβέρνηση καὶ ἡ Πολιτεία τοὺς φόρους τους. Ὁ Μητρόπουλος δηλαδὴ πλήρωσε ἐπιπλέον χρήματα ἀπὸ αὐτὰ ποὺ πῆρε.

Ὅμως δὲν θὰ μείνω στὴν ὕλική γενναιοδωρία τοῦ Δημήτρη Μητρόπουλου ποὺ προκύπτει κι ἀπὸ αὐτὸ τὸ περιστατικό. Ἀντίθετα θὰ ἤθελα νὰ δοῦμε πῶς ὁ ἴδιος εἶδε τὴ σημασία αὐτῶν τῶν ἐμφανίσεων. Εἶπε στὸν φίλο του Louis Biancolli:

«Εἶμαστε ἱεραπόστολοι ποὺ κηρύττουμε τὸ Εὐαγγέλιο σὲ ἀνθρώπους οἱ ὅποιοι γιὰ τὸν ἕναν ἢ τὸν ἄλλο λόγο μᾶς φοβόντουσαν [...]. Τοὺς φέρνουμε μιὰ ὁμορφιά (ποὺ ὅλοι μποροῦν νὰ κατέχουν) σὲ πολὺ χαμηλὴ τιμῆ. Θέλουμε νὰ σπάσουμε τὴν προκατάληψη ποὺ μᾶς θέλει μιὰ ὁμάδα ἀπομονωμένη στὸν κρυστάλλινο πύργο της, μιὰ ὁμάδα ποὺ ἐπικοινωνεῖ μὲ ἐλάχιστους ἐκλεκτούς. Μὲ τὴ μουσική μας θέλουμε νὰ τοὺς ποῦμε: “Αὐτὸ εἶναι τὸ κεφάλαιό μας. Μὲ λίγη προσπάθεια καὶ ὑπομονὴ μπορεῖ νὰ γίνει καὶ δικό σας”».

Τὰ λόγια αὐτὰ τοῦ Μητρόπουλου δείχνουν πόσο ἀξεχώριστα ἦταν μέσα του ἡ μουσική, ἡ θρησκεία καὶ ἡ ἠθικὴ εὐθύνη τοῦ δημιουργοῦ-καλλιτέχνη ἀπέναντι στὴν κοινωνία. Ἡ θρησκευτικὴ ἐμπειρία κατὰ κάποιον τρόπο ταυτίζεται γιὰ τὸν Μητρόπουλο μὲ τὴ μουσικὴ ἐμπειρία. Ὅπως ἡ θρησκεία δὲν ξεχωρίζει ἀνάμεσα στοὺς πιστοὺς της, οὔτε ἡ μουσικὴ πρέπει νὰ τὸ κάνει. Ἡ μουσικὴ πράξη ἀποτελεῖ μιὰ μυστηριακὴ πράξη στὴν ὁποία πρέπει νὰ ἔχουν ὅλοι πρόσβαση καὶ ὄχι μόνο μιὰ κλειστὴ ὁμάδα καλλιτεχνῶν ἢ εἰ-

δικῶν. Μὲ αὐτὴ τὴ σύνδεση γίνεται κατανοητὴ ἡ γενναιοδωρία τοῦ Μητρόπουλου. Ἡ ἀλήθεια τῆς μουσικῆς, ὅπως καὶ ἡ ἀλήθεια τῆς θρησκείας, δὲν ἀνήκουν σὲ κανέναν κατὰ ἀποκλειστικότητα. Ἔχουν ἀποκαλυφθεῖ ἴσως καθαρότερα σὲ ὀρισμένους, ὅμως ἡ ἀλήθεια ποὺ τοὺς ἀποκαλύφθηκε δὲν τοὺς ἀνήκει. Ἔχουν τὴν ὑποχρέωση νὰ τὴ μεταδώσουν καὶ νὰ τὴ μεταφέρουν στοὺς ἄλλους. Σὲ ὅλους. Αὐτὸ ἐρμηνεύει τὴ φράση τοῦ Μητρόπουλου στὴ συνέντευξή ποὺ ἀνέφερα στὴν ἀρχὴ τῆς ὀμιλίας μας: «Γιὰ μένα ἡ ὑπέροχη ἠθικὴ εἶναι νὰ μὴν εἶσαι μόνον ἓνας μουσικὸς ἀλλὰ ἐπίσης ἄνθρωπος».

Ὁ Μητρόπουλος ἦταν γενναιοδωρὸς σὲ ὅλα, καὶ στὰ χρήματα, ἐπειδὴ δὲν μπορούσε νὰ φανταστεῖ ὅτι κάτι ποὺ ἔχεις τὸ κρατᾶς γιὰ τὸν ἑαυτό σου καὶ δὲν τὸ μοιράζεσαι. Σὲ πολλὰ ἄλλα κείμενά του, καὶ ὄχι μόνον σὲ αὐτὰ ποὺ σᾶς διάβασα ὡς τώρα, εἶναι φανερὴ αὐτὴ ἡ ἐνότητα θρησκευτικότητας, μουσικῆς, ἠθικῆς καὶ ἀνθρωπισμοῦ. Εἶναι ἐπίσης φανερό ὅτι βλέπει τὸν καλλιτέχνη καὶ κυρίως τὸν ἑαυτό του ὡς μυσταγωγό, ὡς ἱεροφάντη τῆς μουσικῆς ποὺ ἔχει τὴν ὑποχρέωση νὰ καταστήσει τὴ μουσικὴ κοινὸ κτῆμα ὅλων. Νὰ μυήσει τὸ εὐρὸ κοινὸ στὸ μυστήριο τῆς τέχνης.

Ἡ μεγάλη μονογραφία τοῦ William R. Trotter γιὰ τὸν Μητρόπουλο ἔχει ὡς τίτλο *Priest of Music. The Life of Dimitri Mitropoulos* (Amadeus Press 1995). Στὰ ἑλληνικὰ μεταφράστηκε Ὁ ἱεροφάντης τῆς μουσικῆς. Ἡ ζωὴ τοῦ Δημήτρη Μητρόπουλου (ἐκδόσεις Ποταμὸς 2000). Ὁ Trotter ἦταν ἓνας διάσημος δημοσιογράφος ποὺ εἶχε ἤδη στὸ ἐνεργητικὸ του ἓνα πολὺ σημαντικὸ βιβλίον γιὰ τὸν Sibelius. Τὸ βιβλίον του γιὰ τὸν Μητρόπουλο βασίστηκε στὸ ὕλικο ποὺ συγκέντρωσε ὁ Oliver Daniel –συνθέτης, μουσικὸς παραγωγὸς καὶ μουσικολόγος–, ποὺ ἔγραψε καὶ τὴ βιογραφία τοῦ Leopold Stokowski τὸ 1982. Ὁ Daniel τὴν περίοδο 1982-1989 πῆρε πάνω ἀπὸ 180 συνεντεύξεις ἀπὸ περίπου 120 προσωπικότητες, ἀνάμεσά τους μουσικοὶ ποὺ συνεργάστηκαν μὲ τὸν Μητρόπουλο, διευθυντὲς ὀρχήστρας ποὺ τὸν θεωροῦσαν μέντορά τους καὶ συνθέτες στοὺς ὁποίους παρήγγειλε καὶ ἔπαιξε ἔργα τους.

Ὁ Daniel πέθανε τὸ 1990 χωρὶς νὰ προλάβει νὰ ὀλοκληρώσει τὴ βιογραφία. Ὁ στενὸς συνεργάτης καὶ ἐκτελεστής τῆς διαθέκης του, Donald Ott, παρέδωσε τὸ ὕλικο στὸν William Trotter, ποὺ ὀλοκλήρωσε τὴ βιογραφία. Τὸ βιβλίον ἐκδόθηκε ἀπὸ τὴν Amadeus Press τὸ 1995 καὶ καλύπτει ὅλες τὶς πτυχὲς τῆς ζωῆς καὶ τῆς καριέρας τοῦ Μητρόπουλου. Ὁ Ἕλληνας μεταφραστὴς τοῦ βιβλίου Ἀλέξης Καλοφωλιᾶς μεταφράζει τὸ priest, ποὺ ση-

μαίνει Ιερέας, σὲ Ιεροφάντης. Ὁ Ιεροφάντης ἦταν ὁ ἐπικεφαλῆς Ιερέας τῶν Ἐλευσινίων Μυστηρίων, αὐτὸς ποὺ ἀποκάλυπτε στοὺς ὑποψήφιους μύστες τὸν πυρήνα καὶ τὸ νόημα τῶν μυστηρίων. Καὶ πράγματι, τόσο τὸ βιογραφικὸ ὕλικὸ τοῦ βιβλίου ὅσο καὶ ἡ ἴδια ἡ ζωὴ τοῦ Μητρόπουλου, κι ὁ τρόπος ποὺ ὁ ἴδιος ἔβλεπε τὸν ἑαυτό του κι ἐκφραζόταν, ταιριάζουν μὲ τὸν τίτλο τοῦ Ιεροφάντη τῆς μουσικῆς.

Ἡ ἔντονα βιωματικὴ προσέγγιση τῆς μουσικῆς ἀπὸ τὸν Μητρόπουλο ἀντανακλᾶται καὶ στὸν τρόπο μὲ τὸν ὁποῖο διηύθυνε. Σᾶς μεταφέρω ἐδῶ τὴν περιγραφή ἀπὸ τὴν πρώτη ἐμφάνισή του στὴ Μινεάπολη τὸ 1937. Γράφει ὁ κριτικὸς John Sherman, ὁ ὁποῖος κάλυψε τὴν ἐκδήλωση γιὰ τὴν ἐφημερίδα *Minneapolis Star*:

«Τὴ νύχτα τῆς 29ης Ἰανουαρίου 1937 τὸ συνήθως φλεγματικὸ κοινὸ τῆς Μινεάπολης μεταβλήθηκε σὲ ἓναν “ἐξημμένο ὄχλο”. Μὲ τὸ πρῶτο μέτρο ὁ Δημήτρης Μητρόπουλος ἄρχισε νὰ μαστιγώνει ἀλύπητα τὸν ἀέρα μὲ τὰ γυμνά του χέρια, ἀποκαλύπτοντας ἓνα ἀλλόκοτο ρεπερτόριο ἀπὸ μανιασμένες κινήσεις, μορφασμοὺς καὶ γκριμάτσες, μεταδίδοντας ἔτσι μιὰ πλειάδα αἰσθημάτων ἀπὸ τὸν τρόμο μέχρι τὴν ἔκσταση. Ἡ παλλόμενη σιλουέτα του καὶ οἱ αἰωρούμενες γροθιές του ἔδιναν τὴν εἰκόνα ἀνθρώπου ποὺ σειόταν ἀπὸ μιὰ ἀλλόκοτη ζωηρὴ καὶ ρυθμικὴ μορφή σπασμωδικῆς παράλυσης. Λὲς καὶ ἡ μουσικὴ ἦταν ἠλεκτρικὸ ρεῦμα ποὺ περνοῦσε μέσα ἀπὸ τὸ σῶμα του κάνοντάς το νὰ τινάζεται καὶ νὰ δονεῖται. Ἦταν μουσικὴ τόσο αἱματώδης, μυώδης καὶ νευρώδης, ὥστε ἔμοιαζε ζωντανὴ καὶ ἀπτή καὶ μετέφερε τίς ἀάνθαστες καὶ λεπτές ἀποχρώσεις μεγάλου στοχασμοῦ καὶ ἀναλλοίωτου πνεύματος».

Σᾶς διαβάζω μιὰ ἄλλη περιγραφή τοῦ τρόπου ποὺ διηύθυνε γραμμὴ ἀπὸ τὸν Roland Gellat:

«Διευθύνει μὲ τὸ σῶμα του. Ὅταν ἡ μουσικὴ ὑψώνεται σὲ ἔνταση, εἶναι σὰν ἓνα πουλὶ ποὺ ἀνοίγει τὰ φτερά του στὸν οὐρανό. Ὅταν ἡ μουσικὴ γίνετα μελαγχολικὴ, μαζεύεται λὲς καὶ κομματιάστηκε τὸ πνεῦμα του».

Ἀπὸ τίς χαρακτηριστικὲς αὐτὲς ἀναφορὲς (καὶ δεκάδες ἄλλες) προκύπτει ἡ βιωματικὴ σχέση τοῦ Μητρόπουλου μὲ τὴ μουσικὴ ἐμπειρία. Μουσικὴ ἐμπειρία ἦταν γι' αὐτὸν κάθε ἐκτέλεση μουσικοῦ ἔργου καὶ ὡς τέτοια

είχε μοναδικότητα. Κατά το μεγαλύτερο μέρος τῆς ἐπαγγελματικῆς του ζωῆς δὲν χρησιμοποιοῦσε μπαγκέτα. Μπαγκέτα ἔπιασε μόνο μετὰ τὸ καρδιακό του ἐπεισόδιο καὶ καθ' ὑπόδειξη τῶν ἰατρῶν. Ἐπίσης δὲν χρησιμοποιοῦσε παρτιτούρα οὔτε στίς πρόβες. Αὐτὸ φαίνεται καὶ ἀπὸ τὴ συνάντησή του μὲ τὸν νεαρὸ τότε Leonard Bernstein, ποὺ προσκλήθηκε ἀπὸ τὸν Μητρόπουλο νὰ ἀκούσει μιὰ πρόβα του. Πρὶν ἀρχίσει τὴν πρόβα ὁ Μητρόπουλος τοῦ ἔδωσε τίς παρτιτούρες του γιὰ νὰ παρακολουθεῖ. Λέγεται ἀκόμη ὅτι πολλοὶ μουσικοὶ γιὰ νὰ τὸν προκαλέσουν ἢ καὶ νὰ πειστοῦν γι' αὐτὴ τὴν ἱκανότητα τὸν ρωτοῦσαν: «Μαέστρο, στὸ μέτρο τάδε παίζω μὲ σορντίνα;» Ἀπάντηση τοῦ Μητρόπουλου: «Βεβαίως παίζετε μὲ σορντίνα. Μάλιστα σᾶς τὸ ἔχω γράψει μὲ κόκκινο μολύβι στὴν πάρτα σας».

Ὁ Μητρόπουλος μελετοῦσε τίς παρτιτούρες, ἔμπαινε στὸ πνεῦμα τοῦ ἔργου καὶ συμμετεῖχε ὡς ἓνας ἀκόμη ἐκτελεστής μὲ ὄργανο τὸ ἴδιο του τὸ σῶμα στὴν ἐκτέλεση τοῦ ἔργου. Πῶς τὸ πετύχαινε αὐτό; Πολλοὶ εἶπαν ὅτι εἶχε φωτογραφικὴ μνήμη καὶ κατὰ κάποιον τρόπο ἀποτύπωνε στὸ μυαλό του τὴν παρτιτούρα. Ὅμως ἀπὸ τὸν τρόπο ποὺ διηύθυνε δὲν προκύπτει κάτι τέτοιο. Ἀσφαλῶς εἶχε ἰσχυρὴ μνήμη. Φαίνεται ὅμως ὅτι μὲ τὴν ἐντατικὴ μελέτη τῆς παρτιτούρας ἔμπαινε στὸ πνεῦμα τοῦ μουσικοῦ ἔργου μὲ τὸν τρόπο του, ἄφηγε δηλαδὴ τὸ πνεῦμα του νὰ γονιμοποιηθεῖ ἀπὸ τὴν ἐπαφή μὲ τὸ μουσικὸ ἔργο. Μὲ τὸ μυαλό του ἀνέπλαθε τὸ ἔργο μὲ συναισθήματα ποὺ ἀποκτοῦσε ὁ ἴδιος ἀπὸ τὴν ἐπαφή αὐτή. Αὐτὰ τὰ συναισθήματα μετέδιδε ταυτόχρονα στὴν ὀρχήστρα καὶ τὸ κοινό. Ἡ πρωτογενὴς ἐπαφή μὲ τὸ ἔργο ἐπηρέαζε ἀσφαλῶς τὴ διεύθυνση τοῦ ἔργου καὶ τὴν ἀπόδοση τῆς ὀρχήστρας ποὺ διηύθυνε. Ὁ ἴδιος ἔλεγε σχετικὰ ὅτι αἰσθάνεται τὴν ἀνάγκη νὰ ἀπελευθερωθεῖ ἀπὸ τὴν παρτιτούρα, ὅπως ἓνας ἠθοποιὸς θέλει νὰ ἀπελευθερωθεῖ ἀπὸ τὸ κείμενο ποὺ πρέπει νὰ ἐρμηνεύσει.

Διευθύνοντας τὴν ὀρχήστρα ὁ Μητρόπουλος γινόταν δημιουργὸς ἑνὸς μοναδικοῦ ἔργου ποὺ τοῦ ἀνῆκε ὅσο ἀνῆκε καὶ στὸν συνθέτη του. Εἶναι χαρακτηριστικὸ ὅτι πολλὰς φορές ὑπέστη σκληρὴ κριτικὴ ἀπὸ τοὺς ἐιδικοὺς, ἐπειδὴ διευθύνοντας δὲν ἀκολουθοῦσε σχολαστικὰ τὴν παρτιτούρα καὶ τίς ὑποδείξεις της ἢ ἠθελήμενα ἀγνοοῦσε τὴ δουλικὴ ἀπόδοση τοῦ ἔργου. Ἔδινε σημασία στὴ δική του πρόσληψη ποὺ ἦταν ταυτόχρονα τεχνικὴ ἀλλὰ καὶ συναισθηματικὴ.

Ἐπιβεβαιώνουμε καὶ ἐδῶ ὅλα τὰ χαρακτηριστικὰ τοῦ Μητρόπουλου: θρησκευτικὴ, μυστικιστικὴ προσέγγιση τοῦ μουσικοῦ ἔργου· γενναιοδωρία στὴ χρῆση τῶν πνευματικῶν καὶ σωματικῶν δυνάμεών του κατὰ τὴν προε-

τοιμασία και την εκτέλεση· συμπεριφορά μύστη κατά τη διεύθυνση. Ο Τάκης Καλογερόπουλος μιλά για ιεραποστολική στρατεύση στο καλλιτεχνικό ιδεώδες, λέγοντας ότι ο Μητρόπουλος αυτοκαταναλώθηκε. Νομίζω ότι η λέξη χρησιμοποιείται κυριολεκτικά αν λάβει κανείς υπόψη όσα προανέφερα, κυρίως όμως αν λάβει κανείς υπόψη του ότι πέθανε πάμπτωχος (δυσκολευόταν να πληρώσει τα έξοδα νοσηλείας για την καρδιοπάθειά του). Πέθανε άρρωστος αλλά όρθιος στο podium δίνοντας την τελευταία του πνοή στη μουσική και τη διεύθυνση ορχήστρας.

Στο βιβλίο του Trotter ένας από τους μουσικούς της ορχήστρας της Σκάλας του Μιλάνου περιγράφει μέτρο-μέτρο τις τελευταίες στιγμές της ζωής του Μητρόπουλου στην πρόβα της 3ης Συμφωνίας του Mahler, από τις πρώτες οδηγίες προς τους μουσικούς μέχρι την κατάρρευσή του. Πέθανε μοιράζοντας μέχρι τελευταία στιγμή τα δώρα των ανθρώπων και των θεών στους συνανθρώπους του.

Θα ήθελα στο σημείο αυτό να αναφερθώ σε ένα ακόμη χαρακτηριστικό του Μητρόπουλου που δείχνει πόσο ο ίδιος έβλεπε τον έαυτό του σαν ιεραπόστολο, εγώ θα έλεγα ως ιεροφάντη και δάσκαλο. Είναι η αταλάντευτη επιμονή του να παρουσιάζει στο αμερικανικό κοινό άγνωστους σε αυτό συνθέτες, όπως ο Paul Hindemith, ο Gustav Mahler ή ο Alban Berg, η ακόμη να παρουσιάζει στο ευρωπαϊκό κοινό αμερικανούς σύγχρονους συνθέτες, όπως ο Samuel Barber. Έβλεπε αυτές τις παρουσιάσεις ως υπέρτατο ήθικό καθήκον προς το κοινό που υπηρετούσε, μια υποχρέωση που θεωρούσε ότι απέρρεε από την ΐδία του τη λειτουργία ως αρχιμουσικού και τον ήθικό του ρόλο απέναντι στην κοινωνία. Σε αυτό το πλαίσιο παρουσίαζε και πολλούς, πάμπολλους νέους συνθέτες. Είχε την πεποίθηση ότι έπρεπε να δοθούν ευκαιρίες στους νέους συνθέτες, ενώ ταυτόχρονα με ταπεινότητα άρνιόταν να είναι αυτός καλλίτερος κριτής από το κοινό.

Ο Δημήτρης Μητρόπουλος μεταμόρφωσε μια περιφερειακή ορχήστρα (την ορχήστρα της Μινεάπολης) σε ορχήστρα που έφθασε επί των ημερών του να στέκεται λόγω ρεπερτορίου κι απόδοσης επάξια δίπλα στην ορχήστρα της Βοστώνης, της Φιλαδέλφειας και της Νέας Υόρκης. Ως μαέστρος της Φιλαρμονικής Ορχήστρας της Νέας Υόρκης αλλά για αρκετό χρονικό διάστημα και της Metropolitan Opera πρόσφερε πολλά στο φιλόμουσο κοινό της Νέας Υόρκης και κυρίως στην έξοικείωσή του με τους μοντέρνους τότε συνθέτες. Τη δεκαετία του '40 και του '50 η σύγχρονη μουσική δέν ήταν

καθόλου γνωστή ή αποδεκτή από το αμερικανικό κοινό. Ούτε οι μεγάλοι μαέστροι της εποχής, όπως ο Ormandy ή ο Stokowski, ενδιαφέρονταν τόσο για την παρουσίαση μοντέρνων ή νέων συνθετών. Ο Μητρόπουλος έπιδρασε ίεραποστολικό έργο στον τομέα αυτό· στις αμερικανικές μουσικές μητροπόλεις της εποχής όπου διηύθυνε περιστασιακά, στη Βοστώνη, στη Φιλαδέλφεια αλλά και στην αμερικανική ένδοξη με περιοδείες. Μνημειώδης στην εποχή του θεωρήθηκε η διεύθυνση του «Wozzeck» του Alban Berg, ενός έργου με ιδιαίτερες δυσκολίες αλλά και όχι αυτονόητα προσιτού στο κοινό εκείνων των χρόνων.

Η αίσθηση του δραματικού, που τόσο έντονα εκδηλωνόταν στον τρόπο διεύθυνσης της ορχήστρας, επέτρεψε στον Μητρόπουλο να διακριθεί ιδιαίτερα στη μουσική διεύθυνση της όπερας. Πολλές φορές μάλιστα επαινέθηκε ή ικανότητά του να αναβαθμίζει την ποιότητα των ορχηστρών όπερας, που δεν θεωρούνται πάντα μεγάλης κλάσης.

Η κατανόηση και αποδοχή του μοντερνισμού από τον Μητρόπουλο φαίνεται κι από τη χρήση σύγχρονου μουσικού ιδιώματος σε όρισμένα του έργα, όπως είναι η «Ostinata» σε τρία μέρη για βιολί και πιάνο, αλλά κι από τη σύνθεση των «Inventions» για φωνή και πιάνο, όπου μελοποιεί ποίηση Κωνσταντίνου Καβάφη. Το έργο χρονολογείται τα έτη 1926-1927. Ο Καβάφης είναι βασικός εισηγητής του μοντερνισμού στην ελληνική ποίηση και η επιλογή του Μητρόπουλου δείχνει τον έξαρχης διεθνή προσανατολισμό του ως καλλιτέχνη. Σύμφωνα με το περιοδικό *Νέα Έστία*, τεύχος Νοεμβρίου 1932, ο Κώστας και η Ελένη Ουράνη οργάνωσαν εκείνη την εποχή ειδική βραδιά για να ακούσει ο Καβάφης (που βρισκόταν για θεραπεία στην Αθήνα) τον Μητρόπουλο να έρμηνεύει τη μελοποίηση του ποιήματος «Να μείνει» κι άλλων εννέα ποιημάτων του.

Στη συνέντευξή του που ανέφερα στην αρχή, ο Μητρόπουλος αποκρούει ρητά το ένδεχόμενο ο καλλιτέχνης να καταστεί ένα «ιδιόμορφο όν» στο οποίο επιτρέπονται όλα». Με τη φράση αυτή εξορκίζει ένα φαινόμενο που στην εποχή μας έχει γίνει επιδημία. Το κοινό προσέχει τον καλλιτέχνη ή τον επιστήμονα μόνο αν φέρεται σαν διασημότητα (celebrity). Πολλοί από τους μαέστρους της εποχής του και μετά από αυτόν σταδιοδρόμησαν ως διασημότητες και φορείς μύθων για κατανάλωση. Ο χαρακτήρας του Μητρόπουλου δεν του επέτρεπε να προωθήσει και να δημιουργήσει μύθο ή να φερθεί σαν διασημότητα. Ο ίδιος δεν ήταν καριερίστας της μουσικής,

ἦταν μουσικός, καὶ γι' αὐτὸ τὸν λόγο μεταξὺ ἄλλων ἦταν μεγάλος. Τὸ ἠθικό του ἀνάστημα καὶ ἡ εἰλικρινὴς ἀφοσίωσή του στὴ μουσικὴ δὲν τοῦ ἐπέτρεψαν ἄλλωστε νὰ ἀμυνθεῖ στὸν «πόλεμο» ποὺ τὸν ὀδήγησε στὴν ἔξοδο ἀπὸ τὴ Φιλαρμονικὴ τῆς Νέας Ὑόρκης καὶ συνέβαλε στὴν κατάρρευση τῆς υγείας του.

Ἦμουν μαθητὴς τῶν πρώτων τάξεων τοῦ Γυμνασίου, ὅταν βρέθηκα στὴ Ρώμη (ἔπειτα ἀπὸ πρόσκληση ἑνὸς φιλόμουσου φίλου) σὲ συναυλία τῆς Φιλαρμονικῆς τῆς Νέας Ὑόρκης ποὺ διηύθυνε ὁ Μητρόπουλος. Κάθισα πίσω ἀπὸ τὴν ὀρχήστρα (δὲν ὑπῆρχαν ἄλλα εἰσιτήρια) καὶ τὸν παρακολούθησα. Ἐντυπωσιάστηκα ἀπὸ τὸν τρόπο ποὺ διηύθυνε. Τίς κινήσεις του, τὴν ἐπικοινωνία μὲ τοὺς μουσικοὺς καὶ τίς ἐκφράσεις τοῦ προσώπου του. Πραγματικὴ μαγεία! Μετὰ τὴ συναυλία, περιμένοντας σὲ μιὰ μεγάλη οὐρά, μπόρεσα νὰ τοῦ πάρω ἕνα αὐτόγραφο. Ὁ φίλος μου, μὲ τὸν ὁποῖο ἐπικοινωνοῦσα γαλλικά, μοῦ εἶπε: «Πές του ὅτι εἶσαι Ἕλληνας». Εὐχαρίστησα τὸν Μητρόπουλο στὰ ἑλληνικά καὶ μοῦ χάρισε ἕνα χαμόγελό του. Τότε φυσικὰ δὲν ἤξερα οὔτε τὴν τόσο μεγάλη του ἀξία ἀλλὰ οὔτε καὶ τὴν τόσο μεγάλη του προσωπικότητα.

Γνωρίζοντας τὴν προσωπικότητα τοῦ Δημήτρη Μητρόπουλου, ἄρχισα νὰ τὸν συνδυάζω μὲ πολλὲς προσωπικὲς μου ἀνησυχίες. Τοῦ ἀφιέρωσα μάλιστα καὶ μιὰ σειρὰ ἀπὸ τὰ πρῶτα μου ἔργα μὲ τὸν τίτλο «Χωροχρόνος». Εἶχα ἐντυπωσιαστεῖ τότε μὲ τὴν ἔννοια τοῦ τετραδιάστατου σύμπαντος καὶ γι' αὐτὸ ἤθελα νὰ χαρακτηρίσω τὸν μεγάλο αὐτὸν μουσικὸ καὶ ἄνθρωπο μὲ κάτι μεγάλο, ὑπερβατικὸ, ἀπέραντο. Διαβάζοντας ἀργότερα ἄλλες πηγές καὶ μιλώνοντας μὲ ἀνθρώπους ποὺ τὸν εἶχαν γνωρίσει προσωπικά, ἄρχισα νὰ ἀνακαλύπτω τὸ εὖρος τῆς μουσικῆς του ἰδιοφυΐας ἀλλὰ καὶ τῆς ἀνθρώπινης εὐαισθησίας του.

Μοῦ δόθηκε ἀρκετὲς φορές ἡ εὐκαιρία νὰ παρουσιάσω ἢ καὶ νὰ διευθύνω ἔργα του: Τὸ «Concerto Grosso» (1928), ποὺ δείχνει καὶ τὸν μεγάλο του ἔρωτα γιὰ τὸ μπαρόκ, οἱ «Inventions» γιὰ φωνὴ καὶ πιάνο σὲ ποίηση Κωνσταντίνου Καβάφη (1926-1927) – ἔργο ποὺ μὲ βοήθησε νὰ προσεγγίσω τὸν Καβάφη ὅταν ἔγραφα τίς «Ἐντεκα ἀφηγήσεις» σὲ ποίησή του–, ἢ «Ostinata» σὲ τρία μέρη γιὰ βιολί καὶ πιάνο (1926), ποὺ προηγεῖται στὸν μοντερνισμό ἀπὸ τὸν Σκαλκώτα, ἀλλὰ καὶ τὴ μουσικὴ ποὺ ἔγραψε γιὰ θεατρικὰ ἔργα. Ὅλα δείχνουν πόσο πρωτοποριακὸ μυαλὸ ἦταν.

Κυρίες καὶ κύριοι, ἡ βιογραφία τοῦ Μητρόπουλου δὲν μπορεῖ νὰ καλυφθεῖ ἀπὸ μιὰ ὀμιλία. Ἔχουν γραφεῖ πολλὰ βιβλία γι' αὐτόν, ὅπως τὰ βιβλία

τοῦ Καθηγητῆ Μουσικολογίας Ἀπόστολου Κώστιου, πού ἔχει ἀναγνωρισθεῖ διεθνῶς ὡς ὁ ἐπίσημος βιογράφος του. Σκοπὸς τῆς ὁμιλίας μου ἦταν, ὅπως ἀνέφερα στὴν ἀρχή, νὰ ἀναδείξω μερικὰ περιστατικά ἀπὸ τὴ ζωὴ τοῦ Μητρόπουλου καὶ ὀρισμένα κείμενα πού φωτίζουν τὴν προσωπικότητά καὶ τὸ ἠθικὸ του βάρος. Ἐλπίζω νὰ ἔδειξα μὲ ἐπάρκεια ὅτι γιὰ τὸν Μητρόπουλο ἠθικὴ, ἀνθρωπισμὸς καὶ τέχνη ἦταν ἀρρηκτὰ συνδεδεμένα. Ὅτι ζοῦσε αὐτὰ πού πίστευε καὶ αὐτὰ πού πίστευε τὰ μετουσίωσε σὲ πράξη. Ὅτι μέσα ἀπὸ τὴν καθημερινή του πράξη ὡς ἄνθρωπος καὶ καλλιτέχνης ὑπερέτησε αὐτὸ πού ὁ ἴδιος ὀνόμασε ὑπέρτατη ἠθικὴ.

Νὰ εἶσαι ἄνθρωπος. Αὐτὴ εἶναι ἡ αἰτία πού ὁ Δημήτρης Μητρόπουλος ἀναδείχθηκε σὲ μεγάλο μουσικό, σὲ μεγάλο ἄνθρωπο καὶ ἐν τέλει σὲ μεγάλο Ἕλληνα.

ΕΠΙΤΑΦΙΟΣ

Θόδωρος Αντωνίου (1985)

Ποίηση: Νίκος Γκάτσος

Legato $\text{♩} = 50$

Sopranos
Alto 1-2
Alto 3

Α-μω-με Α-μω-με Α-μω-με Α-μω-με Α-μω-με

Μμ
Μμ

6
S
A 1-2
A 3

Α-μω-με Γε-τ'αν-θρώπου γε του μαρ-τυ-
Αμω-με Αμω-με Αμω-με
Αμω-με Αμω-με Αμω-με

11
S
A 1-2
A 3

ρί-ου ο κόσμος εί-ναι σφαι-ρα και γυ-ρί-ζει. Τη ρί-ζα
Α-μω-με Αμω-με
Α-μω-με Αμω-με

16

S την... πι - γή... του μυ-στη-ρί... ου κα - νείς δεν κυ - βερ -

A 1-2

A 3

Α-μω-με

Α-μω-με

21

S νά... και δεν ο-ρί - ζει ο... Κύ-ρι-ος μό - νο

A 1-2

A 3

Α-μω-με

Α-μω-με

Α-μω-με

26

S τάρρη-τα γνω-ρί-ζει. Ί - λε - ως Ί - λε - ως

A 1-2

A 3

Ί-λε-ως Ί-λε-ως Ί-λε-ως Ί - λε - ως Ί-λε-

Ί-λε-ως Ί-λε-ως Ί-λε-ως Ί - λε - ως Ί-λε-

32

S
 Στου Γολ-γο - θά το λό - φο οί κα - ται - γί - δες σαν των αν -
 Των ου - ρα - νών αι - ώ - νιε στρα - τη - λά - τη βγά - λε φτε

A 1-2
 ως Ι - λε - ως Ι - λε - ως Ι - λε - ως Ι - λε - ως

A 3
 ως Ι - λε - ως Ι - λε - ως Ι - λε - ως Ι - λε - ως

37

S
 θρώ - πων μαί - νο - νται τα πά - θη Έ - χει τη ζω ή - πα - ρά - ξε - νες πα -
 ρά στην πύ - λη της α - βύσ - σου κτε - μέ - να τα - πει - νό της γης α -

A 1-2
 Ι - λε - ως

A 3
 Ι - λε - ως

42

S
 γί - δες κτε - δά στη γη κα - νέ - νας δεν θα μά - θει το
 λά - τι α - γκά - λια - σέ με κά - νε με παι - δί - σου το

A 1-2
 Ι - λε - ως Ι - λε - ως

A 3
 Ι - λε - ως Ι - λε - ως

48

S
 ρό - δο να μο - νοιά - ζει με τ'α - γκά - θι - Ι - λε - ως Ι -
 φως να ξα - να - βρώ του πα - ρα - δεί - σου Ι - λε - ως Ι -

A 1-2
 Ι - λεως Ι - λεως Ι - λεως Ι - λεως Ι - λεως

A 3

54

S
 - λε - ως
 - λε - ως

A 1-2
 Ι - λε - ως Ι - λε - ως

A 3
 Ι - λε - ως

S
 Α - μω - με Α - μω - με

A 1-2
 Μμ

A 3
 Μμ

60

S
 Α - μω - με Α - μω - με Α - μω - με Α - μω - με

A 1-2

A 3

for Rosarte

ΕΙΡΗΝΗ ΕΙΝΑΙ:

Θόδωρος Αντωνίου (2014)

Ποίηση: Νικηφόρος Βρεττάκος

$\text{♩} = 69$
mf *p*

Soprano
Ει - ρή - νη εί - ναι ό - ταν τ'αν - θρώ - που η ψυ - χή
Ει - ρή - νη

Alto
Ει - ρή - νη

8 *< f* *p*

S
Ει - ρή - νη Ει - ρή - νη Ει - ρή - νη Μ

A
Ει - ρή - νη Ει - ρή - νη Ει - ρή - νη Μ

Ει - ρή - νη Ει - ρή - νη Ει - ρή - νη Μ

17 Humming *f* *ff* **Lontano**
Γί - νε - ται ή - λιος *p* unis.
solo *mf* *ff* *p* unis.
tutte

S
S2 M *p* *mf* *ff* M *p* unis.

A
p M *mf* *ff* M *p* unis.

Humming M M

25 *f* **Lontano** *p*

S *f* *p*

A *f* *p*

M M

32 Η ψυ-χή — γί-νε-ται ή - λιος κιο ή-λιος ψυ - χή μες στον

S *f solo*

A *f*

39 άν-θρω-πο *p* *mf* *tutte* *f*

S *p* *mf* *f*

A *mf*

ή-λιος άν-θρω-πος — ψυ - χή Κι ο ή-λιος ψυ-

Ει - ρή-νη ή-λιος άν-θρω-πος — ψυ - χή

47 *p*

S *p*

χή μες στον άν - θρω - πο M

53 *p*

S *p*

A *p*

M Eι - ρή - νη εί - ναι —

M Eι - ρή - νη εί - ναι —

59

S
 — ό-ταν τ'αν - θρώ-που η ψυ-χή — γί-νε - ται έ-ξω στο σύ-μπαν

A
 — ό-ταν τ'αν - θρώ-που η ψυ-χή — γί-νε - ται έ-ξω στο σύ-μπαν

65

S
 ή - λιος — Κι ο ή-λιος — ψυ-χή μες στον άν - θρω-πο — Κι ο ή - λιος

A
 ή - λιος — μες στον άν - θρω-πο

71

S
 — ψυ - χή μες στον άν-θρω-πο Κι ο ή-λιος ψυ-χή μες στον άν-θρω-πο

A

77

S
 M

A
 M

84

S
Ει-ρή - νη Ει - ρή - νη Ει - ρή - νη

A
Ει-ρή - νη Ει - ρή - νη Ει - ρή - νη

90

S
clap hands
ψυ - χή

A
clap hands
ψυ - χή

96

S
mf
M
χή

A
M

103

S
pp
M

A
pp
M

ΠΡΑΚΤΙΚΑ ΤΗΣ ΑΚΑΔΗΜΙΑΣ ΑΘΗΝΩΝ

ΠΑΝΗΓΥΡΙΚΗ ΣΥΝΕΔΡΙΑ ΤΗΣ 24ΗΣ ΜΑΡΤΙΟΥ 2015
ΓΙΑ ΤΟΝ ΕΟΡΤΑΣΜΟ ΤΗΣ ΕΠΕΤΕΙΟΥ ΤΗΣ 25ΗΣ ΜΑΡΤΙΟΥ 1821

ΑΠΟΝΟΜΗ ΤΟΥ ΑΡΙΣΤΕΙΟΥ ΤΩΝ ΚΑΛΩΝ ΤΕΧΝΩΝ
ΚΑΙ ΒΡΑΒΕΙΟΥ ΑΥΤΟΘΥΣΙΑΣ

ΠΡΟΚΗΡΥΞΗ
ΤΟΥ ΑΡΙΣΤΕΙΟΥ ΤΩΝ ΘΕΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ

ΑΠΟ ΤΟΝ ΓΕΝΙΚΟ ΓΡΑΜΜΑΤΕΑ
κ. ΒΑΣΙΛΕΙΟ Χ. ΠΕΤΡΑΚΟ

Υπάρχει μία ημέρα στην ιστορία μας και στη συνείδηση τῶν Ἑλλήνων με μοναδική και ἀξεπέραστη σημασία· δὲν εἶναι οὔτε τῆς μάχης τοῦ Μαραθῶνος ἢ τῶν Θερμοπυλῶν οὔτε τῆς ναυμαχίας τῆς Σαλαμῖνος. Εἶναι ἡ 25ῃ Μαρτίου 1821, ἡμέρα πού προσωποποιεῖ τὴ διακήρυξη τῆς κοινῆς θέλησης τῶν δούλων τῶν Ὀθωμανῶν Ἑλλήνων νὰ ἀπαλλάξουν τοὺς ἑαυτοὺς τους καὶ τὰ παιδιά τους ἀπὸ τὸν βάρβαρο δυνάστη. Τὸ κατόρθωσαν πολεμώντας ὀκτῶ χρόνια, καθαγιάζοντας μετὸ αἷμα τους τὸ χῶμα τῆς πατρίδας μας.

Τὴν ἐλευθερία πού κληροδότησαν σὲ ἐμᾶς τοὺς ἀπογόνους τους τὴ διατηροῦμε ἀκέραιη ἐπὶ 194 χρόνια, πληρώνοντας ὅλες οἱ κατοπινὲς γενιὲς πού διαδέχτηκαν τοὺς ἀγωνιστὲς μετὸ αἷμα τους τὴ διατήρησή της.

Ὁ νόμος τῆς Ἀκαδημίας ὀρίζει ὅτι κατὰ τὴ μοναδικὴ αὐτὴ ἐπέτειο συνορτάζουμε ἀκόμη τὸ θεῖκὸ ἄγγελμα καὶ τὴν ἴδρυση τῆς Ἀκαδημίας. Τρεῖς οἱ ἐπέτειοι σήμερα καὶ κατὰ τὴν ἡμέρα αὐτὴ, τὴ μοναδική, ἀπονέμονται τιμὲς γιὰ ἔργα ἐξαιρετικά, πού ξεπερνοῦν τὸ δυνατῶς ἐφικτὸ καὶ

ἐπιβεβαιώνουν τὴν ὑπαρξὴ καὶ τὴν ἀξία τοῦ ἀνθρωπισμοῦ ποὺ ἀποδεικνύεται ἀπὸ τὴν καθολικὴν κατάφραση.

Ὁ Ἀγώνας τοῦ '21 μᾶς ἔδωσε πρότυπα αὐτοθυσίας ποὺ ἀποτελοῦν τὴν ὑπέριστατη γνῶση τοῦ ἀνθρώπου: Διάκος, Παπαφλέσσας, Σαμουήλ, Ἐξοδος, Κωστῆς Γιαμπουδάκης. Ἡ παραίτηση ἀπὸ τὸ ἀτομικὸ γιὰ τὸν πλησίον ἐκδηλώνεται καὶ σήμερα.

Ἡ Ἀκαδημία Ἀθηνῶν ἀπονέμει μετὰ θάνατον τὸ βραβεῖο Ἀριστείδη Πάλλα μὲ χρηματικὸ ἔπαθλο 3.000 εὐρῶ στὸν ἀρχιπυροσβέστη Ματθαῖο Μάντζιο, 33 ἐτῶν, ὁ ὁποῖος στὶς 23 Ὀκτωβρίου 2014 προσέφερε τὴ ζωὴ του γιὰ νὰ σώσει μέσα ἀπὸ τὸ πυρπολούμενο σπίτι τῆς μία μητέρα δύο παιδιῶν. Ἡ ἀπελπισ προσπάθειά του δὲν τελεσφόρησε. Οἱ φλόγες ἔδωσαν τέλος στὴ ζωὴ καὶ τῶν δύο. Ἡ μνήμη τῆς αὐτοθυσίας του θὰ μείνει ὡς ὑπόδειγμα.

Ἡ Ἐπανάσταση τοῦ '21 ἐκτὸς ἀπὸ πράξεις γενναιότητος καὶ αὐτοθυσίας μᾶς ἔδωσε καὶ ὑψίστα πνευματικὰ ἐπιτεύγματα, τὴν ποίηση τοῦ Σολωμοῦ καὶ τοῦ Κάλβου· συνεχιστὲς τους εἶναι οἱ κοντινοὶ μας, ὁ Παλαμᾶς καὶ ὁ Σικελιανός. Στὴ μουσικὴ, ἀπὸ τὸν Θούριο τοῦ Ρήγα φτάσαμε σὲ κορυφές· μνημονεύω τὸν Δημήτρη Μητρόπουλο, τὸν πρῶτο ποὺ ἔλαβε τὸ Ἀριστεῖον τῶν Καλῶν Τεχνῶν γιὰ τὶς μουσικὲς δημιουργίες του.

Ἡ Ἀκαδημία Ἀθηνῶν χαίρει, διότι σήμερα μὲ αὐτὴν τὴν ὑψίστη διάκριση τιμᾶται ἓνας μεγάλος ἐρμηνευτὴς τῆς τέχνης τῶν τεχνῶν, τῆς μουσικῆς.

Ἀπονέμεται τὸ Ἀριστεῖον τῶν Καλῶν Τεχνῶν στὸν βιολονίστα Λεωνίδα Καβάκο, Ἀθηναῖο. Ἡ πορεία του ἀπὸ ἡλικίας ἑξὶ ἐτῶν, ὅταν ἄρχισε τὰ μαθήματα μουσικῆς ἀπὸ τὸν διακεκριμένο βιολονίστα πατέρα του Κωνσταντῖνο, ὑπῆρξε ἐκπληκτικὴ καὶ ἐπίζηλη. Σπουδὲς στὸ Ἑλληνικὸ Ὄδείο μὲ τὴν ἀνώτερη διάκρισή του (τὸ μοναδικὸ χρυσὸ μετάλλιο ποὺ εἶχε ἕως τότε δοθεῖ), συνέχιση τῶν σπουδῶν στὸ Πανεπιστήμιο τῆς Ἰντιάνα τῶν ΗΠΑ μὲ δάσκαλο τὸν δεξιότηχη Τζόζεφ Γκίνγκολντ. Δεκαεπτὰ χρονῶν, τὸ 1984, ἐμφανίζεται στὸ Φεστιβάλ Ἀθηνῶν στὸ Ἡρώδειο καὶ στὸ Φεστιβάλ Καννῶν. Γιὰ τὶς ἐρμηνεῖες του ὀνομάστηκε «Μεγάλος ἄρχοντας τοῦ βιολιού». Τὴν ἐπόμενη χρονιά, 1985, δεκαοκτῶ ἐτῶν, τοῦ ἀπονέμεται τὸ πρῶτο βραβεῖο τοῦ διαγωνισμοῦ Sibelius καὶ τὸ 1991 τὸ βραβεῖο τῆς Deutsche Grammophon γιὰ τὴν πρώτη ἐκτέλεση τοῦ κοντσέρτου γιὰ βιολὶ σὲ ρέ μινόρε τοῦ μεγάλου Φινλανδοῦ συνθέτη.

Ακολούθησε συνεχής πορεία καλλιτεχνικής ανόδου και ύψηλων διακρίσεων. Πρώτο βραβείο Sibelius, τρία βραβεία στον διεθνή διαγωνισμό Indianapolis το 1986 για την έρμηνεία του σέ έργα Μπάχ και Παγκανίνι, πρώτο βραβείο και χρυσό μετάλλιο στον διαγωνισμό Walter Naumburg στο Carnegie Hall τής Νέας Υόρκης, πρώτο βραβείο και χρυσό μετάλλιο στον διαγωνισμό Παγκανίνι το 1988.

Οί μουσικοί κριτικοί δέν κρύβουν τόν θαυμασμό τους: «Είναι για τó βιολι ό,τι πιό ύψηλό μπορεί νά άγγίξει ή ανθρώπινη φαντασία», «Τό παίξιμό του μοιάζει ζυγισμένο σέ έναν γκρεμό κοντά στο άκατόρθωτο». Ό μεγάλος βιολοντσελίστας Μστισλάβ Ροστρόποβιτς όρίζει: «Ό Λεωνίδας Καβάκος είναι ό σπουδαιότερος νέος μουσικός το ́ κόσμου».

Τά χρόνια περνο ́ν· ό καλλιτέχνης άποκτá σοφία. Φανερώνει τή γνώση και τήν καλλιτεχνική ιδιοφυία του στη διεύθυνση μεγάλων φημισμένων όρχηστρών. Διευθύνει τήν Καμεράτα το ́ Σάλτσμπουργκ, τίς συμφωνικές όρχηστρες το ́ Λονδίνου, τής Βοστώνης, το ́ Σικάγου, το ́ Μόντρεαλ, το ́ Βερολίνου, τής Βιέννης, το ́ Ρότερνταμ, τής Στοκχόλμης. Δέν συνεχίζω. Η φήμη του προηγείται πολύ το ́ λόγου μου.

Στίς μουντές ήμέρες πο ́ ζο ́με, ό Λεωνίδας Καβάκος, κορυφαίος έρμηνευτής τής γλώσσας τών άγγέλων, άντισταθμίζει τή φθορά και τή μιζέρια προσφέροντάς μας τήν άρμονία τής αιώνιας τέχνης του.

Η Άκαδημία Άθηνών άναγγέλλει ότι προκηρύσσεται τó Άριστείο τών Θετικών Έπιστημών. Θα άπονεμηθεί σέ Έλληνα νευροεπιστήμονα, έγκατεστημένο στην Έλλάδα ή στο έξωτερικό, ό όποιος παράλληλα πρós τó σύνολο τών έπιστημονικών και έρευνητικών έργασιών του συνέβαλε σέ μεγάλο βαθμό και με έργο πο ́ εκπόνησε κατά τήν τελευταία τετραετία στην πρόοδο τών Νευροεπιστημών. Προθεσμία ύποβολής αιτήσεων ή προτάσεων όρίζεται τó τέλος Δεκεμβρίου 2015. Η άπονομή το ́ Άριστείου θα γίνει κατά τήν Πανηγυρική Συνεδρία το ́ Μαρτίου 2016.

Περισσότερο άπό ότιδήποτε άλλο, ή ύπαρξη τών προτύπων φιλαλληλίας και το ́ πνευματικού ύψους πο ́ μνημόνευσα μάς βεβαιώνει ότι ή φλόγα τής άνάστασης τής Έλλάδος πο ́ πυρπόλησε τόν δυνάστη τó 1821 δέν έσβησε. Χαίρετε.

ΠΡΑΚΤΙΚΑ ΤΗΣ ΑΚΑΔΗΜΙΑΣ ΑΘΗΝΩΝ

ΔΗΜΟΣΙΑ ΣΥΝΕΔΡΙΑ ΤΗΣ 21ΗΣ ΑΠΡΙΛΙΟΥ 2015

ΥΠΟΔΟΧΗ
ΤΟΥ ΞΕΝΟΥ ΕΤΑΙΡΟΥ κ. RICHARD HUNTER

ΠΡΟΣΦΩΝΗΣΗ ΑΠΟ ΤΟΝ ΠΡΟΕΔΡΟ
κ. ΔΗΜΗΤΡΙΟ Β. ΝΑΝΟΠΟΥΛΟ

Ἡ Ἀκαδημία Ἀθηνῶν ὑποδέχεται σήμερα μεῖ ιδιαίτερη τιμὴ τὸν κ. Richard Lawrence Hunter, Καθηγητὴ Ἀρχαίας Ἑλληνικῆς Φιλολογίας στὸ Πανεπιστήμιο τοῦ Cambridge, τὸν ὁποῖο ἡ Ὀλομέλεια ἐξέλεξε κατὰ τὸ ἔτος 2014 ὡς ξένο ἐταῖρο τῆς στὴν Τάξη τῶν Γραμμάτων καὶ τῶν Καλῶν Τεχνῶν.

Ὁ κ. Hunter γεννήθηκε τὸ 1953 στὴν Αὐστραλία, σπούδασε στὸ Πανεπιστήμιο τοῦ Σίδνεϋ καὶ ἐκπόνησε τὴ διδακτορικὴ του διατριβὴ στὸ Κέιμπριτζ, ὅπου ὑπηρετεῖ ἀπὸ τὸ 2001 ὡς Καθηγητὴς Ἀρχαίας Ἑλληνικῆς Φιλολογίας. Ἐχει διδάξει σὲ διάφορα πανεπιστήμια στὴν Εὐρώπη, στὶς ΗΠΑ καὶ στὴν Αὐστραλία, ἔχει συγγράψει δεκάδες βιβλία καὶ ἐπιστημονικὰ ἄρθρα καὶ ἔχει δεχθεῖ πλῆθος ἐπιστημονικῶν διακρίσεων, ὄντας καὶ ἀντεπιστέλλον μέλος τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν ἀπὸ τὸ 2001. Παράλληλα, ἔχει διοικητικὴ ἐμπειρία σὲ ἀκαδημαϊκὰ ἰδρύματα, ἔχοντας διατελέσει μεταξὺ ἄλλων μέλος τοῦ Γενικοῦ Συμβουλίου τοῦ Πανεπιστημίου τοῦ Κέιμπριτζ καὶ Πρόεδρος τῆς Σχολῆς Καλῶν Τεχνῶν καὶ Ἀνθρωπιστικῶν Ἐπιστημῶν τοῦ ἴδιου πανεπιστημίου.

Πρέπει νὰ τονιστεῖ ιδιαίτερα ὅτι ὁ κ. Hunter εἶναι σήμερα Πρόεδρος τοῦ Συμβουλίου Ἰδρύματος στὸ Ἀριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης. Θεωρεῖται ἓνας ἀπὸ τοὺς κορυφαίους Καθηγητὲς ἑλληνικῶν καὶ κλασικῶν σπουδῶν, ἀποτελώντας ἓναν ἀπὸ τοὺς ἐπιφανέστερους μελετητὲς τῆς ἑλληνικῆς ἀρχαιότητος.

Κύριε συνάδελφε, ἡ Ἀκαδημία Ἀθηνῶν εἶναι εὐτυχῆς τοῦ σᾶς καλωσορίζει καὶ σᾶς ἀπευθύνει θερμὲς εὐχὲς γιὰ τὴ συνέχιση τῆς ἐπιστημονικῆς καὶ ἐρευνητικῆς προσφορᾶς σας.

Σᾶς καλῶ νὰ σᾶς περιβάλω μὲ τὸ μεγάλο διάσημο τοῦ Ἰδρύματος.

Καὶ τώρα παρακαλῶ τὸν Ἀκαδημαϊκὸ κ. Θεόδωρο Παπαγγελῆ νὰ ἀνέλθει στὸ βῆμα καὶ νὰ παρουσιάσει τὸ ἔργο τοῦ νέου Ἀκαδημαϊκοῦ.

ΠΑΡΟΥΣΙΑΣΗ ΑΠΟ ΤΟΝ ΑΚΑΔΗΜΑΪΚΟ
κ. ΘΕΟΔΩΡΟ ΠΑΠΑΓΓΕΛΗ

Μιὰ πλήρης ἀποτύπωση τοῦ ἔργου καὶ τῆς προσωπικότητος τοῦ Καθηγητῆ Richard Lawrence Hunter δὲν εἶναι νοητὴ μέσα στὰ χρονικὰ ὅρια τοῦ κατ' ἔθος διαθέτει ὅποιος ἀναλαμβάνει τὸ καθῆκον τῆς παρουσίας ἀπὸ αὐτὸ τὸ βῆμα. Θὰ ἐπιχειρήσω γι' αὐτὸν τὸν λόγο νὰ ἀντισταθμίσω τὴν παράλειψη λεπτομερῶν καὶ χρονοβόρων πληροφοριῶν μὲ περιεκτικὲς ἀναφορὲς στὸ ποιὸν καὶ τὴ σημασία τῆς ἐρευνητικῆς καὶ συγγραφικῆς δραστηριότητος τοῦ κλασικοῦ φιλολόγου τοῦ ἡ Ἀκαδημία Ἀθηνῶν ἔχει τὴν τιμὴ νὰ ἀναγράψει στίς δέλτους τῆς ἤδη ἀπὸ τὸ 2001 ὡς ἀντεπιστέλλον μέλος, ἐνῶ σήμερα τὸν ὑποδέχεται πλέον ὡς ξένο ἑταῖρο.

Ὅπως ἤδη ἀκούσατε στὴν προσφώνηση τοῦ Προέδρου, ὁ Richard Hunter ὀρμαῖται ἐκ τῆς Ὠκεανίας, ἀλλὰ ὁ τόπος τῆς ἀκαδημαϊκῆς ἀνάδειξης καὶ ἀκμῆς του εἶναι ἡ βρετανικὴ Κανταβριγία. Καὶ στὸ Cambridge, μετὰ τὴ θητεία του ὡς Lecturer καὶ Reader, ἀκολοθεῖ τὴν ἀνάρρησή του στὴ βασιλικὴ ἔδρα τῆς Ἀρχαίας Ἑλληνικῆς Φιλολογίας τὸ 2001. Συμπλήρωνε τὴ χρονιὰ ἐκεῖνη τὰ σαράντα ὀκτὼ χρόνια του.

Ὡσαύτως ἔνοικος τοῦ Cambridge στὰ πρῶτα χρόνια τῆς δεκαετίας τοῦ '80, ὁ ὀμιλῶν ἀνακαλεῖ τὸν σημερινὸ τιμῶμενο, ὡς ἀκαδημαϊκὸ μεράκιον σὲ μερικὴ ἔκλειψη πίσω ἀπὸ ἓναν τρισμέγιστο μολοσσὸ – καὶ δὲν ἐννοῶ τὸ ἀρχαῖο μετρικὸ σχῆμα ἀλλὰ ἓναν ὑψηλῆς τεχνολογίας σκύλο.

Ὁ Richard Hunter δρομολόγησε τὴν πλήθουσα φιλολογικὴ παραγωγή του μὲ μιὰ μονογραφία γιὰ τὸν ποιητὴ τῆς μέσης κωμωδίας Εὐβουλο, ποὺ ἐκδόθηκε τὸ 1983 καὶ ἐνσωματώνει τὸν μόχθο τῆς διδακτορικῆς του ἐργασίας. Ἀκολούθησαν ὡς σήμερα ἄλλες δεκαπέντε ἐκτεταμένες μελέτες (ἐρμηνευτικὰ ἔργα εὐρείας κλίμακας, φιλολογικὰ ὑπομνήματα, ἱστορίες τῆς

λογοτεχνίας, μεταφράσεις) και πολλές δεκάδες συντομότερα, πλὴν πάντα σημαίνοντα, πονήματα.

Τὰ τελευταῖα τριάντα περίπου χρόνια ὁ Richard Hunter περιπολεῖ σὲ ὄλο σχεδὸν τὸ μῆκος καὶ τὸ πλάτος τοῦ κλασικοῦ ἐπιστητοῦ, *doctus utriusque sermonis*, ἐγκρατῆς τῆς τε ἑλληνίδος καὶ τῆς τῶν Λατίνων φωνῆς: ἐπική καὶ βουκολική ποίηση τῶν ἑλληνιστικῶν χρόνων, ἑλληνιστικὸ μυθιστόρημα, ἑλληνιστικὴ κωμωδία, καὶ μὲ ἀνάδρομη πρὸ πρόσφατα κίνηση, πλατωνικὴ φιλοσοφία καὶ ἡσιόδειο ἔπος. Ἀλλὰ ἡ χαλκέντερη παρουσία του στὴ βιβλιογραφία τῆς κλασικῆς φιλολογίας εἶναι ἰδιαίτερα πρόδηλη γιὰ νὰ χρειάζεται τὴ δική μου ἐμφατικὴ ἐπισήμανση. Αὐτὸ ὅμως πού πρέπει νὰ τονιστεῖ, κυρίως γιὰ ὅσους καὶ ὅσες ἐκ τῶν πραγμάτων δὲν ἀνήκουν στὸ συναφέστερο ἀκροατήριό τοῦ Hunter, εἶναι τὸ εἰδικὸ βάρος καὶ ἡ οὐσιώδης ἐμβέλεια αὐτῆς τῆς παρουσίας.

Κυρίες καὶ κύριοι, οἱ ἀνθρωπιστικὲς σπουδές, καὶ ἀκόμη περισσότερο ἡ μήτρα τους πού εἶναι ἡ κλασικὴ ἀρχαιογνωσία, δὲν ἀποτελοῦν πλέον οὔτε αὐτονόητη φιλοδοξία οὔτε *sine quo non* διαπιστευτήριο γιὰ τοὺς παιδεῖαν καθομολογοῦντες. Τὸ τρανὸ «γιατί» αὐτῆς τῆς ὑπόθεσης δὲν εἶναι τῆς ὥρας. Ἀπὸ τὴ μιὰ πλευρὰ λοιπὸν ἡ ἀνθρωπιστικὴ πτέρυγα ζεῖ τὴν περίοδο τῆς δικῆς της λιτότητας χωρὶς ἀκριβῶς τὴ δική της εὐθύνη, ἀπὸ μιὰ ἄλλην πλευρὰ ὅμως ἡ εὐθύνη εἶναι καὶ ἐσωτερικὴ, δεδομένου ὅτι μιὰ ὑπολογίσιμη μερίδα διακόνων τῆς κλασικῆς παιδείας μοιάζουν ἀπρόθυμοι νὰ ἀνατοποθετήσουν τὸ ὑλικὸ τους στὸ ραγδαῖα μετασχηματιζόμενο γνωσιολογικὸ πλαίσιο τῆς σύγχρονης παιδείας καὶ ἐκπαιδευτικῆς πραγματικότητας – καὶ τῆς σύγχρονης κουλτούρας γενικότερα.

Καὶ αὐτὸς εἶναι ἓνας ἀπὸ τοὺς λόγους γιὰ τοὺς ὁποίους ἡ ὑπεράσπιση τῆς κλασικῆς ἀρχαιογνωσίας, ὡς ζωτικοῦ συμβολικοῦ κεφαλαίου ἀλλὰ καὶ ὡς ἀναντικατάστατης συμβολῆς στὴν καλλιέργεια τῆς ἀνθρωπολογικῆς καὶ ἱστορικῆς νοημοσύνης μας, γίνεται ὄλο καὶ πρὸ δυσχερῆς εἴτε ἀπέναντι στοὺς τεχνοκράτες τῆς πρακτικῆς ἀνταποδοτικότητας εἴτε ἀπέναντι στὶς κατοχυρωμένες καὶ ἀναγνωρισμένες ἀξιώσεις τῶν θετικῶν καὶ ἐφαρμοσμένων ἐπιστημονικῶν κλάδων. Αὐτὸ τὸ στενόχωρο ἀφήγημα εἶναι τώρα οἰκουμενικὸ καὶ τὰ συμπτώματά του πάνδημα. Γι' αὐτὸ, ἡ κοινότητα τῶν κλασικῶν φιλολόγων –πάντα εὐλαβικὴ ἀπέναντι στοὺς πρωτομάστορες τῆς παλαιᾶς, ἀυστηρῆς *Altertumswissenschaft*–, χρειάζεται ταυτόχρονα μιὰ κλασικὴ φιλολογία σύγχρονης τεχνολογίας (καὶ ὑψηλῶν ἐρμηνευτικῶν ἐνεργειῶν) καὶ κυρίως ἐπαυξημένης ἐμβέλειας πού νὰ μπορεῖ νὰ κινεῖται

εὐφυῶς σὲ ἓνα ἀναπεπταμένο πεδίο συνεργασίας μὲ ἄλλα συστήματα ἀνθρωπογνωσίας, μὲ ἄλλους τρόπους κοινωνιολογικῆς ἀλλὰ καὶ αἰσθητικῆς ἐρμηνείας· μιὰ κλασικὴ φιλολογία αἰχμῆς πού, χωρὶς νὰ ἀπεμπολεῖ τὶς παραδοσιακὲς καὶ ἐπίμοχθες προϋποθέσεις τῆς, νὰ μπορεῖ σήμερα νὰ πείθει γιὰ τὴ γοητεία, τὰ θέληγτρα καὶ τὴ σύγχρονη ἀξία τῶν δρωμένων τῆς.

Θὰ ζητήσω τὴ συμπάθειά σας γι' αὐτὴν τὴν παρέμβαση, ἀλλὰ θὰ τὴ βρεῖτε ἐλπίζω οὐσιαστικῆ, καθὼς τώρα ἐτοιμάζομαι νὰ πῶ, μὲ τὴ μεγαλύτερη δυνατὴ εὐχαρίστηση ἀλλὰ, ὡς κλασικὸς φιλόλογος, καὶ μὲ αἴσθημα εἰλικρινοῦς εὐγνωμοσύνης, ὅτι ὁ Hunter εἶναι ἀπὸ τοὺς ἐπιφανέστερους καὶ πιὸ προβεβλημένους συντελεστὲς αὐτοῦ τοῦ ὕγιου καὶ στιβαροῦ φιλολογικοῦ μοντερνισμοῦ. Ἐμβριθῆς γνώστης τῶν δύο κλασικῶν γλωσσῶν (καθόλου αὐτονόητο πλέον), ἐκπαιδευμένος σὲ ὅλο τὸ φάσμα τῆς παραδοσιακῆς φιλολογικῆς τέχνης, φορεῖ τὴν ἐπίζητῆ κλασικὴ του ἐξάρτηση μὲ ἐγρήγορη, κομψότητα, μαστοριά, πειθῶ καὶ ἀποτελεσματικότητα.

Ἐπιτρέψτε ἀντὶ πολλῶν νὰ διευκρινίσω ἓναν ἀπὸ τοὺς σχετικὰ πρώιμους φιλολογικοὺς ἄθλους του. Τὸ 1993 ὁ Hunter ἐξέδωσε στὸ Cambridge τὴ μελέτη του γιὰ τὴ μοναδικὴ ἐπικὴ σύνθεση πού μᾶς σώζεται ἀκέραιη ἀπὸ τὴ λεγόμενη ἑλληνιστικὴ περίοδο, τὰ Ἀργοναυτικὰ τοῦ Ἀπολλώνιου Ρόδιου. Ὁ συγγραφέας μεταξὺ ἄλλων τοποθετεῖ τὸ ἔπος στὰ πολιτικά του συμφραζόμενα, πραγματεύεται τὸ τυπικὰ ἐπικὸ ζήτημα τοῦ ἥρωα καὶ τῆς ἥρωικότητας, ἀναδεικνύει τὴν ἀφηγηματολογικὴ κάτοψη τοῦ ἔπους καὶ φωτίζει ἄπλετα τὴ διαλεκτικὴ συνέχειας καὶ ἀσυνέχειας ἀνάμεσα στὸν ἑλληνιστικὸ ἐπίγονο καὶ τὸ ἀμετακίνητο σημεῖο ἀναφορᾶς του, τὸν Ὀμηρο. Ἡ μελέτη αὐτὴ ἐμφανίστηκε σὲ μιὰ ἐποχὴ ὅπου ἐπιβίωναν ἀκόμη οἱ προκαταλήψεις καὶ οἱ ἐπιφυλάξεις τῆς κλασικῆς κοινότητος γιὰ τὴ λογοτεχνικὴ παραγωγή τῶν μετακλασικῶν χρόνων στὰ νέα κέντρα τοῦ διεκταμένου μετὰ τὴν ἐπέλαση τοῦ Ἀλεξάνδρου ἑλληνισμοῦ μὲ περίοπτο ἐπίκεντρο τὴν ἐλλόγιμη Ἀλεξάνδρεια.

Ἐδῶ ποιητὲς πού εἶχαν ταυτόχρονα πλήρη φιλολογικὴ σκευὴ —(ποιηταὶ ἅμα καὶ κριτικοί), ὅπως τοὺς ὀνομάτισαν—, ἄνετα θρονιασμένοι στοὺς μυχούς τῆς Ἀλεξανδρινῆς Βιβλιοθήκης καὶ τοῦ πρώτου Ἰδρύματος Ἐρευνῶν μὲ βασιλικὴ χορηγία, στὸ διάσημο Μουσεῖο, ἀνακάλυπταν μιὰ ἀλχημεία σύμφωνα μὲ τὴν ὁποία ἡ σχολαστικὴ φιλολογικὴ ὑποσημείωση μπορεῖ νὰ ἐκλύσει πολυσύνθετα μπουκέτα ποιήσεως μὲ μακρὰ διακειμενικὴ ἐπίγυση, συμπιέζαν τόνους ἀναγνωστικῆς ἐμπειρίας μέσα σὲ ἐλάχιστα «φιαλίδια» στίχων, παρέ-

πεμπαν με υπαινικτική ιδιοφυΐα στα κλασικά κείμενα και κατά συνέπεια απαιτούσαν άκραία ελλόγιμη ανταπόκριση από άκραία ελλόγιμους αναγνώστες. Οί πιστοί τῆς ἑλληνικῆς κλασικότητας στάθηκαν δύσπιστοι ἀπέναντι στο ἀλεξανδρινό φαινόμενο, προφανῶς ἐπειδὴ μεταξὺ ἄλλων ἡ ρομαντικὴ προκατάληψη γιὰ τὸ αὐθόρμητο καὶ πρωτογενὲς τῆς ποιητικῆς ἔκφρασης τοῦ ἀπέδιδαν στὸ κλασικό, ἀλλὰ δὲν ἔβρισκαν στὸ ἑλληνιστικό, κυριαρχοῦσε στοὺς λογισμοὺς τους. Ἡ μελέτη τοῦ Hunter, εὐέλικτη, φορώντας ἐλαφρὰ τὴ φιλολογικὴ σοφία της, ἀναδεικνύοντας τὴν «οἰκείαν ἡδονήν» ἐνὸς ποιητικοῦ λόγου τοῦ ὑπολόγιζε τόσο στὴ «διάνοιαν» ὅσο καὶ στὸ συναίσθημα καὶ διευκρινίζοντας τὰ νέα κοινωνικοπολιτικὰ συμφραζόμενα τοῦ ὀρίζαν αὐτὴν τὴ μετα-κλασικὴ ποιητικὴ, στάθηκε ἓνα ἀπὸ τὰ ὀρόσημα στὴν κάθαρση ἀδρανῶν προκαταλήψεων καὶ στὸν ἀναπροσανατολισμὸ τῶν ἐρμηνευτικῶν τάσεων στὸν χῶρο τῆς ἑλληνιστικῆς γραμματείας.

Ὁ Ἀπολλώνιος Ρόδιος εἶναι ὁ ἓνας ἀπὸ τοὺς τρεῖς μέγιστους φωστῆρες τῆς ἑλληνιστικῆς ἀριστείας. Πιὸ ἀποσπασματικὰ σωσμένοι ἀλλὰ ἰδιοφυῶς πιὸ πολυσχιδῆς καὶ δυσθεώρητα σεσοφισμένοι, ὁ Κυρηναῖος ἀλλὰ ἐξ ἐπιλογῆς Ἀλεξανδρινὸς Καλλιμάχος –«ποιητὴς ἅμα καὶ κριτικὸς» ἀεὶ παίζων–, προσελκύει τὴν κριτικὴ προσοχὴ τοῦ Hunter σὲ ἓναν σχετικὰ σύντομο ἀλλὰ σφύζοντα ἀπὸ ἐρμηνευτικὴ ἐνόραση τόμο, τοῦ ἐκδόθηκε τὸ 2006 (*The Shadow of Callimachus*). Ἄν ἐδῶ χωροῦν αὐστηρὰ προσωπικὲς ἀφηγήσεις, θὰ ἤθελα νὰ πῶ ὅτι ἦταν πλῆθος οἱ περιπτώσεις ὅπου ὡς ὁμότεχος ἀναγνώστης ἀνακάλυπτα στὰ σύντομα κεφάλαια τῆς μελέτης τόσες ἀφορμές, τόση τροφή γιὰ στοχασμὸ, καθὼς ὁ συγγραφέας της, ἀναμετρώντας με ὠριμὴ γνώση τὸν ἑλληνικὸ καὶ τὸν λατινικὸ πυλῶνα, ἔριχνε νέες δέσμες φωτὸς στὴν κλασικὴ συνωρίδα Ἑλλάδας καὶ Ρώμης, ὅπου τὸ διακριτὸ εἶναι ταυτόχρονα ὁμοούσιο καὶ ἀντιστρόφως.

Οὔτε ὁ τρίτος τῆς ἑλληνιστικῆς τριάδας, ὁ Θεόκριτος, θὰ μπορούσε νὰ ἔχει παράπονα ἀπὸ τὸν Hunter – καὶ μάλιστα γιὰ ἓναν πολὺ σημαντικὸ λόγο: Ἐπειδὴ ὁ Hunter ἦταν ἀπὸ τοὺς πρώτους τοῦ σὲ μιὰ μελέτη τοῦ 1996 ἀπέσπασε τὸν ποιητὴ ἀπὸ τὸ βαρυτικὸ πεδίο τῶν βουκολικῶν ποιημάτων τοῦ corpus καὶ ἀνέδειξε τὴ θαυμαστὴ ποικιλία καὶ εὐελιξία τῶν ὑπόλοιπων κομματιῶν.

Στὸν Hunter καὶ στὴ συνεργασία του με τὸν ἰταλὸ φιλόλογο Marco Fantuzzi ὀφείλουμε τὴν πιὸ σύγχρονη, τεκμηριωμένη καὶ ἐρμηνευτικὰ γενναϊδῶρη ἱστορία τῆς ἑλληνιστικῆς ποίησης τοῦ ἐμφανίστηκε τὸ 2004 καὶ

τῆς ὁποίας τὴν ἑλληνικὴ ἀπόδοση εἶχαμε τὴν τιμὴ νὰ ἐπιμεληθοῦμε μὲ τὸν συνάδελφο Ἀντώνη Ρεγκάκο. Θὰ ἀνάλωνα ἀνεπίτρεπτο χρόνο, ἂν συνεχίζοντας ἀναφερόμουν στὶς πιὸ πρόσφατες ἐνασχολήσεις τοῦ τιμωμένου μὲ τὸν Πλάτωνα καὶ τὸν Ἡσίοδο.

Ἡ θέση τοῦ Hunter στὴν πρωτοπορία καὶ τὶς κορυφές τῆς κλασικῆς φιλολογικῆς ἔρευνας εἶναι κατοχυρωμένη ἀπὸ καιρό. Ἀνάμεσα στοὺς ἐπιφανεῖς τῆς κλασικῆς ἀρχαιογνωσίας λίγοι, ποὺ μπορῶ νὰ ἀνακαλέσω στὴ μνήμη μου, κατορθώνουν χαρισματικὰ νὰ συνδυάζουν ἀριστη φιλολογικὴ κατάρτιση μὲ ἐρμηνευτικὴ διαύγεια, ἀπόλυτο ἔλεγχο τῶν πρωτογενῶν κειμενικῶν πηγῶν μὲ εὐρεία καὶ εὐφυῆ χρήση τῆς κριτικῆς βιβλιογραφίας, θεωρητικὴ ἐνημέρωση καὶ πληροφορημένο ἐμπειρισμό. Λίγοι ἔχουν μελετήσει μὲ τόσο λαμπρὰ ἀποτελέσματα ζητήματα πρόσληψης τῶν κειμένων τῆς ἑλληνιστικῆς λογοτεχνίας καὶ ἀκόμη λιγότεροι καταφέρνουν νὰ συνδυάσουν στὸ ἔργο τους τόσες ἀρετὲς μὲ τὴ διανοητικὴ ἐντιμότητα τοῦ Hunter.

Εἶμαι προσωπικὰ περήφανος, ὅπως ἄλλωστε καὶ ὁ Ἀντώνης Ρεγκάκος, ὄχι μόνο ἐπειδὴ ἐπιμεληθήκαμε γιὰ χάρη τοῦ ἑλληνικοῦ φιλολογικοῦ κοινοῦ ἕνα μέρος τῆς συγγραφικῆς παραγωγῆς τοῦ Hunter, ἀλλὰ καὶ ἐπειδὴ γιὰ πολλὰ χρόνια τὸν ὑποδεχθήκαμε ἐπανειλημμένως στὸ Πανεπιστήμιο τῆς Θεσσαλονίκης, τοῦ ὁποίου εἶναι ἐπίτιμος διδάκτωρ. Καὶ ἀκόμη, ἐπειδὴ ὅλα αὐτὰ τὰ χρόνια μᾶς τιμᾶ μὲ τὴ συναδελφικὴ ἀλληλεγγύη καὶ τὴ φιλία του.

Ὁ Richard Hunter ἔρχεται σήμερα στὴν Ἀκαδημία Ἀθηνῶν μὲ νωπὸ τὸν κότινο τῆς βρετανικῆς Ἀκαδημίας, ἡ ὁποία τὸν ἐξέλεξε μέλος τῆς τὸ 2013. Ἀλλὰ ἔρχεται καὶ ὡς γνήσιος ἐραστὴς τῆς Ἑλλάδας καὶ ὡς ἀνιδιοτελὴς ἀρωγὸς τῆς προσπάθειας νὰ προσδώσουμε στὸ ἑλληνικὸ πανεπιστήμιο τὸ κύρος καὶ τὴν ἐξωστρέφεια ποὺ χρειάζεται. Μέχρι χθὲς Πρόεδρος τοῦ Συμβουλίου Ἰδρύματος τοῦ ΑΠΘ, σήμερα *ministris aliter visum* – τῷ Ὑπουργεῖῳ ἄλλως ἔδοξεν.

Τοῦ ὁμολογοῦμε χάριτας γιὰ ὅσα ἔχει προσφέρει σὲ μαθητὲς καὶ ὁμοτέχνους ἀλλὰ καὶ γιὰ τὴ θέρμη μὲ τὴν ὁποία σκέφτεται καὶ ἀγαπᾷ αὐτὴ τὴ χώρα.

THE IDEA OF THE CLASSICAL IN CLASSICAL ANTIQUITY¹

ΕΙΣΙΤΗΡΙΟΣ ΛΟΓΟΣ ΤΟΥ ΞΕΝΟΥ ΕΤΑΙΡΟΥ
 z. RICHARD HUNTER

The idea of the classical always means different things to different people. That «the classical» is, at the end of the day, something you know when you see it is one to which many might still give even grudging assent, and as we shall see this rather primitive definition has a very good classical ancestry, but there is much at stake here. Let me begin with a modern version of «the classical».

E.R. Dodds began *The Greeks and the Irrational*, one of the most influential books in classical scholarship of the twentieth century, with an almost parodically improbable anecdote:

«Some years ago I was in the British Museum looking at the Parthenon sculptures when a young man came up to me and said with a worried air, “I know it’s an awful thing to confess, but this Greek stuff doesn’t move me one bit.” I said that was very interesting: could he define at all the reasons for his lack of response? He reflected for a minute or two. Then he said, “Well, it’s all so terribly *rational*, if you know what I mean.” I thought I did know»².

A very «classical» situation –two serious men, one a distinguished professor– in a very distinguished Museum (probably on a typically wet London Sunday). The young man knew that what he was looking at was the «real thing», but he felt nothing twitch in his *psychê*; for him, contemplating the beautiful, or indeed «the classical», was not a classical, or even classicising,

1. Versions of this lecture have been given in many places, most recently, and finally, at the Academy of Athens in April 2015; I am grateful to those many audiences for their questions and criticisms. As this has always been a lecture aimed at broad audiences, there are sections drawn from, or reflecting, some of my earlier publications; I have made no attempt accurately to record such overlaps.

2. E. D. DODDS, *The Greeks and the Irrational*, Berkeley 1951, p. 1.

experience, or rather we might say that he felt that «the classical» really was a foreign country, a place of distance and strangeness. The Augustan critic Dionysius of Halicarnassus, to whom I shall return, says that in the last analysis decisions about which literary works really are classical and which are forgeries –what is in and what is out, what is to be classical, and what is to fall short– have to be left to an «irrational» sense, a perception or feeling of which one cannot give a *logos* – you know it when you feel it, we might say, provided that «you» are someone whose instincts have been properly trained. Dodds' young man too looked to his «irrational» reaction, and is both surprised and somewhat ashamed that it does not match what he knows it is *supposed* to be, because he knows the crushing weight of tradition and of the judgement of his betters about these works of art. The sculptures are already in the Museum, safely labelled objects of admiration; they have long since passed every test that matters, but they do not pass the test for the young man. There is just in fact too much *logos*: reason and rationality have erased all chance of emotional reaction. We may perhaps compare how, in Aristophanes' *Frogs*, Dionysus seems to choose Aeschylus to take back to earth with him, because tragedy's appeal should indeed be to the ψυχή, not to the rational faculty of λογισμός, and that Aeschylean tragedy, particularly as represented comically in *Frogs*, represents the more genuine tragic mode. Words really might be unimportant to the essential effect of tragedy and, by comic implication, to the irrational (ἄλογον) hold which the past has upon us.

Dodds' is an aetiological story, a story of origins. How did Dodds come to write *The Greeks and the Irrational*? Answer:

«This fragment of conversation stuck in my head and set me thinking. Were the Greeks in fact quite so blind to the importance of nonrational factors in man's experience and behaviour as is commonly assumed both by their apologists and by their critics? That is the question out of which this book grew» (p. 1).

This is a first-person story of an incident said to have happened «some years» before the telling (*how many* we would like to know); on the surface, we have no (good) reason to doubt its essential veracity, even if it makes no reappearance in Dodds' second aetiology for *The Greeks and the Irrational* in his autobiography, *Missing Persons*:

«I was invited to be Sather Visiting Professor at Berkeley [...]. For the lectures I had a subject ready made. The study of human irrationality in all its manifestations, from ancient Dionysiac cults to the odder by-ways of modern psychical research, had without any planning on my part gradually come into focus as the dominant centre of my life's interests. Over the years I had accumulated a mass of material [...]. And I had also learned much that seemed relevant while preparing my classes on Greek religion and my lectures on Homer, Aeschylus, Euripides, Plato [...]. So I decided to accept Berkeley's invitation and announce as the subject of lectures and book *The Greeks and the Irrational*»³.

Dodds' two aetiologies for his book are of course readily compatible, should one be concerned about how they fit together⁴. The suspicious might point out that the young man's observation happily coincides with one of Dodds' long-standing interests, as he himself tells us in *Missing Persons*, and as may be seen from, e.g., the appearance in 1929 of his essay «Euripides the irrationalist»⁵. Nevertheless, the competing modes of aetiological narrative are not without interest, particularly in the context of the aetiological structures of ancient myth, poetry and historiography. On one hand, a one-time chance encounter with significant consequences; on the other, a gradual process, almost itself «irrational» («without any planning on my part»), but clearly rooted in Dodds' long-standing interest in «odder by-ways», an interest amply documented in *Missing Persons*. The two aetiologies are in fact striking instances of some of the difficulties which beset the pursuit of historical causation, in antiquity as much as now; I am reminded of the endless pursuit in British schools of «the origins» (or should that be «causes»?) of the First World War – does one look at much of European history since 1850 or

3. E. R. DODDS, *Missing Persons. An autobiography*, Oxford 1977, p. 180.

4. I hope that it will not need spelling out that I am here not concerned with the actual «origins» of Dodds' concerns or with the history of scholarship's engagement with the «irrational», cf., e.g., H. LLOYD-JONES, *Blood for the Ghosts*, London 1982, p. 174-175 on the «great movement» to be traced from Nietzsche to Dodds.

5. *Classical Review*, 43, 1929, p. 97-104.

so, or focus on a single assassination? The «Megarian Decree» used to hold a similar position in discussions of the Peloponnesian War. The «Why?» question is never easy to answer, and it is probably to Herodotus and Thucydides that the western world owes the first serious attempts to wrestle with this problem as far as the structures of power are concerned.

If Dodds' story of the British Museum does not deliberately invite our disbelief –as many ancient, particularly poetic, aetiologies of cultural phenomena in fact do– it is also a story which seems to advertise its gaps. Who was this young man and why did he pick out Dodds to unburden himself? Was he one of Dodds' Oxford students? If so, why does Dodds not tell us? Are we in fact to understand that this is the young Dodds just setting out on the «irrational» road meeting his older, wiser self? We are, moreover, used to stories of this kind. The second-century A.D. novel of Achilles Tatius similarly begins with a first-person narrative; I paraphrase:

«I was in Sidon looking at a picture of the abduction of Europa; on the picture Eros was depicted and I exclaimed “How the child rules over heaven and earth and the sea!”. As I said this, a young man, who was also there, said “I know that only too well – so many are the insults I have suffered at the hands of Love”».

Achilles Tatius, *Leucippe and Clitophon*

And the rest is history, or story in fact. The painting of Europa and the bull is subsequently written into the fabric of Achilles' narrative in various ways – it foreshadows much of what is to come, in fact.

What emblematic function do the Parthenon marbles serve in Dodds' book? At one level, the answer is «none»; Dodds never returns to them, and indeed never returns to the question of rationality and its discontents in art at all. At another level, they are crucial. Dodds wants to pick away at the bland and constructed facade of rational Greek culture to reveal a living, breathing organism where dark forces are at work, or at least where much is not susceptible to easy explanation. To represent the alleged view of Greek culture which he wants to unpick he could hardly have done better than choose the Parthenon marbles, celebrated as (literally) untouchable masterpieces, the highest expression of Greek genius, set out on display as timeless, changeless –indeed mummified in the Museum– objects of wonder, «clas-

sical» in every sense. Dodds' young man in fact is, at an unknown number of removes, descended from Nietzsche who, in *The Birth of Tragedy*, conjures up the Olympian gods of «Apolline culture» «who stand on the gables [...] and whose deeds adorn the friezes in brilliant reliefs visible from a great distance» (chap. 3, trans. D. Smith, adapted). For the young man's «rational» we could easily substitute «Apolline», as Nietzsche's use of the term has frequently been misunderstood, but has been extremely influential⁶; sculpture was, of course, for Nietzsche the Apolline art *par excellence*, as the well educated young man, who felt no Dionysiac stirrings as he stood in the Museum, may be supposed to have known.

Be that as it may, there is another text which lurks behind Dodds' anecdote. Anyone with a little classical learning (and this is probably post-war Britain where there was still quite a bit of that about) will almost inevitably think of the «funeral speech» which Thucydides places in the mouth of Pericles as the textual manifestation of the same view. If the «Funeral Speech» continues to be read by every generation of Greek schoolchildren as a hymn to democracy and the Greek past, it was also read in this way in countless «British» schools, both in Britain and in the far-flung empire (or what was left of it). When Pericles tells his audience that the Athenians «pursue beauty without extravagance and wisdom without growing soft», he set out a model for the education of generations of young men and women in schools a very long way from Athens; when he tells them that he wants them to «look every day at the power of Athens and become her lovers» (Thucydides 2.43.1), they did «fall in love» with an idea, and the sight of the Parthenon marbles was, as Plato would have had it, the visible beauty which was to trigger the memory of that ideal beauty which was stored in their minds and kept alive by sentiment. Fortunately for us, Dodds' young man was made of sterner stuff.

There is, of course, another (hi)story here. It is probably impossible to read Dodds' anecdote now without thinking of the recent decades of bitter dispute about the fate of the Parthenon marbles, a dispute very often carried on (on all sides) with as much «irrational» passion as with «rationality»; per-

6. Cf. further *The Greeks and the Irrational*, p. 68-69 (see n. 2, above) on Nietzsche's «rational religion of Apollo». For Nietzsche's more general influence on Dodds cf. *Missing Persons*, p. 19-20 (see n. 3, above).

haps indeed the Parthenon sculptures are objects about which one cannot be (completely) rational, and one need not necessarily feel apologetic about that. If Greek art *is* so fundamentally rational, our relationship to it, of course, is anything but. What is important here is how the meaning for us of Dodds' anecdote has changed over a comparatively short, though extraordinarily frenetic, space of time. Dodds' story now «means» in ways that we may be sure he did not intend. The phenomenon is not an isolated one.

For the young man, viewing what he knew was the classical merely reinforced a sense of distance and strangeness. Other reactions are possible, but let me first stress the importance of the fact that «the classical» is not just something you come across – you do not just stumble over it, then or now. You prepare yourself for it, whether by buying an entry ticket to a Museum or by putting on the right frame of mind. Dio Chrysostom, writing about 100 A.D., offers in *Oration* 52 a discussion of plays of the three «classical» tragedians on the theme of Philoctetes. Dio begins by very clearly establishing a physical and moral context (*mens sana in corpore sano*) in which «classical pleasures» can be properly enjoyed:

«I rose about the first hour of the day, both because of my physical weakness and because the dawn air was rather chilly and more like autumn than the mid-summer which it was; I prepared myself and said my prayers. Then I got into my carriage and made a number of turns around the hippodrome with the carriage proceeding as gently and comfortably as possible. After this I had a walk and then a short rest; then, after oil and a bath and a small meal, I began to read certain tragedies».

Dio Chrysostom, *Oration* 52.1

For Dio enjoyment of the classics is the solitary pleasure of the educated man – far indeed from the madding crowd and free from the distractions of public and vulgar *performance*: the classics are something to be read in the privacy of one's own home. Nothing, we might think, could be further from the democratic context of public contest in which Attic tragedies were originally performed. The solo man of learning, or at most he and a few like-minded friends, are now the proper audience for great works; the cultural and educational system indeed constructs them as in fact the audience intended by the

authors, for an Aeschylus and a Sophocles were surely «men like us», refined, educated, and of slightly fragile health.

Dio offers his audience a vision of the past which accords with their received notions. Classicism is, after all, a confirming comfort, or –as Dio puts it– a *paramuthia*. We turn to the past (*inter alia*) when the present threatens to erode a sense of identity. In the *Apology*, for example, the Platonic Socrates imagines the pleasures of the afterlife. Alongside the chance –as the audience of *Frogs* found– to meet the great poets of the past, there is another pleasure in store: «whenever I meet Palamedes or Ajax the son of Telamon or any other of the ancients who died as a result of an unjust verdict, I would compare my sufferings to theirs» (41b1-4). Such «parallels» do not merely confirm that one is not alone and that suffering is in part compensated by posthumous fame, but they also justify one's present stand; to put it bluntly, the past can prove that one is right. The Platonic Socrates' construction of that past is no less self-serving than Dio's critically informed picture of the virtues of the three classical tragedians.

A hundred or so years before Dio, in a work now largely lost, the Augustan critic Dionysius of Halicarnassus used two anecdotes to illustrate the idea that constant exposure to the great works of the past can have a positive effect on the «beauty» of our own speeches and that we should expose ourselves to as great a range of such works as possible so that we can pick out the best of each to put into our own work:

«We must spend time with the writings of the ancients, so that we can acquire from them not merely material for our arguments but also emulation of their expressions. For, by constant observation, the reader's soul attracts a likeness of the style, such as the story says happened to the peasant's wife. The story goes that an ugly farmer was afraid that he would be the father of children like himself, and this fear taught him the art of making beautiful children. He fashioned beautiful images and made his wife look at them regularly; when she had looked at them he would sleep with her and was rewarded with beautiful children. In this way, in literature also, likeness is born through imitation, whenever someone emulates what seems excellent in each of the ancients and, as it were,

constructs a single stream from many rivulets and channels this into his own soul.

I would like to confirm this account with an actual example. Zeuxis was a painter who was admired by the people of Croton. When he was painting a picture of the naked Helen, they sent along the young girls of the town so that he could see them naked; not that they were all beautiful, but it was not probable that they were completely ugly. He collected together the features of each which were worth painting into a single bodily image, and from the bringing together of many parts art fashioned a single perfect form. Thus you too, as in a theatre, can examine forms of beautiful bodies and pick (the best from their souls, and by bringing together the contribution of your wide learning you may fashion, not an image which will fade with time but the immortal beauty of art [...]).

Dionysius of Halicarnassus, *De imitatione* fr.
VI, p. 203-204 U.-R. = p. 31-32 Aujac

The story of how the ugly peasant managed to have handsome children shows us that the study of the past is, at least in part, a means to influence the present, not a hopeless admiration across an unbridgeable divide; by taking careful note of where past writers «failed», we may indeed even hope to surpass the past (cf. Quintilian 10.2.28). This kind of classicising imitation is not simply «reproductive»; it requires thought and intellectual activity, and this is reinforced by the Platonic heritage of the passage. In the *Symposium*, which seems to be the key text here, Diotima teaches Socrates that *erôs* is not «*erôs* of the beautiful», but rather «*erôs* of procreation and of giving birth in the beautiful» (206e); men and women are stimulated to give birth by the presence of the beautiful, whereas the presence of the ugly causes sterility and drying up (206d). Moreover, we desire to procreate because procreation is immortal and secures our immortality (206e-207a). For those of us pregnant in our souls «with things which it is fitting for the soul to conceive and bring to birth» (209a2), a category which includes poets, artists and lawgivers, if we meet and associate with someone beautiful in both body and soul, we procreate *logoi* there «both when we are with them and when we are away but remembering them» (209c2-3). That the offspring of such meetings is more valuable and more immortal than the offspring of those pregnant in body is

clear «when someone looks at Homer and Hesiod and the other good poets and envies them the offspring which they have left behind, which bring them immortal glory and remembrance» (209d1-5).

To break the chronological sequence for a moment: Plato is indeed a key figure here, for if the Parthenon sculptures or Pericles' Funeral Speech offer the western tradition respectively a sculptural and a verbal instantiation of the classical, it is Plato's Forms, the metaphysical realities, existing beyond time and circumstance and to be grasped only by the intellect, which both explain some of the hold which these artefacts have on us – they are, in Platonic terms, particulars which stir memories of the universal, but also perhaps themselves the closest textualised descriptions we have of what many people regard as fundamental to the classical. Here, for example, Diotima, the priestess who instructs Socrates in Plato's *Symposium*, describes the Form of Beauty:

«It is eternal; it does not come to be or cease to be, and it does not increase or diminish. It is not beautiful (*kalon*) in one respect and ugly in another, or beautiful at one time but not at another, or beautiful in one setting but ugly in another, or beautiful here and ugly elsewhere, depending on how people find it. The lover will not perceive beauty as a face or hands or any other physical feature, or as a piece of reasoning or knowledge, and he will not perceive it as being anywhere else either – in something like a creature or the earth or the heavens. No, he will perceive it in itself and by itself, constant in form and eternal, and he will see that every beautiful object somehow partakes of it, but in such a way that their coming to be and ceasing to be do not increase or diminish it at all, and it remains entirely unaffected».

Plato, *Symposium* 210e5-211b5

One thing that such a passage points us to is that the notion of change, or rather lack thereof, is fundamental to ideas of the classical: this is why the idea of the Museum is here so potent, for in the traditional Museum (as Dodds' young man found out) things do not change, and one of the challenges of modern museology –one increasingly successfully fought, in my view– is precisely how to get away from the view of the classical as the insect preserved in amber, a state in which the sting is well and truly lost. I shall return

to the idea of change in relation to the classical, but let me first correct, or perhaps nuance, a misleading impression I might have created.

Talk of «perfection» might have created the impression that this too is fundamental to ideas of the classical, but that is not so at all, or rather it all depends what you mean by classical. Dionysius of Halicarnassus wrote treatises on all the great «classical» Athenian orators, but he saw it as his task precisely to point out where they fell short of the highest standards, as well as where they succeeded. For him and for his pupils, as we have seen, these were not stationary Museum pieces, but living texts to be engaged with, argued over, fought about, and indeed bettered if one could. The existence of classical models, whether of virtue or rhetorical brilliance, and the contemplation of the past must not be used as an excuse for inaction; as «Longinus» put it, in the *On the Sublime*, one of the most original ancient essays to have survived, quoting Hesiod in his discussion of Plato's own contest with Homer: «[...] “this striving (*eris*) is good for mortals” (*Works and Days* 24). Glorious indeed and well worth winning is this contest for fame and the crown which goes with it; to lose to those who went before us is no disgrace» (*On the Sublime* 13.4). «Longinus» also precisely argues that what matters is not being flawless, but rather those strokes of sublimity by which great writers, whatever their faults, lift us out of ourselves time and again and make us see and feel differently. «Longinus» then turns to speculate about what these great writers have in common:

«What then was the vision of those demigods who aimed only at what is greatest in writing and scorned detailed accuracy? Nature has made man a creature of no mean or ignoble quality, but, as if she were inviting us to some great gathering, she has called us into life, into the whole universe, there to be spectators of her games and eager competitors; and she therefore from the first breathed into our hearts an unconquerable passion for whatever is great and more divine than ourselves. Thus the whole universe is not enough to satisfy the speculative intelligence of human thought: our ideas often pass beyond the limits that confine us. Look at life from all sides and see how in all things the extraordinary, the great, the beautiful stand supreme, and you will soon realise what we were born for. So it is by some natural instinct that we admire, not the

small streams, clear and useful as they are, but the Nile, the Danube, the Rhine, and above all the Ocean. The little fire we kindle for ourselves keeps clear and steady, yet we do not therefore regard it with more amazement than the fires of Heaven, which are often darkened, or think it more wonderful than the craters of Etna in eruption, hurling up rocks and whole hills from their depths and sometimes shooting forth rivers of that earthborn, spontaneous fire».

«Longinus», *On the Sublime* 35
(trans. W. H. Fyfe, rev. D. Russell, adapted)

No passage of *On the Sublime* was to prove more influential on the history of the idea of the sublime in western art and literature, but its importance for ideas of the classical should also be apparent. «Wonder» is central in antiquity, as now, to ideas of the classical, and –so «Longinus» tells us– this is again a matter of feeling, of nature and instinct, of being knocked out by sublime effects, not of the application of pure reason. Once again we are back in the British Museum with Dodds.

Modern scholars tend to divide Greek antiquity into the archaic, the classical, and the hellenistic periods, and to apply these divisions above all to Greek art and literature. For the writers and scholars of the Augustan age οἱ ἀρχαῖοι –and their virtues– were what we would classify as «the ancients» down to (roughly) the end of the fourth century B.C., though of course divisions could be made within such a long period, and the critical language of periodisation was never meant to map smoothly on to a chronological table, in part because (of course) much more than mere chronology is at stake. It is less easy to establish where the poets and scholars of the third century themselves drew boundary lines, or rather what any such boundaries might have meant for them. It will mean something that Eratosthenes did not carry his chronographical work on the Olympian victors beyond the death of Alexander, though we should be wary of leaping to the most obvious conclusions that one might draw from this apparent watershed. So too, Quintilian's famous report that, in the late third and second century B.C., Aristarchus and Aristophanes (of Byzantium) did not receive anyone «of their own time» (*suum tempus*) into the lists of approved authors (10.1.54) begs as many questions as it answers. There is, for example, no sign that the several quotations

of Callimachus and the at least one each of Euphorion and Simias of Rhodes in the great first-century catalogue of dreadful things said by poets in Philodemus' treatise *On Piety* were «ghettoised» off from the quotations of archaic and classical poetry, and some at least of these quotations of what we call hellenistic poetry presumably go back as far as Apollodorus in the mid-second century. It may seem superfluous (but it is not) constantly to remind ourselves that Callimachus did not know that he was a hellenistic poet, and would –no doubt– have been surprised to learn that he was.

Periodisation can of course also serve more questionable ends. Here again Dionysius of Halicarnassus can help us. The opening of his essay *On the Ancient Orators* is the best piece of evidence we have for one way, by no means the only way, in which some so-called Atticist critics of the Augustan period viewed the rhetoric of the immediate past:

«In the epoch preceding our own, the old philosophic Rhetoric was so grossly abused and maltreated that it fell into a decline. From the death of Alexander of Macedon it began to lose its spirit and gradually wither away, and in our generation had reached a state of almost total extinction. Another Rhetoric stole in, intolerably shameless and histrionic, ill-bred and without a vestige either of philosophy or of any other aspect of liberal education [...]. It was altogether vulgar and disgusting, and finally made the Greek world resemble the houses of the profligate and the abandoned: just as in such households there sits the lawful wife, freeborn and chaste, but with no authority over her domain, while a reckless harlot, bent on destroying her livelihood, claims control of the whole estate, treating the other like dirt and keeping her in a state of terror; so in every city, and in the highly civilised ones as much as any (which was the final indignity), the ancient and indigenous Attic Muse, deprived of her possessions, had lost her civic rank, while her antagonist, an upstart that had arrived only yesterday or the day before from some Asiatic sewer, a Mysian or Phrygian or Carian creature, claimed the right to rule over Greek cities, expelling her rival from public life. Thus was wisdom driven out by ignorance, and sanity by madness».

Dionysius of Halicarnassus, *On the Ancient Orators* 1
(trans. S. Usher, adapted)

Racial prejudice mixed with a large-dose of puritan self-satisfaction is not a pretty sight, but our age, in which terms such as «medieval», «Victorian», «modern» and «post-modern» are bandied around with reckless abandon can hardly complain if the ancients too could use abusive labels to serve their own cultural ends. To move from the truly sublime to the less than truly so, we might be tempted to compare the prophecies of the end of orderly civilisation as we knew it that greeted the advent of rock and roll at the end of the 50s.

In the third and second centuries B.C. the past was quite literally monumentalised and made available in physical form in the unparalleled collection of texts in the Library of Alexandria, which the first and second Ptolemies created, and to which they attached the Museum, the «shrine of the Muses», where scholars could work and squabble to their hearts' content. The urge to catalogue and record does not, of course, of itself imply recognition of impending loss –not all archaeology and anthropology is of the «rescue» variety– but, like the collection of rare and dialect words («glosses») which flourished in third-century scholarship, such practices can themselves define an area of «otherness», which reinforces a sense of difference from the world of the reader, and difference too is fundamental to a consciousness of the classical. This sense of «otherness», of the conjuring of a world which is no longer ours, ought in fact to be connected to the very nature of literature in the hellenistic world. The spread of higher-level literacy, a flourishing book trade, and the growth of libraries and scholarly activity meant that works were now composed with an «international» audience in mind, an audience bound together by a sense of a common cultural and intellectual heritage which expressed itself, in part, through a displayed interest –which today might be termed, somewhat misleadingly, «antiquarian»– in the local traditions and stories of the whole Greek world. Callimachus's most influential and famous poem, the *Aitia*, a treatment in four books and perhaps some 6.000 elegiac verses of the origins of customs and cults from all over the Greek world, is the most powerful and important witness to these developments. The great centres of cultural and (sometimes) political power –Alexandria, Pergamon, Athens, Pella, Antioch– became the market-places in which such knowledge was exchanged and membership of this intellectual élite confirmed.

Although such exchange now regularly took place through the medium of exchanged writing, there was a real continuity, which is not to be underes-

timated, however much it was also exaggerated and to some extent constructed by the élite themselves, between these practices and the sympotic world of intellectual and cultural exchange depicted by archaic poets and the narratives of Herodotus. Perhaps the best illustration of this is the episode (fr. 178 Pf.) in the *Aitia* in which the poet meets Theogenes, a visitor to Alexandria from the Aegean island of Ikos (modern Alonnisos); he meets him at a symposium at the house of Pollis, an Athenian who keeps all the celebrations of the Athenian sacred calendar, though living in Alexandria. Theogenes and the poet are «two of a kind», interested in intellectual conversation which wears the élite badge of allusion to famous texts of Homer and Hesiod. Unlike Theogenes, however, Callimachus stays in Alexandria and gathers the tales of those who pass through or (what amounts to the same thing) whose books reach the Library – an Odysseus who «saw the cities of many men and came to know their minds» (or, with Zenodotus, «customs»), but whose journeys are of those of the mind. So too, the festivals which Pollis nostalgically re-creates in a «foreign» city doubtless remained for him and some of his guests markers of Athenian identity, as they were in their true home, but participation in them now marks as well a broader, more «international» form of classical identity.

With the Ptolemies we have reached the boundary between the fourth and third centuries B.C. (though I do not think that the Ptolemies knew this), and this brings us back to Plato. In some dialogues, most notably perhaps the *Symposium*, the sense of a lost world beyond reach is fundamental to the effect, indeed to «the meaning», of the text; we are, however, at the same time invited by the text to engage with the arguments *in the present*, as though we too are speaking to Socrates. In the *Phaedo*, which is in part a foundation or charter myth for Plato's fourth-century Academy, Phaedo says that, as he witnessed Socrates' final hours, «I felt something odd – a strange mixture of pleasure and grief» (59a5-6), and this clearly is something which we too are invited to feel while reading the *Phaedo*, engaging with its arguments, and envisioning its narrative. Both the superlatives with which the text closes («This was the death [...] of the best and wisest and most just of the men of that time (τότε) whom we encountered», 118a15-17) and the specification of a past time emphasise the distance which separates us from the object of admiration, but also leaves open the possibility of, and provocation to, challenge in the present.

Our attachment to the sense of that past is, of course, emotional and nostalgic, as much as one based upon a reasoned consideration of social progress and decline. Consider from the end of the fifth century Sophocles' *Philoctetes* which clearly delineates a space of the classical. The *Philoctetes* is permeated by a sense of a noble and simple past, the world of the *Iliad*, and a complex and morally questionable present, the world after the *Iliad*, the world of the *Odyssey* and, indeed, the world of Athens in the late fifth century B.C. It may indeed be argued that the *Odyssey* is the first post-classical text, if by that is meant a text which consciously exploits its sense of otherness and distance from (to put it simply) a more heroic past. The first four books of the poem show us Odysseus' son growing up and learning about the past, searching, if you like, for the classical before it was lost; Penelope's suitors belong to a very different world. It is of course true that Homer reminds us on a number of occasions that the heroes of the *Iliad* were also not up to those of a previous generation, but the tone is quite different and there is not the insistent sense of comparison which we find in the *Odyssey*. There is another way in which this «post-classical» sense is played out in the *Odyssey*, because the further back you go, there is always a classical past even further back, mocking your decline and your efforts to catch up.

Odysseus is *polutropos*, the man of many turns – and ancient critics debated what exactly that meant. What is important at a very simple level, however, is the very stress on multiplicity and hence complexity: «the man of *many* turns wandered a *very great deal* [...] he saw the cities of *many* men [...] and suffered *many* griefs [...]». With hindsight we can see that this language of complexity, multiplicity and change takes its place within a long discourse in which the world gets ever more «complex» and the past looks ever more «simple», and this is of course a view which still resonates powerfully today. «Classical simplicity» is an over-used phrase, and was so perhaps also in antiquity. When in the Platonic *Hippias Minor* Hippias contrasts a «very straightforward» (ἀπλούστατος) Achilles with a «very twisting» (πολυτροπώτατος) Odysseus (364c4-5b6), we are already on the way to an influential contrast between their respective poems. We today always construct the present as more complex than the past, perhaps because of a misguided equation of technological sophistication with complexity. The past, however, is also always a place where one would not have wanted to live.

What then of the *Iliad* itself? It announces its theme as «wrath», and anger is perhaps the most sublimely classical emotion of all – think of the extraordinary silences of Ajax and Dido in the Underworld. Achilles' refusal to yield, to change or adapt, as an Odysseus might have done, has made him and his poem, the most archaic Greek textual artefact we possess, also the most classical. Yield, in one sense, of course he does, and in the final book he seeks to console Priam for the death of so many of his sons:

«ἀλλ' ἄγε δὴ κατ' ἄρ' ἕζευ ἐπὶ θρόνου, ἄλγεα δ' ἔμπης
 ἐν θυμῷ κατακεῖσθαι ἐάσομεν ἀχνύμενοί περ·
 οὐ γὰρ τις πρῆξις πέλεται κρυεροῖο γόοιο·
 ὡς γὰρ ἐπεκλώσαντο θεοὶ δειλοῖσι βροτοῖσι
 ζῶειν ἀχνυμένοις· αὐτοὶ δέ τ' ἀκηδέες εἰσί.
 δοιοὶ γὰρ τε πίθοι κατακείαται ἐν Διὸς οὔδει
 δῶρων οἷα δίδωσι κακῶν, ἕτερος δὲ ἐάων·
 ᾧ μὲν κ' ἀμμίξας δῶη Ζεὺς τερπικέρανος,
 ἄλλοτε μὲν τε κακῷ ὅ γε κύρεται, ἄλλοτε δ' ἐσθλῷ.»

Homer, *Iliad* 24. 522-530

«But come, sit down upon a chair, and our griefs we will allow to lie quiet in our hearts, despite our pain; for no profit comes from chill lament. For thus have the gods spun the thread for wretched mortals, that they should live in grief; they themselves are without troubles. For two jars are set upon the floor of Zeus of gifts that he gives, the one of ills, the other of good things. To whomsoever Zeus, who delights in the thunderbolt, gives a mixture, that man meets now with evil, now with good».

As we have seen, consolation is one of the things that traditionally has been sought in the idea of the classical, and that consolation is intimately tied to notions of unchangeable rules that govern human life, such as our fate at the hands of the gods, as Achilles sets it forth.

Some things cannot be changed, because they seem right. In the *Phaedrus* Socrates observes that every artefact and discourse, like every living creature, must have a body organised with head, middle and feet and these must all fit into a harmonious whole: a classicising rule if ever there was one – things have to be in a proper order, and one knows that order when one sees it. There

is, if you like, no arguing with it. Horace began the very unclassical *Ars Poetica*, but a work which was to become one of the foundational texts of European classicism, with an image of the post-modern unclassical: «If a painter wanted to put a human head on a horse's neck and cover the whole with bright feathers [...]» well, you would have to laugh, says Horace, at these sick man's nightmares. No such chance, however, with the riders or the horses of the Parthenon – everything is where it should be. Dodds' young man, however, wanted some give and take from the Parthenon marbles, he wanted to engage with them, but there came no answer. Once again it is the Platonic Socrates who put his finger on what is so disturbing about the classical:

«δεινὸν γὰρ που, ὦ Φαῖδρε, τοῦτ' ἔχει γραφή, καὶ ὡς ἀληθῶς ὅμοιον ζωγραφία. καὶ γὰρ τὰ ἐκείνης ἔκγονα ἔστηκε μὲν ὡς ζῶντα, ἐὰν δ' ἀνέρη τι, σεμνῶς πάνυ σιγᾷ. ταῦτόν δὲ καὶ οἱ λόγοι· δόξαις μὲν ἂν ὡς τι φρονοῦντας αὐτοὺς λέγειν, ἐὰν δέ τι ἔρη τῶν λεγομένων βουλόμενος μαθεῖν, ἔν τι σημαίνει μόνον ταῦτόν ἀεί».

Plato, *Phaedrus* 275d

«Writing, Phaedrus, has this strange quality, and is in truth like painting; for the creatures of painting stand like living beings, but if one asks them a question, they preserve a very solemn silence. And so it is with written words; you might think they spoke as if they understood something, but if you question them, wishing to know about what they say, they always say the one same thing».

«Always the same thing» – what would the riders on the Parthenon frieze say to us if we asked them a question? In one of the most famous and certainly most extraordinary speeches of Greek tragedy, the Sophoclean Ajax reflects upon the inevitability of change:

«καὶ γὰρ τὰ δεινὰ καὶ τὰ καρτερώτατα
τιμαῖς ὑπέικει· τοῦτο μὲν νιφοστιβεῖς 670
χειμῶνες ἐκχωροῦσιν εὐκάρπῳ θέρει·
ἐξίσταται δὲ νυκτὸς αἰανῆς κύκλος
τῇ λευκοπώλῳ φέγγος ἡμέρα φλέγειν·
δεινῶν δ' ἄημα πνευμάτων ἐκοίμισε
στένοντα πόντον· ἐν δ' ὁ παγκρατῆς Ἴπνος 675

ΠΡΑΚΤΙΚΑ ΤΗΣ ΑΚΑΔΗΜΙΑΣ ΑΘΗΝΩΝ

ΔΗΜΟΣΙΑ ΣΥΝΕΔΡΙΑ ΤΗΣ 28ΗΣ ΑΠΡΙΛΙΟΥ 2015

ΤΟ ΠΟΛΥΔΙΑΣΤΑΤΟ ΤΗΣ ΠΟΛΕΟΔΟΜΙΚΗΣ ΕΠΕΜΒΑΣΗΣ: ΜΙΑ ΜΕΛΕΤΗ ΠΕΡΙΠΤΩΣΗΣ

ΟΜΙΛΙΑ ΤΟΥ ΑΝΤΕΠΙΣΤΕΛΛΟΝΤΟΣ ΜΕΛΟΥΣ
κ. ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΥ-ΦΑΙΔΩΝΟΣ ΛΑΓΟΠΟΥΛΟΥ

Οί τρεῖς θεωρητικές προσεγγίσεις τοῦ πεδίου τῆς πολεοδομίας

Ἡ πολεοδομία, ὅπως καὶ ἡ συγγενῆς τῆς χωροταξία, εἶναι ἓνα ἐμπειρικό καὶ ἐφαρμοσμένο πεδίο, εἰδικότερα χωρικοῦ προγραμματισμοῦ, τὸ ὁποῖο ἔχει ὡς σκοπὸ τὴν ἀλλαγὴ τῆς μελλοντικῆς φυσιογνωμίας τοῦ χώρου, σκοπὸς ποῦ εἶναι ἐξ ὀρισμοῦ κανονιστικός. Ὡς ἐκ τούτου, διαφέρει ἀπὸ τὶς ἀναλυτικὲς ἐπιστῆμες, ὅπως, π.χ., ἡ ἀνθρωπογεωγραφία, ἐπίσης προσανατολισμένη πρὸς τὸν χῶρο, ἢ ὁποῖα, ὅμως, ἔχει ὡς ἀντικείμενο τὴν ἀναλυτικὴ, ὅσο τὸ δυνατόν ἀντικειμενικότερη, δηλαδὴ μὴ κανονιστικὴ, περιγραφή, κατανόηση καὶ ἐρμηνεία τῆς φύσης μόνον παρόντων ἢ παρελθόντων χώρων. Σὲ αὐτὸ τὸ σημεῖο, θὰ πρόσθετα ἕναν ἰδιάζοντα τύπο ἀναλυτικῆς μὲν προσέγγισης, ἀλλὰ, σχῆμα ὀξύμωρο, μὲ μελλοντολογικὸ προσανατολισμὸ στὸ πλαίσιο τοῦ παρελθόντος, τὴν «ἀντιπραγματικὴ (counterfactual) θεωρία», ἢ ὁποῖα ἔχει χρησιμοποιηθεῖ, πέραν τῆς φιλοσοφίας, στὴν ἀνθρωπογεωγραφία καὶ στὴν ἱστορία. Βασίζεται σὲ ὑποθετικὰ σενάρια, αἰτιατικῆς μορφῆς, τοῦ τύπου «τί θὰ συνέβαινε ἂν» (what if), τὰ ὁποῖα ἀντικαθιστοῦν ἱστορικὰ δεδομένα τοῦ παρελθόντος.

Χαρακτηριστικὸ τῶν ἐφαρμοσμένων πεδίων εἶναι ὅτι ἔχουν πολυσυλλεκτικὸ χαρακτήρα, δηλαδὴ συμπλέκουν ἓνα σύνολο ἀπὸ ἀναλυτικά, ἀλλὰ καὶ ἐφαρμοσμένα πεδία, σὲ ἀντίθεση μὲ τὶς (ἀναλυτικὲς) ἐπιστῆμες, οἱ

όποιας ἐδράζονται πάντοτε σὲ μία καὶ ἐπιλεγμένη καὶ αἰτιολογημένη ἐπιστημολογικὴ ὀπτικὴ ἐπάνω στὰ φαινόμενα τοῦ ἐμπειρικοῦ κόσμου. Τὸ σύμπλεγμα στὸ ὅποιο ἐδράζεται ἡ πολεοδομικὴ ἐπέμβαση δὲν μπορεῖ ἀπὸ τὴ φύση του νὰ συμπέσει μὲ ἐπιστημονικὸ ἀναλυτικὸ ἀντικείμενο, ἀλλὰ παραμένει ἕνα σύνολο ἀπὸ ἐπιστημολογικὰ ἀνεξάρτητα, ἂν καὶ ἀλληλοεπηρεαζόμενα, συστήματα. Παρὰ ταῦτα, τὸ γεγονός ὅτι ἡ πολεοδομία εἶναι ἐφαρμοσμένο πεδίο δὲν τὴν ἀπομονώνει ἀπὸ τὴ σφαῖρα τῶν ἀναλυτικῶν θεωριῶν, ἐπειδὴ προσφέρεται μὲ τρεῖς τρόπους στὴν ἀναλυτικὴ προσέγγιση.

Πρῶτον, ὁ οἰκονομικός, ὁ κοινωνικός καὶ ὁ οἰκολογικός προγραμματισμός μιᾶς γεωγραφικῆς περιοχῆς, ἐφαρμοσμένα πεδία, ὅπως καὶ ἡ πολεοδομία (καὶ ἡ χωροταξία), εἶναι ἐξίσου μὲ τὶς τελευταῖες ἐμπειρικὰ πεδία καί, ἄρα, ἐπίσης δὲν ἀνήκουν στὶς ἀναλυτικὲς ἐπιστῆμες. Καὶ ὅμως, καθένας ἀπὸ αὐτοὺς τοὺς προγραμματισμοὺς ἐκκινεῖ καὶ ἐδράζεται σὲ μία ἀντίστοιχη ἀναλυτικὴ ἐπιστήμη, τὴν οἰκονομική, τὴν κοινωνιολογία καὶ τὴν οἰκολογία, ἀντίστοιχα. Μόνον ἡ ἱστορικὴ ἐξέλιξη τῆς πολεοδομίας μπορεῖ νὰ ἐξηγήσει τὸ ἀξιοπερίεργο τῆς ἔλλειψης μιᾶς ἀνάλογης ἀναλυτικῆς πολεοδομικῆς θεωρίας, τῆς ὁποίας ἔχω διατυπώσει τὸ περίγραμμα καὶ τὴν ὁποία ἔχω ἀποκαλέσει «πολεολογία». Ἡ πολεολογία εἶναι ἡ βασικὴ ἀναλυτικὴ θεωρία τοῦ πεδίου τῆς πολεοδομίας, εἶναι ἡ θεωρία τῆς πολεοδομικῆς ἀνάλυσης.

Ὁ ἱστορικὸς λόγος ἔλλειψης μιᾶς τέτοιας θεωρίας εἶναι ὅτι, ἐνῶ στὶς ἄλλες περιπτώσεις, τὶς ὁποῖες ἀναφέραμε παραπάνω, οἱ ἀνάγκες γιὰ χωρικό προγραμματισμὸ στὸ κάθε ἰδιαιτέρο πεδίο μπόρεσαν νὰ ἀρθρωθοῦν μὲ προϋπάρχουσες ἀναλυτικὲς θεωρίες, ἄμεσος πρόγονος τῆς πολεοδομίας ὑπῆρξε ἡ ἀρχιτεκτονικὴ, ἐξίσου, ὅμως, ἐφαρμοσμένο πεδίο μὲ τὴν πολεοδομία. Ὑπάρχουν ἀσφαλῶς πολλὲς «θεωρίες» ἀρχιτεκτονικῆς, ἀλλὰ εἶναι κατὰ κανόνα κανονιστικὲς θεωρίες ἐφαρμογῆς, ὄχι ἀναλυτικὲς θεωρίες. Ἐξἄλλου, οἱ ὀλιγάριθμες ἀναλυτικὲς ἀρχιτεκτονικὲς θεωρίες ἐνσωματώνουν, λόγῳ τῆς μικρῆς χωρικῆς κλίμακας τῆς, δεδομένα ἀπὸ πεδία, ὅπως ἡ ψυχολογία καὶ ἡ αἰσθητικὴ, ἐνῶ ἡ μεγάλῃ κλίμακα τῆς πολεοδομίας τὴ στρέφει πρὸς τελείως διαφορετικὲς κατευθύνσεις, συγκεκριμένα τὴν οἰκονομική, τὴν κοινωνιολογία, τὴ δημογραφία καὶ τὴν οἰκολογία.

Δεύτερον, μέχρι τὶς ἀρχὲς τῆς δεκαετίας τοῦ '50, ὁ σχεδιασμὸς ἀρχιτεκτονικοῦ τύπου, μὲ συμμετοχὴ, πέραν τῶν ἀρχιτεκτόνων, τῶν πολιτικῶν μηχανικῶν καὶ τῶν τοπογράφων, ὑπῆρξε ἐπίκεντρο τῆς πολεοδομίας. Τότε,

Όμως, η πολεοδομία διεύρυνε την όπτική της και υποδέχθηκε, όχι τυχαία, επιστήμονες από τον χώρο των κοινωνικών επιστημών, για να εγκαθιδρυθεί με αυτές τις νέες επιρροές ως αυτοτελές ακαδημαϊκό και επαγγελματικό πεδίο κατά τις αρχές της δεκαετίας του '60, με πρωτοπόρο την Αγγλία. Το νέο καθεστώς της πολεοδομίας της επέβαλε, και εδώ έρχομαστε στον δεύτερο τρόπο δυνατής θεωρητικοποίησής της, τη συγκρότηση ενός θεωρητικού σώματος γνώσης το οποίο αποκλήθηκε («θεωρία προγραμματισμού») (*planning theory*). Αυτή η θεωρία της εφαρμογής έχει την ιδιαιτερότητα ότι, αν και επιστημονική και αναλυτική, είναι προσανατολισμένη, όχι προς ένα πρωτογενές επιστημολογικό αντικείμενο, όπως συμβαίνει με τον καθορισμό του πεδίου των επιστημών, αλλά προς την πρακτική ενός εφαρμοσμένου πεδίου, δηλαδή προς ένα αντικείμενο ήδη κατασκευασμένο, την οποία αναλύει στο επίπεδο της μεταγλώσσας. Χαρακτηριστικό της είναι ότι, εκκινώντας από ένα θεωρητικό υπόβαθρο, η έμφαση δίνεται στη μεθοδολογία. Η θεωρία προγραμματισμού είναι η σφαιρική αναλυτική θεωρία του πεδίου της πολεοδομίας, είναι η θεωρία της πολεοδομικής εφαρμογής.

Προς τα τέλη της δεκαετίας του '60, διατυπώθηκε η πρώτη σφαιρική θεωρία της πολεοδομίας, μία συστημική θεωρία, από τον πολεοδόμο J. Brian McLoughlin, η οποία θεωρείται ως η «κλασική» θεωρία¹. Από τότε διατυπώθηκε μέχρι σήμερα ένα σύνολο νέων θεωριών, οι οποίες παρουσιάζονται συχνά ως ανταγωνιστικές, φιλοδοξούν να αντικαταστήσουν την κλασική θεωρία και δημιουργούν συρμούς, οι οποίοι, με δεδομένη τη σύγχρονη διαρκή επίζητηση του «νέου», άπωθουν στη λήθη το «κλασικό» παρελθόν. Πριν αναφερθώ στην ουσία της άπωθμένης κλασικής θεωρίας, θα ήθελα να επισημάνω δύο γεγονότα, τα οποία διαφεύγουν της προσοχής των εκάστοτε όπαδων: ότι οι ίδιοι οι υπεύθυνοι για σημαντικές από τις νεότερες θεωρίες αναγνωρίζουν τη συμπληρωματικότητα ή οφειλή της θεωρίας τους στην κλασική θεωρία και ότι η τελευταία κυριαρχεί στην πολεοδομική πρακτική.

Τρίτον, πιστεύω ότι το θεωρητικό πλαίσιο της κλασικής θεωρίας καλύπτει και μάλιστα υπερεκαλύπτει τις υπόλοιπες θεωρίες και ότι αυτή η άποψη υποστηρίζεται από την αναλυτική συζήτηση, που ακολουθεί, ή οποία είναι μία μελέτη περίπτωσης μιās συγκεκριμένης πολεοδομικής έρευνας.

1. J. B. McLoughlin, *Urban and Regional Planning: A Systems Approach*, Faber and Faber, London 1969.

Αυτό το έγχειρίσμα έχει προφανώς αναλυτικό χαρακτήρα, διότι είναι μία αναλυτική, μεταγλωσσική μελέτη με ένα συγκεκριμένο αντικείμενο, το οποίο στο προκείμενο είναι μία εφαρμοσμένη πολεοδομική μελέτη (περίπτωσης). Παρόμοιες αναλυτικές μελέτες έχουν γίνει στο εξωτερικό και συχνά αποσκοπούν στην εξαγωγή συμπερασμάτων χρήσιμων για την πολεοδομική πρακτική². Μπορούμε να αποκαλέσουμε αυτήν την προσέγγιση μονογραφική αναλυτική θεωρία του πεδίου της πολεοδομίας.

Η μελέτη περίπτωσης για την περιοχή Λαχανοκήπων Δυτικής Θεσσαλονίκης

Το γενικό διαδικαστικό πλαίσιο της έρευνας Λαχανοκήπων

Το παρόν κείμενο έχει ως αντικείμενο ανάλυσης μία πολεοδομική έρευνα³ στην περιοχή Λαχανοκήπων της Δυτικής Θεσσαλονίκης, ή οποία

2. Βλ. σχετικά P. ALLMENDINGER, *Planning Theory* (Planning, Environment, Cities), 2η έκδ., Palgrave Macmillan, Basingstoke, Hampshire/New York 2009, σ. 218-219.

3. Μία πρώτη μορφή του κειμένου διατυπώθηκε το 2009, ως κατάληξη της ομιλίας του γράφοντος Πολεοδομία και κοινωνία: Πολεοδομική θεωρία και εφαρμογή, *Ακαδημία Αθηνών*, 85, Β', 2010, σ. 49-117, αλλά δεν υποβλήθηκε με το χειρόγραφο, λόγω του μεγάλου μεγέθους του δημοσιευθέντος κειμένου. Στη συνέχεια, δημοσιεύθηκαν από συνεργάτες της έρευνας, οι οποίοι έλαβαν γνώση αυτής της πρώτης μορφής, τὰ ἐξῆς συγγενῆ κείμενα, στὰ ὁποῖα μπορεῖ νὰ ἀνατρέξει ὁ ἀναγνώστης γιὰ συμπληρωματικὲς πληροφορίες: Π. ΑΣΗΜΟΣ – Ε.Π. ΔΗΜΗΤΡΙΑΔΗΣ – Δ. ΔΡΑΚΟΥΛΗΣ – Π. ΣΤΑΘΑΚΟΠΟΥΛΟΣ, *Τὸ προτεινόμενο Ἐπιχειρηματικὸ Πάρκο στοὺς Λαχανοκήπους τοῦ Δήμου Θεσσαλονίκης*, σέ: Β. ΚΟΤΖΑΜΑΝΗΣ – Α. ΚΟΥΤΚΟΛΟΣ – Η. ΜΠΕΡΙΑΤΟΣ – Δ. ΟΙΚΟΝΟΜΟΥ – Γ. ΠΕΤΡΑΚΟΣ (ἐπιμ.), *Πρακτικὰ 2ου Συνεδρίου Πολεοδομίας, Χωροταξίας καὶ Περιφερειακῆς Ἀνάπτυξης*, Π, Πανεπιστημιακὲς Ἐκδόσεις Θεσσαλίας, Βόλος 2009, σ. 781-792· Π. ΑΣΗΜΟΣ – Ν. ΒΑΡΣΑΚΕΛΗΣ – Ε. Π. ΔΗΜΗΤΡΙΑΔΗΣ – Δ. ΔΡΑΚΟΥΛΗΣ – Γ. ΠΙΣΣΟΥΡΙΟΣ – Π. ΣΤΑΘΑΚΟΠΟΥΛΟΣ, *Χωρικο-οικονομικοὶ παράγοντες τοῦ πολεοδομικοῦ προγραμματισμοῦ: Τὸ Ἐπιχειρηματικὸ Πάρκο στοὺς Λαχανοκήπους Θεσσαλονίκης*, σέ: Ε. Π. ΔΗΜΗΤΡΙΑΔΗΣ – Γ. ΚΑΥΚΑΛΑΣ – Κ. ΤΣΟΥΚΑΛΑ (ἐπιμ.), *Πόλεως λόγος: Τιμητικὸς τόμος γιὰ τὸν καθηγητὴ Α.-Φ. Λαγόπουλο*, University Studio Press, Θεσσαλονίκη 2010, σ. 177-191· Π. ΑΣΗΜΟΣ – Ε. Π. ΔΗΜΗΤΡΙΑΔΗΣ – Δ. ΔΡΑΚΟΥ-

έκπονήθηκε επί ενάμιση χρόνο (2007-2009) στο πλαίσιο του Έργαστηρίου Πολεοδομικού και Περιβαλλοντικού Σχεδιασμού του Τομέα Πολεοδομίας, Χωροταξίας και Περιφερειακής Ανάπτυξης του Τμήματος Αρχιτεκτόνων Μηχανικών ΑΠΘ⁴. Η έρευνα ανατέθηκε από τον δήμο Θεσσαλονίκης και η επιτροπή επίβλεψης συστάθηκε από τον δήμαρχο Θεσσαλονίκης και τους επικεφαλής της τεχνικής υπηρεσίας του δήμου, με τη συνεργασία του δημάρχου του όμορου δήμου Μενεμένης και της τεχνικής υπηρεσίας του. Γίνεται αναφορά σε έρευνα, και όχι μελέτη⁵, επειδή ο σκοπός της ανάθεσης είχε διερευνητικό και όχι μελετητικό χαρακτήρα, γεγονός το οποίο θα γίνει, πιστεύω, σαφές από την ανάλυση που ακολουθεί. Σκοπός της έρευνας ήταν η διατύπωση μιας πρότασης-πλαίσιο για την πολεοδομική ανάπτυξη της περιοχής Λαχανοκήπων.

Η έρευνητική ομάδα συγκροτήθηκε από τρεις κύριες υπο-ομάδες, μία κεντρική ομάδα αρχιτεκτόνων-πολεοδόμων, μία οικονομολόγων και μία νομικών, και στην έρευνα συνέβαλαν έξωτεροι συνεργάτες για περιβαλλοντικά, συγκοινωνιακά και ειδικότερα λιμενικά θέματα. Το μεγαλύτερο μέρος της είκοσαμελούς περίπου ομάδας επιστημόνων αποτελούνταν από πανεπι-

ΛΗΣ – Π. ΣΤΑΘΑΚΟΠΟΥΛΟΣ, Πολεοδομική ανάπτυξη της περιοχής Λαχανοκήπων: Μεθοδολογία εκπόνησης εργασίας, *Τεχνικά Χρονικά*, 3, 3, 2010, σ. 175-191.

4. Βλ. Π. ΣΤΑΘΑΚΟΠΟΥΛΟΣ, επιστημονικώς υπεύθυνος (Α.-Φ. Λαγόπουλος, συντονιστής έρευνας), Διερεύνηση δυνατοτήτων για τη βέλτιστη πολεοδομική ανάπτυξη και αξιοποίηση περιοχής Λαχανοκήπων. Α' φάση: Ανάλυση, Β' φάση: Τελικά αναλυτικά στοιχεία και εν δυνάμει προγραμματικές ζώνες, Γ' φάση: Έναλλακτικά σενάρια πολεοδομικής και οικονομικής ανάπτυξης της περιοχής, Δ' / Ε' φάση: Προτεινόμενο σενάριο Επιχειρηματικού Πάρκου Λαχανοκήπων και Ε' φάση: Τελική πρόταση πολεοδομικής και οικονομικής ανάπτυξης της περιοχής, ανάθεση από τον Δήμο Θεσσαλονίκης στο Έργαστήριο Πολεοδομικού και Περιβαλλοντικού Σχεδιασμού του Τομέα Πολεοδομίας, Χωροταξίας και Περιφερειακής Ανάπτυξης, Τμήμα Αρχιτεκτόνων Μηχανικών ΑΠΘ, Θεσσαλονίκη 2007-2009. Επικεφαλής της οικονομικής ομάδας ήταν ο Νίκος Βαρσακέλης, Αναπληρωτής Καθηγητής του Τμήματος Οικονομικών Επιστημών ΑΠΘ, και επικεφαλής της νομικής ομάδας ήταν ο Δημήτρης Μέλισσας, σήμερα Καθηγητής της Σχολής Αρχιτεκτόνων Μηχανικών ΕΜΠ.

5. Αυτή η διάκριση είναι αντικείμενο διαρκούς διαμάχης στη χώρα μας μεταξύ επαγγελματιών και πανεπιστημιακών πολεοδόμων.

στημιακούς, κυρίως του ΑΠΘ, καθώς και του ΕΜΠ. Προϊόν της έρευνας ήταν πέντε τόμοι 850 περίπου σελίδων και 50 περίπου, σχεδόν όλοι πρωτότυποι, χάρτες.

Ο γράφων είχε ενεργό ανάμειξη στην εκπόνησή της, ένα γεγονός που ενδέχεται να επισύρει την εύλογη κριτική περί της έλλειψης κρίσιμης απόστασης από το αντικείμενο ανάλυσης. Ένώ η κριτική αυτή δεν είναι χωρίς βάση, έγινε προσπάθεια καταγραφής των αντικειμενικών διαδικασιών, χωρίς αλλοιώσεις στη μορφή και στη σειρά τους, με τρόπον ώστε και οι άλλοι κύριοι συμμετέχοντες στην έρευνα να είναι σε θέση να αναγνωρίσουν άμεσα τα όσα κατέγραψε ή δική τους εμπειρία. Από την άλλη μεριά, η θετική πλευρά της άμεσης συμμετοχής, ή όποια πιστεύω ότι δεν θα έπρεπε να υποτιμηθεί, είναι ή βαθιά εκ των έδων γνώση όλων των λεπτών διακλαδώσεων μιας συγκεκριμένης πολεοδομικής πρακτικής, και μάλιστα σε βάθος χρόνου⁶.

Η έρευνα παρουσιάζει μία διττή ιδιορρυθμία σε σύγκριση με μία τυπική μελέτη εφαρμογής. Η πρώτη, θέμα το οποίο ήδη έθιγχε, είναι ότι οι πανεπιστημιακοί δεν λειτουργούν ως τυπικοί μελετητές, αλλά ως έρευνητές προσανατολισμένοι σε εφαρμοσμένο έργο, έμβαθύνουν, δηλαδή, έρευνητικά στο αντικείμενο ενός έργου και διατυπώνουν ένα πρότυπο-πλαίσιο για τη μελέτη του. Η δεύτερη ιδιορρυθμία έγκειται στο γεγονός ότι το ζητούμενο ήταν άπροσδιόριστο. Βέβαια, έπιθυμία του δημάρχου ήταν να διερευνηθεί ή δυνατότητα χωροθέτησης στους Λαχανοκήπους της Διεθνούς Έκθεσης Θεσσαλονίκης και ή τεχνική ύπηρεσία του δήμου είχε σκιαγραφήσει διάφορα σενάρια πολεοδόμησης για την περιοχή, αλλά άναμενόταν από την έρευνητική ομάδα ή διατύπωση συγκεκριμένης και τεκμηριωμένης πρότασης. Με άλλα λόγια, τυπικό περιεχόμενο της έρευνας ήταν ή σύνταξη μιας «έκθεσης σκοπιμότητας» (*feasibility report*), προϋπόθεση ώστε ο δήμος να διατυπώσει κάποια συγκεκριμένη πολιτική για την περιοχή έρευνας. Κατά το διάστημα της εκπόνησης της έρευνας, έγινε άντιληπτό ότι είτε ή τεχνική αντίληψη για το περιεχόμενο μιας έκθεσης σκοπιμότητας

6. Πιστεύω ότι μία περαιτέρω αντιμετώπιση της κριτικής περί κρίσιμης απόστασης προκύπτει, τόσο από την πλήρη σύμπνοια του παρόντος κειμένου με τα κείμενα των συνεργατών, τα όποια αναφέρθηκαν παραπάνω, όσο και από το γεγονός ότι το κείμενο στάλθηκε σε όλους τους κύριους έρευνητές και άκολούθησαν προσαρμογές βάσει των παρατηρήσεών τους.

διέφερε από την αντίληψη της διοίκησης είτε οι απαιτήσεις της επιτροπής επίβλεψης αυξήθηκαν. Αποτέλεσμα υπήρξε ή μεγαλύτερη και πιο λεπτομερειακή ἐμβάθυνση στα δεδομένα της περιοχής και ή προετοιμασία γραπτοῦ και χαρτογραφικοῦ ὑλικοῦ, τὸ ὁποῖο θὰ χρησίμευε οὐσιαστικά για τή διεκπεραίωση τῆς ἐφαρμοσμένης μελέτης τῆς περιοχής.

Τὸ μοντέλο ἀναφορᾶς ἀπὸ τῆ σφαιρική ἀναλυτική θεωρία

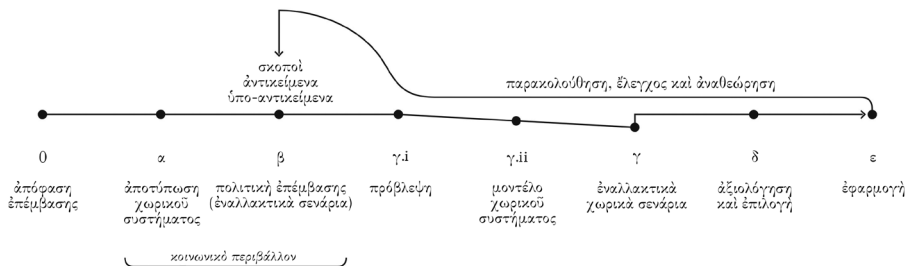
Ὅπως ἤδη ἀναφέρθηκε, ή ἐρευνητική ομάδα εἶχε μεικτὸ χαρακτήρα, περιλαμβάνοντας εἰδικούς ἀπὸ διάφορα πεδία, ὁ κύριος, ὅμως, διάλογος λάμβανε χώρα μεταξύ πολεοδόμων και οἰκονομολόγων. Τὰ δύο αὐτὰ πεδία ἔχουν πολὺ διαφορετικὸ γνωστικὸ ὑπόβαθρο, για νὰ μὴν ἀναφέρουμε και τὶς διαφορετικὲς ἀπόψεις στὸ ἐσωτερικὸ κάθε πεδίου. Αὐτὸ τὸ γενικὸ χαρακτηριστικὸ ἴσχυσε και για τῆ συγκεκριμένη ἐρευνητική ομάδα. Οἱ ἐρευνητὲς και τῶν δύο κατευθύνσεων εἶχαν τὶς προσωπικὲς ἀπόψεις και ἐμπειρίες τους, ὀρισμένες παραπλήσιες, ἐνίοτε λόγω προγενέστερης συνεργασίας, ἄλλες ἀποκλίνουσες. Δὲν θὰ ἦταν γόνιμο νὰ ἐπιχειρηθεῖ ή δημιουργία μιᾶς ἐνιαίας θεωρητικῆς βάσης, γιατί θὰ ἀντιστοιχοῦσε μὲ τῆ διατύπωση μιᾶς νέας ὑπερ-θεωρίας, ἀντικείμενο τὸ ὁποῖο πολὺ ἀπέιχε ἀπὸ τὸ ἐρευνητικὸ ζητούμενο. Ὁ ἐπιχειρησιακὸς δρόμος ἦταν ὁ ἐμπειρικὸς, ὁ προσανατολισμός, δηλαδή, πρὸς τὸ πρόβλημα και ή λείανση τῶν διαφορετικῶν ἀπόψεων μέσα ἀπὸ τὸν διάλογο, θέμα στὸ ὁποῖο ἀπαιτεῖται και τύχη, δεδομένου ὅτι χρειάζεται ἕνας βαθμὸς δεκτικότητας, ὁ ὁποῖος δὲν εἶναι και πολὺ συνήθης· εὐτυχῶς ή ομάδα εἶχε αὐτὴν τὴν τύχη.

Τὸ κλασικὸ μοντέλο πολεοδομικοῦ προγραμματισμοῦ τοῦ McLoughlin, τὸ ὁποῖο ἀνέφερα προηγουμένως, εἶναι μέρος τῆς γενικῆς γνώσης κάθε πολεοδόμου, ὅπως και τὰ μεταγενέστερά του μοντέλα, ἄγνωστο, ὅμως, στοὺς οἰκονομολόγους. Ἀλλὰ και για τοὺς πολεοδόμους δὲν εἶναι ἕνα ἐργαλεῖο τὸ ὁποῖο θὰ χρησιμοποιήσουν ρητὰ και συστηματικά, ἰδίως ἐὰν ἔχουν φύγει για πολλὰ χρόνια ἀπὸ τὰ φοιτητικὰ θρανία.

Ὅπτικὴ τοῦ παρόντος κειμένου εἶναι ή *a posteriori* σύγκριση τῆς ἐμπειρικῆς διαδικασίας, τὴν ὁποία ἀκολούθησε ή ἐρευνητικὴ ομάδα, μὲ τὸ κλασικὸ μοντέλο, δηλαδή θὰ χρησιμοποιήσει ή παρούσα μονογραφικὴ ἀναλυτικὴ θεωρία τῆς πολεοδομίας ὡς σημεῖο ἀναφορᾶς ἕνα μοντέλο ἀπὸ τῆ σφαιρική ἀναλυτικὴ θεωρία. Μία τέτοια σύγκριση παρουσιάζει ἕνα τετραπλὸ ἐνδιαφέρον: δημιουργεῖ ἕναν θεωρητικὸ προβληματισμὸ ἐπάνω στὴν

προσωπική πολεοδομική πρακτική, με αποτέλεσμα τη βελτίωσή της, συνεισφέρει, μέσω αυτού, στον διάλογο θεωρίας-πράξης, ιδιαίτερα χρήσιμο δεδομένης τῆς διεθνῶς ἀναγνωρισμένης αὐξήσης τοῦ χάσματος μεταξύ θεωρίας καὶ πρακτικῆς, ὁδηγεῖ σὲ ἓναν ἔλεγχο τῆς διάρθρωσης καὶ ποιότητας τοῦ κλασικοῦ μοντέλου καί, γιατί ὄχι, μπορεῖ νὰ ἐπιτρέψει τὴ βελτίωση τῆς σφαιρικῆς ἀναλυτικῆς θεωρίας. Συγχρόνως, δίνεται ἡ εὐκαιρία νὰ συζητηθοῦν, πέραν τῶν μεθοδολογικῶν, καὶ ὀρισμένα θέματα περιεχομένου, τὰ ὁποῖα ἀναδεικνύουν ὀρισμένα ἀπὸ τὰ κεντρικὰ προβλήματα τοῦ ἀντιμετωπίζει ὁ πολεοδόμος στὴν πράξη.

Μὲ αὐτὰ τὰ δεδομένα, εἶναι ἀπαραίτητη ἡ ὑπόμνηση τῶν δομικῶν «δράσεων» ἢ «σταδίων», κατὰ τὸν McLoughlin, τοῦ κλασικοῦ μοντέλου. Θὰ παρουσιάσω περιληπτικὰ αὐτὲς τὶς θεμελιώδεις συνιστώσες τῆς πολεοδομικῆς ἐπέμβασης, στὶς ὁποῖες δὲν προβλέπεται ἡ ἔκθεση σκοπιμότητας (διάγραμμα 1):

Διάγραμμα 1. Οἱ συνιστώσες τῆς μεθοδολογίας τοῦ πολεοδομικοῦ προγραμματισμοῦ, βάσει τοῦ J. Brian McLoughlin.

(0) Ἀπόφαση νὰ γίνῃ ἐπέμβαση σὲ μία περιοχή. Αὐτὴ ἡ συνιστώσα δὲν διατυπώνεται σαφῶς ἀπὸ τὸν McLoughlin. Χαρακτηρίζεται ἀπὸ τὴν προσεγγιστικὴν διατύπωση τῶν προθέσεων τοῦ ἀναθέτοντος, δηλαδὴ τὴ διατύπωση ἑνὸς συνόλου, φυσικὰ ἀξιολογικῶν, σκοπῶν γενικῆς καὶ ἐμπειρικῆς φύσης, καὶ ἔχει, ἄρα, καθαρὰ πολιτικὸν χαρακτήρα.

(α) Ἡ ἀποτύπωση, ἢ ἀνάλυση τῆς ὑπάρχουσας κατάστασης (ἀνάλυση). Ἔχει ὡς σκοπὸ τὴ συστηματικὴν περιγραφήν τοῦ χωρικοῦ συστήματος, καθὼς καὶ τὴ συλλογὴ τῶν ἀναγκῶν καὶ αἰτημάτων, τὰ ὁποῖα διατυπώνονται, βάσει τῶν ἀξιῶν τους, ἀπὸ ἄτομα καὶ ὀμάδες, ἂν καὶ ὄχι ἀπὸ ὅλους τοὺς ἐνδιαφερομένους πολίτες. Ἡ ἔρευνα αὐτῶν τῶν ἀπόψεων ἀπευθύνεται

στο κοινωνικό περιβάλλον της επέμβασης και συνεπάγεται μία αδόμητη μορφή συμμετοχικής διαδικασίας.

(β) Διατύπωση εϋρέων σκοπών (goals), ειδικότερων αντικειμένων (objectives), τὰ ὅποια πρέπει νὰ ἐπιτευχθοῦν, ὥστε νὰ πραγματοποιηθοῦν οἱ σκοποί, καὶ ὑπο-αντικειμένων ἢ ἐιδικῶν προγραμματῶν δράσης. Τὰ τελευταῖα συναποτελοῦν ἓνα ρητὸ πρόγραμμα πολεοδομικῆς επέμβασης καὶ συνοδεύονται ἀπὸ κοστολόγηση. Αὐτὴ ἢ συνιστῶσα, κομβικὴ γιὰ τὴ διαμόρφωση τῆς πολεοδομικῆς πρότασης, ἀποτελεῖ τὴ συγκεκριμένη πολιτικὴ επέμβασης τοῦ πολεοδομικοῦ προγραμματισμοῦ καὶ γιὰ τὴ διατύπωσή της προβλέπεται ἐπίσης μία αδόμητη μορφή συμμετοχῆς.

(γ) Διατύπωση δυνατῶν κατευθύνσεων, σεναρίων, χωρικῆς δράσης (δηλαδή, ἐναλλακτικῶν σεναρίων-σχέδια). Σκοπὸς τους εἶναι ἡ ἐπίτευξη τῆς ἐκάστοτε ἐπιλεγμένης πολιτικῆς. Πρῶτα προβάλλονται ξεχωριστὰ στὸ μέλλον, κατὰ τοὺς καθορισμένους χρονικοὺς ὀρίζοντες, τὰ ἐπὶ μέρους κύρια στοιχεῖα τοῦ χωρικοῦ συστήματος (γ.i), μὲ τις προβολές αὐτὲς νὰ ἐξαρτῶνται ἀπὸ τις ἀλληλοσυνδεόμενες προβολές τοῦ πληθυσμοῦ καὶ τῆς οἰκονομίας. Ἀκολουθοῦν ἡ κατασκευὴ ἑνὸς σφαιρικοῦ μοντέλου τοῦ χωρικοῦ συστήματος καὶ ἡ καθολικὴ προβολὴ τοῦ χωρικοῦ συστήματος στὸ μέλλον (γ.ii). Δηλαδή, ἐπιτυγχάνονται ἡ προβολὴ του μὲ καθολικὸ (comprehensive) τρόπο καί, ἄρα, ἡ πρόβλεψη τῆς μελλοντικῆς μορφῆς του.

(δ) Σύγκριση καὶ ἀξιολόγηση τῶν μελλοντικῶν ἐναλλακτικῶν σχεδίων.

(ε) Μετὰ τὴν τελικὴ ἐπιλογή σχεδίου, ἀναλαμβάνεται δράση γιὰ τὴν ἐφαρμογὴ του.

(στ) Εἶναι ἀπαραίτητα ἡ παρακολούθηση καὶ ὁ συνεχὴς ἔλεγχος τῆς ἐφαρμογῆς, τὰ ὅποια συνεπάγονται κάθε εἴδους μικρότερη ἢ μεγαλύτερη ἀναθεώρηση. Οἱ ἀναθεωρήσεις ὀφείλονται, κατὰ τὸν McLoughlin, σὲ νέες προτάσεις καὶ σὲ ἀλλαγές τοῦ πολιτικοῦ, κοινωνικοῦ καὶ οἰκονομικοῦ πλαισίου, ποὺ παράγουν νέες ἀνάγκες καὶ ἐπιθυμίες. Αὐτὸς ὁ μηχανισμὸς (ἀνάδραση) (feedback) ὀδηγεῖ πίσω στὴ φάση (β) τῆς πολιτικῆς, ἢ ὅποια συμπαρασύρει τὴν ἀνάγκη λήψης νέων στοιχείων (φάση (α) ἀνάλυσης).

Ἄς θυμηθοῦμε ἐδῶ ὅτι ὑπάρχουν δύο μεγάλες κατηγορίες προγραμματισμοῦ, ὁ «ἄ-χωρικὸς» καὶ ὁ «χωρικὸς» προγραμματισμὸς. Ὁ χαρακτηρισμὸς «ἄ-χωρικὸς» δὲν συνεπάγεται, φυσικά, ἔλλειψη ἀναφορᾶς στὸν χῶρο, ἐφόσον δὲν ὑπάρχει κοινωνικὸ φαινόμενο ἐκτὸς χῶρου, ἀλλὰ τὴν ἔλλειψη προσανατολισμοῦ πρὸς τὴν ἐσωτερικὴ διάρθρωση τοῦ χῶρου (π.χ., ὁ οἰκονομικὸς προγραμματισμὸς μιᾶς χώρας). Ἀντίθετα, ὁ χωρικὸς προγραμμα-

τισμός στρέφεται προς τη μελέτη των έσωτερικῶν διαφοροποιήσεων τοῦ χώρου ἀναφορᾶς (π.χ., ὁ πολεοδομικὸς προγραμματισμὸς τῆς Ἀθήνας). Ἡ πρώτη κατηγορία προγραμματισμοῦ ὀλοκληρώνεται σὲ ἓνα κείμενο, τὸ κείμενο τῆς δεύτερης ἀκολουθεῖται καὶ ὀλοκληρώνεται μὲ σχέδια. Στὴ δεύτερη περίπτωση, τὸ κείμενο ταυτίζεται μὲ τὸ προγραμματικὸ μέρος (*planning*) τοῦ προγραμματισμοῦ (*Planning*) καὶ τὸ σχέδιο μὲ τὸ σχεδιαστικὸ μέρος του (*design*). Τὸ πρόγραμμα πολεοδομικῆς ἐπέμβασης τοῦ σταδίου (β) ἀποτελεῖ τὴν κατάληξη τῆς προγραμματικῆς λογικῆς καὶ τὸ ἀπαραίτητο ὑπόβαθρο γιὰ τὴ διαδικασία σχεδιασμοῦ. Ἡ ἄρθρωση μεταξὺ προγραμματισμοῦ καὶ σχεδιασμοῦ δὲν ἀναπτύσσεται θεωρητικὰ ἀπὸ τὸ μοντέλο τοῦ McLoughlin, προβλέπεται, ὅμως, ρητὰ ἀπὸ αὐτό, μὲ ἐκκίνηση τὸν χειρισμὸ γ.ι καὶ ὀλοκλήρωση στὸ πλαίσιο τοῦ σταδίου (γ).

Τὸ γενικὸ πολεοδομικὸ πλαίσιο τῆς περιοχῆς ἔρευνας

Ἡ περιοχὴ Λαχανοκήπων, ἡ ὁποία τέθηκε ὡς σκοπὸς τῆς ἔρευνας (βλ. παρακάτω α) ἦταν ἀντικείμενο μεγάλου προβληματισμοῦ ἐκ μέρους τῶν δύο δήμων. Μετὰ ἀπὸ μία πολὺ πρώτη διερεύνηση τῆς περιοχῆς, ἡ ἐρευνητικὴ ὁμάδα ἀντιπρότεινε τὴ διεύρυνση τοῦ ἀντικειμένου τῆς ἔρευνας, ἐπειδὴ θεώρησε ὅτι τὰ πολεοδομικὰ δεδομένα ὑποδεικνύουν ὅτι αὐτὴ ἡ ἔκταση, ἡ περιοχὴ Λαχανοκήπων μὲ τὴν κυριολεκτικὴ ἔννοια, ἀποτελεῖ ἀναπόσπαστο μέρος μιᾶς εὐρύτερης ἔκτασης (βλ. παρακάτω α, β καὶ γ), ἄποψη ποὺ ἔγινε ἄμεσα δεκτὴ. Ἡ περιοχὴ ἔρευνας βρίσκεται σὲ μικρὴ ἀπόσταση ἀπὸ τὸ κέντρο τῆς Θεσσαλονίκης καὶ εἶναι μία ἔντονα ὑποβαθμισμένη περιοχὴ τῆς δυτικῆς Θεσσαλονίκης. Ὁ κύριος λόγος ὑποβάθμισής της εἶναι ἡ γειτνίαση, τόσο μὲ τὴ στενὴ ὅσο καὶ τὴν εὐρεῖα ἔννοια, μὲ ἓνα σύνολο ὁμάδων βιομηχανικῶν συγκεντρώσεων πρὸς τὰ δυτικὰ της, οἱ ὁποῖες μάλιστα περιλαμβάνουν ἐγκαταστάσεις ὑψηλῆς ὄχλησης καὶ κινδύνου.

Ἡ περιοχὴ ἔρευνας, ὅπως καθορίστηκε τελικὰ (χάρτης 1), περιβάλλει τὴν περιοχὴ Λαχανοκήπων καὶ βρίσκεται μέσα σὲ ἓνα εἶδος τριγώνου, μὲ κορυφὴ πρὸς ἀνατολὰς τὸ Δικαστικὸ Μέγαρο, μὲ βάση πρὸς δυσμὰς τὸ ρέμα τοῦ Δενδροποτάμου, μὲ βόρεια πλευρὰ, προσανατολισμοῦ ΒΔ-ΝΑ, τὴν περιοχὴ τῆς ὁδοῦ Μοναστηρίου, γραμμικὴ ἐπέκταση τῆς ἐντὸς πόλης Ἐγνατίας ὁδοῦ, καὶ τὶς ἐπιβατικὲς σιδηροδρομικὲς γραμμὲς καὶ μὲ νότια πλευρὰ ἐφαπτομένη τῶν λιμενικῶν ἐγκαταστάσεων. Τὸ τρίγωνο διασχίζεται μὲ κατεύθυνση ΒΔ-ΝΑ ἀπὸ τὴ νέα Δυτικὴ εἴσοδο τῆς πόλης, τὸν κύριο

δυτικό όδικό άξονα προσπέλασης στην πόλη, ό οποίος έκκινεί από την έκτος πόλης Έγνατία όδó (Ε90 του διεθνοϋς δικτύου Ε-όδών), μετά τή συνάντησή της με τόν έθνικό όδικό άξονα (Ε75) ΠΑΘΕ (Πατρών-Άθηνών-Θεσσαλονίκης), δηλαδή ή περιοχή έρευνας άπλώνεται έκατέρωθεν αϋτής τής είσόδου. Μέσα ή σε έπαφή με τήν περιοχή είναι χωροθετημένοι όλοι οί κύριοι συγκοινωνιακοί κόμβοι τής πόλης και τής Βόρειας Έλλάδας, πλην του άεροδρομίου: τó λιμάνι, σε έπαφή με τήν περιοχή πρός τόν νότο, ή όδική Δυτική είσoδος, ό έμπορευματικός σιδηροδρομικός σταθμός, σε έπαφή με τó νότιο μέρος τής Δυτικής είσόδου, και ό έπιβατικός σιδηροδρομικός σταθμός έξω και σε έπαφή με τή βόρεια πλευρά τής περιοχής.

Η διεύρυνση του άντικειμένου τής έρευνας επέβαλε τήν ανάγκη άκριβοϋς όριοθέτησης και ζωνοποίησης τής περιοχής. Έτσι, ή περιοχή ύποδιαίρέθηκε σε τρεις ζώνες (χάρτης 1):

Χάρτης 1. Περιοχή έρευνας στη θέση των Λαχανοκήπων και ζωνοποίησή της.

(α) Τή «στενή περιοχή Λαχανοκήπων» (μαϋρο περίγραμμα στον χάρτη), ή όποία συμπίπτει περίπου με τούς συμβατικούς Λαχανοκήπους. Έχει έκταση 213ha (έκταριών, 1ha = 10.000 τ.μ. ή 10 στρ.) και περιλαμβάνει 66 οικόδομικά τετράγωνα (ΟΤ).

(β) Τῇ «διευρυμένη περιοχῇ Λαχανοκήπων» (σὺν τῷ κόκκινῳ περιγράμματι). Ἔχει ἔκταση 248ha καὶ περιλαμβάνει 100 ΟΤ.

(γ) Τὸν «τομέα Λαχανοκήπων» (μὲ ἐπιπλέον τὸ μπλὲ περίγραμμα). Ἔχει ἔκταση 296ha καὶ περιλαμβάνει 152 ΟΤ. Ἡ ζώνη ποὺ προστέθηκε στὴν προηγούμενη περιοχῇ ἀποτελεῖ ἓνα εἶδος συμπληρωματικοῦ πλαισίου τῆς περιοχῆς ἔρευνας.

Ἡ συστηματικὴ διερεύνηση τῆς περιοχῆς, ὅπως θὰ διευκρινισθεῖ στὴ συνέχεια, ἔλαβε χώρα γιὰ τὰ 100 ΟΤ τῆς περιοχῆς Β, ἐνῶ ἡ ζώνη ποὺ προστέθηκε μελετήθηκε σὲ γενικότερες γραμμές.

Ἡ ἔκθεση σκοπιμότητας

Καθὼς ἤδη ἀναφέρθηκε, βίαση τῆς ἔρευνας ἦταν ἡ σύνταξη μιᾶς ἔκθεσης σκοπιμότητας. Ἡ πρώτη φάση τῆς περιέλαβε τρεῖς παράλληλες ἐρευνητικὲς κατευθύνσεις, οἱ ὁποῖες εἶχαν ὡς σκοπὸ τὴ σὲ βάθος κατανόηση τοῦ χαρακτήρα τῆς περιοχῆς ἔρευνας (συνιστῶσα (α) τοῦ συστημικοῦ μοντέλου – διάγραμμα 1), καθὼς καὶ τῶν προοπτικῶν τῆς:

(α) Εἶναι ὀριακὴ περίπτωση ἡ ἔρευνα μιᾶς συγκεκριμένης περιοχῆς νὰ λαμβάνει χώρα γιὰ πρώτη φορά, ἐπειδὴ γενικὰ προϋπάρχει βιβλιογραφία ποὺ ἀναφέρεται σὲ αὐτὴν εἴτε ἄμεσα εἴτε μὲ ἔμμεσο τρόπο. Ἡ πρώτη, λοιπόν, ἐρευνητικὴ κατεύθυνση ἦταν ἡ συστηματικὴ καταγραφή καὶ ἀνάλυση ὄλων τῶν θεωρητικῶν καὶ ἐφαρμοσμένων μελετῶν, καθὼς καὶ τῶν νομοθετημάτων ποὺ ἀπτονται τῆς περιοχῆς ἔρευνας. Σημαντικὸ βάρος δόθηκε στὴν ἱστορικὴ ἐξέλιξη τῆς περιοχῆς, ὀρισμένα δεδομένα τῆς ὁποίας ἀξιοποιήθηκαν κατὰ τὴν πρόταση-πλαίσιο γιὰ τὸ Γενικὸ Πολεοδομικὸ Σχέδιό τῆς⁷. Ἐπίσης, συγκεντρώθηκε γραπτὴ πληροφορία ἀπὸ πλειάδα φορέων. Τὰ παραπάνω στοιχεῖα παρεῖχαν τόσο ἀναλυτικὰ ὅσο καὶ προγραμματικὰ δεδομένα.

(β) Ἡ κατανόηση τοῦ μέρους προϋποθέτει κατανόηση τοῦ συνόλου καὶ ἡ περιοχῇ, ὅπως ὁ τομέας Λαχανοκήπων, μιᾶς πόλης εἶναι προφανῶς ἀναπόσπαστο μέρος τῆς, ἐνῶ ἡ πόλη, μὲ τὴ σειρά τῆς, εἶναι ἀναπόσπαστο μέρος μιᾶς εὐρύτερης ὀλότητας, στὸ προκείμενο, μὲ ἀναφορὰ στὸ διοικητικὸ κριτήριον, τοῦ νομοῦ, καὶ οὕτω καθεξῆς, μέχρι τὴν κλίμακα τῆς χώρας καὶ εὐρύτερα μέχρι τὸν διεθνή χῶρον. Εἶναι προφανές ὅτι, ὅσο ἀξάνει ἡ

7. Τὴν εὐθύνη γιὰ τὸ ἱστορικὸ τμῆμα τῆς ἔρευνας εἶχε ὁ Εὐάγγελος Π. Δημητριάδης, Καθηγητῆς Πολεοδομίας τοῦ Τμήματος Ἀρχιτεκτόνων Μηχανικῶν ΑΠΘ.

χωρική κλίμακα του ευρύτερου χώρου, τόσο εξασθενούν οι επιπτώσεις του στην αρχική περιοχή διερεύνησης, αλλά και, αντίστροφα, οι επιρροές, τις όποιες υφίσταται από αυτήν, και είναι λογικό, άρα, η ανάλυσή του να είναι συνεχώς γενικότερης φύσης. Αυτοί είναι οι λόγοι, για τους οποίους ο έρευνητής θέτει σε αυτήν τη συνεχή διαστολή ένα σχετικά αυθαίρετο όριο, το οποίο καθορίζεται από την τεχνογνωσία του.

Η δεύτερη, λοιπόν, έρευνητική κατεύθυνση ήταν η μελέτη αυτών των συσχετίσεων (συνιστώσα (α) – διάγραμμα 1) και μάλιστα σύμφωνα με δύο άξονες, έναν πολεοδομικό και έναν οικονομικό-ανάπτυξιακό, με τον δεύτερο να συνοδεύει στενά τον πρώτο, λόγω της φύσης της περιοχής έρευνας, όπως θα καταστεί σαφές στη συνέχεια. Η διερεύνηση βασίσθηκε σε υπάρχοντα στατιστικά και χαρτογραφικά στοιχεία. Ο πρώτος άξονας επεκτάθηκε, σε γενική μορφή, μέχρι την κλίμακα του συνόλου της πόλης, ενώ ο δεύτερος κάλυψε τις κλίμακες της περιοχής έρευνας: της πόλης, του νομού, της Κεντρικής Μακεδονίας, της Βόρειας Ελλάδας και του συνόλου της χώρας.

(γ) Γενικά, η απόφαση για τη διενέργεια μιās πολεοδομικής έρευνας προκύπτει από την αξιολόγηση της ύπαρξης προβλημάτων, λόγω της οποίας ο ανάθετων διαμορφώνει κάποιους γενικούς, και συνήθως αδιάρθρους, σκοπούς για το επιθυμητό μέλλον μιās περιοχής. Στην προκειμένη περίπτωση, τόσο το δημοτικό συμβούλιο όσο και η επιτροπή επίβλεψης ήταν στη θέση ανάζήτησης πολιτικής. Η διεκπεραίωση, όμως, της ανάλυσης μιās περιοχής έρευνας, δηλαδή της ανάλυσης της υφισταμένης κατάστασης του χωρικού συστήματος (πάντοτε συνιστώσα (α) – διάγραμμα 1), απαραίτητης ως γνώσης τόσο για μία έκθεση σκοπιμότητας όσο και για την εν συνεχεία έρευνα, προϋποθέτει τη θέση αρχικών σκοπών, δεδομένου ότι διαφορετικοί σκοποί ενδέχεται να οδηγούν στην ανάλυση διαφορετικών στοιχείων της υπάρχουσας κατάστασης. Για τις ανάγκες της έκθεσης σκοπιμότητας κρίθηκε ως χρήσιμη, αν όχι απαραίτητη, η πλήρης και συστηματική γνώση –σε αντίθεση με επιμέρους αναλύσεις, οι οποίες θα προέκυπταν από εξειδικευμένους επί μέρους σκοπούς– τόσο της κατανομής των χρήσεων, δηλαδή του οργανωμένου χώρου, και των συγκοινωνιακών δεδομένων, όσο και των χαρακτηριστικών του κτισμένου χώρου (των «κελυφών»), σύμφωνα με την τρέχουσα ποιητική μεταφορά των αρχιτεκτόνων), προκειμένου να καταστούν σαφή η πολεοδομική διάρθρωση και ο χαρακτήρας της περιοχής έρευνας. Κρίθηκε, επίσης, ότι τέτοιου είδους ανάλυση θα κάλυπτε εξ όρισμού και τις ανάγκες κατά την εκπόνηση μεταγενέστερης

μελέτης εφαρμογής, όχι έρευνας πλέον, με το δεδομένο ότι οι πολεοδομικές μελέτες προϋποθέτουν αυτά τα δεδομένα.

Με υπόβαθρο την πολεολογική θεωρία, οι χρήσεις γής, καταγεγραμμένες λεπτομερειακά βάσει εργασίας πεδίου, αναλύθηκαν:

(α) Καθ' έαυτές, ως προς τον τύπο, τη θέση και την επίφάνειά τους. Το τυπολογικό μητρώο των χρήσεων, που χρησιμοποιήθηκε, στηρίζεται σε τελευταία ανάλυση στη Στατιστική ταξινόμηση των κλάδων οικονομικής δραστηριότητας (ΣΤΑΚΟΔ) της Εθνικής Στατιστικής Υπηρεσίας Ελλάδας (σήμερα Ελληνικής Στατιστικής Αρχής), αλλά αποτελεί αναδιάρθρωσή της, σύμφωνα με την προσέγγιση της πολεολογικής θεωρίας. Καταγράφηκαν ο τύπος και η επίφάνεια κάθε χρήσης σε κάθε όροφο κάθε κτιρίου, για ένα σύνολο 1.864 κτιρίων, και για καθένα από τα 100 ΟΤ της περιοχής Β, ενώ το υπόλοιπο του τομέα αναλύθηκε σε λιγότερο βάθος. Αποτέλεσμα υπήρξε η δυνατότητα ακριβοῦς χαρτογράφησης των χρήσεων κατά επίπεδο ορόφου. Πέραν της δημιουργίας μιᾶς ηλεκτρονικής τράπεζας με αυτά τα χωρικά δεδομένα, η προβολή των χρηστικών στοιχείων σε χάρτη επέτρεψε, ως πρώτο βήμα, την αναλυτική απεικόνιση της χωροθέτησης των χρήσεων και, ως δεύτερο βήμα, μία χρηστική τυπολογία των ΟΤ, που απεικονίζει την ποσοστιαία σύνθεση των κύριων κατηγοριών των χρήσεων ανά ΟΤ. Μετά από δύο ακόμη ενδιάμεσα αφαιρετικά βήματα, το πρώτο από τα όποια στοχεύει στην ανάδειξη των κυρίαρχων χρήσεων ανά ΟΤ (βάσει της ποσοστιαίας συμμετοχής τους στο σύνολο των επιφανειῶν των χρήσεων στο ΟΤ) και οδηγεί στο δεύτερο, τη «μικρο-ζωνοποίηση» των ΟΤ (ένοποίηση παρόμοιων ΟΤ, χάρτης 2)⁸,

8. Παρατηρούμε, π.χ., συγκέντρωση της κατοικίας (κίτρινο χρώμα) στα ΒΔ της περιοχής, δηλαδή στη ζώνη που προστέθηκε στη στενή περιοχή Λαχανοκήπων, συγκέντρωση των μεταφορικών και επικοινωνιακών υπηρεσιῶν, του χονδρεμπορίου και των αποθηκῶν (μῶβ ανοιχτό) στη νότια λωρίδα της περιοχής και τοπική συγκέντρωση της αναψυχής (πορτοκαλί) στον νότο, ενώ η βιοτεχνία (μῶβ σκούρο) είναι κατανεμημένη σε ὅλη την περιοχή. Ἡ σημαντική παρουσία, καθώς θὰ δοῦμε, του λιανικοῦ ἔμπορίου (κόκκινο) δὲν ἀντανανκλάται σὲ αὐτὴν τὴ ζωνοποίηση των ΟΤ, λόγω του γεγονότος ὅτι περιορίζεται βασικά στα ἰσόγεια των κτιρίων, στο επίπεδο των ὁπίων κατανέμεται ἐπίσης σὲ ὅλη τὴν περιοχή. Ἐντυπωσιακὴ εἶναι ἡ παρουσία των θέσεων στις ὁποῖες ὑπερτερεῖ ἡ κατηγορία ἔλλειψης χρήσεων και μάλιστα πρὸς τὸ κέντρο τῆς πόλης.

ή ανάλυση καταλήγει στη «μακρο-ζωνοποίησή» τους, ή οποία καθιστά ανάγλυφη τη γενικότερη πολεοδομική δομή τῆς περιοχῆς. Πρόκειται περὶ ἑνὸς ἐμπειρικοῦ χωρικοῦ μοντέλου τῆς περιοχῆς, πολὺ ἀπλούστερου, ἀσφαλῶς, ἀπὸ αὐτὸ πού φανταζόταν ὁ McLoughlin καὶ διατυπωμένου νωρίτερα σὲ σχέση μετὰ τὴν ἐμφάνισή του στὴ δική του μεθοδολογικὴ πρόταση. Τὸ μοντέλο αὐτὸ καθιστᾷ ἀνάγλυφη τὴ χρηστικὴ δομὴ τῆς περιοχῆς καὶ ἀποτελεῖ ἕνα ἀπαραίτητο ὑπόβαθρο γιὰ κάθε σκέψη πολεοδομικῆς παρέμβασης.

(β) Μὲ τὴν ὀπτικὴ τοῦ κτισμένου χώρου («κέλυφος»), ὁ ὁποῖος τὶς συνοδεύει. Καταγράφηκαν τρεῖς κύριες συνιστώσες τῶν κελυφῶν. Πρώτη εἶναι ἡ τυπολογία τοῦ ὕψους κάθε κτιρίου, ἀνάλογα μετὰ τὸν ἀριθμὸ ὀρόφων, ἡ ὁποία ἐπέτρεψε στὴ συνέχεια μίαν χαρτογραφικὴ ζωνοποίησι τῶν κτιρίων, δεύτερη εἶναι ἡ χαρτογράφηση τῆς οἰκοδομικῆς κατάστασι τῶν κτιρίων καὶ τρίτη τὸ μορφολογικὸ ἐνδιαφέρον πού παρουσιάζουν.

Ὅπως δείχνει ἡ ἀνάλυση τῶν ἐπιφανειῶν τῶν κατηγοριῶν τῶν χρήσεων (πίνακας 1), ἡ περιοχὴ χαρακτηρίζεται ἀπὸ μίαν ἀνάμειξη πάρα πολλῶν καὶ ἑτερογενῶν χρήσεων, οἱ ὁποῖες τὴν καθιστοῦν «πολυχρηστικὴ» (πολυλειτουργικὴ) καὶ ἔχουν μίαν ἱεραρχημένη παρουσία. Συγκεκριμένα, κυριαρχοῦν οἱ χώροι χωρὶς χρῆσι (28,6% τοῦ συνόλου τῶν ἐπιφανειῶν τῶν χρήσεων), τὸ 17% περίπου τῶν ὁποίων εἶναι γαπιά (δηλαδὴ, οἱ ἀχρησιμοποίητοι χώροι, ἐκτὸς τῆς ἀνεγειρομένης κατοικίας, ἀνέρχονται σὲ 23,6%, δηλαδὴ στὸ 1/4 περίπου τοῦ συνόλου). Καὶ πάλι, ὅμως, παραμένει ἀξιοπερίεργο γεγονός τὸ ποσοστὸ τῶν ἄδειων χώρων, κατάστασι πού χαρακτηρίζει γενικότερα τὴ Θεσσαλονικὴ καὶ θέτει οὐσιαστικὰ οἰκονομικὰ ἐρωτήματα. Ἀκολουθεῖ ἡ κατοικία (16%), ἡ ὁποία ἔχει, ὅμως, μεγαλύτερη συμμετοχή, ἐὰν συνυπολογισθεῖ τὸ κατὰ πολὺ μεγαλύτερο μέρος τῶν γαπιῶν (σύνολο κατοικίας 21%, τὸ 1/5 περίπου τοῦ συνόλου). Σὲ ἀρκετὴ ἀπόστασι ἀκολουθοῦν τρεῖς ὁμάδες χρήσεων, οἱ παραγωγικὲς καὶ κατασκευαστικὲς χρήσεις (βιοτεχνία καὶ ἐπαγγελματικὰ ἐργαστήρια), τὸ χονδρικὸ καὶ τὸ λιανικὸ ἐμπόριο (μετὰ ἔντονη κυριαρχία τοῦ δεύτερου, τὸ ὁποῖο ἀνέρχεται στὰ 90% περίπου τοῦ συνόλου τοῦ ἐμπορίου) καὶ οἱ μεταφορές, ἀποθήκευσι καὶ ἐπικοινωνίες, τρεῖς ὁμάδες, τῶν ὁποίων τὰ ποσοστὰ συμμετοχῆς εἶναι ἰσοδύναμα καὶ κυμαίνονται μετὰξὺ 11,2% καὶ 13%. Ἡ περιοχὴ, λοιπόν, δὲν ἔχει τὸν χαρακτήρα καθαρῆς κατοικίας οὔτε, ὅμως, καὶ κάποιον ἄλλο συγκεκριμένο χαρακτήρα. Δεδομένου ὅτι ἡ κατοικία συγκεντρώνεται κυρίως στὰ ΒΔ τῆς καὶ ἐκτὸς τῆς στενῆς περιοχῆς Λαχανοκήπων, ἡ τελευταία χαρακτηρίζεται ὡς μίαν πολυχρηστικὴν περιοχὴν κεντρικῶν χρήσεων.

Χρήσεις	Έπιφάνεια, μ ²	%
1. Χώροι χωρίς χρήση (γιαπιά: περ. 20% συνόλου)	328.004	28,6
2. Κατοικία	183.052	16,0
3. Παραγωγικές και κατασκευαστικές	148.817	13,0
4. Λιανικό και χονδρικό εμπόριο (λιανικό: περ. 90% συνόλου)	147.497	12,9
5. Μεταφορές, αποθήκευση και επικοινωνίες	128.540	11,2
6. Υπηρεσίες	88.940	7,7
7. Αναψυχή	59.271	5,2
8. Αθλητισμός	39.266	3,4
9. Εκπαίδευση	10.937	0,9
10. Πρωτογενής τομέας	8.739	0,8
11. Πολιτισμός	3.276	0,3
12. Υγεία και κοινωνική πρόνοια	–	–
Σύνολο	1.145.796	100,0

Πίνακας 1. Κατηγορίες χρήσεων, καταλαμβανόμενες επιφάνειες από αυτές και ποσοστιαία συμμετοχή τους επί του συνόλου τών επιφανειών.

Πιστεύω ότι υπήρξε εμφανής ή εξαιρετική σημασία της ανάλυσης της υπάρχουσας κατάστασης, αυτής της πλήρως παραμελημένης από τις νεότερες θεωρίες συνιστώσας του συστημικού μοντέλου, για τη χάραξη πολιτικής. Στην προκειμένη έρευνα αυτή η ανάλυση οδήγησε:

(α) Στην κατανόηση τών δεσμεύσεων που αναπόφευκτα υπάρχουν για οποιασδήποτε φύσης πρόταση. Παράλληλα με την πολεοδομική έρευνα, π.χ., εκπονούνταν μία έρευνα για τη «βιομηχανική επικινδυνότητα» στην πόλη, κατ' ανάθεση του Όργανισμού Ρυθμιστικού Σχεδίου και Προστασίας Περιβάλλοντος Θεσσαλονίκης⁹. Η μελέτη, οικολογικής φύσης, της οποίας η ανάθεση είχε τόν σκοπό να χρησιμεύσει ως οδηγός για την πράξη, ακολούθησε την Κοινοτική Όδηγία SEVESO II και προβλέπει τρεις «ζώνες προστασίας» γύρω από μία βιομηχανική εγκατάσταση, οι οποίες ορίζονται αναλόγως της έντασης τών επιπτώσεων σε περίπτωση βιομηχανικού ατυχήματος. Συγχρόνως, καθορίζει τέσσερις βαθμίδες ευπαθείας του πληθυσμού (κατοίκων ή εργαζομένων), λόγω υπερπίεσης, θερμικής ακτινοβολίας

9. Η έρευνητική ομάδα έλαβε μέρος σε συζητήσεις με τον Όργανισμό κατά το στάδιο της ανάθεσης της έρευνας.

ἢ διασπορᾶς τοξικῶν οὐσιῶν, καὶ τὶς συσχετίζει μὲ τύπους χρήσεων. Οἱ ζῶνες αὐτές, τότε, θέτουν αὐστηροὺς περιορισμοὺς στὴ μελλοντικὴ χωροθέτηση τῶν χρήσεων καὶ ὡς ἐκ τούτου ἀποτελοῦν δεσμευτικὸ κριτήριον γιὰ κάθε πρόταση, ὅπως συνέβη, καθὼς θὰ δοῦμε, καὶ μὲ τὴν ὑπὸ συζήτηση πρόταση. Συγχρόνως, τὸ παράδειγμα αὐτὸ καταδεικνύει τὸν μετασχηματισμὸ τῶν περιβαλλοντικῶν δεδομένων σὲ χρηστικά (λειτουργικά).

(β) Στὴ διαμόρφωση πολεοδομικῶν θέσεων. Οἱ ἀδόμητες δημόσιες ἰδιοκτησίες, π.χ., προσφέρουν συνολικὰ μία ἐκτεταμένη, ἂν καὶ ὄχι συνεχόμενη, ἔκταση, μέρος τῆς ὁποίας θὰ μπορούσε νὰ ἀξιοποιηθεῖ ἀπὸ τὴν πολεοδομικὴ πρόταση, ἐνῶ τὸ ἴδιο ἰσχύει καὶ γιὰ τὶς ἰδιωτικὲς ἰδιοκτησίες, μὲ τὰ μειονεκτήματα τῆς αὐξήσεως τοῦ κόστους τῆς ἐπένδυσσης, λόγω τῆς ἀνάγκης ἀγορᾶς τῆς γῆς, καὶ τῆς χρονοβόρου διαδικασίας τῶν ἀπαλλοτριώσεων. Πρόκειται περὶ ἑνὸς δυνητικὰ μέγιστου τῶν ὑπαρχουσῶν ἀξιοποιήσιμων ἐκτάσεων, τὸ ὁποῖο ὀρίζει τὰ κατ' ἀρχὰς χωρικὰ περιθώρια τῆς πολεοδομικῆς ἐπέμβασης.

(γ) Στὴν ὑπόδειξη στρατηγικῶν κατευθύνσεων γιὰ τὴν ἐφαρμογή. Ἡ ἀποτύπωση τῶν ἀδόμητων δημόσιων ἰδιοκτησιῶν τῆς περιοχῆς ἀνέδειξε ὡς κύριους, καὶ σημαντικούς, δημόσιους ἰδιοκτῆτες τὸν ΟΣΕ, τὸ ὙΕΑ (Ὑπουργεῖο Ἐθνικῆς Ἀμυνας) καὶ τὴν ΚΥΘ (Κρατικὴ Ὑπηρεσία Θεσσαλονίκης, πρῶην ΔΑΠ). Αὐτὴ ἡ καταγραφή, μὲ τὴν προσθήκη τοῦ ΟΛΘ (Ὄργανισμοῦ Λιμένα Θεσσαλονίκης) καὶ τῆς διοικήσεως τῆς Διεθνoῦς Ἐκθεσῆς Θεσσαλονίκης, ὑπέδειξε στὴν ἐρευνητικὴ ομάδα πολλοὺς ἀπὸ τοὺς κύριους «παῖκτες», οἱ ὁποῖοι, ἀναλόγως τῆς τελικῆς πρότασης, θὰ ἐπηρεάζαν λιγότερο ἢ περισσότερο, ἴσως καὶ καθοριστικά, τὴν ἐφαρμογή.

Ὑπάρχει προφανῶς ἀδυναμία τῆς *a priori* γνώσεως τῆς τελικῆς στάσεως τέτοιων παικτῶν, ἐξίσου ρυθμιστικῶν παραγόντων τῆς ἐφαρμογῆς μὲ τὸν σὲ πολλὰ ἐπίπεδα δημόσιο παράγοντα, καὶ ἄρα τῆς ἐξασφάλισης τῆς υποστήριξῆς τους χωρὶς νὰ ὑπάρχει τελικὴ μελέτη. Ἐπειδὴ, ὅμως, δὲν εἶναι δυνατὸ νὰ ἀγνοεῖται ὁ καθοριστικὸς ρόλος τους γιὰ τὴν ἐφαρμογή, ἡ ἐρευνητικὴ ομάδα ἤρθε σέ, ἔστω ἄτυπη, ἐπαφὴ μὲ ἀνώτερα στελέχη ὄλων τῶν ἐμπλεκομένων φορέων, διαδικασία ἣ ὁποία δὲν εἶναι συνήθης, ἀλλὰ ὑπῆρξε οὐσιαστικὴ. Μπορεῖ ἡ ομάδα νὰ μὴν εἶχε καμμία τυπικὴ διαπραγματευτικὴ ἱκανότητα, μπορεῖ ἡ στάση τῶν φορέων νὰ ἦταν ἄλλοτε ἐπιφυλακτικότερη καὶ ἄλλοτε φιλικότερη, ἀλλά, ἀφενός, ἀποκτήθηκε πιὸ ἀπτή γνώση τόσο τῶν θεμάτων τῆς ἐγγείου ἰδιοκτησίας, λόγω χορήγησε συμπληρωματικῶν ἀναλυτικῶν στοιχείων, ὅσο καὶ τῶν μελλοντικῶν προθέσεων τῶν φορέων,

καί, αφετέρου, άνοιξε ένας δρόμος συμμετοχής με τους φορείς και τους μεταφέρθηκαν κάποιες νέες ιδέες προς έπεξεργασία. Ύπῆρξε ένημέρωση, π.χ., από τον ΟΛΘ ότι σκοπεύει να έπεκταθεί σε μία συγκεκριμένη δημόσια ιδιοκτησία όμορη του λιμανιού, με αποτέλεσμα να αποκλεισθεί από την τελική πρόταση, αντίθετα από τις αρχικές προθέσεις.

Λόγω τῆς στενῆς γειτνίασης τῆς περιοχῆς έρευνας με τὸ λιμάνι, οἱ προοπτικὲς ἐξέλιξης τοῦ δευτέρου ἔχουν ἐπιπτώσεις στὴν πρώτη. Για τὸν λόγο αὐτόν, ἐπιζητήθηκε ἡ ἐπαφή με διεθνεῖς φορεῖς ἐνδιαφερομένους για τὴ χρήση τοῦ λιμανιοῦ. Ύπῆρξε σύντομη προσωπικὴ, και ἰδιαίτερα διαφωτιστικὴ, ἐπαφή με στελέχη δύο σημαντικῶν λιμενικῶν φορέων, με ἀνώτατο στέλεχος τῆς Cosco Shipping Co. Ltd. (ἡ ὁποία ἴδρυσε τὴ θυγατρικὴ ἐταιρεία της «Σταθμὸς Ἐμπορευματοκιβωτίων Πειραιᾶ») και με ἐκπρόσωπο τῆς Hutchinson Whampoo Ltd., ἡ ὁποία ἦταν ὁ ἀνάδοχος τοῦ λιμανιοῦ (και για τὴν ὁποία ἡ ὁμάδα ἀπέκτησε ἄτυπα χρήσιμη πληροφορία για τὸ μέγεθος τῆς ἐπένδυσῆς της ἀπὸ τὸν φάκελο πὸ εἶχε καταθέσει).

Απὸ τὸν δεύτερο κατέστη σαφὲς ὅτι ἡ ἐταιρεία του δὲν ἐνδιαφέρεται για τὰ χαρακτηριστικὰ τοῦ ὁμορου τοῦ λιμανιοῦ χώρου, τουλάχιστον για τὴν ἐπόμενη πενταετία, ἐνὼ ὁ πρῶτος ἔδειξε ἔντονο ἐνδιαφέρον για τὴ μελλοντικὴ πολεοδομική του, ἐπειδὴ ἡ ἐταιρεία του ἐνδιαφερόταν να χρησιμοποιοῦναι και χώρους ἀμέσως ἐκτὸς λιμανιοῦ.

Με τὶς παραπάνω ἐπαφὲς ἔγινε ἕνα πρωθύστερο μεθοδολογικὸ ἄλλα, σε σχέση με μία γραμμικὴ κατανόηση τοῦ κλασικοῦ μοντέλου, ἐφόσον, ἤδη κατὰ τὴν ἀνάλυση (συνιστῶσα (α) τοῦ μοντέλου – διάγραμμα 1) ἐνεργοποιήθηκε τό, σύμφωνα με αὐτήν, πολὺ μεταγενέστερο πεδίο τῆς ἐφαρμογῆς (συνιστῶσα (ε) τοῦ μοντέλου).

Ἀντιλαμβανόμεστε ὅτι ἡ ἀνάλυση μιᾶς περιοχῆς δὲν προσφέρει μόνο τὴ γνώση τῆς ὑπάρχουσας κατάστασης, ἀλλὰ και οὐσιαστικὲς πληροφορίες για τὴ χάραξη τῆς γενικῆς πολιτικῆς τῆς ἐπέμβασης. Σχετικὰ με τὴ μελλοντικὴ προοπτικὴ τῆς περιοχῆς (συνιστῶσα (β) τοῦ συστημικοῦ μοντέλου – διάγραμμα 1), ἡ βιβλιογραφικὴ ἀνασκόπηση ἐμφανίζει μία σαφὴ μετακίνηση ἀπόψεων. Τὴ δεκαετία τοῦ '80, με τυπικὴ ἀρχὴ τὸ Ρυθμιστικὸ Σχέδιο Θεσσαλονίκης (ν. 1561/6.9.1985), ἀλλὰ και στὶς ἀρχὲς τῆς δεκαετίας τοῦ '90, ὅπως φαίνεται ἀπὸ τὸ Γενικὸ Πολεοδομικὸ Σχέδιο (ΓΠΣ) –ΓΑ 35/1993 (ΦΕΚ 420/Δ'/27.4.1993)–, πὸ τροποποιήθηκε μετὰ ἀπὸ διετία –ΓΑ 59013/2469/1995 (ΦΕΚ 288/Δ'/12.4.1995)–, τὸ ὁποῖο ἀκολούθησε τὴ λογικὴ τοῦ Ρυθμιστικοῦ Σχεδίου, ἡ περιοχὴ προβλέπεται βασικὰ ὡς περιοχὴ

κατοικίας, καθώς και βιοτεχνίας. Ήδη, όμως, κατ' αὐτὴν τὴν περίοδο οἱ ἀπόψεις ἄρχισαν νὰ μεταλλάσσονται καὶ προωθήθηκε ἡ ἰδέα τῆς δημιουργίας σὲ αὐτὴν ἑνὸς πόλου δραστηριοτήτων τοῦ τριτογενοῦς τομέα (ὑπηρεσιῶν), μὲ ἀσαφῆ, ὅμως, πολεοδομικὰ καὶ οἰκονομικὰ χαρακτηριστικά. Αὐτὴ ἡ νέα ἀναπτυξιακὴ ἀποψη συνάδει προφανῶς μὲ τὴν ὑπαρξὴ τοῦ λιμένα καὶ ἐπικυρώνεται ἀπὸ τὸ «Περιφερειακὸ πλαίσιο χωροταξικοῦ σχεδιασμοῦ καὶ ἀειφόρου ἀνάπτυξης Περιφέρειας Κεντρικῆς Μακεδονίας» –ΓΑ 674/2004 (ΦΕΚ 218/Β'/6.2.2004)–, σύμφωνα μὲ τὸ ὁποῖο τὸ λιμάνι τῆς Θεσσαλονίκης κρίνεται ὡς ἐξαιρετικῆς σημασίας, λόγῳ τῆς θέσης του στὰ Βαλκάνια, καὶ θεωρεῖται ὅτι, γιὰ νὰ μπορέσει νὰ ἀνταποκριθεῖ στὸ αἴτημα τῶν συνδυασμένων μεταφορῶν, ἀπαραίτητη προϋπόθεση εἶναι ἡ ἀριότητα τῶν ὁδικῶν καὶ σιδηροδρομικῶν συνδέσεων του. Θεωρεῖται, ἐπίσης, ὅτι ἡ ἐνίσχυση τοῦ μητροπολιτικοῦ ρόλου τῆς Θεσσαλονίκης προϋποθέτει τὴ δημιουργία ἑνὸς «ἀστερία» μεταφορῶν, ὁ ὁποῖος συμπίπτει ἀκριβῶς μὲ τὸν τομέα Λαχανοκήπων. Ἡ περιοχὴ ἔρευνας, λοιπόν, ἀποτελεῖ τὸν κεντρικὸ συγκοινωνιακὸ κόμβο τῆς Θεσσαλονίκης καὶ τῆς Βόρειας Ἑλλάδας καὶ ἐμφανίζεται ὡς μία ἐν δυνάμει ὑποδοχὴ ἑνὸς τριτογενοῦς ἀναπτυξιακοῦ πόλου.

Μὲ βάση καὶ πάλι τὴ γνώση ποὺ ἀποκτήθηκε ἀπὸ τὴν ἀνάλυση τῆς ὑπάρχουσας κατάστασης, συμπεριλαμβανομένων τῶν εὐρύτερων ἐπαφῶν τῆς ἐρευνητικῆς ομάδας, ἡ ἔκθεση σκοπιμότητας προχώρησε σὲ μία δευτέρα καὶ πιὸ ἐξειδικευμένη φάση, στὴν καταγραφή καὶ ἀξιολόγηση ἑνὸς συνόλου διαφορετικῶν ἀπτῶν προτάσεων πολεοδόμησης τῆς περιοχῆς (συνιστῶσα (β) γιὰ τὰ σενάρια χωρὶς σχέδιο καὶ συνιστῶσα (γ) γιὰ τὰ σενάρια μὲ σχέδιο – διάγραμμα 1), εἴτε ἦταν θεσμοποιημένες εἴτε ὄχι, οἱ ὁποῖες εἶχαν διατυπωθεῖ στὸ παρελθόν. Θεωρήθηκε ὅτι αὐτὸ τὸ σύνολο ἐναλλακτικῶν σεναρίων καλύπτει ἱκανοποιητικὰ ὅλες τὶς εὐλογες προτάσεις γιὰ τὴν περιοχὴ. Τὰ σενάρια ὑπῆρξαν, φυσικὰ, προϊόντα κάποιων σκοπῶν, ἐνσωματωμένων σὲ κάποια ἀντίληψη γιὰ τὴν πολιτικὴ ἐπέμβαση –συνιστῶσα (β)–, κομβικὸ σημεῖο κάθε προγραμματισμοῦ, ἐνῶ ἡ θέση τους τώρα στὴν ἔκθεση σκοπιμότητας βρέθηκε πρὶν καὶ ἀπὸ τὴ λήψη ἀπόφασης γιὰ ἐπέμβαση.

Τὰ σενάρια πολεοδόμησης τῆς περιοχῆς τὰ ὁποῖα ἐπελέγησαν γιὰ ἀξιολόγηση ἦταν πέντε καὶ ἡ κύρια λογικὴ τους ἦταν: (α) ἡ μηχανιστικὴ ἐπέκταση τῆς κατοικίας καὶ ἡ χρηστικὴ πλαισίωση τοῦ λιμανιοῦ μὲ βιοτεχνικὲς ἐγκαταστάσεις, συνοδευόμενες ἀπὸ μεγάλη ἔκταση πράσινων χώρων, ὅπως προβλέπεται ἀπὸ τὸ θεσμοθετημένο ΓΠΣ, (β) ἡ ἔμφαση στὸ πράσινο,

(γ) ή μετεγκατάσταση τής Διεθνούς Έκθεσης Θεσσαλονίκης (Helexpo), (δ) ή υποδοχή τής EXPO (Παγκόσμιας Έκθεσης) και (ε) ή χωροθέτηση σημαντικών δραστηριοτήτων του τριτογενούς τομέα. Με το δεδομένο τής εξαιρετικής ιδιαιτερότητας τής περιοχής ως συγκοινωνιακού και αναπτυξιακού πόλου τής Βόρειας Ελλάδας, επεκτείναμε και διασαφηνίσαμε αυτό το σενάριο ως δημιουργία ενός πόλου πολεοδομικής και οικονομικής ανάπτυξης του τριτογενούς τομέα, με τη νέα για τη χώρα μας, αλλά διεθνώς καθιερωμένη, μορφή του επιχειρηματικού πάρκου.

Αυτή η μορφή πολεοδομικής οργάνωσης δεν είχε εισαχθεί τότε στην ελληνική εμπειρία, απέκτησε, όμως, θεσμική μορφή δύο χρόνια μετά τη λήξη τής έρευνας με τον ν. 3982/2011. Θεωρήσαμε ότι ένας τέτοιος πόλος πρέπει να συγκεντρώνει κυρίως καινοτόμες επιχειρήσεις, ειδικά των κλάδων έντασης γνώσης και ύψηλης τεχνολογίας, όχι μόνον του τριτογενούς τομέα, όπως οι τηλεπικοινωνίες (π.χ., πληροφορική, τεχνολογίες επικοινωνίας), αλλά και του δευτερογενούς, όπως η βιοτεχνολογία, των χρηματοοικονομικών υπηρεσιών έντασης γνώσης (π.χ., ασφαλιστικές υπηρεσίες) και των υπηρεσιών υποστήριξης επιχειρηματικών δραστηριοτήτων (π.χ., ύδατινες μεταφορές, δικηγορικά και λογιστικά γραφεία).

Κάθε σενάριο εξετάστηκε σε βάθος, από τους γενικούς σκοπούς του μέχρι τα τεχνικά χαρακτηριστικά του και για όλα σχεδόν τα σενάρια έγινε συστηματική αναδρομή στη διεθνή βιβλιογραφία. Συγχρόνως, τα σενάρια συγκρίθηκαν με τα χαρακτηριστικά και τις τάσεις τής υπάρχουσας πολεοδομικής κατάστασης, καθώς και αξιολογήθηκαν οικονομικά με τη μέθοδο κόστους-οφέλους.

Κρίθηκε ότι το σενάριο του ΓΠΣ, το οποίο χαρακτηρίζεται από την κατοικία, είχε τρία βασικά προβλήματα. Πρώτο και κύριο ήταν το πρόβλημα τής άγνοιας τής ιδιαιτερότητας τής περιοχής ως πόλου και τής αντιμετώπισής της ως μιᾶς τρέχουσας περιοχής επέκτασης τής πόλης, με την ιδιομορφία του λιμανιού. Δεύτερο πρόβλημα ήταν ακριβώς η απάντηση στην τελευταία με την πρόβλεψη μιᾶς μεγάλης βιοτεχνικής ζώνης σε γειτνίαση με το λιμάνι, άποψη που αντιστοιχεί σε λογική πριν από τη ριζική αναδιάρθρωση τής παγκόσμιας οικονομίας κατά τις τελευταίες δεκαετίες, κάτι λογικό, εάν ληφθεί υπόψη ότι η επεξεργασία του σχεδίου προηγήθηκε σημαντικά τής νομοθέτησής του. Τρίτον, όχι μόνο το ΓΠΣ εκπονήθηκε πριν από τη διάνοιξη τής νέας Δυτικής εισόδου, ή οποία ανέτρεψε τη φυσιογνωμία τής περιοχής, αλλά και η σύγκρισή του, σε επίπεδο ΟΤ, με την

ανάλυση τῶν χρήσεων, τὴν ὁποία εἶχαμε κάνει, κατέδειξε ὅτι οἱ προτάσεις του ἦταν τελείως ἀνέφικτες, ἐπειδὴ συγκρούονταν μετωπικὰ μὲ τὴν ὑπάρχουσα πολεοδομικὴ διαμόρφωση τῆς περιοχῆς. Τὸ συμπέρασμα, λοιπόν, ὑπῆρξε ἡ ἄμεση ἀνάγκη τροποποίησης/ἀναθεώρησης τοῦ ὑπάρχοντος ΓΠΣ.

Τὸ σενάριο τοῦ πράσινου εἶχε ὡς ἀφορμὴ μία πρόταση γιὰ τὸ πράσινο τῶν Λαχανοκῆπων μὲ μορφὴ χάρτη¹⁰. Ὁ τελευταῖος ἔχει πολὺ γενικὸ χαρακτηριστῆρα καὶ δὲν συνοδεύεται ἀπὸ ἀναλυτικὰ τεχνικὰ στοιχεῖα εἴτε γιὰ τὸ πράσινο εἴτε γιὰ τὸν περιβάλλοντα πολεοδομικὸ χῶρο. Προτείνονται δύο κύριοι ἄξονες πράσινου, ἓνας κατὰ μῆκος τῆς νέας Δυτικῆς εἰσόδου καὶ ἓνας δεύτερος κατὰ μῆκος τοῦ Δενδροποτάμου. Συγχρόνως, ἐντάσσονται αὐτοὶ οἱ ἄξονες σὲ ἓνα εὐρύτερο πλέγμα πράσινων χώρων ἐπιπέδου πόλης, ἐπεκτεινόμενο μέχρι καὶ τὸ δάσος τοῦ Σείχ Σοῦ. Γιὰ μεγαλύτερη ἐμβάθυνση στὸ θέμα, ἀναλύθηκαν οἱ ὑπάρχουσες μελέτες γιὰ τὸ ἀστικὸ πράσινο τῆς Θεσσαλονίκης, καθὼς καὶ τὸ ἀντίστοιχο Στρατηγικὸ καὶ Ἐπιχειρησιακὸ Σχέδιο τοῦ δήμου Θεσσαλονίκης. Ἄν καὶ ἡ ἐρευνητικὴ ὁμάδα ἐνόησε προβλήματα στὴ συγκεκριμένη χωρικὴ πρόταση, θεώρησε ὅτι θέτει ἓνα κεντρικὸ πολεοδομικὸ καὶ οἰκολογικὸ θέμα, τὴν ἔννοια τοῦ δικτύου τῶν πράσινων χώρων.

Τὸ σενάριο τῆς ΔΕΘ ἦταν ἡ πρόταση ἡ ὁποία ὄχι μόνον ἀντανაკλοῦσε τὴν κοινὴ γνώμη ἀλλὰ καὶ εἶχε θεσμικὴ κάλυψη, ἐπειδὴ ὑπῆρχε σχετικὴ ἀπόφαση τοῦ δήμου Θεσσαλονίκης. Ἡ ΔΕΘ εἶναι χωροθετημένη σήμερα σὲ ἄμεση ἐπαφὴ μὲ τὸ κέντρο τῆς πόλης καὶ δημιουργεῖ ἔντονα κυκλοφοριακὰ προβλήματα, ἰδίως κατὰ τὴν κύρια ἐκθεσιακὴ δραστηριότητά της τοῦ Σεπτεμβρίου. Ἀπὸ πολὺ παλαιότερα, ἡ πολεοδομικὴ μελέτη τοῦ Ἰωάννη Τριανταφυλλίδη (1966) προέβλεπε τὴ μετεγκατάστασή της σὲ δύο δήμους ὁμορους τοῦ δήμου Θεσσαλονίκης, ἄποψη στὴν ὁποία ἀντιδρούσε, μὲ τοπικιστικὴ νοοτροπία, ὁ δῆμος. Ὡς λύση στὴν ἀνάγκη μετεγκατάστασης τῆς ΔΕΘ, ἀλλὰ καὶ στὴν πολιτικὴ διατήρησή της ἐντὸς τῶν ὁρίων τοῦ δήμου, ὁ τελευταῖος στράφηκε πρὸς τοὺς Λαχανοκῆπους, μία ἀπὸ τίς πολλὰς θέσεις, οἱ ὁποῖες εἶχαν διερευνηθεῖ ἀπὸ μελέτη σκοπιμότητας, κατὰ τὴν ἀναζήτηση

10. Βλ. Μ. ΑΝΑΝΙΑΔΟΥ-ΤΖΗΜΟΠΟΥΛΟΥ – Ν. ΠΑΠΑΜΙΧΟΣ – Σ. ΔΙΑΜΑΝΤΟΠΟΥΛΟΣ – Θ. ΖΑΓΚΑΣ, Στρατηγικὸ καὶ ἐπιχειρησιακὸ σχέδιο γιὰ τὸ πράσινο στὴ Θεσσαλονίκη, σέ: Α. Σ. ΝΑΣΤΗΣ – Σ. Ε. ΤΣΙΟΥΡΗΣ (ἐπιμ.), *Τὰ περιβαλλοντικὰ προβλήματα τῆς Θεσσαλονίκης καὶ τῆς εὐρύτερης περιοχῆς: Οἱ ἀπόψεις τοῦ ΑΠΘ* (Πρακτικὰ 2ου Συνεδρίου Συμβουλίου Περιβάλλοντος ΑΠΘ, Θεσσαλονίκη 1-4.6.2006), ἐκδ. Ζήτη, Θεσσαλονίκη, χωρὶς ἡμερ., σ. 77-85.

τῆς κατάλληλης θέσης για τὴ χωροθέτηση τῆς EXPO 2008, τὴν ὁποία διεδικοῦσε ἡ Θεσσαλονίκη.

Μελετήθηκαν συστηματικὰ τὰ ὑφιστάμενα χαρακτηριστικὰ τῆς ΔΕΘ, μὲ χρῆση παλαιότερης ἔρευνας, τῆς ὁποίας εἶχα τὴν εὐθύνη¹¹, τὰ στοιχεῖα τῆς ὁποίας ἐπικαιροποιήθηκαν καὶ συμπληρώθηκαν μὲ δεδομένα διεθνῶν ἐκθέσεων (εἶδη χωροθετημένων χρήσεων, ἐπιφάνειές τους, χωρική ὀργάνωση) διαφόρων φύσεων καὶ μεγεθῶν, συλλέχθηκαν οἱ προτάσεις για τὸ μέλλον τῆς ΔΕΘ καὶ τελικὰ διατυπώθηκαν τὰ προβλεπόμενα χαρακτηριστικὰ της σὲ περίπτωσι μετεγκατάστασής της. Για νὰ δοθεῖ μία γενικὴ εἰκόνα τοῦ ἐγχειρήματος, ἡ συνολικὴ ἔκτασή της εἶναι σήμερα 18,5ha καὶ ἡ πρότασι τῆς ὁμάδας προβλέπει τὸ φάσμα τῶν 24,0-27,0ha.

Σὲ ἓνα πρῶτο ἐπίπεδο ἀξιολόγησις, σταθμίσθηκαν τὰ ὑπὲρ καὶ τὰ κατὰ τῆς μετεγκατάστασις στοὺς Λαχανοκήπους. Τὰ πλεονεκτήματα εἶναι κυρίως συγκοινωνιακά, ἰδίως ἡ ἀποσυμφόρησι τοῦ κέντρου τῆς πόλης, καθὼς καὶ πολεοδομικά, λόγω τῆς λογικῆς ἀπόστασι ἀπὸ τὸ κέντρο τῆς πόλης, ἐνῶ τὰ μειονεκτήματα εἶναι πολεοδομικά (ἔλλειψι κατάλληλης ἐνδοχώρας) καὶ ὁπτικά (προσπέλασι μέσα ἀπὸ ὑποβαθμισμένο περιβάλλον καὶ γειτνίασι μὲ τὸ λιμάνι). Σὲ ἓνα δεύτερο ἐπίπεδο ἀξιολόγησις, τὰ μειονεκτήματα ἀνζήθηκαν, ἐπειδὴ ὁ διατιθέμενος ἐνιαῖος δημόσιος χῶρος εἶναι ἀνεπαρκῆς, ἀλλὰ καὶ για αὐτὸ τὸ θέμα ὑπῆρχε ἡ τολμηρὴ καὶ ἀνορθόδοξι λύσι τῆς τεχνολογικῆς αὐξήσής του, ἡ ὁποία καὶ ἀξιοποιήθηκε, καθὼς θὰ δοῦμε, για τὴν τελικῶς ἐπιλεγείσα λύσι.

Σὲ ἓνα τρίτο ἐπίπεδο, ὅμως, ἡ χωροθέτησι τῆς ΔΕΘ στοὺς Λαχανοκήπους συναντοῦσε ἀπλῶς ἓνα ἀνυπέρβλητο οἰκολογικὸ ἐμπόδιο. Ἡ ἔρευνα τῆς βιομηχανικῆς ἐπικινδυνότητι στὴν πόλι, τὴν ὁποία ἀνέφερα προηγουμένως, ἐπέκτεινε τίς ζῶνες προστασίας ἀπὸ τὴ μεμονωμένη βιομηχανικὴ ἐγκατάστασι στὸ σύνολο τοῦ τομέα Λαχανοκήπων. Στὸν χάρτη 4 παρουσιάζονται οἱ τρεῖς γενικῆς πολεοδομικῆς ζῶνες βιομηχανικῆς ἐπικινδυνότητι, ἀπὸ τίς ὁποῖες ἡ ἐσωτερικὴ (δυτικὰ καὶ μὲ μαῦρο περίγραμμα) εἶναι ἡ πε-

11. Ἐρευνα σκοπιμότητι για τὴν κατασκευὴ ξενοδοχειακοῦ συγκροτήματος πλησίον τῶν ἐγκαταστάσεων τῆς Helexpo ΔΕΘ Θεσσαλονίκης, 2 τόμ., ἀνάθεσι ἀπὸ τίς Ἑλληνικῆς Ἐκθέσεις Helexpo Α.Ε. στὸ Ἐργαστήριο Πολεοδομίας τοῦ Τομέα Πολεοδομίας, Χωροταξίας καὶ Περιφερειακῆς Ἀνάπτυξις, Τμῆμα Ἀρχιτεκτόνων Μηχανικῶν ΑΠΘ, Θεσσαλονίκη 1993.

ρισσότερο επικίνδυνη και ή εξωτερική (μεταξύ του κόκκινου και του πορτοκαλί τόξου) ή λιγότερο επικίνδυνη. Η κεντρική πολεοδομική δέσμευση είναι ότι –έξαιρουμένης της εσωτερικής ζώνης, στην οποία ισχύει πλήρης απαγόρευση χρήσεων, πλὴν χώρων στάθμευσης– στις δύο υπόλοιπες ζώνες πρέπει να απαγορευθεί ή χωροθέτηση χρήσεων, οι οποίες συγκεντρώνουν ἄνω τῶν 1.000 ἀτόμων συγχρόνως σὲ ἐξωτερικούς υπαίθριους χώρους, συμπερασμα τὸ ὅποιο ἀπέκλειε κάθε σκέψη χωροθέτησης τῆς ΔΕΘ στὴν περιοχή. Ἐξάλλου, σὲ παρόμοια ἀπαγόρευση προσέκρουε μερικὰ καὶ τὸ ΓΠΣ.

Ἡ παραπάνω μελέτη ἦταν ἄγνωστη στὸν δήμαρχο καὶ τὸ τεχνικὸ ἐπιτελεῖο του καὶ δυστυχῶς συνεχίζει νὰ παραμένει ἐπισήμως ἄγνωστη. Ἡ ἐρευνητικὴ ομάδα εἶχε ἐπανειλημμένες συσκέψεις μὲ ἀμφοτέρους καὶ στὴν ἀρχὴ συνάντησε τὴν ἀναμενομένη ἀντίδραση ἀπὸ τοὺς τεχνικούς, ἐπειδὴ αἰφνιδιάσθησαν ἀπὸ τὸν δήμαρχο Θεσσαλονίκης, ἐπειδὴ ἡ ἀρνητικὴ θέση τῆς ομάδας ἀνέτρεπε κεντρικὴ κατεύθυνση τῆς πολιτικῆς καὶ τῆς σημειωτικῆς γιὰ τὴν πόλη. Εἶναι πρὸς τιμὴν τῶν συνομιλητῶν τῆς ομάδας ὅτι τελικὰ ἔθεσαν τὸ καλὸ τῆς πόλης ὑπεράνω ἰδεοληψιῶν καὶ μικροπολιτικῶν ἐπιδιώξεων καὶ ὅτι, ἔστω καὶ μὲ βαριὰ καρδιὰ ἀρχικά, ἀλλὰ ὅχι καὶ στὴ συνέχεια, συμφώνησαν μὲ τὴν ἄποψη τῆς ομάδας· ὁ δήμαρχος Θεσσαλονίκης, μάλιστα, ὑποστήριξε μὲ θέρμη τὴ (διαφορετικὴ) πρότασή της κατὰ τὴ δημόσια παρουσίαση τῆς ἔρευνας στὸ δημοτικὸ συμβούλιο.

Εἶναι προφανές ὅτι τὸ σενάριο τῆς EXPO ἀποκλείεται, λόγῳ τῆς ἴδιας οἰκολογικῆς δέσμευσης. Οἱ Λαχανόκηποι ἦταν ἓνα ἀπὸ τὰ σενάρια γιὰ τὴ χωροθέτηση τῆς EXPO 2008, τὴν ὁποία διεκδίκησε ἡ πόλη, χωρὶς θετικὴ κατάληξη, ἀλλὰ τελικὰ ἐπελέγη ἡ περιοχή τῆς Σίνδου (δῆμος Ἐχεδώρου)· δὲν ἔπαψαν, ὅμως, νὰ συζητιοῦνται ὡς θέση γιὰ τὴ διεκδίκηση μελλοντικῆς EXPO. Πέραν τῆς οἰκολογικῆς δέσμευσης, ὑπάρχει καὶ ἓνα ἄλλο βασικὸ πρόβλημα: ὅτι οἱ διατιθέμενοι στὴν περιοχή χώροι δὲν ἀρκοῦν οὔτε κατὰ διάνοια γιὰ τὶς ἀνάγκες της. Ὁ γράφων ἦταν γενικὸς συντονιστὴς τοῦ πολεοδομικοῦ καὶ χωροταξικοῦ σκέλους τοῦ φακέλου τῆς EXPO 2008¹² καὶ εἶχε γνώση τοῦ

12. Βλ. Π. ΑΣΗΜΟΣ, ἐπιστημονικῶς ὑπεύθυνος, Χωροταξικὴ-πολεοδομικὴ διερεύνηση τῆς εὐρύτερης περιοχῆς τῆς EXPO 2008: Ὑπάρχουσα κατάσταση καὶ προτάσεις (καὶ στὰ ἀγγλ.), 1 λεύκωμα, ἀνάθεση ἀπὸ Ἑλληνικὲς Ἐκθέσεις Helexpo A.E., 2004. Ὁ γράφων ὑπῆρξε, ἐπίσης, κύριος ἐρευνητὴς τῆς ἔρευνας Δ. ΜΕΛΙΣΣΑΣ, ἐπιστημονικῶς ὑπεύθυνος, Πολεοδομικὲς καὶ περιβαλλοντικὲς ρυθμίσεις

ἀρχιτεκτονικοῦ φακέλου, στὸν ὁποῖο προβλέπονταν ἀναλυτικὰ οἱ ἀπαιτούμενες ἐκτάσεις¹³. Ὡς ἐκ τούτου, εἶχε καθαρὴ ἀντίληψη αὐτοῦ τοῦ παράγοντα, πόσο μᾶλλον τοῦ οὐτοπιστικοῦ χαρακτήρα τῶν ἀπόψεων περὶ συνδυασμοῦ τῆς EXPO μὲ τὴ ΔΕΘ. Ἡ τεκμηρίωση τῆς ἀδυναμίας χωροθέτησης τῆς EXPO, λόγω τοῦ πολὺ μεγάλου μεγέθους της, δὲν περιορίσθηκε στὸ ἐλληνικὸ πρόγραμμα, ἀλλὰ ἀνέτρεξε καὶ στὰ διεθνῆ δεδομένα, τὰ ὁποῖα κατέδειξαν ὅτι ἡ προταθεῖσα γιὰ τὴν EXPO συνολικὴ ἔκταση τῶν 87ha ἀντιπροσώπευε τὴν κάτω κλίμακα τῶν διεθνῶν ἐπιλογῶν. Ἄς σημειωθεῖ, προκειμένου νὰ γίνεи κατανοητὴ ἡ ἀπόκλιση μεταξὺ τῆς προσφορᾶς σὲ γῆ τῆς περιοχῆς καὶ τῶν ἀπαιτήσεων τῆς EXPO, ὅτι τὸ συνολικὸ, ἄρα θεωρητικὸ, ἀπόθεμα δημόσιας γῆς τῆς πρώτης ἀνέρχεται σὲ 58,5ha. Ἀπὸ τὴν ἄλλη μεριά, τὸ ἀπόθεμα τῶν κενῶν ἰδιωτικῶν ἐκτάσεων ἀνέρχεται σὲ 23,3ha καὶ ἔτσι τὸ σύνολο τοῦ ἀποθέματος ἰσοῦται μὲ 81,8ha. Ἀκόμη καὶ αὐτὸ τὸ ἀπόθεμα, ὅμως, διασχίζεται ἀπὸ δύο σημαντικοὺς ὀδικοὺς ἄξονες, ὁ ἓνας τῶν ὁποίων εἶναι ἡ Δυτικὴ εἴσοδος, μὲ ἀποτέλεσμα τὴν ἔλλειψη ἐνὸς ἐνοποιημένου χώρου.

Συμπερασματικὰ, αὐτοὶ οἱ χειρισμοὶ ὀδήγησαν στὴν ἀξιολόγηση τῶν σεναρίων καὶ τὴν ἐπιλογὴ τοῦ ἐπικρατέστερου –συνιστῶσα (β). Ἀπορρίφθηκε τὸ ἰσχύον ΓΠΣ καὶ διατυπώθηκε ἡ ἀνάγκη τροποποίησης/ἀναθεώρησής του, καὶ ἀπορρίφθηκαν τὰ σενάρια τῆς ΔΕΘ καὶ τῆς EXPO. Τὸ σενάριο τοῦ πράσινου ἔτσι κι ἄλλωὺς συνέπιπτε μὲ τὴν πρόθεση τῆς ἐρευνητικῆς ὁμάδας καὶ τὸ ἴδιο ἰσχύει εἰδικότερα γιὰ τὴν πρόταση τοῦ πλέγματος πράσινων χώρων, τὸ ὁποῖο ἀποτελεῖ πάγια ἀρχὴ τῆς σύγχρονης πολεοδομίας. Ἡ διαφορὰ εἶναι ὅτι ἡ γενικόλογη πρόταση, τὴν ὁποία διαθέταμε, ἔπρεπε νὰ προσαρμοσθεῖ στὰ ρεαλιστικὰ δεδομένα τῆς περιοχῆς, σὲ συνδυασμὸ μὲ τὸ σενάριο τὸ ὁποῖο τελικὰ ἐπελέγη. Αὐτὸ τὸ σενάριο, τὸ ὁποῖο ἐντάσσεται στὴ λογικὴ τῆς νέας

γιὰ τὴ διεκδίκηση τῆς διοργάνωσης τῆς παγκόσμιας ἔκθεσης EXPO 2008 στὴ Θεσσαλονίκη, 1 τόμ., ἀνάθεση ἀπὸ τὴς Ἑλληνικῆς Ἐκθέσεως Helexpo A.E., 2003.

13. Μέλος τῆς ἐπιβλέπουσας ἐπιτροπῆς τοῦ φακέλου τῆς EXPO 2008 ἦταν τὸ ἀντεπιστέλλον μέλος τῆς Ἀκαδημίας Ἀναστάσιος Κωτσιόπουλος, τότε ἀντιπρόεδρος τοῦ Ὄργανισμοῦ Ρυθμιστικοῦ Σχεδίου καὶ Προστασίας Περιβάλλοντος Θεσσαλονίκης, ὁ ὁποῖος εἶχε καὶ τὸν γενικὸ συντονισμὸ τῆς ἀρχιτεκτονικῆς διερεύνησης. Ἡ τελευταία προέβλεπε τὰ ἐξῆς μεγέθη: EXPO Site 25ha, EXPO Villlage 13ha, EXPO Park καὶ λοιποὶ κοινόχρηστοι χώροι 32ha, EXPO Hotel 2ha καὶ χώροι στάθμευσης τῆς τάξης τῶν 15ha.

ανάπτυξιακής προσέγγισης του '90, είναι η δημιουργία ενός πόλου πολεοδομικής και οικονομικής ανάπτυξης του τριτογενούς τομέα ως μόνης πολεοδομικής πρότασης που συνάδει με τη μοναδική ιδιαιτερότητα της περιοχής Λαχανοκήπων του («άστερια») μεταφορών. Ένα άπρόοπτο γεγονός, το οποίο προκάλεσε έκπληξη στους έρευνητές, είναι ότι η μελέτη κόστους-οφέλους έδειξε ότι πιό πλεονεκτικό σενάριο μαζί με αυτό αναδείχθηκε και το σενάριο της κατοικίας, αλλά τα δύο σενάρια απέχουν πολύ με τη διαχρονική έννοια, λόγω των πολλαπλασιαστικών επιπτώσεων του πόλου.

Μόνον τώρα ήταν πλέον η ομάδα σε θέση να διατυπώσει μία συγκεκριμένη πρόταση πολιτικής. Το σενάριο του πόλου συνδυάζει τρεις στρατηγικούς σκοπούς (βλ. «σκοπούς» της συνιστώσας (β) – διάγραμμα 1):

(α) Τη δημιουργία μιᾶς οργανωμένης πολεοδομικής εστίας, με ριζικές επιπτώσεις στην πολεοδομική και, συγχρόνως, κυκλοφοριακή, αναδιάρθρωση και αναβάθμιση του συνόλου της περιοχής έρευνας και, ἄρα, στην αναβάθμιση της εικόνας της δυτικής εισόδου της πόλης. Μία τέτοια εστία θα είχε, επίσης, ἄμεση επίπτωση στην αποσυμφόρηση του κέντρου της πόλης και ἔμμεση στην αναβάθμιση της υποβαθμισμένης ευρύτερης δυτικής περιοχής της πόλης.

(β) Τη δημιουργία ενός πόλου οικονομικής ανάπτυξης ἔθνικης ἀλλὰ και διεθνούς ἐμβελείας, ανταγωνιστικοῦ, *mutatis mutandis*, της Ἀθήνας. Ἀναμένεται ὅτι τέτοιας μορφῆς πολεοδομική και οικονομική ἀνάπτυξη θα ἔχει ιδιαίτερα πολλαπλασιαστικά ἀποτελέσματα.

(γ) Τὴν περιβαλλοντική ἀναβάθμιση τόσο τοῦ τοπίου στή θέση τοῦ πόλου, ἀλλὰ και ευρύτερα, ὅσο και τῶν σοβαρότατα ρυπασμένων ἀπὸ τὶς δευτερογενεῖς ἐπιχειρήσεις ὑδάτων τοῦ ρέματος τοῦ Δενδροποτάμου και ἐδάφους στήν ἐγγύς θέση τῶν Βυρσοδεψείων.

Τὸ σενάριο ἔγινε ἀποδεκτὸ ἀπὸ τὴν ἐπιτροπὴ ἐπίβλεψης και δὲν διατυπώθηκε καμμία ἀντίρρηση ἀπὸ τὶς λοιπὲς πλευρὲς, οἱ ὁποῖες παρακολούθησαν τὴν ἐξέλιξη τῆς ἔρευνας.

Ἡ διαδικασία προγραμματισμοῦ και σχεδιασμοῦ

Μία τυπική συμβατική ἔκθεση σκοπιμότητας θα ἔληγε σὲ αὐτὸ τὸ σημεῖο, ἐφόσον εἶχε πλέον διασαφηνισθεῖ και συμφωνηθεῖ τὸ ζητούμενο γιὰ τὴν περιοχή. Μία οὐσιαστικότερη ἔκθεση, ὅμως, θα ὄφειλε νὰ καταγράψει ἀναλυτικότερα τὸν χαρακτήρα τοῦ προτεινομένου πόλου, θέμα τὸ ὁποῖο ἢ

ομάδα θεώρησε καθήκον της. Πέραν αυτού, όμως, η επιτροπή επίβλεψης ανέβασε το επίπεδο των απαιτήσεών της και ζήτησε περισσότερο άπτα στοιχεία, με τη μορφή πρότυπων χωρικών προτάσεων, τόσο για το επιχειρηματικό πάρκο όσο και για το σύνολο του τομέα Λαχανοκήπων.

Στο πλαίσιο αυτής της νέας διαδικασίας, η έρευνα έκανε έναν κύκλο και εισήλθε σε μία διαδικασία παρόμοια με την τυπική διαδικασία προγραμματισμού, σταθεροποιώντας, πλέον, το σημείο εκκίνησης της, την απόφαση επέμβασης (συνιστώσα (0) – διάγραμμα 1) –και έχοντας πολύ βαθύτερη γνώση του θέματος από ό,τι αναμένεται σε αυτό το σημείο. Η τελευταία προσανατολίσθηκε, λοιπόν, προς τη δημιουργία επιχειρηματικού πάρκου και την τροποποίηση του ΓΠΣ της περιοχής έρευνας με αυτήν τη βάση. Έπειδή η τροποποίηση του ΓΠΣ είχε πλέον ως αίχμη το επιχειρηματικό πάρκο, η συζήτηση που ακολουθεί προσανατολίζεται κυρίως προς αυτήν τη σχετικά περιορισμένη θέση.

Ακριβώς λόγω της μεσολάβησης της έκθεσης σκοπιμότητας, η έρευνα είχε ήδη καλύψει σε μεγάλο βαθμό τη συνιστώσα (α) της ανάλυσης της περιοχής και με γενικό τρόπο τη συνιστώσα (β) της πολιτικής, στην οποία θα αναφερθούμε περαιτέρω στη συνέχεια. Κατά τη διερεύνηση των εναλλακτικών σεναρίων, είχαν μελετηθεί τα διεθνή δεδομένα για τα επιχειρηματικά πάρκα και πρόσφεραν ένα συγκεκριμένο πλαίσιο χάραξης πολιτικής, το οποίο έπρεπε, βέβαια, να προσαρμοσθεί στα συγκεκριμένα δεδομένα της περιοχής. Τα διεθνή δεδομένα είναι τόσο αναλυτικά, ώστε δίνουν συγκεκριμένες κατευθύνσεις για τις αρχές χωροθέτησης, τη χρηστική διάρθρωση, την έκταση, τη δομημένη επιφάνεια και τους πολεοδομικούς δείκτες των επιχειρηματικών πάρκων.

Στο πλαίσιο της συμπλήρωσης της πολιτικής, η ομάδα προχώρησε στη διερεύνηση των χωρικών δυνατοτήτων της περιοχής, δηλαδή στην αναζήτηση εναλλακτικών σεναρίων χωροθέτησης, με την άπλοποιημένη μορφή της έκτασης. Επιδίωξη ήταν να αποφευχθούν αποφάσεις που δεν θα είχαν αντίκρισμα στην πραγματικότητα. Είναι άσκοπη ή σχολαστική παρουσίαση όλων των δυνατών συνδυασμών των τμημάτων της δυναμικά μέγιστης αξιοποιήσιμης γης, όπως είχε έντοπισθεί κατά την ανάλυση, επειδή τα περισσότερα από αυτά αποδείχθηκαν να είναι άπλως θεωρητικές κατασκευές. Λιγότερο ή περισσότερο ρεαλιστικά ανάμεσά τους ήταν μόνον έξι χωρικά σεναρια.

Στή συνέχεια ύπεισηλθαν δύο ακόμη παράγοντες. Πρώτον, ένα επιχειρηματικό πάрко, αν και πολυ-χρηστικό, θα έπρεπε να αποτελεῖ μία ενιαία χωρική ένότητα. Δεύτερον, ἡ φύση τοῦ επιχειρηματικοῦ πάρκου ὠθεῖ πρὸς τὴν κατεύθυνση τῆς αποκλειστικῆς αξιοποίησης δημόσιας γῆς. Σὲ αὐτὸ τὸ σημεῖο, ἐπιβεβαιώθηκε ἡ ἀρχικὴ ὑποψία τῆς ἐρευνητικῆς ομάδας ὅτι τὰ ὑπάρχοντα ἀποθέματα τῆς τελευταίας ἦταν ἀνεπαρκῆ γιὰ μία ικανοποιητικὴ πρόταση. Κατ' ἀκολουθίαν, προωθήσαμε τὴν ἰδέα τῆς αὔξησης τῆς δημόσιας γῆς, μὲ τὴ δημιουργία μιᾶς δίδυμης ἐπίχωσης, σὲ ἐπαφὴ μὲ τὸν ὑπὸ ἐπέκταση (δυτικὸ) βο προβλήτα τοῦ λιμανιοῦ καὶ ἐκατέρωθεν τοῦ σήμερα ἐξαιρετικὰ ὑποβαθμισμένου χειμάρρου τοῦ Δενδροποτάμου, δυτικοῦ ὄριου τῆς περιοχῆς ἔρευνας. Ἡ γεωμετρία τῆς ἐπίχωσης ἐλέγχθηκε ἀπὸ λιμενολόγους, ὥστε νὰ μὴν ὑπάρξουν ἀκούσια ἀρνητικὰ ἀποτελέσματα στὸν θαλάσσιο βυθό, δεδομένων τῆς ἐπαφῆς μὲ τὸν βο προβλήτα καὶ τῆς ἐξόδου τοῦ Δενδροποτάμου. Μὲ τὴ χρησιμοποίηση κυρίως πολεοδομικῶν κριτηρίων, τὰ ὁποῖα εἶναι ὑπερβολικὰ ἐξειδικευμένα, ὥστε νὰ μποροῦν νὰ ἀντικατασταθοῦν ἀπὸ κάποια γενικὰ ἀξιακὰ συστήματα ἐνδιαφερομένων πολιτῶν, ἱεραρχήθηκαν τὰ ἐξῆ σενάρια καὶ ἐπελέγη, ὅπως θὰ ἀναμενόταν μετὰ τὴν προηγούμενη παρατήρηση περὶ ἀνεπαρκείας τῆς δημόσιας γῆς, ἓνα σενάριο μὲ μία συνδυαστικὴ ζωνῶν τοῦ περιλαμβάνει τὴν ἐπίχωση –γενικευμένη μορφή τῆς συνιστώσας (δ).

Παράλληλα, ἡ ἐρευνητικὴ ομάδα προχώρησε στὴ διατύπωση ἐνὸς ὀλοκληρωμένου προγράμματος πολιτικῆς –συνιστώσα (β)–, ὅχι μόνο γιὰ τὸ ἐπιχειρηματικὸ πάрко, ἀλλὰ καὶ γιὰ τὸ σύνολο τῆς περιοχῆς ἔρευνας, μὲ βάση τὶς ἐξῆς τρεῖς κατευθύνσεις:

(α) Διερεύνηση τῆς διεθνοῦς πρακτικῆς σχετικὰ μὲ τὶς χρήσεις γῆς στὴν περίπτωσι σύγχρονων πολεοδομικῶν ἐπεμβάσεων σὲ ζῶνες ὅμορες λιμένων, ἀπὸ τὴν ὁποία προέκυψαν χρήσιμα δεδομένα γιὰ τὴν περιοχὴ ἔρευνας.

(β) Διερεύνηση τῆς διεθνοῦς πρακτικῆς γιὰ τὴ δημιουργία Παγκοσμίων Κέντρων Ἐμπορίου, δηλαδὴ ἐμπορικῶν επιχειρηματικῶν πόλων, δεδομένου ὅτι ἡ Θεσσαλονικὴ ἔγινε μέλος τοῦ ἀντίστοιχου Συνδέσμου ἀπὸ τὸ 2007 καὶ ὑπῆρξε πρόταση τοῦ δημάρχου νὰ ἐνοποιηθεῖ ἓνα τέτοιο Κέντρο μὲ τὸ ἐπιχειρηματικὸ πάрко. Ἡ διερεύνηση κατέληξε σὲ ἀρνητικὸ συμπέρασμα, ἐπειδὴ ἡ φύση τῶν ἐπιχειρήσεων τοῦ εἶναι τελείως ἄλλη ἀπὸ αὐτὴν ἐνὸς ἐπιχειρηματικοῦ πάρκου. Αποκλείσθηκε, ὅμως, καὶ ἡ χωρικὴ γειτ-

νίαση δύο τέτοιων πόλων, επειδή πολλές από τις τυπικές βασικές χρήσεις του Κέντρου έχουν τέτοια περιβαλλοντική ευαισθησία, ώστε να αποκλείεται ή χωροθέτησή τους στους Λαχανοκήπους ή πλησίον τους. Αυτή η κατεύθυνση, λοιπόν, αποδείχθηκε πολύ λίγο χρήσιμη.

(γ) Όλοκληρωση της ανάλυσης και πρόβλεψη. Καθώς είδαμε, υπήρξε μία πρωθύστερη ενέργεια στο θέμα της ανάλυσης της περιοχής –συνιστώσα (α)–, επειδή έγινε, ενόψει της έκθεσης σκοπιμότητας, με ένα γενικό σκεπτικό και όχι βάσει των συγκεκριμένων αναγκών της εν συνεχεία έρευνας, οι οποίες ήταν άγνωστες στην αρχή. Όμως, οι αρχικές υποθέσεις μας επιβεβαιώθηκαν, επειδή πράγματι αποδείχθηκε ότι η ανάλυση των χρήσεων, με τον τρόπο με τον οποίο έγινε, κάλυπτε σε μεγάλο βαθμό την απαιτούμενη πληροφορία· όχι, όμως, πλήρως· και γι' αυτόν τον λόγο επανήλθαμε στην ανάλυση, με τη νέα πληροφορία, πάντως, να περιορίζεται απλώς σε πιο λεπτομερειακή εξέταση των χρήσεων σε όρισμένες θέσεις της περιοχής έρευνας.

Αντίθετα, υπήρξαν νέες ανάγκες για την οικονομική ανάλυση, τις οποίες επέβαλε ο νέος παράγοντας του επιχειρηματικού πάρκου, τελικός προσανατολισμός της συνιστώσας (β). Τέτοιου είδους ανάγκες είχαν ήδη εμφανισθεί κατά τη διατύπωση των πέντε εναλλακτικών σεναρίων πολεοδομικής της περιοχής, στο πλαίσιο της έκθεσης σκοπιμότητας, όταν και έγινε μία πρώτη προσέγγιση στα ένδεχόμενα οικονομικά, σε συνάρτηση με τα χωρικά, μεγέθη του επιχειρηματικού πάρκου –συνιστώσα (β). Αυτή η προσέγγιση (στο έσω-τερικό του οικονομικού και όχι του χωρικού προγραμματισμού, αλλά σε στενή επαφή με τον τελευταίο) ήταν άδρῆ, επειδή δεν είχαν ακόμη λάβει τελική μορφή τα βασικά δεδομένα του επιχειρηματικού πάρκου, και βασίσθηκε σε τρία εναλλακτικά σενάρια του αναμενομένου ύψους της απασχόλησης του ιδιωτικού τομέα στο επιχειρηματικό πάρκο, παράγοντα-κλειδί του τελευταίου, βάσει υποθέσεων για τη συνολική έκταση του επιχειρηματικού πάρκου, την κατανομή της κατά πολύ γενικές χρηστικές κατηγορίες και το μέγεθος του μεικτού συντελεστή δόμησης. Στο νέο πλαίσιο της έρευνας, χρησιμοποιήθηκε ως βάση ή απασχόληση που είχε υπολογισθεί με αυτές τις υποθέσεις και συγκρίθηκε με την αναμενομένη εξέλιξη της απασχόλησης του νομού Θεσσαλονίκης στους καινοτόμους κλάδους, για τους οποίους υπήρχε ένδεχομένο να εγκατασταθούν στο επιχειρηματικό πάρκο, υπολογισμένη βάσει των τάσεων της απασχόλησης κατά την περίοδο 1995-2006 –συνιστώσα (α). Διατυπώ-

θηκαν ἕξι σενάρια, τὰ ὅποια συνδύαζαν τὸ ἀναμενόμενο ποσοστὸ ἀπορρόφησης τῶν νέων θέσεων ἀπασχόλησης στὸ ἐπιχειρηματικὸ πάρκο καὶ αὐτὸ τῆς ἀναμενόμενης μετεγκατάστασης ὑφισταμένων ἐπιχειρήσεων τοῦ νομοῦ Θεσσαλονίκης καὶ τελικὰ ἐκτιμήθηκε ὁ χρόνος ποῦ θὰ ἀπαιτηθεῖ γιὰ τὴν κάλυψη τῶν προγραμματιζομένων θέσεων τοῦ ἐπιχειρηματικοῦ πάρκου —οἰκονομικὸ σκέλος συνιστώσας (γ). Ἡ λογικὴ αὐτῶν τῶν σεναρίων δὲν ἦταν ἡ τρέχουσα τῆς ἐπιλογῆς τοῦ ἐπικρατέστερου, ἀλλὰ τῆς καταγραφῆς ἐνὸς πεδίου δυνατοτήτων.

Αὐτὴ ἡ τελικὴ προσέγγιση ὑπῆρξε ἀσφαλῶς πιὸ συγκεκριμένη καὶ λεπτομερειακὴ, ἀλλὰ ὠφελήθηκε πολὺ ἀπὸ τὴν προηγηθεῖσα, ἡ ὅποια εἶχε ἤδη προδιαγράψει τὸ πεδίο τῶν ἀναμενόμενων γενικῶν χαρακτηριστικῶν τῆς ἀπασχόλησης. Οἱ προγραμματιζόμενες θέσεις ὑπολογίσθηκαν, τελικὰ, χωριστὰ γιὰ κάθε κλάδο ποῦ προβλεπόταν νὰ χωροθετηθεῖ στὸ ἐπιχειρηματικὸ πάρκο, σύμφωνα μὲ τὴν παραπάνω λογικὴ τῶν ποσοστῶν ἀπορρόφησης νέων θέσεων καὶ μετεγκατάστασης· οἱ συνολικὲς νέες θέσεις ὑπολογίσθηκαν βασικὰ μὲ προοπτικὴ πενταετίας ἀπὸ μία σύντομη ἑναρξὴ τοῦ ἔργου —οἰκονομικὸ σκέλος συνιστώσας (γ). Σὲ αὐτὴν τὴν περίπτωσι, λοιπόν, ἡ προβολὴ στὴν πενταετία σταθεροποίησε πρωτύτερα τὴν πολιτικὴ. Βάσει ὅλων τῶν παραπάνω δεδομένων, ἐπελέγη γιὰ τὸ ἐπιχειρηματικὸ πάρκο ἕνα τελικὸ προγραμματικὸ μέγεθος τῶν max 7.900 ἀπασχολουμένων στὸν ἰδιωτικὸ τομέα.

Μία σειρά ἀντίστοιχων ὑπολογισμῶν γιὰ ὅλους τοὺς τύπους τῶν ὑπὸ χωροθέτηση χρήσεων στὸ ἐπιχειρηματικὸ πάρκο ὀδήγησε στὴ διατύπωση ἐνὸς ἀναλυτικοῦ προγράμματος ἐπέμβασης (βλ. «ὑπο-αντικείμενα» τῆς συνιστώσας (β) — διάγραμμα 1), μὲ τὸ ὁποῖο ὀλοκληρώθηκε ἡ συνιστώσα (β) τῆς πολιτικῆς ἐπέμβασης ἀναφορικὰ μὲ τὸ ἐπιχειρηματικὸ πάρκο. Πέραν τῆς κύριας χρήσης τῶν γραφείων, κυρίως ἰδιωτικῶν, ἀλλὰ καὶ τῆς δημόσιας διοίκησης, προβλέφθηκαν: μία θερμοκοιτίδα παροχῆς ὑποδομῆς καὶ ὑπηρεσιῶν σὲ νέες μικρὲς ἐπιχειρήσεις· ἕνα ἐμπορικὸ κέντρο· περιορισμένη (ἀμιγῆς) κατοικία, μὲ τὸ τοπικὸ κέντρο της, γιὰ 400 ἄτομα· μία περιοχὴ τουρισμοῦ καὶ χρήσεις ἀθλητισμοῦ· δύο μικρὰ ξενοδοχεῖα, μονάδες ἀναψυχῆς καὶ ὀρισμένες ἀκόμη χρήσεις μὲ μικρὴ παρουσία· δύο λιμανάκια, μετὰ ἀπὸ ἔργο ἐκβάθυνσης στὴν ἐκβολὴ τοῦ Δενδροποτάμου· καί, τέλος, χῶροι στάθμευσης, βάσει τῶν κυκλοφοριακῶν προδιαγραφῶν, οἱ ὅποιοι κατέλαβαν ἰδιαίτερα μεγάλη ἔκτασι. Τὰ εἶδη καὶ τὰ μεγέθη τῶν χρήσεων προσαρμόσθηκαν στὶς προδιαγραφές, τὶς ὁποῖες ἐπέβαλε ἡ ἔρευνα τῆς βιομηχανικῆς ἐπικινδυνότητος.

Ακολούθησε μία προσεγγιστικοῦ χαρακτήρα ἀναζήτηση ἐναλλακτικῶν σεναρίων τῆς συγκεκριμένης πολεοδομικῆς ὀργάνωσης τοῦ ἐπιχειρηματικοῦ πάρκου –συνιστώσα (γ)– σὲ κλίμακα ἀστικοῦ σχεδιασμοῦ. Ἡ τελικὴ ἐπιλογή –συνιστώσα (δ)– ἔγινε μὲ πολεοδομικὰ κριτήρια καὶ μὲ ζητούμενο τῆ διατύπωση ἑνὸς σχεδίου-πλαίσιο παραδειγματικοῦ χαρακτήρα, ἐφόσον δὲν ἐκπονοῦνταν μελέτη ἐφαρμογῆς. Καὶ σὲ αὐτὴν τὴν περίπτωση ἠλειούργησε ἕνας μηχανισμὸς ἀνάδρασης, ἐπειδὴ ἡ σχεδιαστικὴ ἐπεξεργασία τοῦ προτύπου σχεδίου μετέβαλε τὴν ἐπιφάνεια τῆς ἐπίχωσης ἀπὸ 15,8ha, τὰ ὁποῖα εἶχαν προβλεφθεῖ κατὰ τὴ χάραξη τῆς στρατηγικῆς, σὲ 19,3ha, μὲ ἀποτέλεσμα νὰ ἀυξηθεῖ ἡ συνολικὴ δημόσια ἔκταση σὲ 41,0ha, ἔκταση μεσαίου μεγέθους ἐπιχειρηματικοῦ πάρκου, βάσει τῶν διεθνῶν δεδομένων (χάρτης 3).

Τὸ ἐμπορικὸ κέντρο χωροθετήθηκε μὲ δύο σκέλη, μὲ κάθε σκέλος του σὲ μία ἀπὸ τὶς δύο ἐπιχώσεις καὶ σύνδεση τῶν σκελῶν μὲσφ γεφύρας ἐπάνω ἀπὸ τὸν Δενδροπόταμο. Ἡ κατοικία χωροθετήθηκε σὲ μικρὴ ἀπόσταση ἀπὸ τὴν κύρια ἀρτηρία προσπέλασης στὸ ἐπιχειρηματικὸ πάρκο· προγραμματίσθηκε μὲ τὴ μικρὴ χωρητικότητά τῶν 400 ἀτόμων, σύμφωνα μὲ τὶς προδιαγραφές λόγφ SEVESO II, καὶ ἕνα μικρὸ τοπικὸ κέντρο. Οἱ μονάδες ἀναψυχῆς κατανεμήθηκαν στὸν χῶρο, ὥστε ὁ τελευταῖος νὰ μὴ νεκρώνεται πλήρως κατὰ τὶς νυκτερινές ὥρες. Προτείνονται δύο λιμανάκια γιὰ ἰδιωτικὰ σκάφη στὴν ἐκβολή τοῦ Δενδροποτάμου, γιὰ τὴν ἀπορρύπανση τῶν ὑδάτων τοῦ ὁποῖου ἔγινε εἰδικὴ μελέτη, μετὰ ἀπὸ ἐκβάθυνση τοῦ θαλάσσιου βυθοῦ. Τὰ λιμανάκια συνδυάζονται μὲ περιοχὴ τουρισμοῦ καὶ ἕνα ἄξονα πράσινου, ὁ ὁποῖος ἐπεκτείνεται παράλληλα μὲ τὸν Δενδροπόταμο καὶ μέχρι τὴν ἀρτηρία τῆς Δυτικῆς εἰσόδου, στὴν ὁποῖα συναντᾶ μία ζώνη πράσινου, ἀναπτυσσόμενη ἐκατέρωθεν τῆς. Ὀπτικὴ καὶ συμβολικὴ κορύφωση τοῦ συγκροτήματος ἀποτελεῖ ἕνας δωδεκάωροφος τρίδυμος πύργος στὸ νότιο θαλάσσιο ἄκρο τῆς δυτικῆς ἐπίχωσης, ἡ κατασκευὴ τοῦ ὁποῖου ἀπαιτεῖ εἰδικὴ νομοθετικὴ ρύθμιση, ἐπειδὴ τέτοιο ὕψος δὲν ἐπιτρέπεται μὲ βᾶση τὴν ἰσχύουσα νομοθεσία. Διατυπώθηκε, ἐπίσης, πρόταση γιὰ τὴ σταδιακὴ ἀνάπτυξη τῶν κατασκευῶν μέσα στὸν χῶρο καὶ τὸν χρόνο, ἡ ὁποῖα δεσμεύθηκε καὶ ἀπὸ μελέτη περὶ τοῦ τρόπου καὶ τοῦ ἀναγκαίου χρόνου γιὰ τὴν ἀπορρύπανση τοῦ ἐδάφους τῶν Βυρσοδεψείων (βάθους τριετίας).

Τὸ κλασικὸ μοντέλο προβλέπει τὴν κοστολόγηση ἑνὸς προγράμματος πολεοδομικῆς ἐπέμβασης κατὰ τὴ διατύπωση τῆς πολιτικῆς ἐπέμβασης, ἀλλὰ προτιμήθηκε νὰ γίνε μετὰ τὴ διατύπωση τῆς παραπάνω χωρικῆς

Χάρτης 3. Πολεοδομική οργάνωση του επιχειρηματικού πάρκου.

πρότασης, επειδή είναι πιό συγκεκριμένα τὰ δεδομένα· οί τιμές αναφορᾶς βασίσθηκαν στὰ ισχύοντα στὴν ἀγορά.

Ἡ ὀλοκλήρωση τῆς διαδικασίας προγραμματισμοῦ καὶ σχεδιασμοῦ εἶναι ἡ ἐφαρμογή, ἀλλὰ ὁ ἐρευνητικὸς χαρακτήρας τῆς προκειμένης προσέγγισης τὴν περιορίζει σὲ προτάσεις γιὰ τὴν ἐφαρμογή (συνιστῶσα (ε) – διάγραμμα 1). Ἐπειδὴ μία κοστολόγηση *in abstracto* δὲν ἀπέχει ἀπὸ ἓνα εὐχολόγιο, ὑποδείχθηκαν πιθανές πηγές χρηματοδότησης, ἀνάμεσα στὶς ὁποῖες καὶ ἐπενδύσεις ἀπὸ τοὺς ἐργολάβους ποὺ θὰ ἀναλάμβαναν τὴν κατασκευὴ τμημάτων τοῦ ἔργου ἔναντι ἀντισταθμιστικῶν ὀφελῶν. Ἐνα κεντρικὸ θέμα, τὸ ὁποῖο ἀντιμετωπίσθηκε σχετικὰ μὲ τὸ ἐπιχειρηματικὸ πάρκο, ἦταν ὁ φορέας ἐφαρμογῆς του καὶ ἦταν ἰδιαίτερα αἰχμηρό, ἐπειδὴ στὴ χώρα μας δὲν ὑπῆρχε ἀκόμη, ὅπως ἀναφέρθηκε προηγουμένως, ἀντίστοιχη νομοθεσία, ὅπως ὑπῆρχε, π.χ., γιὰ τὰ ΓΠΣ. Διερευνήθηκαν δύο κατευθύνσεις. Ἡ πρώτη ἦταν ἡ ἀναδρομὴ στὴν ἐλληνικὴ ἐμπειρία δύο ἀντίστοιχα μεγάλων πολεοδομικῶν ἔργων, τῆς μελέτης τῆς πολεοδομικῆς ἀνάπλασης τῆς λιμενο-βιομηχανικῆς ζώνης Δραπετσώνας-Κερατσινίου καὶ τοῦ λειτουργοῦντος μὲ εὐθύνη τοῦ ΕΜΠ Τεχνολογικοῦ Πολιτιστικοῦ Πάρκου Λαυρίου. Ἡ δευτέρη κατεύθυνση ἦταν ἡ διερεύνηση τῶν ρυθμίσεων τῆς ἐλληνικῆς νομοθεσίας σχετικὰ μὲ τὴ σύσταση φορέων διαχείρισης διαφόρων τύπων. Σὲ αὐτὴν τὴ βάση, διατυπώθηκε ἡ πρόταση γιὰ ἓναν φορέα συντονισμοῦ-ἐκτέλεσης τοῦ προγράμματος τοῦ ἐπιχειρηματικοῦ πάρκου, μὲ ἐταίρους τοὺς δύο δήμους καὶ τοὺς κύριους ἰδιοκτῆτες τῆς δημόσιας γῆς.

Ἡ χωροθέτηση, ἡ φύση καὶ οἱ κυκλοφοριακὲς συνδέσεις τοῦ ἐπιχειρηματικοῦ πάρκου ἀποδείχθηκαν κεντρικὲς γιὰ τὴ διαμόρφωση πρότασης-πλαίσιο γιὰ τὸ ΓΠΣ τοῦ τομέα Λαχανοκήπων (χάρτης 4). Αὐτὸς ἦταν ὁ ἓνας πυρήνας γιὰ τὴ διαμόρφωση τῆς πρότασης καὶ ὁ ἄλλος ἦταν οἱ συνήθειες στὸ ἐξωτερικὸ χρήσεις στὴν ἄμεση λιμενικὴ ἐνδοχώρα, λαμβάνοντας ὑπόψη τὴν ὕπαρξη τοῦ ἐπιχειρηματικοῦ πάρκου καὶ τὸν σημερινὸ χαρακτήρα αὐτῆς τῆς ζώνης. Τὸ ὑπόβαθρο τῆς πρότασης ἦταν ἤδη ἔτοιμο, λόγω τῆς ἀνάλυσης τῶν χρήσεων, καὶ τώρα ἦταν πλέον ἀπαραίτητη ἡ ἐμβάθυνση στὰ συγκοινωνιακὰ δίκτυα τοῦ συνόλου τοῦ τομέα Λαχανοκήπων, μὲ τὴ βοήθεια τῆς ἀντίστοιχης ὁμάδας.

Ἡ πολιτικὴ ἐπέμβαση –συνιστῶσα (β), τώρα σὲ κλίμακα ΓΠΣ– στηρίχθηκε σὲ αὐτὰ τὰ δεδομένα καὶ κύριοι ἄξονες τῆς πρότασης-πλαίσιο ὑπῆρξαν οἱ ἀκόλουθοι. Ἡ παρουσία τοῦ ἐπιχειρηματικοῦ πάρκου καὶ οἱ συ-

νήθειες χρήσεις στην άμεση λιμενική ένδοχώρα οδήγησαν στη χωροθέτηση γραφείων ιδιωτικών επιχειρήσεων κατά μήκος τής βόρειας πλευράς του λιμανιού, τὰ ὁποῖα, ἐξάλλου, ἀντιστοιχοῦν καί στις ὑπάρχουσες τάσεις τῆς πόλης, ἀντὶ τῆς βιοτεχνίας, τὴν ὁποία προτείνει τὸ θεσμοθετημένο ΓΠΣ· τὰ γραφεῖα εἶναι γενικότερα ἢ κυρίαρχη κατηγορία χρήσεων τῆς περιοχῆς. Ἡ κατοικία δὲν ἀπορρίφθηκε, ἀλλὰ περιορίσθηκε σὲ σχέση μετὴν πρότασι τοῦ τελευταίου, σύμφωνα τόσο μετὸν ὑπάρχοντα καὶ προτεινόμενο χαρακτῆρα τῆς περιοχῆς, ὅσο καὶ μετὶς προδιαγραφῆς τῆς ἔρευνας τῆς βιομηχανικῆς ἐπικινδυνότητος. Οἱ ἐπεμβάσεις στὸ ὁδικὸ δίκτυο ἔγιναν, σὲ σύγκρισή μετὸ ΓΠΣ, πιὸ οὐσιαστικῆς καὶ θαρραλέες. Προτείνεται σύνδεση τοῦ ἐπιχειρηματικοῦ πάρκου πρὸς τὰ βόρεια μετὴν ὁδὸ Μοναστηρίου μετὴ μορφὴ ἑνὸς γραμμικοῦ ἄξονα, ὁ ὁποῖος νὰ περνᾷ ἀνισόπεδα κάτω ἀπὸ τὴ Δυτικὴ εἴσοδο, ἀντικαθιστώντας τὴ σημερινὴ λαβυρινθώδη κατάστασι. Αὐτὴ θὰ ἦταν ἡ μόνη οὐσιαστικὴ κάθετη σύνδεση τῶν κύριων ἀρτηριῶν τοῦ νότιου καὶ τοῦ βόρειου μέρους τῆς περιοχῆς γιὰ μία ἀπόστασι ἄνω τῶν 2,5 χλμ., ἐὰν ἡ ὁμάδα δὲν πρότεινε καὶ ἄλλη μία σύνδεσι, μετὴν (μὴ πλήρη) ἀνισόπεδο κόμβο, 1 χλμ. περίπου ἀνατολικότερα (χάρτης 4).

Μία ἀλλαγὴ, στὴν προκειμένη περίπτωσι ἀνατροπὴ, ἑνὸς ἰσχύοντος ΓΠΣ ἀκολουθεῖ μία γνωστὴ καὶ τυπικὴ διαδικασίαι, ἡ ὁποία προϋποθέτει τὴ σύνταξι τῶν πολεοδομικῶν σχεδίων καὶ ἑνὸς κειμένου Ὑπουργικῆς Ἀπόφασις γιὰ τὴν τροποποίησι/ἀναθεώρησι τοῦ ὑπάρχοντος ΓΠΣ. Ἐνα τέτοιο κείμενο-πλαίσιο συντάχθηκε σὲ συνεργασίαι πολεοδομῶν¹⁴ καὶ νομικῶν.

Θεωρητικὰ συμπεράσματα

Εἰσαγωγικά, ὑπενθυμίζω ὅτι, ἐὰν ἡ βάση τῆς παρούσας συζήτησις ἦταν ἡ θεωρητικὴ καταγραφὴ μιᾶς πολεοδομικῆς ἔρευνας, θεωρητικὸς σκοπὸς τῆς ὑπῆρξε ὁ ἔλεγχος τοῦ ἀξιόπιστου τοῦ κλασικοῦ μοντέλου πολεοδομίας, δηλαδὴ μία συνεισφορὰ στὴ σφαιρικὴ ἀναλυτικὴ θεωρίαι τοῦ πεδίου τῆς πολεοδομίας. Τὸ μοντέλο (διάγραμμα 1) κατηγορήθηκε ὡς θετικιστικὸ, ὡς τεχνο-

14. Σημαντικὴ γιὰ τὴ σύνταξι αὐτοῦ τοῦ κειμένου ὑπῆρξε ἡ διατύπωσι ἀπόψεων ἀπὸ τὴν Κλειτῶ Λεοντίδου-Γεράρδη, Ἀναπληρώτρια Καθηγήτρια Πολεοδομίας τῆς Σχολῆς Ἀρχιτεκτόνων Μηχανικῶν ΕΜΠ καὶ πρῶην Πρόεδρο καὶ Προϊσταμένη τοῦ Ὁργανισμοῦ Ρυθμιστικοῦ Σχεδίου καὶ Προστασίας Περιβάλλοντος Ἀθῆνας.

κρατικό, ως κοινωνικά ανάληγτο, ειδικότερα γραφειοκρατικό και άπολιτικό, επειδή ή χάραξη πολιτικής έπαφίεται στόν πολεοδόμο, χωρίς ουσιαστική συμμετοχή τών ένδιαφερομένων, ως άνεδαφικά γραμμικό, έπειδή συγκροτείται από έπάλληλα στάδια, ως άνελαστικό σέ σχέση με τó έκάστοτε κοινωνικό πλαίσιο και ως σιωπηλό στόν τομέα τής έφαρμογής¹⁵. Πιστεύω ότι αυτές οί κριτικές είναι είτε μονομερείς είτε άστοχες, όπως έλπίζω ότι θα φανεί άμέσως. Αντίθετα, θα έβρισκα προσωπικά ως δύο ουσιαστικά σημεία κριτικής τήν ύπερβολική αίσιοδοξία τής μαθηματικής προσομοίωσης του άστικού χώρου, επειδή ύπερβαίνει κατά πολύ άκόμη και τις σημερινές γνώσεις μας, καθώς και τής ένσωμάτωσης τών συγκοινωνιακών δεδομένων και προβλέσεων μέσα σέ ένα πολεοδομικό μοντέλο, όταν τó συγκοινωνιακό πεδίο έχει άποκτήσει μία δικιά του και τελείως διαφορετική δυναμική.

Η όλική άπόρριψη, σέ αντίθεση με τήν έλλογη κριτική, του θετικισμού είναι προϊόν τής όριακής θέσης τής μετανεωτερικής ιδεολογίας. Ο θετικισμός διαθέτει στα πεδία τών έπιστημών και έφαρμογών έργαλεία τα όποια καμμία άλλη έπιστημολογία δέν προσφέρει. Κατακριτέα είναι ή έπιβολή τής τεχνοκρατικής σκέψης σέ κοινωνικά θέματα, όχι, όμως, και ή χρήση της για τα άμιγώς τεχνικά θέματα. Χαρακτηριστικό του πολεοδομικού προγραμματισμού είναι ότι συνδυάζει και τις δύο αυτές ύψεις, όποτε κριτική πρέπει να έξασκηθεί στη χρήση τεχνοκρατικής σκέψης για κοινωνικά θέματα. Τότε, αυτή ή κριτική συμπίπτει με τήν έπόμενη, ότι τó μοντέλο είναι κοινωνικά ανάληγτο, κριτική ή όποία θέτει τα έρωτήματα του άρμόδιου για τή χάραξη πολιτικής και του βαθμού συμμετοχής τών ένδιαφερομένων.

Ο βαθμός συμμετοχής είναι άσφαλώς πολιτικό θέμα, ύπάρχει, όμως, και μία άλλη διάσταση τής πολιτικής, ριζικής σημασίας, τήν όποία άνέδειξε τó μοντέλο. Αρχικό πρότυπο τής πολεοδομίας ήταν ή παραδοσιακή άρχιτεκτονική μεθοδολογία. Σύμφωνα με τήν πολεοδομική έρμηνεία της, ή μετάβαση από τήν ύπάρχουσα κατάσταση στην προτεινομένη έπιτυγχάνεται κατά άμεση υπόδειξη τής πρώτης, αφήνοντας ύπονοούμενο ή άδιάθρωτο όλο τó ιδεολογικό φάσμα τó όποιο διαμορφώνει και κατευθύνει τήν άπό-

15. ALLMENDINGER, *Planning Theory*, ό.π., σ. 32-33, 85, 90, 93, 96-97, 148· N. TAYLOR, *Urban Planning Theory Since 1945*, Sage, Los Angeles 1998, σ. 60, 74, 77-78, 95-96, 113-114.

φαση για τὸ μέλλον. Ἡ συνιστώσα (β) τοῦ μοντέλου, τῆς πολιτικῆς τοῦ πολεοδομικοῦ προγραμματισμοῦ, κατέστησε ρητὲς τὴν ἰδεολογικο-πολιτικὴ τῆς διάσταση, τὴν ἀποφασιστικὴ σημασία τῆς γιὰ τὴν ἐπέμβαση καὶ τὴν ἀνάγκη τῆς συστηματικῆς καὶ ἱεραρχημένης ἐπεξεργασίας τῆς, καθιστώντας τὸ μοντέλο βαθιὰ πολιτικό. Συγχρόνως, στὸ πλαίσιο αὐτῆς τῆς συνιστώσας, καὶ ὄχι μόνον, ἀνέδειξε τὴν ἐξαιρετικὴ σημασία τῆς διατύπωσης ρητῶν ἀναλυτικῶν ἐναλλακτικῶν σεναρίων, ἔναντι τοῦ μονοδρόμου τῆς ἐμπειρικῆς ἐπιλογῆς ἐνὸς σεναρίου ἢ τῶν ἐμπειρικῶν δοκιμῶν τοῦ τύπου δοκιμῆς-σφάλματος.

Ὅσον ἀφορᾷ στὸν τομέα τῆς ἐφαρμογῆς, ἡ κριτικὴ εἶναι μέχρις ἕνα σημεῖο ὀρθή, ἐπειδὴ δὲν τίγονται τὰ θέματα τῶν φορέων τοῦ θεσμικοῦ πλαισίου τῆς πολεοδομίας, τῆς χρηματοδότησης καὶ τῆς ἐφαρμογῆς, ἀλλὰ ἐξαρθρῶνται τόσο πολὺ ἀπὸ τίς ἐκάστοτε ἐθνικὲς συνθήκες, ὥστε εἶναι λιγότερο ἀντικείμενο γενικῆς θεωρίας καὶ περισσότερο ἰδιοσυγκρασιακῶν περιπτώσεων. Ἀπὸ μία διαφορετικὴ ὀπτική, πάλι, τὸ κλασικὸ μοντέλο ἔθεσε, ἀναφορικὰ μὲ τίς μέχρι τότε παραδοσιακὲς προσεγγίσεις, τὸ ριζικὸ θέμα ὅτι ἡ πολεοδομικὴ ἐπέμβαση δὲν εἶναι μία ἐφάπαξ πράξη, ἀλλὰ μία συνεχῆ διαδικασία μέσα στὸν χρόνο παρακολούθησης, ἀναθεωρήσεων καὶ προσαρμογῶν.

Οἱ σύντομες ἀπαντήσεις ποὺ δόθηκαν στὶς κριτικὲς τοῦ μοντέλου ἄφησαν ἀνοιχτὰ τὰ θέματα τῆς γραμμικότητας καὶ ἀνελαστικότητας τοῦ μοντέλου, καθὼς καὶ τοῦ βαθμοῦ συμμετοχῆς τῶν ἐνδιαφερομένων, πρὸς τὰ ὁποῖα καὶ θὰ στραφοῦμε τελειώνοντας. Τὸ σύνολο τῆς ἀνάλυσης τῆς μελέτης περίπτωσης ἀπορρίπτει κάθε λογικὴ γραμμικότητα, ἐφόσον ἔγιναν σαφεῖς οἱ συνεχεῖς μηχανισμοὶ ἀνάδρασης μεταξὺ τῶν συνιστωσῶν τοῦ μοντέλου. Λόγω αὐτοῦ τοῦ γεγονότος, θὰ ἀπέριπτα τὸν ὄρο «στάδιο» τοῦ McLoughlin καὶ θὰ θεωροῦσα ὡς δόκιμο τὸν ὄρο του «δράση», ἀντὶ τοῦ ὁποῖου προτίμησα τὸν ὄρο «συνιστώσα». Θὰ ἔπρεπε, τότε, νὰ ἀπορρίψουμε κάθε ἔννοια γραμμικότητας γιὰ τὴ σχέση μεταξὺ συνιστωσῶν; Ἄν καὶ φαίνεται ἀντιφατικὴ, ἡ ἀπάντηση εἶναι ὄχι. Τὸ τελικὸ κείμενο μιᾶς πρότασης ἐφαρμογῆς, ὅπως καὶ μιᾶς ἐπιστημονικῆς ἀνάλυσης, δὲν ἔχει ὡς σκοπὸ τὴν καταγραφή τῆς διαδικασίας τοῦ ἐρευνητῆ, ἢ ὁποῖα εἶναι ἀδιάκοπα διαδραστικὴ καὶ παλινδρομικὴ, ἀλλὰ τὴ συστηματικὴ καὶ συνεκτικὴ παρουσίαση τοῦ ἀντικειμένου του καὶ αὐτὴ δὲν μπορεῖ νὰ ἔχει παλινδρομικὸ χαρακτήρα, ἐπειδὴ χάνεται ἡ λογικὴ συνέχεια. Τὸ κλασικὸ μοντέλο ἔχει τὸ θετικὸ ὅτι καταγράφει τὴν τελικὴ διάρθρωση τῆς διαδικασίας τοῦ πολεοδομικοῦ προ-

γραμματισμοῦ καὶ τὸ ἀρνητικὸ ὅτι δὲν δίνει τὴ δέουσα προσοχὴ στὶς διαδικασίες ἀνάδρασης, πλὴν τῆς τελικῆς ἀναθεώρησης.

Ἡ κριτικὴ τοῦ μοντέλου περὶ ἀνελαστικότητας μπορεῖ νὰ συσχετισθεῖ τόσο μὲ αὐτὴν τῆς ἔλλειψης προσαρμογῆς στὶς ἐκάστοτε κοινωνικὲς συνθήκες, ὅσο καὶ μὲ αὐτὴν τῆς γραμμικότητας. Τὸ κύριο ἐρώτημα εἶναι τελικὰ ἐὰν οἱ συνιστώσες του εἶναι ἀναγκαῖες καὶ ἱκανές γιὰ κάθε περίπτωση πολεοδομικοῦ (καὶ χωροταξικοῦ) προγραμματισμοῦ. Αὐτὴ ἡ διερεύνηση ἦταν καὶ ὁ θεωρητικὸς σκοπὸς τῆς παρούσας μελέτης περίπτωσης. Πιστεύω ὅτι ἡ θεωρητικὴ ἀνάλυση κατέδειξε ὅτι, ἂν καὶ ἡ ἔρευνα-ἀντικειμενὸς τῆς ἦταν μίᾳ ἰδιαίτερα πολὺπλοκῆ περίπτωση πολεοδομικοῦ προγραμματισμοῦ, σὲ μίᾳ χώρα πού ἐπιλέχθηκε τυχαῖα τὴν πρώτη δεκαετία τοῦ 2000 καὶ δὲν εἶναι ἡ γενέτειρα τοῦ μοντέλου «Ἀγγλία τῆς δεκαετίας τοῦ '60», ἡ διαδικασία μετακινουῦνταν συνεχῶς μεταξὺ τῶν συνιστωσῶν τοῦ κλασικοῦ μοντέλου (καὶ τῶν ὑπο-συνιστωσῶν τους, θέμα στὸ ὁποῖο δὲν ἐπεκτάθηκα), ὅλων τῶν συνιστωσῶν του καὶ μόνον αὐτῶν, χωρὶς νὰ ἀναδυθεῖ ὅποιαδήποτε ἀνάγκη διατύπωσης νέας συνιστώσας (ἢ ὑπο-συνιστώσας). Προσφέρεται, τότε, μίᾳ ἔνδειξη ὅτι πρόκειται περὶ μιᾶς ἰσχυρῆς οἰκουμενικῆς πολεοδομικῆς μεταγλώσσας, ἡ ὁποία φαίνεται νὰ μπορεῖ νὰ ἀνταποκριθεῖ στὶς ἀνάγκες ὅποιασδήποτε πολεοδομικῆς ἐπέμβασης.

Θὰ προσεγγίσουμε ὡς τελευταῖο θέμα τὴ συμμετοχὴ τῶν ἐνδιαφερομένων, τὸ ὁποῖο καὶ ἀποτελεῖ τὴν αἰχμὴ τῶν κριτικῶν κατὰ τοῦ κλασικοῦ μοντέλου τὶς τελευταῖες δεκαετίες. Ὁμολογουμένως, ἂν καὶ τὸ μοντέλο τοῦ McLoughlin προβλέπει συμμετοχικὴ διαδικασία (βλ. «κοινωνικὸ περιβάλλον» τοῦ διαγράμματος 1), δὲν παρουσιάζει μίᾳ δομημένη μορφή της. Ἄλλες θεωρίες καθὼς καὶ νομοθετικὲς ρυθμίσεις, κυρίως στὴν Ἀγγλία, ἀκόμη καὶ στὴν Ἑλλάδα (πολεοδομικὸ ν.δ. τῆς 17.7.1923, βλ. δικαίωμα ὑποβολῆς ἔνστασης ἀναφορικὰ μὲ δημοσίως ἀναρτημένα σχέδια, καὶ ν. 1337/1983, βλ. ἐκπροσώπους γειτονιῶν), δίνουν στιβαρότερη μορφή σὲ αὐτὸ τὸ θέμα. Σχετικὰ μὲ τὴ θεωρητικὴ προσέγγιση τοῦ θέματος, μίᾳ σταθερῆ ἀναφορὰ εἶναι ἓνα παλαιό, ἀλλὰ κλασικό, ἄρθρο τῆς Sherry R. Arnstein, ἐπηρεασμένο ἀπὸ τὸ πνεῦμα τοῦ Μαῖου τοῦ 1968¹⁶. Ἡ συγγραφέας διακρίνει τρεῖς κατηγορίες καὶ ὀκτὼ βαθμίδες συμμετοχῆς (καὶ μὴ συμμε-

16. A ladder of citizen participation, *Journal of the American Institute of Planners*, 35, 4, 1969, σ. 216-224.

τοχής), στις οποίες προσθέτω μία πρώτη. Είναι οι έξις, από την έλλειψη και τὸ ἐλάχιστο πρὸς τὸ μέγιστο τῆς συμμετοχῆς:

Κατηγορία I. Ἐλλειψη συμμετοχῆς:

1. Ἀπόφαση ἐρήμην τῶν πολιτῶν. Προσθέτω στὴν Arnstein ὅτι αὐτὴ ἢ περίπτωση, κατὰ τὴν ὁποία τὸ κοινὸ ἀγνοεῖται πλήρως, προϋποθέτει δικτατορικὸ καθεστῶς ἢ κατάσταση ἀνωτέρας βίας.

2. Χειρισμὸς (*manipulation*) τῶν πολιτῶν. Πρόκειται περὶ τοῦ ὁρισμοῦ ἐλεγχόμενων ψευδο-συμβουλευτικῶν ἐπιτροπῶν. Προσθέτω ὅτι πρόκειται περὶ τακτικῆς ἐνσωμάτωσης ἐκπροσώπων τοῦ κοινοῦ καὶ οὐσιαστικὰ περὶ ἐμπαιγμοῦ του.

3. Θεραπεία (*therapy*) τῶν πολιτῶν. Ἐδράζεται στὴν κινητοποίηση τοῦ κοινοῦ, ἀλλὰ ἢ λογικὴ τῆς εἶναι ὅτι πρέπει νὰ συνέλθει τὸ κοινὸ ἀπὸ τὶς «λανθασμένες» ἀπόψεις του καὶ νὰ ἀντιληφθεῖ τὸ ὠφέλιμο τῶν ἀπόψεων τῶν ἰθυόντων. Προσθέτω ὅτι πρόκειται καὶ πάλι περὶ πρακτικῆς ἐνσωμάτωσης, καθὼς καὶ περὶ πατερναλιστικῆς προσέγγισης.

Κατηγορία II. Ψευδο-συμμετοχή:

4. Ἐνημέρωση (*informing*) τῶν πολιτῶν. Οἱ τελευταῖοι ἐνημερώνονται γιὰ τὶς ἐπιλογές τους, καθὼς καὶ γιὰ τὰ δικαιώματα καὶ τὶς εὐθύνες τους. Αὐτὸ εἶναι γιὰ τὴν Arnstein τὸ πρῶτο νόμιμο βῆμα τῆς συμμετοχῆς, διορθῶν, πρὸς τὴ συμμετοχὴ, καί, προσθέτω, χωρὶς πρακτικὸ ἀντίκρισμα.

5. Διαβούλευση (*consultation*) μὲ τοὺς πολίτες. Ἐπιδίωξη εἶναι νὰ διατυπώσει τὸ κοινὸ τὶς ἀπόψεις του, μέσῳ δημοσκόπησης, δημόσιας ἀκρόασης ἢ ἐπιτροπῆς γειτονιαῶς. Πρόκειται γιὰ τὸ ἐπόμενο βῆμα τῆς συμμετοχῆς, περιορίζεται, ὅμως, σὲ ἀπλὴ τελετουργικὴ ἀξία, στὴ «συμμετοχὴ στὴ συμμετοχὴ». Προσθέτω ὅτι παρέχει γιὰ πρώτη φορὰ στὸ κοινὸ μία τυπικὴ ἀρμοδιότητα, τὴ γνωμοδοτικὴ, χωρὶς νὰ παύει νὰ πρόκειται περὶ ἡπιότερης τακτικῆς ἐνσωμάτωσης του.

6. Κατευνασμὸς (*placation*) τῶν πολιτῶν. Ἐπιλέγονται πολίτες, γιὰ νὰ συμμετάσχουν σὲ ἀποφασιστικὰ ὄργανα. Ἄν καὶ ἐμφανίζεται ἐδῶ ἢ ἐπιρροὴ τῶν πολιτῶν, τὸν τελευταῖο λόγο ἔχουν οἱ κατέχοντες θέσεις ἐξουσίας. Προσθέτω ὅτι πρόκειται καὶ πάλι περὶ ἐνσωμάτωσης τοῦ κοινοῦ, ἀλλὰ ἢ γνωμοδοτικὴ ἀρμοδιότητα μετατρέπεται σὲ ἀποφασιστικὴ καὶ ἐμφανίζεται ἢ δυνατότητα πίεσης ἐκ τῶν ἔσω, ἢ ὁποία ἀποτελεῖ μία πρώτη κίνηση πρὸς

ούσιαστική συμμετοχή. Είναι ο λόγος για τον οποίο θα ονόμαζα αυτήν τη βαθμίδα «πίεση τῶν πολιτῶν».

Κατηγορία III. Βαθμοὶ ἰσχύος τῶν πολιτῶν:

7. Συνεταιρισμὸς (*partnership*) μὲ τοὺς πολίτες. Ἡ ἰσχύς κατανέμεται ἐξίσου μεταξὺ τῶν πολιτῶν καὶ τῶν ὑπευθύνων, μὲ ἀποτέλεσμα τὴν ἰσότητα στὰ θέματα λήψης ἀπόφασης καὶ προγραμματισμοῦ. Προσθέτω ὅτι οἱ πολίτες συμμετέχουν πλέον μὲ ἀποφασιστικὴ ἀρμοδιότητα καὶ πρόκειται περὶ οὐσιαστικῆς συμμετοχῆς.

8. Ἐξουσιοδοτημένη δύναμη (*delegated power*). Οἱ πολίτες ἀποκτοῦν τὴ δυνατότητα κυρίαρχης λήψης ἀπόφασης γιὰ ἓνα πολεοδομικὸ σχέδιο· ἔχουν, δηλαδή, τὴν ἀποφασιστικὴ ἀρμοδιότητα. Προσθέτω ὅτι ἔχουν ἐδῶ τὴν ἀποφασιστικὴ ἀρμοδιότητα γιὰ τὸ σχέδιο.

9. Ἐλεγχος πολιτῶν (*citizen control*). Οἱ πολίτες ἔχουν τὴν ἄμεση, πλήρη καὶ συνολικὴ εὐθύνη γιὰ τὴ χάραξη πολιτικῆς, διαχείριση καὶ εὕρεση χρηματοδότησης τῶν ἔργων ποὺ ἐπιλέγουν. Προσθέτω ὅτι πρόκειται περὶ ὀλικῆς ἀποφασιστικῆς ἀρμοδιότητας.

Σὲ ἓνα γενικὸ ἐπίπεδο, εἶναι δυνατὸ νὰ ἐντοπισθοῦν διεθνῶς κάποιες περιπτώσεις μέχρι καὶ τῆς ἑνάτης βαθμίδας, ὅπως εἶναι, π.χ., στὴ χώρα μας οἱ γεωργικοὶ συνεταιρισμοὶ (ποὺ ἀναφέρονται σὲ ἓνα πολὺ ἐξειδικευμένο «κοινό»). Στὰ θέματα τῆς πολεοδομίας, ὅμως, εἶναι σπανιότατα τὰ παραδείγματα ποὺ ὑπερβαίνουν τὴν πέμπτη βαθμίδα, αὐτὴν τῆς διαβούλευσης –λιγότερο, ὅπως ἢ προτεινομένη ἀπὸ τὸν McLoughlin, ἢ περισσότερο ὀργανωμένης, ὅπως ἢ προβλεπομένη ἀπὸ τὴν ἀγγλικὴ νομοθεσία ἢ τὸν νόμο 1337. Ἡ μορφή τῆς συμμετοχῆς εἶναι συνάρτηση τοῦ βαθμοῦ ἀποκέντρωσης τῆς διοίκησης. Ὑπάρχει μία θεωρία τῆς πολεοδομίας, ὁ «ἐπικοινωνιακὸς προγραμματισμὸς» (*communicative planning*), μὲ μεγάλη θεωρητικὴ, καὶ τονίζω τὴ «θεωρητικὴ», ἀπήχηση ἀπὸ τὴ δεκαετία τοῦ '80, ἢ ὁποία μεταφέρει τὸ κύριο βᾶρος τῆς πολεοδομικῆς λήψης ἀπόφασης στὴ συμμετοχή, μὲ ἓνα πρότυπο ἐξαιρετικὰ ἀποκεντρωμένης διοίκησης. Κύριος ἐκπρόσωπος αὐτῆς τῆς κατεύθυνσης εἶναι ὁ «συνεργατικὸς προγραμματισμὸς» (*collaborative planning*) τῆς Patsy Healey¹⁷. Δὲν εἶναι ἐδῶ ὁ τόπος τῆς

17. P. HEALEY, *Collaborative Planning: Shaping Places in Fragmented Societies*, Palgrave Macmillan, Basingstoke, Hampshire/New York 2006 (1997) καὶ *The*

έκτενοῦς κριτικῆς αὐτοῦ τοῦ τύπου τοῦ προγραμματισμοῦ, ἀλλὰ ἀπλῶς σημειώνω τὸν οὐτοπικὸ χαρακτήρα του, δεδομένου ὅτι προϋποθέτει τὴν ὀγδοη βαθμίδα, δηλαδὴ τοὺς πολίτες ὡς ἐξουσιοδοτημένη δύναμη, δηλαδὴ μία «δημοκρατία τῆς βίας», σὲ ἀντίθεση μὲ τὰ σύγχρονα Δυτικὰ καθεστῶτα, τὰ ὁποῖα εἶναι ἀντιπροσωπευτικὲς δημοκρατίες.

Τὸ κύριο ἐρώτημα, ποῦ θὰ ἤθελα νὰ θέσω, τελειώνοντας, εἶναι κατὰ πόσον ὁ συνεργατικὸς προγραμματισμὸς ἀπορρίπτει τὸ κλασικὸ μοντέλο, ἄποψη ποῦ ἐπικρατεῖ εὐρέως. Ἡ ἀπάντηση εἶναι ἀρνητικὴ, ἐφόσον ἡ ἴδια ἡ Healey ἀναφέρεται σὲ «βήματα», τὰ ὁποῖα ἀντιστοιχεῖ ἓνα πρὸς ἓνα μὲ τὰ στάδια τοῦ McLoughlin καὶ ἀντιστοιχοῦν στὶς δικές μου συνιστώσες, ἀν καὶ ἀσχεῖ κριτικὴ στὴ γραμμικότητα τῶν σταδίων, θέμα τὸ ὁποῖο ἐξέτασα ἤδη. Αὐτὴ ἡ ἀντιστοιχία τῆς Healey ἐνισχύει σὲ ἓνα γενικότερο ἐπίπεδο τὴν ἐνδειξη, τὴν ὁποία πρόσφερε ἡ παρούσα μονογραφικὴ ἀνάλυση, περὶ τῆς οἰκουμενικότητας τῶν συνιστωσῶν τοῦ κλασικοῦ μοντέλου.

Παρὰ αὐτὴν τὴν παραδοχὴ της, ἡ Healey καὶ οἱ ὀπαδοὶ της πολεοδόμοι ἀντιπαραθέτουν τὰ δύο μοντέλα, ἐπειδὴ θεωροῦν ὅτι ὁ παράγοντας τῆς συμμετοχῆς ἀνατρέπει ριζικὰ τὴ λογικὴ τοῦ κλασικοῦ μοντέλου. Αὐτὴ ἡ ἀντιπαραθήση ὀφείλεται, ὅμως, σὲ ἓνα λογικὸ σφάλμα. Δὲν εἶναι τυχαῖο ὅτι στὸ διάγραμμα 1 ἔθεσα τὴ συμμετοχὴ ὡς πλαίσιο κάτω ἀπὸ τὸν ἄξονα τῶν συνιστωσῶν, ἓνα πλαίσιο πού, γιὰ τὴ Healey, καλύπτει μέχρι καὶ τὴν ἐφαρμογή. Αὐτὴ ἡ γραφικὴ ὀργάνωση θέλει νὰ ὑποδείξει ὅτι ἡ συστηματικὴ μεθοδολογικὴ διαδικασία ἐξελίσσεται ἀποκλειστικὰ στὸν ἄξονα, ἐνῶ τὸ πλαίσιο περιλαμβάνει μόνον τὶς διαδικασίες ποῦ τὸν τροφοδοτοῦν. Ἀσφαλῶς οἱ τελευταῖες ἐπηρεάζουν τὸ περιεχόμενο τῶν συνιστωσῶν, ἐνδέχεται νὰ ἐπηρεάζουν τοὺς συσχετισμούς τους· ὅμως, ὅπως ἔδειξαν ἡ παρούσα μονογραφία καὶ ἀκόμη καὶ τὸ παράδειγμα τοῦ συνεργατικοῦ προγραμματισμοῦ, τὸ σύνολο τῶν συνιστωσῶν, καὶ ὑπο-συνιστωσῶν, τοῦ κλασικοῦ μοντέλου, φαίνεται νὰ παραμένει ἓνας σταθερὸς ὁδηγὸς τῆς πολεοδομικῆς θεωρίας καὶ πρακτικῆς.

ΠΡΑΚΤΙΚΑ ΤΗΣ ΑΚΑΔΗΜΙΑΣ ΑΘΗΝΩΝ

ΔΗΜΟΣΙΑ ΣΥΝΕΔΡΙΑ ΤΗΣ 7ΗΣ ΜΑΪΟΥ 2015

Η ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ ΤΩΝ ΕΡΓΩΝ
ΤΟΥ ΠΡΩΤΟΥ ΝΕΟΕΛΛΗΝΑ ΔΡΑΜΑΤΟΥΡΓΟΥ
ΤΖΩΡΤΖΗ ΧΟΡΤΑΤΣΗ
(ΚΡΗΤΗ, περ. 1555-1601/1607)

ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΗ ΑΝΑΚΟΙΝΩΣΗ ΤΟΥ ΑΚΑΔΗΜΑΪΚΟΥ
κ. ΣΠΥΡΟΥ Α. ΕΥΑΓΓΕΛΑΤΟΥ

“Όλοι οί μελετητές πού ασχολήθηκαν με τὸ θέμα κατέληξαν στὸ συμπέρασμα ὅτι καὶ τὰ τρία γνωστὰ ἔργα τοῦ Χορτάτση, *Πανώρια*, *Ἐρωφίλη*, *Κατσοῦρμπος*, τὰ *Ἰντερμέδια* τῶν ἔργων αὐτῶν ἀλλὰ καὶ ὁ *Στάθης* γράφτηκαν κατὰ τὸ διάστημα 1585-1610.

Εἰδικότερα γιὰ τὴν *Πανώρια*, ὁ κριτικὸς ἐκδότης τῆς Ἐμμανουὴλ Κριαρᾶς σημειώνει: «δὲ θὰ σφάλαμε ἂν τοποθετούσαμε τὴ συγγραφή τῆς *Πανώριας* στὴν τελευταία δεκαετία τοῦ 16ου αἰώνα»¹. Γιὰ τὴν *Ἐρωφίλη* ὁ Στυλιανὸς Ἀλεξίου², στηριζόμενος καὶ σὲ *terminum post quem* πού ἔχει

1. Βλ. Γ. ΧΟΡΤΑΤΣΗΣ, *Πανώρια*. Κριτικὴ ἔκδοση με εἰσαγωγή, σχόλια καὶ λεξιλόγιο ΕΜΜ. ΚΡΙΑΡΑ, Βυζαντινὴ καὶ Νεοελληνικὴ Βιβλιοθήκη, 2, Θεσσαλονίκη 1975, σ. 12. Ὁ Κριαρᾶς παραπέμπει σέ: α) Μ. Ι. ΜΑΝΟΥΣΑΚΑΣ, Ὁ Μαρκαντώνιος Βιάρος (1542-μετὰ τὸ 1604) καὶ ὁ χρόνος συγγραφῆς τῶν δράμάτων τοῦ Γεωργίου Χορτάτση, *Κρητικὰ Χρονικά*, 17, 1964, σ. 271 καὶ σ. 272, σημ. 53· β) Γ. ΧΟΡΤΑΤΣΗΣ, *Κατσοῦρμπος, κωμωδία*. Κριτικὴ ἔκδοση, σημειώσεις, γλωσσάριο Λ. ΠΟΛΙΤΗ, Ἑταιρία Κρητικῶν Ἱστορικῶν Μελετῶν, 1, Κρητικὸν Θέατρον, Ἡράκλειον Κρήτης 1964, σ. λβ'-λγ'.

2. Γ. ΧΟΡΤΑΤΣΗΣ, *Ἐρωφίλη, τραγωδία*, ΣΤ. ΑΛΕΞΙΟΥ – Μ. ΑΠΟΣΚΙΤΗ (ἐπιμ.), Στιγμὴ, Ἀθήνα 1988, σ. 49.

προσδιορίζει ο Μανούσος Ί. Μανούσακας (1587)³, δέχεται τή χρονολόγηση γύρω στὰ 1600 πού εἶχαν προτείνει ο Conrad Bursian⁴ καί ο Στέφανος Ξανθοῦδίδης⁵. Ὁ Μανούσακας χρονολογεῖ ἐπίσης τήν Ἐρωφίλη καί τήν Πανώρια γύρω στὰ 1600⁶.

Γιά τόν Κατσούρμπο οἱ παραπάνω ἐπιστήμονες συμφωνοῦν μέ τήν ἄποψη τοῦ κριτικοῦ ἐκδότη του Λίνου Πολίτη, ὁ ὁποῖος –στηριζόμενος σέ πολὺ ἰσχυρὲς ἐσωτερικὲς μαρτυρίες τοῦ κειμένου– χρονολογεῖ τὸ ἔργο μεταξὺ 1595 καί 1601⁷.

Γιά τὰ Ἰντερμέδια καί τήν Ἐρωφίλη ὁ Ἀλεξίου εἰσηγεῖται τή χρονολόγηση μεταξὺ 1590 καί 1595 περίπου⁸.

Ὅσο γιά τόν Στάθη, πού ἀπὸ πολλοὺς εἰδικοὺς θεωρεῖται πιθανότατα ἔργο τοῦ Χορτάτση, ὑπάρχει ἓνας βέβαιος terminus post quem (1585) πού ἔχει προσδιορίσει ὁ Σπύρος Εὐαγγελᾶτος⁹. Πρόκειται γιά τή μνεία κάποιου Ρομέη, εἰδικῶς σέ θέματα συμπεριφορᾶς καί τιμῆς –πού σίγουρα ταυτίζεται μέ τόν κόμη Annibale Romei–, ὁ ὁποῖος τὸ 1585 δημοσίευσε τὸ διάσημο γιά τήν ἐποχὴ του βιβλίο *Discorsi [...]*, In Venetia, Appresso Francesco Ziletti, MDLXXXV. Ἡ κριτικὴ ἐκδότις τοῦ Στάθη Lidia Martini ἀποδέ-

3. Μ. Ι. ΜΑΝΟΥΣΑΚΑΣ, Ἄγνωστη πηγὴ τῆς Ἐρωφίλης τοῦ Χορτάτση. Ἡ τραγωδία «Il Re Torrismondo» τοῦ Tasso, *Κρητικὰ Χρονικά*, 13, 1959, σ. 73-83.

4. C. BURSIAN, *Erophile. Vulgärgriechische Tragödie von Georgios Chortatzes aus Kreta. Ein Beitrag zur Geschichte der neugriechischen und der italiänischen Literatur*, σέ: *Abhandlungen der philologisch-historischen Classe der Königlich Sächsischen Gesellschaft der Wissenschaften*, V, VII, Leipzig 1870, σ. 623.

5. Γ. ΧΟΡΤΑΤΖΗΣ, Ἐρωφίλη, τραγωδία. Ἐκδιδομένη ἐκ τῶν ἀρίστων πηγῶν μετ' εἰσαγωγῆς καί λεξιλογίου ὑπὸ ΣΤΕΦ. ΞΑΝΘΟΥΔΙΔΟΥ, *Texte und Forschungen zur Byzantinisch – Neugriechischen Philologie*, Zwanglose Beihefte zu den «Byzantinisch – Neugriechischen Jahrbüchern», Athen 1928, σ. ε'.

6. ΜΑΝΟΥΣΑΚΑΣ, ὅ.π. (σημ. 1), σ. 272.

7. ΧΟΡΤΑΤΣΗΣ, *Κατζούρμπος* (κριτικὴ ἔκδοσις Λ. ΠΟΛΙΤΗ), ὅ.π. (σημ. 1), σ. ιζ'-κ'.

8. Βλ. Γ. ΧΟΡΤΑΤΣΗΣ, Ἡ Ἐλευθερωμένη Ἱερουσαλήμ (Τὰ Ἰντερμέδια τῆς Ἐρωφίλης), ΣΤ. ΑΛΕΞΙΟΥ – Μ. ΑΠΟΣΚΙΤΗ (ἐπιμ.), *Στιγμὴ, Ἀθήνα* 1992, σ. 49, σημ. 39.

9. ΣΠ. Α. ΕΥΑΓΓΕΛΑΤΟΣ, Χρονολόγηση τοῦ Στάθη, σέ: *Πεπραγμένα τοῦ Γ' Διεθνoῦς Κρητολογικοῦ Συνεδρίου (1971)*, Β', Ἐν Ἀθήναις 1973, σ. 87-88.

χεται τὸν *terminum post quem* πὸν προσδιορίζει ὁ Εὐαγγελᾶτος (ἔγινε καὶ γενικὰ ἀποδεκτός), ἐνῶ γιὰ τὸν *terminum ante quem* (1592) πὸν εἰσηγεῖται ὁ ἴδιος μελετητῆς¹⁰ ἐκφράζει ἐπιφυλάξεις¹¹. Σήμερα εἶναι εὐρύτερα ἀποδεκτὸ ὅτι ὁ Στάθης γράφτηκε γύρω στὰ 1600¹².

Οἱ ἀπόψεις τῆς Rosemary Bancroft-Marcus γιὰ προγενέστερη χρονολόγηση τῆς Πανώριας καὶ τῆς Ἐρωφίλης¹³ δὲν ἔχουν πείσει τοὺς μελετητές.

*
* *

Τὸ 1993 ὁ Στέφανος Κακλαμάνης ἐπιχείρησε μιὰ πλήρη ἀνατροπὴ τῶν χρονολογήσεων πὸν μέχρι τότε ἴσχυαν. Γιὰ τὴ χρονολόγηση τῆς Πανώριας καὶ τῆς Ἐρωφίλης ἐπιχειρεῖ κατ' ἀρχὴν νὰ συνδέσει τὴν Ἀφιέρωση τῆς Πανώριας στὸν Μαρκαντώνιο Βιάρο, ὅχι μόνον μὲ τὴ σύνθεση τῶν ἔργων ἀλλὰ καὶ μὲ τὸ «θεατρικὸ ἀνέβασμά τους στὰ Χανιά»¹⁴. Μὲ τὴ φανταστικὴ αὐτὴ τελευταία ὑπόθεση θὰ ἀσχοληθοῦμε παρακάτω.

Στὴ συνέχεια μεταφέρει τοὺς στίχους 32-37 τῆς Ἀφιέρωσης:

«σ' τοὶ χάρες λίγη ἀντίμεψη ἀπ' ἔχω γνωρισμένα
ἀπὸν τὸ σπλάχνος τὸ πολὺ κι ἄμετρη καλοσύνη
τῆς ἀφεντιᾶς του τσ' ἄξιας εἰς τὴν φορὰν ἐκεῖνη
ἀπὸν 'τον εἰς τὸ Ρέθυμνος· μὰ κάμε τ' ὄνομά μου
Τζώρτζη νὰ πεῖς πὼς λέσινε, Χορτάτση τὴ γενιά μου»).

10. ΕΥΑΓΓΕΛΑΤΟΣ, ὁ.π., σ. 93.

11. Βλ. Στάθης, *κρητικὴ κωμωδία*. Κριτικὴ ἔκδοση μὲ εἰσαγωγή, σημειώσεις καὶ λεξιλόγιο L. MARTINI, Βυζαντινὴ καὶ Νεοελληνικὴ Βιβλιοθήκη, 3, Θεσσαλονίκη 1976, σ. 27-31.

12. ΣΠ. Α. ΕΥΑΓΓΕΛΑΤΟΣ, Προβλήματα τοῦ Στάθης: Γιὰ τὸν ποιητὴ καὶ τὴ χρονολόγηση, σέ: Πρόγραμμα τοῦ «Δημοτικοῦ [Περιφερειακοῦ] Θεάτρου Κρήτης», Ἀγνώστου, Στάθης, Ἰούνιος 1988, σ. [2].

13. R. BANCROFT-MARCUS, Georgios Chortatsis and his works. A critical review, *Μαντατοφόρος*, 16, 1980, σ. 24.

14. ΣΤ. Ε. ΚΑΚΛΑΜΑΝΗΣ, Ἐρευνες γιὰ τὸ πρόσωπο καὶ τὴν ἐποχὴ τοῦ Γεωργίου Χορτάτση, Ἐταιρεία Κρητικῶν Ἱστορικῶν Μελετῶν, Ἡράκλειο 1993, σ. 46.

Και συνεχίζει:

«Ποιές ήταν οι χάρες αυτές άγνοούμε. Πάντως, είναι ένδεχομένο, που δὲν πρέπει νὰ ἀποκλειστεί, ὁ Μαρκαντώνιος Βιάρος μὲ τὸ κύρος, τὶς ἐκλεκτὲς γνωριμίες ὑψηλὰ ἰσταμένων τῆς Βενετικῆς Διοίκησης καὶ τὴν οἰκονομικὴ δύναμη ποὺ διέθετε νὰ βοήθησε τὸν Χορτάτση νὰ κερδίσει κάποια πολύτιμη ἀλλὰ ἄγνωστη σήμερα ὑπόθεσή του στὸ Ρέθυμνο, ὅπου συναντήθηκαν. Ἄγνωστο εἶναι ἐπίσης πότε καὶ μὲ ποιά ιδιότητα ὁ Βιάρος παρενέβη στὴν ὑπόθεση αὐτή. Ὁ ποιητὴς τοποθετεῖ τὰ γεγονότα “εἰς τὴν φορὰν ἐκείνη /ἀπού’τον εἰς τὸ Ρέθυμνος”, δηλαδὴ κατὰ τὴν παραμονὴ τοῦ Μαρκαντώνιου Βιάρου στὸ Ρέθυμνο (πότε ἀκριβῶς άγνοούμε), στοιχεῖο ποὺ, ὅταν φωτιστεῖ, ἴσως ἀποδειχθεῖ πολύτιμο στὴν ἔρευνα γιὰ τὸν ποιητὴ»¹⁵.

Νομίζω ὅτι ὁ συλλογισμὸς γιὰ τὸ θέμα αὐτό, ποὺ ἐδῶ γιὰ πρώτη φορὰ μνημονεύω, διαθέτει πολλὲς πιθανότητες νὰ εἶναι ὀρθός: Γνωρίζουμε ὅτι οἱ Σύνδικοι, Ἀβογαδῶροι καὶ Ἐξεταστὲς Giovanni Gritti καὶ Giulio Garzoni, ποὺ εἶχαν σταλεῖ ἀπὸ τὴ μητρόπολη Βενετία στὴν Κρήτη γιὰ νὰ ἐλέγξουν κάθε παρανομία, φθάνουν στὸ Ρέθυμνο στίς 2 Δεκεμβρίου 1582 καὶ παραμένουν γιὰ ἀνακρίσεις κ.λπ. ὡς τὶς ἀρχὲς Φεβρουαρίου 1583¹⁶. Τὴν ἴδια περίοδο (1582-1583) ὁ Μαρκαντώνιος Βιάρος ἦταν ἓνας ἀπὸ τοὺς δύο διοικητὲς τοῦ φεουδαλικοῦ ἱππικοῦ τῶν Χανίων¹⁷. Εἶναι πολὺ πιθανὸ μὲ τὴν ιδιότητα αὐτὴ νὰ πῆγε ἀπὸ τὰ Χανιά στὸ Ρέθυμνο σὲ ἐπίσκεψη ἐθιμοτυπίας, ὥστε νὰ γνωρίσει τοὺς Συνδίκους πρὶν ἔρθουν στὰ Χανιά, τὰ ὁποῖα εἶχαν ὀριστεῖ τελευταῖος σταθμὸς τῆς περιοδείας τους, ὡς τόπος ἐκδικάσεως τῶν ὑποθέσεων. Κατὰ τὴν ἐπίσκεψή του αὐτὴ ὁ Βιάρος γνώρισε τὸν Τζώρτζη Χορτάτση, ὁ ὁποῖος, ὅπως ξέρουμε, τὴν 1η Ἰανουαρίου 1583 ὑπέβαλε καταγγελία (ποὺ κατέθεσε ὁ ἴδιος) στὸ Δικαστήριον τῶν Συνδίκων κατὰ τοῦ τοκογλύφου Piero Contarini. Στὴν καταγγελία ἀναφέρεται ὅτι στοὺς Συνδίκους εἶχε μιλήσει ἤδη ὁ δικηγόρος τοῦ Χορτάτση [Ἰωάννης

15. ΚΑΚΑΑΜΑΝΗΣ, ὅ.π., σ. 47-48.

16. ΣΠ. Α. ΕΥΑΓΓΕΛΑΤΟΣ, *Μιὰ δίκη (1582-1583) τοῦ Γεωργίου Χορτάτση τοῦ Ἰωάννη, Παράβασις*, 3, 2000, σ. 16.

17. ΑΓ. ΞΗΡΟΥΧΑΚΗΣ, *Ἡ Βενετοκρατομένη Ἀνατολή, Κρήτη καὶ Ἐπτάνησος*, Ἀθήνησι 1934, σ. 260.

Μούρμουρης], όταν είχε έρθει στο Ρέθυμνο και εκείνοι τον ώθησαν να χωρήσει και σε προσωπική (πλὴν τῆς ἀνώνυμης καταγγελίας) ποινική δίωξη κατὰ τοῦ Contarini¹⁸. Εἴτε μὲ μεσολάβηση τοῦ Ἰωάννη Μούρμουρη, ποὺ εἶναι τὸ πιθανότερο, εἴτε μέσῳ ἄλλου προσώπου, ὁ Τζώρτζης Χορτάτσης γνώρισε τὸν Βιάρου, ὁ ὁποῖος προφανῶς ἔδειξε κατανόηση καὶ ἐνδιαφέρον γιὰ τὴν ὑπόθεσή του.

Στὴν Ἀφιέρωση τῆς Πανώριας ὑπάρχει ἓνας ὑπερβολικὰ ἐγκωμιστικὸς ὕμνος τῶν Χανίων, ποὺ ἀναφέρονται ὡς Κυδώνια:

«Κυδώνια τήνε κράζουσι κ' οἱ χῶρες τὴν τιμοῦσι
οἱ ἄλλες ὅλες τοῦ νησιοῦ κι' ὡς θεὰ τὴν προσκυνοῦσι
γιὰ τὰ πολλὰ τση χάριτες, μὰ πλιά, γιατί σ' ἐκείνη
ἡ φρονιμάδα κατοικᾷ καὶ στέκ' ἡ καλοσύνη».
(στίχοι 11-14)

Ὁ τελευταῖος αὐτὸς στίχος φαίνεται νὰ σχετίζεται μὲ τὴν εὐνοϊκὴ γιὰ τὸν Τζώρτζη Χορτάτση δικαστικὴ ἀπόφαση στὰ Χανιά. Στὴ συνέχεια τῆς Ἀφιέρωσης, μετὰ τὸν ὑμνητικὸ ἔπαινο τοῦ Βιάρου, ὁ ποιητὴς προσθέτει:

«γιατὶ ὅσην ἔχει μπόρεση τόσ' ἔχει καλοσύνη·
τὴ δύναμη βαστᾷ σμικτὰ μὲ τὴν ταπεινοσύνη».
(στίχοι 27-28)

Κι αὐτοὶ οἱ στίχοι μπορεῖ νὰ θεωρηθεῖ ὅτι ὑπονοοῦν τὴ συμπαράσταση τοῦ Βιάρου στὸν δικαστικὸ ἀγῶνα τοῦ Χορτάτση. Πάντως, τὸ ὅτι ὁ Βιάρου καὶ ὁ Μούρμουρης –ἰσχυρὲς προσωπικότητες τῶν Χανίων– γνωρίζονταν μεταξύ τους, μπορεῖ νὰ θεωρηθεῖ ἀπολύτως βέβαιο. Ἄρα ἡ εὐγνωμοσύνη τοῦ Χορτάτση πρὸς τοὺς δύο ἀποδέκτες τῶν Ἀφιερώσεων του μποροῦμε νὰ δεχτοῦμε ὅτι σχετίζεται μὲ τὸ ἐνδιαφέρον καὶ τὴν κατανόηση ποὺ ἔδειξαν γι' αὐτὴ τὴ σημαντικώτατη γι' αὐτὸν δίκη.

Ἔστερα ἀπὸ ὅσα ἀναπτύχθηκαν πρὸ πάνω, μποροῦμε κι ἀπὸ αὐτὴ τὴ σκοπιὰ νὰ προσδιορίσουμε ὡς πιθανὸ χρόνο ἑναρξῆς συγγραφῆς τῆς Πανώριας καὶ τῆς Ἐρωφίλης λίγο μετὰ τὸ 1583 (στὶς 25 Μαΐου 1583 ἢ δικαστικὴ

18. «[...] havendo le Vostre Signorie Illustrissime sentito oretenus dal mio eccellente auocato questi nostri gravami si hanno lassato intender voler veder criminalmente questo negotio [...]». Βλ. ἔγγραφο 9, σέ: ΕΥΑΓΓΕΛΑΤΟΣ, ὁ.π. (σημ. 9), σ. 34-37.

ἀπόφαση), ὅποταν ἀπαλλαγμένος ὁ ποιητὴς ἀπὸ τὸ οἰκονομικὸ ἄγχος, γύρω στὰ τριάντα του, θὰ μπορούσε νὰ ἐπιδοθεῖ στὴ σύνθεση τῶν ἔργων του, ποὺ δὲν ἀποκλείεται νὰ προετοιμάζε καὶ νωρίτερα.

*

* *

Στὴ συνέχεια ὁ Κακλαμάνης ἀναφέρεται στὰ χρονολογικὰ δεδομένα ποὺ παρέχει ἡ Ἀφιέρωση τῆς Πανώριας –καὶ στὴ χρονολόγησή ποὺ ἔχουν ὑποδείξει στηριζόμενοι στὴν Ἀφιέρωση αὐτὴ ἄλλοι μελετητὲς (Μπ. Οἰκονόμου, Ἐμμ. Κριαρᾶς, Μ. Ι. Μανούσακας, Στ. Ἀλεξίου – Μ. Ἀποσκήτη)–, σύμφωνα μὲ τὰ ὁποῖα ὁ Χορτάτσης ἔγραψε πρῶτα τὴν Πανώρια καὶ ὕστερα τὴν Ἐρωφίλη ἢ τὴν Ἐρωφίλη τελείωσε λίγο μετὰ τὴν Πανώρια¹⁹. Καὶ σημειώνει:

«Καὶ οἱ δύο αὐτὲς ἐρμηνεῖες παραβλέπουν κάτι σημαντικόν: ὅτι ἡ Ἀφιέρωση τῆς Πανώριας στὸν Μαρκαντώνιο Βιάρο πιθανότατα γράφτηκε μὲ τὴν εὐκαιρία τοῦ θεατρικοῦ ἀνεβάσματος τοῦ ἔργου στὰ Χανιά, καὶ ὅτι, ἐπομένως, ἡ σύνθεσή της δὲν συνδέεται ὑποχρεωτικὰ μὲ τὴ συγγραφή τοῦ ἔργου. Οἱ στίχοι 41-44 τῆς Ἀφιέρωσης ἀλλὰ καὶ γενικότερα ὁ λειτουργικὸς ρόλος τῶν Ἀφιέρωσεων στὰ θεατρικὰ ἔργα τῆς ἐποχῆς ἀρκοῦν γιὰ νὰ δείξουν ὅτι καὶ ἡ Ἀφιέρωση τῆς Πανώριας στὸν Μαρκαντώνιο Βιάρο γράφτηκε ἀπὸ τὸν Χορτάτση μὲ τὴν εὐκαιρία συγκεκριμένης παράστασης τοῦ ἔργου στὰ Χανιά, χορηγὸς τῆς ὁποίας ἦταν ὁ Χανιώτης αὐτὸς εὐγενῆς, ὅπως ἄλλωστε καὶ οἱ στίχοι 41-44 τὸ ὑποδηλώνουν:

“Καὶ φορεσιᾶς νὰ κάμουςι ὁμορφες θέλει ὀρίσει
ξαργισιμιᾶς καὶ τὸ κορμὶ ὄλο νὰ σοῦ στολίσει,
τὰ ροῦχα τὰ χωριάτικα καὶ τὴ στολὴ νὰ ρίξει
καὶ τότες ὁμορφύτερη τοῦ κόσμου νὰ σὲ δείξει”»²⁰.

Κατ’ ἀρχὴν πῶς εἶναι «κάτι σημαντικόν», ἐνῶ εἶναι –κατὰ τὴ γνώμη τοῦ Κακλαμάνη– ἀπλῶς «πιθανότατο»; Πῶς μπορεῖ νὰ καταλήξει κανεὶς στὸ συμπέρασμα ὅτι ἡ Ἀφιέρωση δὲν ἀφορᾷ στὸ ἔργο ἀλλὰ σὲ κάποια παράσταση, γιὰ τὴν ὁποία δὲν διαθέτουμε καμία ἐξωτερικὴ ἢ ἐσωτερικὴ μαρτυρία

19. ΚΑΚΛΑΜΑΝΗΣ, ὁ.π., σ. 48, σημ. 111, 112.

20. ΚΑΚΛΑΜΑΝΗΣ, ὁ.π., σ. 48-49. Ἡ ὑπογράμμιση δική μου.

ἐκ τοῦ κειμένου; Οἱ στίχοι 41-44 ποῦ μεταφέρει ὁ Κακλαμάνης ἀσφαλῶς καὶ δὲν σημαίνουν ὑπαρξή «συγκεκριμένης παράστασης τοῦ ἔργου στὰ Χανιά» καὶ μάλιστα μὲ χορηγὸ τὸν Βιάρου! Ἐδῶ δὲν νοεῖται βέβαια ὅτι ὁ Βιάρου θὰ ἀλλάξει κοστοῦμι στὴν ἡρωίδα («τὰ ροῦχα τὰ χωριάτικα καὶ τὴ στολὴ νὰ ρίξει»). Πῶς θὰ τὴν ἔντυνε; Ὡς πριγκηπέσσα τῶν δασῶν; Ἐδῶ νοεῖται ὅτι τὸ ἔργο «θὰ στολιστεῖ» ἀπὸ τὸ ὄνομα τοῦ ἀποδέκτη τῆς Ἀφιέρωσης, τοῦ Μαρκαντώνιου Βιάρου. Ἐξάλλου καὶ στὴν Ἀφιέρωση τῆς Ἐρωφίλης στὸν Ἰωάννη Μούρμουρη, ὁ ποιητὴς δηλώνει ρητὰ:

«Παρακαλῶ τὸ λοιπονὶς τὴν ἐξοχότητά σου
μὲ πρόσωπο πασίχαρο τὰ χέρια τση νὰ πιάσου
τοῦτο τὸ λίγο χάρισμα, καὶ τ' ὄνομα ν' ἀφήσει
τὸ βγενικὸ καὶ τ' ἄξο τση στολὴ νὰ τοῦ χαρίσει.»²¹.

(στίχοι 53-56)

Ἄλλωστε ἡ ἀναφορὰ περὶ χορηγίας θεατρικῶν παραστάσεων εἶναι ἐντελῶς ἀστήρικτη. Δὲν διαθέτουμε καμιὰ πληροφορία γιὰ παρόμοιο γεγονός ποῦ νὰ σχετίζεται μὲ ἐλληνοφωνες παραστάσεις τοῦ ὀνομαζόμενου Κρητικοῦ Θεάτρου στὴ βενετοκρατούμενη Κρήτη²².

Ἀπορίας ἄξιον εἶναι γιατί ὁ Κακλαμάνης δὲν μεταφέρει τοὺς ἀμέσως ἐπόμενους στίχους 45-48 τῆς Ἀφιέρωσης τῆς Πανώριας:

«Ἄμε λοιπὸ, Πανώρια μου, μὴ στέκεις, μὴ φοβᾶσαι
στὴ δούλεψη τ' ἀφέντη μας τοῦ Βιάρου πάντα νὰ 'σαι·
κ' εἰσὲ λιγούτσικο καιρὸ γδέχου τὴν ἀδερφή σου
νὰ 'ρθει νὰ σ' ἔβρει, συντροφιὰ νὰ 'ναι μὲ τὸ κορμί σου».

Εἶναι φανερὸ ὅτι ὁ ποιητὴς μὲ τὴν ἔκφραση «στὴ δούλεψη τ' ἀφέντη μας τοῦ Βιάρου πάντα νὰ 'σαι» ἀπευθύνεται στὸ ἔργο του καὶ ὄχι βέβαια σὲ πα-

21. Πρβλ. καὶ τὴν ἀρχὴ τῆς Ἀφιέρωσης αὐτῆς καὶ ἰδιαιτέρα τοὺς στίχους 11-20.

22. Βλ. Σπ. Α. ΕΥΑΓΓΕΛΑΤΟΣ, Ὑπῆρξαν θεατρικὲς παραστάσεις σὲ ἐλληνικὴ γλῶσσα στὴ βενετοκρατούμενη Κρήτη; σέ: Γ. Κ. ΒΑΡΖΕΛΙΩΤΗ – Κ. Γ. ΤΣΙΚΝΑΚΗΣ (ἐπιμ.), *Γαληνοτάτη, Τιμὴ στὴ Χρῦσα Μαλτέζου, Ἐθνικὸ καὶ Καποδιστριακὸ Πανεπιστήμιον Ἀθηνῶν, Τμῆμα Θεατρικῶν Σπουδῶν – Μουσεῖο Μπενάκη, Ἀθήνα 2013*, σ. 239-246.

ράστασή του. Ἀλλὰ καὶ ἀμέσως παρακάτω, τὸ «γδέχου τὴν ἀδερφή σου» (δηλαδή τὴν Ἐρωφίλη) δηλώνει πὼς θὰ τὴν ὑποδεχτεῖ ἡ Πανώρια, τὸ ἔργο, καὶ ὄχι βέβαια κάποια παράστασή του. Ἐκτὸς αὐτοῦ, θὰ ἦταν προσβλητικὸ γιὰ τὸν Βιάρου νὰ τοῦ ἀφιερῶθεῖ ἓνα ἔργο ποὺ ἦταν ἤδη γνωστό, τοῦ ὁποίου μάλιστα τὸ ἀνέβασμα θὰ χρηματοδοτοῦσε! Καὶ στὴν περίπτωση τοῦ Βιάρου καὶ στὴν περίπτωση τοῦ Μούρμουρη, ὁ Χορτάτης ἦτανε βαθιὰ ὑποχρεωμένος. Δὲν περίμενε κάτι ἀπὸ αὐτούς, ἤδη εἶχε δεχθεῖ τὴ βοήθειά τους. Ἐξάλλου, ἂν τὰ δύο αὐτὰ ἔργα παίχτηκαν ἢ εἶχε προγραμματιστεῖ νὰ παιχτοῦν, κάποια μνεῖα θὰ ὑπῆρχε στὶς Ἀφιέρωσεις.

Στὴ συνέχεια ὁ Κακλαμάνης, λησιμονώντας πὼς ὅ,τι γράφει ἀναφέρεται σὲ ὑπόθεσή του καὶ μόνο, σημειώνει:

«Ἄν ἡ παράσταση αὐτὴ [τῆς Πανώριας] δὲν ἔγινε σὲ δημόσιο χῶρο μὲ τὴν εὐκαιρία κάποιας ἔκτακτης δημόσιας τελετῆς [...], τότε αὐτὴ θὰ πρέπει νὰ ἔγινε σὲ εἰδικὰ διαμορφωμένο γιὰ τὴν περίσταση χῶρο στὸ μεγαλοπρεπὲς ἀρχοντικὸ τοῦ Μαρκαντώνιου Βιάρου»²³.

Δηλαδή ἐμφανίζει καὶ πάλι μιὰ ἀστήρικτη ὑπόθεσή του ὡς γεγονός, καὶ μάλιστα προβληματίζεται γιὰ τὸν χῶρο ποὺ δόθηκε ἡ παράσταση!

Καὶ γιὰ τὴν Ἐρωφίλη, ὁ Κακλαμάνης ὀδηγεῖται σὲ χρονολόγηση ποὺ στηρίζεται σὲ ἐντελῶς ἀνεπιβεβαίωτες παραστάσεις²⁴. Φαίνεται πὼς δὲν παρατήρησε κάποια σημεῖα τῆς Ἀφιέρωσης:

«Καθὼς στολίζου μ' ὄμορφο καὶ λαμπυρὸ χρουσάφι,
σὰν ἀποξετελειώσουσι τσ' εἰκόνες οἱ ζωγράφοι,
καὶ τότε σ' τόπο φανερὸ τσι πᾶσι καὶ κρεμουῦσι,
κι ὅλοι ποὺ τσι θεωρούσινε θαμάζου καὶ παινοῦσι,
τέτοιας λογῆς πάσα καιρὸ κ' ἐκεῖνοι ὁποῦ τελειώσου
τοῦ νοῦ τως κόπο τίβοτας, πρὶν ὄξω τόνε δώσου,
μεγάλου ἀθρώπου κιανενὸς κι ἄξου τονὲ χαρίζου,
καὶ τόσα μὲ τὴ χάρη του πλῆσα τονὲ στολίζου,

23. ΚΑΚΛΑΜΑΝΗΣ, ὅ.π., σ. 49, σημ. 115, 116, ὅπου ἀναφέρεται ὡς βεβαιότητα παράσταση τῆς ποιμενικῆς κωμωδίας *L' Amorosa Fede* τοῦ Ἀντώνιου Πάντιμου, γιὰ τὴν ὁποία παράσταση καμία ἀπόδειξη δὲν διαθέτουμε ὅτι πραγματοποιήθηκε.

24. ΚΑΚΛΑΜΑΝΗΣ, ὅ.π., σ. 52.

π' ὄλοι ἀποὺ τὸ γροικήσουσι, ποθοῦ νὰ τὸν ἀνοίξου,
 τοῖ στίχους του νὰ δούσινε, τὰ λέσι νὰ γροικήξου».

(στίχοι 1-10)

Ἡ ἔκφραση «πρὶν ὄξω τότε δώσου», τὸν κόπο, δηλαδή τὸ ποιητικὸ ἔργο του, ὑποδηλώνει σαφῶς τὴν πρώτη δημόσια ἐμφάνιση τοῦ κειμένου, πὺ θὰ μποροῦσε πιά νὰ διαδοθεῖ εὐρύτερα. Ἐδῶ ὁ ποιητὴς μὲ ὑπερβολικὴ σεμνότητα λέει πὺς χάρη στὸ ὄνομα τοῦ τιμωμένου θὰ διαβαστοῦν οἱ στίχοι του. (Ἀπὸ τίς ρητορικὲς ὑπερβολὲς τῆς ἐποχῆς).

Στὴ συνέχεια ὁ Κακλαμάνης μεταφέρει τίς ἀπόψεις τοῦ Στυλιανοῦ Ἀλεξίου καὶ τοῦ Gareth Morgan, σύμφωνα μὲ τίς ὁποῖες στὸν Πρόλογο τοῦ Χάρου (στίχοι 59-68) εἶναι πιθανὸ νὰ ὑπονοεῖται ἡ πανούκλα τοῦ 1592-1595²⁵, πὺ ἐπληξέ κυρίως τὸν Χάνδακα καὶ τὴ γειτονικὴ του ὕπαιθρο· καὶ καταλήγει:

«φαίνεται πιθανότερο ὁ Χορτάτσης νὰ ἔγραψε καὶ τὰ δύο αὐτὰ ἔργα μετὰ τὸ 1595 καὶ ὡς τὸ 1600 περίπου, τὸ ἀργότερο πάντως ὡς τὸ 1604, χρονιὰ πὺ γιὰ τελευταία φορὰ ἀναφέρεται στὶς πηγὲς ζωντανὸς ὁ Μαρκαντώνιος Βιάρος»²⁶.

Κατ' ἀρχὴν ὁ Χορτάτσης μπορεῖ νὰ ἔγραψε κάποια ἔργα του πρὸ τοῦ 1592. Ἐπειτα ζώντας ἐπὶ τρία χρόνια (κατὰ τὴν περίοδο τῆς πανούκλας) στὸ Ρέθυμνο ἢ στὴν ὕπαιθρο τοῦ Ρεθύμνου, θὰ μποροῦσε μακριὰ ἀπὸ τὴν ἄκρως ἐπικίνδυνη περιοχὴ τοῦ Χάνδακα νὰ γράψει τὰ ἔργα του μὲ σχετικὴ ἀσφάλεια.

Τὴν πληροφορία πὺς «εἰσὲ λιγούτσικο καιρὸ» (στίχος 47) θὰ σταλεῖ ἀπὸ τὸν ποιητὴ στὰ Χανιά καὶ ἡ Ἐρωφίλη, ὁ Κακλαμάνης τὴν προσπερνᾷ θεωρώντας τὴν ἀδικαιολόγητα ἀσήμαντη. Κι ὅμως γιὰ τὴ χρονολογικὴ σχέση τῶν δύο ἔργων εἶναι πολὺ σημαντικὴ. Ἀντίθετα ἐρμηνεύει κατὰ τρόπο ἀδιανόητο τὴ λέξη «ἔκαμα» τῆς Ἀφιέρωσης τῆς Πανώριας:

«Καὶ μὴ βαραίνεις εἰς ἐμέ, γιὰτὶ βασιλιοπούλα
 ἐκείνην [τὴν Ἐρωφίλη] ἔκαμα κ' ἐσὲ στὴν Ἰδα βοσκοπούλα».

(στίχοι 49-50)

25. ΚΑΚΛΑΜΑΝΗΣ, ὁ.π., σ. 52, σημ. 121, 122.

26. ΚΑΚΛΑΜΑΝΗΣ, ὁ.π., σ. 51.

Τὸ ἔκαμα πιστεύει πὼς «δηλώνει ρητὰ ὅτι ὁ Χορτάτσης εἶχε ἤδη ἀπὸ καιρὸ ὀλοκληρώσει τὴ συγγραφή καὶ τοῦ ἐνὸς καὶ τοῦ ἄλλου ἔργου»²⁷. Ἀλλὰ ἐδῶ τὸ ἔκαμα ἀφορᾷ στοὺς κεντρικοὺς ρόλους τῶν δύο ἔργων καὶ ὄχι στοὺς τίτλους τους. Τὸ νόημα εἶναι: «[Πανῶρια μου], μὴν παραπονιέσαι ποὺ ἔκανα ἐσένα βοσκοπούλα καὶ ἐκείνη βασιλοπούλα».

*
* *
*

Καὶ τώρα θὰ ἤθελα νὰ προσθέσω μιὰ ἀκόμη παρατήρηση. Στὴν Ἀφιέρωση τῆς Ἐρωφίλης ὁ ποιητὴς συνθέτει ἓνα ἱκανὸ μέρος, περίπου εἴκοσι στίχους, περιγράφοντας τὸν δισταγμὸ του γιὰ τὸ ἂν θὰ ἔπρεπε νὰ ἀφιερῶσει τὸ ἔργο του σὲ μιὰ κορυφαία προσωπικότητα, ὅπως ἦταν ὁ Ἰωάννης Μούρμουρης, ἢ αὐτὸ θὰ ἦταν ἀνάξιο τῆς προσωπικότητάς τοῦ ἀποδέκτη τῆς Ἀφιέρωσης. Ὁ Χορτάτσης ἐπιστρατεύει καὶ λογισμοὺς του ποὺ τὸν ἀποτρέπουν ἀπὸ παρόμοια ἐνέργεια:

«Μὰ τό 'θελεν ἡ πεθυμιὰ κ' ἐζήτα ἡ ὄρεξή μου,
χίλιοι τοῦ νοῦ μου λογισμοὶ πάλι ἀμποδίζασί μου:
Ποιὸς μοῦ 'λεγε “δὲν πρέπουσι νὰ στέκου στολισμένοι
τοῖχοι ἄσκημοι καὶ χαμηλοὶ καὶ κακοσοθεμένοι
φτωχοῦ σπιτιοῦ, μ' ὀλόχρουσα πανιά, μηδὲ νιψίδι
προσώπου κόρης ἄσκημης πλῆσο κιανεὶς νὰ δίδει”.
Ποιὸς τέτοιο λίγο χάρισμα νὰ πέψω νὰ σοῦ δῶσω
δὲ μ' ἄφηνε, τσι λογισμοὺς γιὰ νὰ μηδὲ σποδῶσω
τοῦ νοῦ σου τσι ψηλότατους. Ποιὸς “πλῆθος ν' ἀνασῶσεις
γυρεύγεις, μοῦ 'λεγε συχνιά, τσῆ θάλασσας τσῆ τόσης
μ' ἓνα θολὸ κι ἀπόμικρο ποτάμι ἀπ' ἀποφρύσει
πρὶ παρ' ἀποὺ τῆ βρύση του τὴν ἴδια νὰ κινήσει”.
Κι ἔτσι σὲ δειλοσκόπησην ἐστέκουμου μεγάλην,
κι ὁ νοῦς μου ἐσέρνετο συχνιά σὲ μιὰ μερὰ κ' εἰς ἄλλη,
κ' ἔστεκ' ἀρίφνητο καιρὸ δίχως ν' ἀποφασίσω
νὰ κάμω τό 'χα πεθυμιὰ γῆ νὰ συρθῶ ξοπίσω».
(στίχοι 31-46)

27. ΚΑΚΑΑΜΑΝΗΣ, ὁ.π., σ. 50.

Για ποιόν λόγο ο Χορτάτσης δίνει τόση έμφαση στην καθυστέρηση τής αποστολής του έργου του στον Ίωάννη Μούρμουρη και δηλώνει ότι για «ἀρίφνητο [ἀναρίθμητο] καιρό» δίσταζε; Πέραν τής συμβατικής ευγένειας ίσως νά υπάρχει και κάποιος άλλος λόγος: 'Ο ποιητής, έχοντας ευεργετηθεῖ κι ἀπό τις δύο προσωπικότητες, στέλνει πρώτα τήν Πανώρια –τῆς οποίας ἡ σύνθεση εἶχε ολοκληρωθεῖ– στον κοινωνικά ἀνώτερο «Βενετό ευγενή» Μαρκαντώνιο Βιάρο. 'Ο Βιάρος σίγουρα θά γνωστοποιούσε σέ κύκλο φίλων του και βέβαια στον ἐμπλεκόμενο με τήν υπόθεση Χορτάτση Ίωάννη Μούρμουρη τήν παραλαβή τῆς Πανώριας με Ἀφιέρωση στον ἴδιο. 'Ο Χορτάτσης πιθανότατα εἶχε προβλέψει μιὰ τέτοια ἐνέργεια, γι' αὐτό και ἔγραψε ὅτι «εἰσέ λιγούτσικο καιρό» θά στείλει και τήν Ἐρωφίλη στα Χανιά. 'Ο ποιητής δέν ἤθελε νά νομίζει ὁ Μούρμουρης πώς τόν ἔχει ξεχάσει. (Προφανῶς ἡ σύνθεση τῆς Ἐρωφίλης δέν εἶχε ολοκληρωθεῖ ὅταν ἀπέστειλε τήν Πανώρια.) Τί λόγο εἶχε νά πληροφορήσει τόν Βιάρο ὅτι σύντομα θά στείλει και ἄλλο ἔργο του στην ἴδια πόλη; Νομίζω για νά τὸ μάθει ὁ Μούρμουρης και νά μὴν θεωρηθεῖ ὁ ποιητής ἀγνώμων ἀπέναντί του.

Ὅσο για τὸ διάστημα πὺ μεσολάβησε ἔως τήν ἀποστολή τῆς Ἐρωφίλης στον Μούρμουρη μπορεῖ νά μὴν ἦταν «λιγούτσικο» ἀλλὰ ἴσως ἓνα ἢ δύο χρόνια ἢ και περισσότερα(;). Και ἴσως γι' αὐτό δικαιολογεῖται γράφοντας πὺς πέρασε «ἀρίφνητος καιρός» μέχρι νά πάρει τήν ἀπόφαση νά τοῦ ἀφιερῶσει τὸ ἔργο.

*

* *

Ὅσο για τὸν Κατσοῦρμπο, θεωρεῖται ἓνα ἀπὸ τὰ ἐλάχιστα, με ἀπόλυτη ἀσφάλεια, χρονολογημένα κείμενα τῆς κρητικῆς λογοτεχνίας. 'Ο κριτικός ἐκδότης του Λίνος Πολίτης (1964) στηριγμένος σέ ἐσωτερικὲς μαρτυρίες τοῦ έργου, δηλαδή στή μνεία τοῦ Μιχαήλ τοῦ Γενναίου (ἡγεμόνευσε στή Βλαχία ἀπὸ τὸ 1593 μέχρι τὸ 1601, ἔτος τῆς δολοφονίας του) ἀλλὰ και στή μνεία τοῦ Σουλτάνου Μεχμέτ τοῦ Γ' (ὑπῆρξε Σουλτάνος ἀπὸ τὸ 1595 ἔως τὸ 1603 πὺ πέθανε), κατέληξε σὸ συμπέρασμα ὅτι τὸ ἔργο γράφτηκε ἀνάμεσα σὸ 1595 και τὸ 1601²⁸. Τὸ 1993 ὁ Κακλαμάνης ἐπιχείρησε τήν ἀνατροπὴ τῆς χρονολόγησης αὐτῆς, ἀλλὰ ἡ προσπάθειά του ἀντικρούστηκε

28. ΧΟΡΤΑΤΣΗΣ, Κατσοῦρμπος (κριτικὴ ἐκδοση Λ. ΠΟΛΙΤΗ), ὅ.π., σ. ιζ'-κ'.

σὲ μελέτημα ἀφιερωμένο στὴ μνήμη τοῦ Πολίτη²⁹. Παραπέμπουμε στὸ μελέτημα αὐτὸ καὶ στὴ συνέχεια ἀναφερόμαστε στὸ θέμα συνοπτικά.

Τὰ ἐπιχειρήματα τοῦ Κακλαμάνη

1) Στὸν Κατσοῦρμπο ἀναφέρεται ὁ στρατιωτικὸς Baldassare Rangone, ποὺ πέθανε στὴν Κρήτη τὸ 1581. Ὁ Κακλαμάνης πιστεύει πὼς δεκαπέντε μὲ εἴκοσι χρόνια μετὰ τὸν θάνατό του θὰ εἶχε ξεχαστεῖ καὶ ἰδιαίτερα γιὰ τὴ τριετῆς ἐπιδημία πανούκλας (1592-1595) «ἀλλοίωσε σοβαρὰ τὸν ἀστικό, κυρίως, πληθυσμὸ τοῦ νησιοῦ»³⁰. Ἔτσι χωρὶς δισταγμὸ ὀδηγεῖται στὸ συμπέρασμα πὼς τὸ ἔργο γράφτηκε «στὰ τέλη τοῦ 1581 ἢ τὸ 1582 στὸν Χάνδακα, ὅπου τὸ ἔργο παίχτηκε τότε γιὰ πρώτη φορά»³¹. Ἡ «ἄβολη» γιὰ τὸν Κακλαμάνη ἀναφορὰ τοῦ Μιχαήλ τοῦ Γενναίου καὶ τοῦ Μεχμέτ τοῦ Γ' ἀντιμετωπίζεται μὲ τὴν ἀκόλουθη διατύπωση:

«θὰ πρέπει νὰ ὀφείλεται σὲ μεταγενέστερη προσθήκη ἐπίκαιρων γεγονότων, ποὺ ὁ Χορτάτσης ἔκανε μὲ τὴν εὐκαιρία κάποιας θεατρικῆς παράστασης τοῦ ἔργου στὰ χρόνια 1595-1601 στὸν Χάνδακα. Κατὰ τὴ νέα αὐτὴ ἐπεξεργασία τοῦ κειμένου ὁ Χορτάτσης δὲν ἀφαίρεσε οὔτε καὶ τροποποίησε τὴν ἀναφορὰ καὶ τοὺς ἐξαρτημένους ἀπὸ αὐτὴν στίχους στὸν Rangone, γιὰτὶ αὐτὸ δὲν ἦταν ἀναγκαῖο καὶ ἐπιπλέον θὰ ἐπηρέαζε τὴν πλοκὴ καὶ τὴν ὀργάνωση τοῦ λόγου τῆς Δ8 σκηνῆς, μιᾶς ἀπὸ τὶς κωμικότερες σκηνές τοῦ Κατσοῦρμπου»³².

2) Στους στίχους Ε' 179-182 ἡ Πουλισένα ἀναφέρει ὅτι ἡ Κασσάντρα δὲν εἶναι δικό της παιδί ἀλλὰ τὴν εἶχαν ἀγοράσει σὲ σκλαβοπάζαρο τῆς Χίου:

«Κι ἀγόρασέ την ἄντρας μου κι ἔδωκε δυὸ χιλιάδες
πέρπερα ὀλομετρητά, κάνου ἕκατὸ τσεκίνια».

(στίχοι Ε' 180-181)

29. Σπ. Α. ΕΥΑΓΓΕΛΑΤΟΣ, Πότε γράφτηκε, λοιπόν, ὁ Κατσοῦρμπος τοῦ Γεωργίου Χορτάτση;, *Παράβασις*, 2, 1998, σ. 11-15.

30. ΚΑΚΛΑΜΑΝΗΣ, ὅ.π., σ. 29.

31. ΚΑΚΛΑΜΑΝΗΣ, ὅ.π., σ. 30.

32. ΚΑΚΛΑΜΑΝΗΣ, ὅ.π., σ. 31. Ἡ ὑπογράμμιση δική μου.

Σε σχέση με την αντιστοιχία τῶν δύο νομισμάτων, πού ἐπεσήμανε σέ κάποιες χρονικές περιόδους ὁ Κακλαμάνης, καταλήγει: «Μὲ βάση τὰ στοιχεῖα αὐτὰ συνάγεται ὅτι ἡ αντιστοιχία 1 τσεκίνο = 20 ὑπέρπυρα [...] ἦταν αὐτὴ πού ἴσχυε στὴν περίοδο 1577-1583»³³.

Ἡ ἀντίκρουση τοῦ Εὐαγγελάτου

α') Τὶς σημαντικότερες μνεῖες τοῦ Μιχαὴλ τοῦ Γενναίου καὶ τοῦ Μεχμέτ τοῦ Γ' ὁ Κακλαμάνης τὶς παραμερίζει, διατυπώνοντας τὴν ὑπόθεση ὅτι αὐτὲς ἀνήκουν σὲ μεταγενέστερη προσθήκη γιὰ νεότερη παράσταση τῆς κωμωδίας. Ἀλλὰ δὲν διαθέτουμε καμιὰ βεβαιωμένη πληροφορία γιὰ τὴν πραγματοποίηση παραστάσεων ἔργων τοῦ Κρητικοῦ Θεάτρου στὴ βενετοκρατούμενη Κρήτη καὶ βεβαίως δὲν γνωρίζουμε ἂν ὁ Κατσοῦρμος παραστάθηκε ποτέ.

β') Παραπέμποντας στοὺς στίχους Ε' 180-181, ὁ Κακλαμάνης σημειώνει ὅτι ἡ αντιστοιχία τῶν νομισμάτων εἶναι 2.000 ὑπέρπυρα = 100 τσεκίνοια, γεγονός πού μᾶς ὀδηγεῖ στὰ χρόνια 1577-1583. Ἄρα τότε θὰ γράφτηκε τὸ ἔργο καὶ εἰδικότερα μετὰ τὸν θάνατο τοῦ Rangone (1581).

Ὅμως ἂς δοῦμε κάποιες ἄλλες πληροφορίες πού παρέχει τὸ κείμενο. Ὁ Νικολὸς δίνει στὴν Ἄννοῦσα 36 τσεκίνοια γιὰ νὰ τὰ παραδώσει στὴν κυρά της τὴν Πουλισένα. Τὰ χρήματα ὁ Νικολὸς τὰ ἔχει κλέψει ἀπὸ τὸν πατέρα του, ὁ ὁποῖος ἀνακοινώνει στὸν Δάσκαλο τὴν κλοπὴ, ἀναφέροντας τὰ τσεκίνοια μὲ τὴν αντιστοιχία τους σὲ ὑπέρπυρα: «πλιὸ παρά χίλια πέρπερα μοῦ κλεψε, δάσκαλέ μου» (στίχος Δ' 151). Ἄρα τὰ 36 τσεκίνοια εἶναι κάτι παραπάνω ἀπὸ 1.000 ὑπέρπυρα. Ἡ αντιστοιχία εἶναι 1 τσεκίνο = 30 ὑπέρπυρα καὶ ὄχι 1 τσεκίνο = 20 ὑπέρπυρα, ὅπως στὸ χωρίο πού μεταφέρει ὁ Κακλαμάνης. Ἡ αντιστοιχία ὅμως αὐτὴ μᾶς ὀδηγεῖ στὸ ἔτος 1600 περίπου³⁴ καὶ ὄχι στὰ ἔτη 1577-1583.

Σὲ ἄλλο σημεῖο τοῦ ἔργου (στίχος Α' 317) ὁ Ἀρμένης λέει πὼς θὰ δωρίσει στὴν Πουλισένα 2.000 «πέρπερα». Ἡ Ἄννοῦσα (στίχος Γ' 369)

33. ΚΑΚΑΑΜΑΝΗΣ, ὁ.π., σ. 33.

34. ΧΟΡΤΑΤΣΗΣ, *Κατσοῦρμος* (κριτικὴ ἔκδοση Λ. ΠΟΛΙΤΗ), ὁ.π., Φορέματα – Ὅπλα – Νομίσματα, σ. ρστ', Σημειώσεις, σ. 113, Λεξιλόγιο, σ. λ'. Πέρπερα, σ. 157, ὅπου καὶ παραπομπὴ σὲ παλαιότερη βιβλιογραφία.

υπολογίζει τὰ χρήματα αὐτὰ σὲ 50 τσεκίγια. Ἡ ἀντιστοιχία λοιπὸν εἶναι 1 τσεκίγι = 40 ὑπέρπυρα³⁵, ἀντὶ 1 τσεκίγι = 20 ὑπέρπυρα (ὅπως ἀναφέρεται στὸ χωρίο τοῦ Κακλαμάνη). Εἶναι αὐτὲς «μικρὲς ἀποκλίσεις»³⁶;

Μὲ ὅσα ἀναφέρθηκαν πρὸ πάνω γίνεται φανερό ὅτι ὁ Χορτάτσης δὲν ἔδινε σημασία στὴ ρεαλιστικὴ ἀντιμετώπιση τῆς ἀντιστοιχίας τῶν νομισμάτων. Κανένα χρονολογικὸ συμπέρασμα δὲν μπορεῖ νὰ προκύψει ἀπὸ τὶς ἀναφορὲς αὐτές.

γ') Ὁ Κακλαμάνης πιστεύει ὅτι ἐπειδὴ ἡ τρίχρονη ἐπιδημία πανούκλας (1592-1595) «ἀλλοίωσε σοβαρὰ τὸν ἀστικό, κυρίως, πληθυσμὸ τοῦ νησιοῦ» εἶναι «ἐξαιρετικὰ δύσκολο, ἂν ὄχι ἀπίθανο, οἱ θεατὲς τοῦ Κατσούρμπου νὰ διατηροῦσαν ἔστω καὶ ἀμυδρὴ ἀνάμνηση γιὰ τὸν Ἰταλὸ αὐτὸν ἀξιωματικὸ εἴκοσι χρόνια περὶ τοῦ μετὰ τὸν θάνατό του»³⁷. Ἡ ἔκφρασή του «ἐξαιρετικὰ δύσκολο, ἂν ὄχι ἀπίθανο» δηλώνει σαφῶς μιὰ ὑπόθεση: ὡστόσο στηριζόμενος στὴν ὑπόθεση αὐτή, προχωρεῖ στὴν ἐξαγωγή «πιθανότερων» κατὰ τὴ γνώμη του συμπερασμάτων, ὅπως εἶναι ἡ χρονολόγησις τῆς Ἐρωφίλης καὶ τῆς Πανώριας μετὰ τὸ 1595³⁸.

Καὶ κάτι ἀκόμη: Ἀσφαλῶς πολλοὶ πέθαναν ἀπὸ τὴν πανούκλα· αὐτὸ ὅμως ἀποτελεῖ μείωσις τοῦ πληθυσμοῦ καὶ ὄχι «ἀλλοίωσής» του. Ἡ κωμωδία ἀπευθυνόταν βέβαια στοὺς ἐπιζήσαντες κι αὐτοὶ μποροῦσαν νὰ θυμοῦνται τὸν Rangone.

δ') Δεκαπέντε ἢ καὶ εἴκοσι χρόνια δὲν εἶναι πολὺ μεγάλο χρονικὸ διάστημα, ὥστε νὰ μὴν θυμοῦνται οἱ παλαιότεροι ἕναν φημισμένον στρατιωτικὸ πού ἤρθε στὴν Κρήτη καὶ πέθανε ἐκεῖ. Ὁ Rangone θάφτηκε στὸν Χάνδακα. Ὁ τάφος του ὑπῆρχε πολλὰ χρόνια μετὰ τὸν θάνατό του καὶ θύμιζε τὴν παρουσία του³⁹.

ε') Ὁ Rangone ἦταν φημισμένος στρατιωτικὸς, τοῦ ὁποίου ὅμως ἡ προσφορὰ στὴν Κρήτη λόγῳ τῆς σοβαρῆς ἀσθενείας του «ὑπῆρξε μηδαμινή.

35. ΧΟΡΤΑΤΣΗΣ, *Κατζούρμπος* (κριτικὴ ἔκδοσις Λ. ΠΟΛΙΤΗ), ὁ.π., σ. ρστ'.

36. ΚΑΚΛΑΜΑΝΗΣ, ὁ.π., σ. 32.

37. ΚΑΚΛΑΜΑΝΗΣ, ὁ.π., σ. 29.

38. ΚΑΚΛΑΜΑΝΗΣ, ὁ.π., σ. 51.

39. ΧΟΡΤΑΤΣΗΣ, *Κατζούρμπος* (κριτικὴ ἔκδοσις Λ. ΠΟΛΙΤΗ), ὁ.π., σ. 69: «Γρίκησε ἕνα ὀχτάστιχο πόκαμα τοῦ Rangone/κι' ἐβάλλαν το στὸ μνήμα του toscano, μὰ ὁμορφὸ 'ναι» (Δ' 8, στίχοι 361-362).

Ὁ Δάσκαλος ἐπιχειρεῖ νὰ συγκρίνει τὸν φημισμένο αὐτὸν μισθοφόρο στρατιωτικὸ ἀπὸ τὴ Μόδενα μὲ τὸν καυχησιάρη Κουστουλιέρη, μὲ ἀποτέλεσμα νὰ ἀναδεικνύεται γιὰ ἄλλη μιὰ φορά στὰ μάτια τῶν θεατῶν σὲ κωμικὴ καρικατούρα»⁴⁰. Εἶναι δυνατὸν ὁ Χορτάτσης νὰ ἐνέπλεκε στὴν κωμωδία τοῦ ἑναν ἐντελῶς πρόσφατα χαμένο ἀνώτερο ἀξιωματοῦχο τῆς Βενετίας; Νὰ τὸν ἐμφάνιζε «στὰ μάτια τῶν θεατῶν» ὡς πρόσωπο ποῦ τὸ ἐξύμνησε μιὰ («κωμικὴ καρικατούρα») λίγο μετὰ τὸν θάνατό του; Θὰ ἦταν πρόκληση ἀδιανόητη γιὰ τὶς βενετικὲς ἀρχές, ἀλλὰ καὶ γιὰ τὴν κοινὴ γνώμη γενικότερα.

στ') Ὁ Κακλαμάνης ὑποθέτει ὅτι, ὅταν ὁ Χορτάτσης ἔκανε τὶς μεταγενέστερες προσθήκες (1595-1601) περὶ Μιχαὴλ Γενναίου καὶ Μεχμέτ τοῦ Γ', δὲν ἀπάλειψε τὴ μνεία τοῦ Rangone (ὁ ὁποῖος κατὰ τὸν Κακλαμάνη τότε εἶχε ξεχαστεῖ) γιατί, ὅπως γράφει, «αὐτὸ δὲν ἦταν ἀναγκαῖο καὶ ἐπιπλέον θὰ ἐπηρέαζε τὴν πλοκὴ καὶ τὴν ὀργάνωση τοῦ λόγου τῆς Δ8 σκηνῆς, μιᾶς ἀπὸ τὶς κωμικότερες σκηνές τοῦ Κατσούρμπου»⁴¹. Κατ' ἀρχὴν ἂν ὁ Rangone εἶχε ὄντως ἐντελῶς ξεχαστεῖ, θὰ ἦταν ἀπολύτως «ἀναγκαῖα» ἡ ἀπάλειψη τοῦ ὀνόματός του, ἀφοῦ αὐτὸ θὰ ἦταν παντελῶς ἄγνωστο στοὺς ἀναγνώστες ἢ θεατές. Ἐπειτα ἡ ἀπάλειψη τοῦ ὀνόματος καὶ ἡ ἀντικατάστασή του μὲ ἕνα ἄλλο (φανταστικοῦ ἢ ὑπαρκτοῦ προσώπου) διόλου δὲν θὰ ἐπηρέαζε τὴν πλοκὴ. Θυμίζω ὅτι ὁ Δάσκαλος ἀναφέρει τὸ ἐπίγραμμα ποῦ ὑποτίθεται ὅτι συνέταξε πρὸς τιμὴν τοῦ Rangone, γιὰ νὰ δείξει στὸν Κουστουλιέρη τὴν ἱκανότητά του στὴν «ἐγκωμιαστικὴ» ποίηση. Σὲ τί θὰ μεταβαλλόταν ἡ πλοκὴ, ἂν ἔγραφε ἄλλο ὄνομα καὶ ἄλλαζε τὶς τελευταῖες λέξεις τοῦ ἐπόμενου στίχου λόγῳ ρίμας; Τέλος, δὲν κατανοῶ τί ἐννοεῖ ὁ Κακλαμάνης μὲ τὸν ὄρο «ὀργάνωση τοῦ λόγου», ἡ ὁποία ὑποτίθεται ὅτι θὰ διαταρασσόταν ἂν ἀπομακρυνόταν τὸ ὄνομα Rangone. Μήπως ἐννοεῖ τὴ ρίμα; Αὐτὸ θὰ ἦταν ἀστεῖο πρόβλημα γιὰ τὸν Χορτάτση.

Ἀπὸ ὅσα ἀναπτύχθηκαν στὸ κεφάλαιο αὐτὸ γίνεται φανερό ὅτι ἰσχύει ἡ χρονολόγηση τῶν ἔργων Πανώρα, Ἐρωφίλη καὶ Κατσούρμπου, ὅπως ἔχει διατυπωθεῖ ἀπὸ τοὺς μελετητὲς πρὶν ἀπὸ τὴν προσπάθεια ἀνατροπῆς τῆς.

40. ΚΑΚΛΑΜΑΝΗΣ, ὁ.π., σ. 30.

41. ΚΑΚΛΑΜΑΝΗΣ, ὁ.π., σ. 31.

Σχόλιο για τὸν Πιθηκογιώργη

Ἡ Rosemary E. Bancroft-Marcus ἐδῶ καὶ πολλὰ χρόνια ἔχει διατυπώσει μίᾳ παράδοξῃ ὑπόθεσιν. Προτείνει, σχεδὸν μὲ βεβαιότητα, τὴν ταύτιση τοῦ ποιητῆ μὲ ἓνα πρόσωπο ποῦ παρονομάζεται Πιθηκογιώργης ἢ Τζώρτζης Πίθηκας, τὸ ὁποῖο συναντᾶται σὲ κάποιες ἐπιστολές (1577) τοῦ Ρεθυμνιώτη λόγιου Francesco Barozzi. Σὲ διάφορα δημοσιεύματά της ἀναφέρεται σὲ μαρτυρίες ποῦ περιλαμβάνει στὴν ἀνέκδοτη διδακτορικὴ διατριβή της, τίς ὁποῖες καὶ ἐρμηνεύει κατὰ τὴν κρίση της. Σύμφωνα μὲ τὴν ὑπόθεσή της «ὁ ἐν λόγῳ Γεώργιος ἔψαχνε νὰ βρεῖ ἓνα ζωολογικὸ ἔμβλημα, ὡς νέο μέλος λογοτεχνικῆς ἀκαδημίας». Σχετικὰ δὲ μὲ τίς ἐπιστολές ποῦ ἐπικαλεῖται, σημειώνει: «Ἡ διατύπωση σὲ ὀρισμένα σημεία ἀφήνει νὰ ἐνοηθεῖ ὅτι αὐτὸς ὁ Γεώργιος ἦταν ἠθοποιὸς» καὶ στὴ συνέχεια: «δηλώνεται ρητὰ ὅτι αὐτοῦ τοῦ Γιώργη τοῦ ἄρесе νὰ γράφει». Ὡστόσο δὲν παραθέτει τὰ σχετικὰ χωρία τῶν ἐπιστολῶν στὰ δημοσιευμένα μελετήματά της. Τὰ στοιχεῖα ποῦ ἔχει συγκεντρώσει στηρίζονται μόνον σὲ ὑποθέσεις ποῦ δὲν ἀντέχουν σὲ σοβαρὸ ἔλεγχο⁴².

Τίς ἐπιστολές τοῦ Francesco Barozzi ἐκδίδει «μὲ βάση νέα ἀνάγνωσή τους ἀπὸ τὸ πρωτότυπο» ὁ Στέφανος Κακλαμάνης⁴³. Στὴν ἀρχὴ τῆς ἐπιστολῆς 3Α ὁ Barozzi δηλώνει ρητὰ ὅτι ἔπεται ἓνα εὐθυμο χιουμοριστικὸ

42. BANCROFT-MARCUS, ὁ.π., σ. 26-27· ΤΗΣ ΙΔΙΑΣ, Ποιμενικὸ δρᾶμα καὶ εἰδύλλιο, σέ: D. HOLTON (ἐπιμ.), *Λογοτεχνία καὶ κοινωνία στὴν Κρήτη τῆς Ἀναγέννησης* (μετάφραση στὰ ἑλληνικὰ Ν. Δεληγιαννάκη), Πανεπιστημιακὲς ἐκδόσεις Κρήτης, Ἡράκλειο 1997, σ. 101· ΤΗΣ ΙΔΙΑΣ, *Georgios Chortatsis (fl. 1576-1596): Plays of the Veneto-Cretan Renaissance. A Bilingual Greek-English edition in two volumes, with introduction, commentary, apparatus criticus, and glossary*, 1, *Texts and translations*, Oxford University Press, 2013, σ. xxiii, ὅπου στὸν πίνακα περιεχομένων γιὰ τὸν ὑπὸ ἔκδοσιν 2ο τόμο (*Companion to the Greek Texts*) ἀναφέρεται: «(Identifying Georgios Chortatsis: the Chania-Vicenza connection and the Ape George letters)». Βλ. καὶ ὁ.π., Preface, σ. xii. Πρβλ. R. E. BANCROFT-MARCUS, *Georgios Chortatsis, 16th century Cretan playwright. A critical study*, University of Oxford, 1978 (ἀνέκδοτη διδακτορικὴ διατριβή).

43. FR. BAROZZI, *Descrittione dell' isola di Creta, Περιγραφή τῆς Κρήτης, 1577/8. Μιὰ γεωγραφικὴ καὶ ἀρχαιολογικὴ περιγραφή τῆς Κρήτης στὰ χρόνια τῆς Ἀναγέννησης*. Εἰσαγωγή, ἔκδοση κειμένου, σχόλια καὶ ἀπόδοση στὰ ἑλληνικὰ

κείμενο: «Per dar loco alquanto alli studi delle cose serie et passar alle giuocose, dovendo io discorrer hieroglyphicamente sopra li tre animali che la madre del nostro Pithicogiorgi gli ha mandato in disegno»⁴⁴. Ἡ ἐπιστολὴ 3B συνοδεύει τὴν προηγούμενη καὶ ἀποτελεῖ δῆθεν γράμμα τῆς Verona, ὑποτιθέμενης μητέρας τοῦ Πιθηκογιώργη, πρὸς τὸν γιό της. Στὴν ἀρχὴ τοῦ γράμματος αὐτοῦ ἀναφέρεται: «Coppia della lettera finta che sia scritta dalla madre de Zorzi, nano dell'illustrissimo signor General Foscarini, a esso Zorzi, suo figliuolo, dal Zante, composta per l'eccellente Cavaglier Paleocapa dalla Caneau»⁴⁵. Ἡ δεύτερη ἐπιστολὴ εἶναι γραμμὴν ἑλληνικὰ μὲ λατινικούς χαρακτήρες καὶ διαθέτει χιοῦμορ λαϊκοφανὲς καὶ κάποτε πρόστυχο. Τὰ δύο αὐτὰ κείμενα⁴⁶ γεννοῦν εὐλογες ἀπορίες, οἱ ὁποῖες ὅμως διαλύονται ἐὰν προσέξουμε μιὰ σοβαρότατη πληροφορία: Ὁ Πιθηκογιώργης ἀνῆκε στὴν ὑπηρεσία τοῦ General Foscarini⁴⁷. Ποιὲς ἦταν οἱ ἐνασχολήσεις του; Στὸ προηγούμενο παράθεμα ποὺ μεταφέραμε ὑπάρχει ἡ πληροφορία ὅτι ὁ Πιθηκογιώργης αὐτὸς ἦταν «nano dell'illustrissimo signor General Foscarini». Ἡ λέξις *nano* στὴν ἰταλικὴ σημαίνει ὅ,τι καὶ ἡ ἑλληνικὴ νάνος. Μαθαίνουμε λοιπὸν πὼς ὁ Πιθηκογιώργης αὐτὸς ἦταν νάνος καὶ ξέρουμε πὼς σὲ ὅλη τὴν τότε Εὐρώπη μονάρχες καὶ ἀνώτεροι ἄρχοντες εἶχαν στὴν ἀυλὴ τους γελωτοποιοὺς ποὺ πολὺ συχνὰ ἦταν νάνοι⁴⁸. Σύμφωνα λοιπὸν μὲ τίς ὑπάρχουσες μαρτυρίες, ὁ Πιθηκογιώργης αὐτὸς ἦταν νάνος καὶ γελωτοποιὸς στὴν ὑπηρεσία τοῦ General Foscarini. Κάθε ἄλλο σχόλιο περιττεύει.

ΣΤ. ΚΑΚΑΜΑΝΗΣ, *Βικελαία Δημοτικὴ Βιβλιοθήκη*, Ἡράκλειο 2004, σ. 355-363, 368-370.

44. BAROZZI, ὁ.π., σ. 355. Τὰ ἀναφερόμενα ἰχνογραφήματα (*disegni*) δὲν ἔχουν διασωθεῖ.

45. BAROZZI, ὁ.π., σ. 357.

46. BAROZZI, *πρβλ καὶ ὁ.π.*, σ. 370.

47. BAROZZI, ὁ.π., σ. 359 καὶ σημ. 26.

48. Γιὰ τοὺς γελωτοποιοὺς, βλ. πρόχειρα *Νεώτερον Ἐγκυκλοπαιδικὸν Λεξικὸν «Ἡλίου»*, 5, σ. 57.

ΠΡΑΚΤΙΚΑ ΤΗΣ ΑΚΑΔΗΜΙΑΣ ΑΘΗΝΩΝ

ΔΗΜΟΣΙΑ ΣΥΝΕΔΡΙΑ ΤΗΣ 19ΗΣ ΜΑΪΟΥ 2015

ΥΠΟΔΟΧΗ ΤΟΥ ΑΝΤΕΠΙΣΤΕΛΛΟΝΤΟΣ ΜΕΛΟΥΣ
κ. BERNHARD ZIMMERMANN

ΠΡΟΣΦΩΝΗΣΗ ΑΠΟ ΤΟΝ ΠΡΟΕΔΡΟ
κ. ΔΗΜΗΤΡΙΟ Β. ΝΑΝΟΠΟΥΛΟ

Ἡ Ἀκαδημία Ἀθηνῶν ὑποδέχεται σήμερα μέ ιδιαίτερη τιμή ὡς ἀντεπιστέλλον μέλος τῆς τὸν κ. Bernhard Zimmermann, Καθηγητῆ Ἀρχαίας Ἑλληνικῆς Φιλολογίας στό Πανεπιστήμιο τοῦ Freiburg, τὸν ὁποῖο ἡ Ὀλομέλεια ἐξέλεξε κατὰ τὸ ἔτος 2014 στόν κλάδο τῆς Ἀρχαίας Ἑλληνικῆς Φιλολογίας στήν Τάξην τῶν Γραμμάτων καί τῶν Καλῶν Τεχνῶν.

Ὁ κ. Zimmermann γεννήθηκε τὸ 1955 στήν Κωνσταντία. Σπούδασε κλασική φιλολογία καί ἀρχαία ἱστορία στό Λονδίνο καί τὴν Κωνσταντία, ὅπου ἔλαβε τὸ διδακτορικό του τὸ 1983.

Ὁ κ. Zimmermann ἔχει συγγράψει πληθώρα ἀρθρῶν καί μελετημάτων γιὰ ποικίλα φιλολογικά ζητήματα καί ἔχει συνεπιμεληθεῖ συλλογικούς τόμους καί ἀρχαιογνωστικά ἐγχειρίδια. Εἶναι ἐπίσης συγγραφέας πολυάριθμων βιβλίων καί ἓνας ἀπὸ τοὺς καλύτερους γνῶστες τῆς ἀριστοφανικῆς κωμωδίας. Τὰ κύρια ἐρευνητικά του ἐνδιαφέροντα εἶναι τὸ ἀρχαῖο δράμα καί ἡ κλασικὴ παράδοση.

Κύριε συνάδελφε, ἡ Ἀκαδημία Ἀθηνῶν εἶναι εὐτυχῆς πού σᾶς καλωσορίζει καί σᾶς ἀπευθύνει θερμὲς εὐχὲς γιὰ τὴ συνέχιση τοῦ ἐπιστημονικοῦ καί ἐρευνητικοῦ σας ἔργου.

Σᾶς καλῶ γιὰ νὰ σᾶς ἐπιδώσω τὸ δίπλωμα τοῦ ἀντεπιστέλλοντος μέλους τοῦ Ἰδρύματος.

Καί τώρα παρακαλῶ τὸν Ἀκαδημαϊκὸ κ. Ἀντώνιο Ρεγκάκο νὰ ἀνέλθει στό βῆμα καί νὰ παρουσιάσει τὸ ἔργο τοῦ νέου Ἀκαδημαϊκοῦ.

ΠΑΡΟΥΣΙΑΣΗ ΑΠΟ ΤΟΝ ΑΚΑΔΗΜΑΪΚΟ
κ. ΑΝΤΩΝΙΟ ΡΕΓΚΑΚΟ

Δέν ἀποτελεῖ ὑπερβολή ἂν ἰσχυρισθεῖ κανεὶς ὅτι ἡ κλασικὴ φιλολογία, ἢ ἐνασχόληση δηλαδὴ μὲ τὰ κείμενα τῆς ἀρχαίας ἑλληνικῆς καὶ λατινικῆς γραμματείας ἀλλὰ καὶ γενικότερα ἢ ἀρχαιογνωσία τοῦ ἑλληνικοῦ καὶ ρωμαϊκοῦ πολιτισμοῦ, συνιστᾷ τουλάχιστον καταγωγικῶς ἀλλὰ καὶ κατὰ τὴ διάρκεια τοῦ μακροῦ 19ου αἰώνα, ἀπὸ τῆ Γαλλικῆ Ἐπανάσταση δηλαδὴ ἕως τὸν Πρῶτο Παγκόσμιον Πόλεμον, μιὰ σχεδὸν ἀμειγῶς γερμανικὴ ἐπιστήμη – ἢ καλύτερα γερμανικὴ ὑπόθεση – ἀφοῦ, ὅπως εὐστοχα μᾶς θύμισε ὁ συνάδελφος Θεόδωρος Παπαγγελῆς, στὶς ρίζες αὐτοῦ τοῦ φαινομένου βρίσκεται «τὸ μέγα τευτονικὸ μυστήριον τῆς σχέσης τῶν Γερμανῶν μὲ τὴν ἑλληνικὴ καὶ ρωμαϊκὴ ἀρχαιογνωσία – ἢ βιωματικὴ ἐνσυναίσθησις, ἢ μὲ πάθος οἰκειοποίηση καὶ ταύτισις, ἢ ἀναζήτησις μέσα στὸ ἀρχαιογνωστικὸ ἐπιστητὸ μῖας φιλοσοφίας βίου, μῖας διδαχῆς γιὰ τὸ βιοτικὸ παρόν».

Σύμφωνα μὲ τὸν ἰδρυτικὸ της θρόλον, ἡ κλασικὴ φιλολογία γεννήθηκε ὅταν ὁ Friedrich August Wolf θέλησε νὰ σπουδάσει τὸ 1776 –στὴ χρυσῇ ἐποχῇ τοῦ γερμανικοῦ πνεύματος, τὴν ἐποχῇ τῶν Winckelmann, Herder, Goethe, Schiller, Kant, Fichte καὶ ἀργότερα τῶν Friedrich Schlegel, Hegel, Wilhelm von Humboldt καὶ Hoelderlin– λατινικὴ φιλολογία στὸ Πανεπιστήμιον τοῦ Göttingen. Ἐπειδὴ ὅμως στὰ γερμανικὰ πανεπιστήμια δὲν ὑπῆρχε θεσμοθετημένος κλάδος φιλολογίας, ὁ Wolf, προκειμένου νὰ σπουδάσει, θὰ ἦταν ἀναγκασμένος νὰ γραφεῖ στὴ νομικὴ ἢ τὴ θεολογία. Ὁ Wolf δὲν τὸ ἀποδέχθηκε καὶ ἀποχώρησε χωρὶς νὰ γραφεῖ, ἀλλὰ καὶ χωρὶς νὰ πτοηθεῖ. Ἔτσι, τὴν ἐπόμενη χρονιὰ ἐπανῆλθε διατυπώνοντας τὸ ἴδιο αἶτημα, νὰ σπουδάσει δηλαδὴ κλασικὴ φιλολογία, στὸν ἀντιπρύτανη τοῦ Πανεπιστημίου, ὁ ὁποῖος ἦταν γιατρός. Ὁ ἀντιπρύτανης γέλασε μαζί του, λέγοντάς του πὼς ὑπάρχουν φοιτητὲς ἰατρικῆς, νομικῆς, φιλοσοφίας ἢ θεολογίας, ὄχι ὅμως φιλολογίας. Ἄν θέλει νὰ γίνῃ καθηγητὴς γυμνασίου, πρέπει νὰ γραφεῖ στὴ θεολογικὴ σχολή, ὅπου γράφονταν ἀκόμη καὶ οἱ φοιτητὲς τῶν μαθηματικῶν. Ὁ Wolf ὡστόσο ἐπέμεινε, καὶ τελικὰ ὁ ἀντιπρύτανης ἐνέδωσε καὶ τοῦ ἐπέτρεψε νὰ γραφεῖ ὡς studiosus *Philologiae* τὴν 8η Αὐγούστου 1777. Αὐτὰ γιὰ τὴ γενέθλιον ἡμέρα τῆς φιλολογίας.

Ἡ πραγματικὴ ἴδρυσις τῆς φιλολογίας ὡστόσο χρονολογεῖται μερικὰ χρονία ἀργότερα, τὸ 1783, ὅταν ὁ Wolf δημιουργεῖ τὸ φιλολογικὸ σεμινάριον στὸ Πανεπιστήμιον τῆς Halle, μῖα πόλις στὴν Ἀνατολικὴ Γερμανία. Ἀπὸ

ἐδῶ καὶ πέρα ἡ μελέτη τῆς ἀρχαίας ἐλληνικῆς καὶ ρωμαϊκῆς γραμματείας δὲν ἀποτελεῖ πλέον μέσο στὴν ὑπηρεσία τῆς θεολογίας ἀλλὰ αὐτοσκοπὸ, καθὼς μὲ τὴν μελέτη τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων καὶ Ρωμαίων καὶ μόνο πραγματώνεται ἤδη ἡ μόρφωση τῶν μαθητῶν: Καλλιεργεῖται ἡ κριτικὴ δύναμη, ἡ καλαισθησία καὶ ἡ γνώση, οἱ ὁποῖες ἐπιτρέπουν τὴ γόνιμη ἀντιπαράθεση μὲ τὴ σύγχρονη πραγματικότητα ἀλλὰ καὶ τὴν αὐτόνομη παραγωγή λόγου στὴ μητρικὴ γλῶσσα.

Ἡ σημασία ὅμως τῆς γερμανικῆς καταγωγῆς τῆς κλασικῆς φιλολογίας δὲν περιορίζεται στὰ ἱστορικὰ αὐτὰ στοιχεῖα καὶ ἀνέκδοτα. Οἱ Γερμανοὶ μὲ τὴ νευρωτικὴ, θὰ μπορούσε νὰ πεῖ κανεὶς, συστηματικότητα καὶ σοβαρότητα ποὺ τοὺς διέκρινε καὶ συνεχίζει νὰ τοὺς διακρίνει –καὶ νὰ ταλαιπωρεῖ λαοὺς πιὸ χαλαροὺς καὶ ἔξυπνοὺς– καὶ τὴν ἑλληνομανία, τὴν Graekomanie τοὺς, χτίζουσι καὶ τὸ θεωρητικὸ οἰκοδόμημα ποὺ θὰ καταστήσει τὴν ἐλληνικὴ καὶ λατινικὴ φιλολογία βασιλίсса τῶν ἐπιστημῶν –ὄλων τῶν ἐπιστημῶν, θεωρητικῶν καὶ θετικῶν– κατὰ τὸν 19ο αἰῶνα. Τὴν ἀρχὴ θὰ κάνει καὶ πάλι ὁ Wolf, ποὺ θεμελιώνει καὶ θεωρητικὰ τὴν ἐπιστῆμὴ τῆς ἀρχαιότητος (*Alterthumswissenschaft*) σὲ δύο προγραμματικὰ ἰδρυτικὰ ἔργα: τὴν *Ἐγκυκλοπαίδεια τῶν ἀρχαιογνωστικῶν ἐπιστημῶν* (*Encyclopädie der Alterthumswissenschaften*, 1831) καὶ τὴν *Ἀνάπτυξη τῆς ἀρχαιογνωσίας κατὰ τὴν ἔννοια, τὴν ἔκταση, τὸν στόχο καὶ τὴν ἀξία της* (*Darstellung der Alterthumswissenschaft nach Begriff, Umfang, Zweck und Werth*, 1807). Τὶς σκέψεις αὐτὲς θὰ ἐπεκτείνει μερικὲς δεκαετίες ἀργότερα ὁ μαθητὴς τοῦ August Boeckh στὸ ἐξίσου θεμελιακὸ ἔργο *Ἐγκυκλοπαίδεια καὶ μεθοδολογία τῶν φιλολογικῶν ἐπιστημῶν* (*Enzyklopädie und Methodologie der philologischen Wissenschaften*).

Πάνω σὲ αὐτὲς τὶς θεωρητικὲς βάσεις καὶ μὲ μιὰ πραγματικὰ πρωτοφανῆ παραγωγή ἐπιστημονικῆς γνώσης –ὑπὸ τὴ μορφή ἄπειρων διδακτορικῶν διατριβῶν ἢ τῶν περίφημων σχολικῶν προγραμμάτων (*Schulprogramme*), καὶ τῶν δύο γραμμένων κατὰ κανόνα στὰ λατινικά, ἐκδόσεων ἀρχαίων συγγραφέων, συλλογῶν ἐπιγραφῶν, ἐξειδικευμένων μονογραφιῶν, ἀξεπέραστων ἕως σήμερα ἐγγχειριδίων ἢ πολύτομων ἐγκυκλοπαιδειῶν (πολλὰ ἀπὸ αὐτὰ τὰ ἔργα συντονίζονταν ἀπὸ τὴν περίφημη Βασιλικὴ Πρωσικὴ Ἀκαδημία τῶν Ἐπιστημῶν τοῦ Βερολίνου, τὴν *Königlich-Preussische Akademie der Wissenschaften*)–, ἡ ἀρχαιογνωσία κυριάρχησε στὴν πανεπιστημιακὴ καὶ σχολικὴ ἐκπαίδευση τῆς Γερμανίας ἕως τὶς ἀρχὲς τοῦ 20οῦ αἰῶνα, ἐνῶ κλασικοὶ φιλόλογοι ἢ ἀρχαῖοι ἱστορικοί, ὅπως οἱ Theodor

Mommsen ἢ ὁ Ulrich von Wilamowitz-Moellendorf, ἀποτελοῦσαν τοὺς κορυφαίους διανοούμενους τῆς ἐποχῆς τους.

Ἡ δεσπόζουσα θέση τῆς ἀρχαιολογίας στὴ Γερμανία ἄρχισε νὰ κλονίζεται στὰ τέλη τοῦ 19ου καὶ στὶς ἀρχές τοῦ 20οῦ αἰώνα, ὅταν –στὸ πλαίσιο τοῦ ἐντεινόμενου μετὰ τὴν ἴδρυση τῆς Δεύτερης Γερμανικῆς Αὐτοκρατορίας τὸ 1871 γερμανικοῦ ἐθνικισμοῦ– ὁ ἴδιος ὁ αὐτοκράτορας Γουλιέλμος Β΄ σὲ ἓναν διαβόητο λόγο του ἀπαιτεῖ ἀπὸ τὰ πρωσικὰ σχολεῖα:

«νὰ ἐκπαιδεύσουν ἐθνικόφρονες νέους Γερμανούς, καὶ ὄχι νέους Ἑλλήνες καὶ νέους Ρωμαίους. Πρέπει νὰ ἐγκαταλείψουν τὴ βᾶση ποὺ ὑφίσταται ἐδῶ καὶ αἰῶνες ἀπὸ τὴ μοναστηριακὴ ἀγωγή τοῦ Μεσαίωνα, ὅπου ἦταν καθοριστικὰ τὰ λατινικὰ καὶ ἓνα μικρὸ συμπλήρωμα ἑλληνικῶν. Αὐτὸ δὲν ἰσχύει πλέον. Πρέπει νὰ θέσουμε τὰ γερμανικὰ ὡς βᾶση».

Μὲ τὴ μεταρρύθμιση τῶν σχολικῶν προγραμμάτων τὸ 1892 ἡ ἡγεμονία στὸ γυμνάσιο πέρασε ἀπὸ τὰ λατινικὰ καὶ τὰ ἀρχαῖα ἑλληνικὰ στὴ γερμανικὴ γλῶσσα καὶ ἱστορία καὶ στὰ θρησκευτικὰ.

Ὑστερα ἀπὸ λίγα χρόνια, ὁ ἐθνικοσοσιαλισμὸς δυσφῆμισε ὀριστικὰ τὶς ἀρχαιολογιστικὲς σπουδές, οἱ ὁποῖες τὴν ἀποφράδα ἐκείνη περίοδο εἶχαν προσπαθήσει νὰ νομιμοποιήσουν μὲ φυλετικὸς ὅρους τὴ χιτλερική κοσμοθεωρία, ὀλοκληρώνοντας τὴν πλήρη περιθωριοποίησή τους. Ἐνα δεῦτερο στοιχεῖο ποὺ συνέβαλε στὴν παρακμὴ τῆς ἀρχαιολογίας στὴ Γερμανία μετὰ τὸ πρῶτο μισὸ τοῦ 20οῦ αἰώνα εἶναι ἀναμφισβήτητα καὶ τὸ γεγονὸς ὅτι μιὰ μεγάλῃ ομάδα ἀπὸ τοὺς λαμπρότερους γερμανοὺς κλασικοὺς φιλόλογους, ἐβραϊκῆς κυρίως καταγωγῆς, ἀναγκάστηκαν στὴ δεκαετία τοῦ 1930 νὰ ἐγκαταλείψουν τὴ χώρα τους· ὀνόματα ὅπως Felix Jacoby, Rudolph Pfeiffer, Eduard καὶ Hermann Fraenkel, Paul Maas, Kurt von Fritz, Paul Friedländer, Friedrich Solmsen –ὁ κατάλογος εἶναι μακρὺς– ἀρκοῦν γιὰ νὰ ὑπενθυμίσουν τὸ μέγεθος τοῦ ρήγματος στὴν ἱστορία τῆς ἀρχαιολογίας ποὺ ἀπετέλεσε ἡ φυγὴ τους ἀπὸ τὸ εὐρωπαϊκὸ ἔδαφος.

Ἀπὸ τὸ δεῦτερο μισὸ τοῦ 20οῦ αἰώνα ἡ ἀρχαιολογία ἔχει χάσει συνεπῶς στὴ Γερμανία τὴν κοινωνικὴ καὶ εἰδικότερα τὴν ἐκπαιδευτικὴ νομιμοποίησή της καὶ ἡ ἀπώλεια αὐτὴ συνεπάγεται ἀναγκαστικὰ καὶ τὴν ἀπώλεια τῶν ἐπιστημονικῶν πρωτειῶν στὸν κλάδο αὐτόν, ποὺ ἕως τὸν Δεῦτερο Παγκόσμιον Πόλεμον κατεῖχε ἀδιαμφισβήτητα· ἓνας κλασικὸς φιλόλογος ἦταν ὑποχρεωμένος μέχρι τότε νὰ ξέρει γερμανικά, καὶ ὅποιος ἤθελε νὰ μελετήσῃ τοὺς ἀρχαίους Ἕλληνας ἢ λατίνους συγγραφεῖς ἔπρεπε νὰ ἐγγραφεῖ στὸ Πανεπιστήμιον

του Βερολίνου, τῆς Λειψίας, τοῦ Göttingen, τοῦ Tübingen ἢ τοῦ Μονάχου. Σήμερα ἢ *lingua franca* τῆς κλασικῆς φιλολογίας εἶναι τὰ ἀγγλικά καὶ Classics σπουδάζει κανεὶς στὴν Ἀγγλία ἢ τὶς Ἠνωμένες Πολιτεῖες τῆς Ἀμερικῆς.

Ὁ Bernhard Zimmermann, τὸν ὁποῖο ἡ Ἀκαδημία Ἀθηνῶν ἔχει σήμερα τὴ χαρὰ καὶ τὴν τιμὴ νὰ ὑποδέχεται στοὺς κόλπους τῆς ὡς ἀντεπιστέλλον μέλος – ὕστερα ἀπὸ μιὰ πενταετῆ θητεία Καθηγητῆ στὸ Πανεπιστήμιο τοῦ Düsseldorf –, εἶναι ἀπὸ τὸ 1997 Τακτικὸς Καθηγητῆς Ἀρχαίας Ἑλληνικῆς Φιλολογίας στὸ Πανεπιστήμιο τοῦ Freiburg, ἓνα ἀπὸ τὰ ἀρχαιότερα γερμανικά πανεπιστήμια (ιδρύθηκε τὸ 1457), παίρνοντας τὴ σκυτάλη ἀπὸ τὸν Wolfgang Kullmann, ἓνα σπουδαῖο Ὀμηριστὴ καὶ Ἀριστοτελιστὴ. Σπεύδω νὰ ὁμολογήσω χωρὶς περιστροφές, δικαιολογώντας καὶ τὴν εἰσαγωγὴ τῆς παρουσίας, καὶ μὲ προσωπικὴ γνώση, ἀφοῦ γνώρισα τὶς κλασικὲς σπουδὲς στὸ Freiburg ὡς φοιτητῆς, διδάκτορας καὶ ὑφηγητῆς: Ὁ Bernhard Zimmermann παρέλαβε τὴν ἔδρα μιᾶς κυριολεκτικῆς («ἐξωτικῆς») ἐπιστήμης – ἢ, ὅπως χαρακτηριστικὰ τὶς ὀνομάζουν οἱ Γερμανοί, ἐνὸς Orchideenfach πού ποτὲ δὲν ἀριθμοῦσε πάνω ἀπὸ καμιὰ εἰκοσαριά συνολικὰ φοιτητὲς καὶ στὸ ὁποῖο κάθε χρόνο ἐγγράφονταν τὸ πολὺ μιὰ πεντάδα νέων φοιτητῶν – καὶ μὲ ὑπομονὴ καὶ ἐπιμονὴ κατέστησε τὴν Ἐδρὰ Ἀρχαίων Ἑλληνικῶν τοῦ Freiburg ἓνα διεθνoῦς ἀκτινοβολίας κέντρο ἀρχαιογνωσίας πού συναγωνίζεται ἐπὶ ἴσοις ὅροις μεγαθῆρια, ὅπως τὰ δύο Πανεπιστήμια τοῦ Βερολίνου ἢ τὸ Πανεπιστήμιο τοῦ Μονάχου. Τὸ κλασικὸ σεμινάριο τοῦ Freiburg ἀποτελεῖ πόλο ἑλξῆς φοιτητῶν καὶ ἐπιστημόνων ἀπὸ ὀλόκληρο τὸν κόσμον καὶ ἐπίκεντρο μεγάλων ἐρευνητικῶν προγραμμάτων.

Ἄς πάρομε ὅμως τὰ πράγματα ἀπὸ τὴν ἀρχή. Ὁ Bernhard Zimmermann φοίτησε καὶ ἔγινε διδάκτορας σὲ ἓνα ἀπὸ τὰ πιὸ πρωτοποριακὰ πανεπιστήμια τοῦ δευτέρου μισοῦ τοῦ 20οῦ αἰῶνα στὴ Γερμανία, τὸ Πανεπιστήμιο τῆς Κωνσταντίας. Πρωτοποριακὸ ὑπῆρξε τὸ πανεπιστήμιο αὐτὸ χάρις στὴν περίφημη Σχολὴ τῆς Κωνσταντίας, τὴν κριτικὴ λογοτεχνικὴ θεωρία, ἢ ὁποία στὴ διαδικασία τῆς ἐρμηνείας τῶν λογοτεχνικῶν ἔργων τὸν πρῶτο λόγο δίνει στὴν πρόσληψή τους, ἢ ἐπὶ τὸ γερμανικότερο στὴ Rezeption. Ἡ Rezeptionstheorie ἢ –ästhetik τῶν Hans-Robert Jauss καὶ Wolfgang Iser, γιὰ νὰ ἀναφέρουμε μόνο δύο ἀπὸ τοὺς ἐπιφανέστερους ἐκπροσώπους τῆς, ἐστιάζει στὸν ἀναγνώστη ἐνὸς κειμένου, τὸν ὁποῖο θεωρεῖ κυρίαρχο ἀποδέκτη, νοηματοδότῃ, ἐρμηνευτῇ καὶ ἀνταποκριτῇ τοῦ λογοτεχνικοῦ ἔργου. Θὰ δοῦμε στὴ συνέχεια πῶς ἡ πρόσληψη ἀποτελεῖ τὸ δεύτερο ἀπὸ τὰ δύο κέντρα ἐπιστημονικῶν ἐνδιαφερόντων τοῦ Zimmermann.

Ἡ ἐπιστημονικὴ σταδιοδρομία τοῦ Zimmermann ἀρχίζει μὲ τὴν διδακτορικὴ του διατριβὴν σὲ ἓνα τομέα τῆς παραδοσιακῆς κλασικῆς φιλολογίας, τὴν ἀριστοφανικὴν κωμωδίαν, καὶ μάλιστα τὰ λυρικά της μέρη, χωρὶα πού κυρίως λόγῳ τῆς μετρικῆς τους μορφῆς ἐλάχιστοι πιά σήμερα κλασικοὶ φιλόλογοι μποροῦν νὰ ἀντιμετωπίσουν μὲ ἐπάρκεια – ἓνας βρῖσκειται ἀνάμεσά μας, ὁ κ. Νικόλαος Κονομητῆς. Σὲ ἓνα τρίτομο τελικὰ ἔργο (*Untersuchungen zur Form und dramatischen Technik der Aristophanischen Komödien*, Königstein 1984-1987, τὴ διατριβὴν τὴν ἀποτελεῖ ὁ πρῶτος τόμος) ὁ Bernhard Zimmermann ἀναλύει ἐξαντλητικὰ καὶ γιὰ πρώτη φορά στὴ νεότερη ἐποχῇ (ὅπως σημειώνεται κατ' ἐπανάληψιν στὶς λίαν κολακευτικὰς βιβλιοκριτικὰς πού ἀποσπᾶ) τὴ μορφὴν καὶ τὴν δραματικὴν τεχνικὴν τῶν λυρικῶν μερῶν τῶν ἔντεκα σωζόμενων κωμωδιῶν τοῦ Ἀριστοφάνη, μὲ ἄλλα λόγια: α) τῆς παρόδου, τοῦ ἄσματος εἰσόδου δηλαδὴ τοῦ χοροῦ, β) τῶν ἀμοιβαίων, τῶν λυρικῶν διαλόγων τοῦ χοροῦ μὲ ἓνα ἀπὸ τοὺς ὑποκριτὰς, γ) τῶν λυρικῶν ἀποσπασμάτων πού ἐκφέρουν οἱ ὑποκριτὰς (μονωδιῶν, ντουέτων κ.λπ.), καὶ δ) τῶν χορικῶν. Ὁ τρίτος τόμος τοῦ «ἀνεκτίμητου» ἔργου – ὅπως τὸ ὀνόμασε ὁ Alan Sommerstein – περιλαμβάνει τὴ λεπτομερῆ μετρικὴν ἀνάλυσιν ὅλων τῶν λυρικῶν χωρίων τῶν ἀριστοφανικῶν κωμωδιῶν. Ἡ μεγάλη συμβολὴ αὐτῆς τῆς μελέτης ἔγκειται στὸ γεγονός ὅτι γιὰ πρώτη φορά στὴν ἀριστοφανικὴν βιβλιογραφίαν ἀποδεικνύονται: α) τὸ πνεῦμα καινοτομίας τοῦ μεγάλου κωμικοῦ ποιητῆ ἔναντι τῶν παραδεδομένων μορφῶν τῶν λυρικῶν μερῶν τοῦ δραματικοῦ αὐτοῦ εἴδους, β) ὁ τρόπος μὲ τὸν ὁποῖο ὁ Ἀριστοφάνης προσανατολίζει τὶς προσδοκίαις τῶν ἀποδεκτῶν τῶν ἔργων του πρὸς μίαν συγκεκριμένη κατεύθυνσιν γιὰ νὰ τὶς ἀκυρώσῃ ἢ τροποποιήσῃ στὴ συνέχεια, καὶ γ) ἡ στενὴ συνάφεια τῆς γλωσσικῆς ἔκφρασης καὶ τῆς μουσικῆς δομῆς τῶν λυρικῶν μερῶν μὲ τὴν πλοκὴν τῶν κωμωδιῶν, τὸν χαρακτήρα τῶν ἀδόντων προσώπων καὶ τὰ ἐκάστοτε συγκεκριμένα συμφραζόμενα στὰ ὁποῖα ἐκφέρονται – μὲ ἄλλα λόγια ὁ κεντρικὸς ρόλος τοῦ χοροῦ στὶς ἐπιμέρους κωμωδίαις καὶ τὸ συνολικὸ ἔργο τοῦ Ἀριστοφάνη.

Σταθμὸ στὴ σχετικὴ ἔρευνα ἀποτελεῖ καὶ ἡ διατριβὴ ἐπὶ ὑφηγεσίᾳ τοῦ Bernhard Zimmermann *Dithyrambos. Geschichte einer Gattung* (1η ἔκδοσις 1992, 2η ἔκδοσις 2008), πού εἶναι ἀφιερωμένη στὸν διθύραμβον, ἓνα χορικὸ ἄσμα τὸ ὁποῖο ἐκτελοῦνταν σὲ γιορτὰς τοῦ Διόνυσου, ἀλλὰ πού, τόσο στὴν ἀρχαιότητα ὅσο καὶ στὴ νεότερη ἐποχῇ, ἦταν καὶ ἐξακολουθεῖ νὰ εἶναι εἰδολογικὰ δυσπρόσιτο καὶ ἐνίοτε ἀμφιλεγόμενον. Στὴ μονογραφίαν του ὁ Zimmermann ἐστιάζει στὴ λειτουργίαν τοῦ συγκεκριμένου λογοτεχνικοῦ

είδους στις διάφορες περιόδους τῆς ἐξελιχῆς του (στὴν ἀρχαϊκὴ ἐποχὴ, τὴν ἐποχὴ τῆς τυραννίδας τοῦ Πεισίστρατου, τῆς ἀθηναϊκῆς δημοκρατίας καὶ στὴν ἐποχὴ τοῦ λεγόμενου νέου διθυράμβου τοῦ δευτέρου μισοῦ τοῦ 5ου καὶ τοῦ 4ου αἰ. π.Χ.) καὶ καταλήγει στὸ ἀναμφίλεκτο πλέον συμπέρασμα ὅτι οἱ ἀλλαγές τὶς ὁποῖες γνώρισε τὸ εἶδος κατὰ τὴ διάρκεια τῆς ἱστορίας του, καὶ ποὺ ἐνίοτε ἀπέκοψαν τὶς σχέσεις του μὲ τὸν θεὸ Διόνυσο, ἦταν τὸ ἀποτελεσμα τῶν μεταβαλλόμενων πολιτικῶν καὶ κοινωνικῶν συνθηκῶν. Οἱ συνθηκὲς αὐτὲς ἐπηρέασαν τὸν τρόπο ἐκτέλεσης τῶν διθυράμβων καὶ ἡ τροποποίηση αὐτοῦ τοῦ τρόπου ἐπηρέασε μὲ τὴ σειρά τῆς τὸ λογοτεχνικὸ τους περιεχόμενο.

Ὅπως προαναφέραμε, ὁ δεύτερος τομέας τῶν ἐπιστημονικῶν ἐνδιαφερόντων τοῦ Bernhard Zimmermann εἶναι ὁ τομέας τῆς πρόσληψης τῶν ἔργων τῆς ἀρχαιότητας – μὲ τὸν γερμανικὸ τρόπο ποὺ δὲν διασπᾷ τὴν ἐνότητα τῆς κλασικῆς φιλολογίας – τόσο ἀρχαιοελληνικῶν ὅσο καὶ λατινικῶν ἔργων. Ἀντιπροσωπευτικὴ αὐτῆς τῆς ἐρευνητικῆς του δραστηριότητας εἶναι ἡ συλλογὴ δεκατριῶν μελετῶν μὲ τίτλο *Spurensuche: Studien zur Rezeption antiker Literatur* (2009), ἐλληνιστὶ *Ίχνηλασία. Μελέτες γιὰ τὴν πρόσληψη τῆς ἀρχαίας λογοτεχνίας*. Τὸ θεματικὸ εὔρος τῆς συλλογῆς εἶναι πράγματι ἐντυπωσιακό: Ἀπὸ τὴ *Novelle* ἢ τὴν *Ἰφιγένεια* τοῦ Goethe καὶ τὴ σχέση τους μὲ τὸ μυθιστόρημα τοῦ Λόγγου ἢ τὸν Εὐριπίδη, καὶ ἀπὸ τὴ θεωρία τοῦ τραγικοῦ στὸν Friedrich Schiller ὡς τὰ ἴχνη τῆς ἀρχαιότητας στὸ *À la recherche du temps perdu* τοῦ Marcel Proust καὶ τὴ *Μῆδεια* τοῦ Pier Paolo Pasolini ἢ τὸ *Homage to Sextus Propertius* τοῦ Ezra Pound. Δὲν λείπουν καὶ κάθετες μελέτες πρόσληψης διαφόρων ἀρχαίων θεμάτων διὰ μέσου τῶν ἔργων τῆς νεότερης λογοτεχνίας, ὅπως λ.χ. ἐκεῖνη γιὰ τὶς *Μεταμορφώσεις* τοῦ Ὀδυσσεά ἢ γιὰ τὴ στάση τῶν Στωικῶν ἀπέναντι στὸ ζήτημα τῆς αὐτοκτονίας. Καὶ γιὰ τὴ συλλογὴ αὐτὴ, ἡ ἐρμηνευτικὴ εὐαισθησία καὶ ἡ ἐξοικείωση μὲ ἕνα εὐρύτατο φάσμα λογοτεχνικῶν ἔργων ἀπὸ τὶς κυριότερες εὐρωπαϊκὲς γλωσσὲς καθιστοῦν τὸν Zimmermann, ὅπως ἔγραψε ἕνας κριτικὸς, «one of the great explainers in the sphere of Classics».

Τὸ ἐπιστημονικὸ ὅμως ἔργο τοῦ Bernhard Zimmermann, τὸ ὁποῖο γιὰ νὰ ἀναφερθοῦμε καὶ σὲ ἀριθμητικὰ στοιχεῖα εἶναι ἐντυπωσιακὸ (ἐντεκα μονογραφίες, 148 συμβολές σὲ συλλογικοὺς τόμους, λεξικὰ ἢ ἐγκυκλοπαίδειες, ἐνενήντα δύο ἄρθρα σὲ ἐπιστημονικὰ περιοδικὰ, ἑκατὸ βιβλιοκρισίες, τριάντα τρεῖς ἐπιμέλειες-ἐκδόσεις τόμων), δὲν εἶναι ἴσως ἡ σημαντικότερη προσφορά του. Σημαντικότερο – σὲ συνάρτηση μὲ τὴν ὑποχώρηση, γιὰ νὰ

μὴν ποῦμε τὴν παρακμὴ, τῶν ἀρχαιογνωστικῶν σπουδῶν στὴ Γερμανία, τὴν ὁποία σκιαγράφησα στὴν ἀρχὴ— εἶναι τὸ γεγονός ὅτι, ὅπως προεῖπα, ἔχει καταστήσει τὸ Freiburg πόλο ἑλξῆς φοιτητῶν καὶ ἐπιστημόνων ἀπὸ ὀλοκληρο τὸν κόσμον καὶ ἐρευνητικὸ κέντρο πρῶτου μεγέθους. Ἰδιαίτερη μνεῖα πρέπει νὰ γίνῃ στὸ γεγονός ὅτι τὸ Freiburg ἀποτελεῖ φυτώριο νέων ἐπιστημόνων στὸν τομέα τοῦ ἀρχαίου δράματος, χάρη στοὺς πολυάριθμους Ἰταλοὺς ἀλλὰ καὶ Ἑλληνας ποὺ ἐκπονοῦν ἢ ὀλοκληρώσαν τὴ διδακτορικὴ τους διατριβὴ ὑπὸ τὴν ἐποπτεία τοῦ Zimmermann.

Πρὶν κλείσω τὴν παρουσίαση αὐτὴ, θὰ σταθῶ σὲ δύο ἐρευνητικὰ του προγράμματα. Τὸ πρῶτο εἶναι τὸ δεκαπενταετὲς πρόγραμμα τῆς Ἀκαδημίας Ἐπιστημῶν τῆς Χαϊδελβέργης, τῆς ὁποίας ὁ Bernhard Zimmermann εἶναι τακτικὸ μέλος ἀπὸ τὸ 2006, συνολικοῦ προϋπολογισμοῦ ἄνω τῶν 5.000.000 εὐρώ. Τὸ ἀστρονομικὸ γιὰ τὰ δεδομένα τῆς κλασικῆς φιλολογίας ποσὸ τὸ ἀναφέρω ὡς ἔνδειξη τῆς σπουδαιότητος τοῦ ἔργου, ποὺ στόχο ἔχει τὸν σχολιασμὸ τῶν μαρτυριῶν καὶ τῶν ἀποσπασμάτων διακοσίων περίπου ἀρχαίων κωμικῶν ποιητῶν σὲ εἴκοσι ὀκτὼ τόμους, μὲ τὴ συνεργασία νέων ἀλλὰ καὶ ἔμπειρων ἐπιστημόνων ἀπὸ τὴν Εὐρώπη καὶ τὴν Ἀμερική. Τὸ ἔργο αὐτό, ὅταν ὀλοκληρωθεῖ—ἀπὸ τὸ 2011 ἔχουν ἤδη δημοσιευθεῖ ἑννέα τόμοι καὶ ἄλλοι δύο εἶναι ὑπὸ ἐκτύπωση σήμερα—, θὰ προσφέρει γιὰ πρώτη φορὰ μιὰ συνολικὴ ματιὰ σὲ ἓνα κεντρικὸ εἶδος τῆς εὐρωπαϊκῆς λογοτεχνίας, τὸ ὁποῖο ἕως τώρα ἦταν γνωστὸ, μὲ τρόπο μᾶλλον μονόπλευρο, μόνον ἀπὸ τὶς σωζόμενες κωμωδίαι τοῦ Ἀριστοφάνη καὶ τοῦ Μενάνδρου. Τὸ δεύτερο ἐρευνητικὸ πρόγραμμα τοῦ Zimmermann εἶναι ἡ τρίτομη ἱστορία τῆς ἐλληνικῆς λογοτεχνίας στὴν ἀρχαιότητα, ἀπὸ τὸν Ὅμηρον ἕως τὸν Ἰουστινιανόν, στὸ πλαίσιο τοῦ περιφημοῦ πολύτομου ἐγχειριδίου τῆς ἀρχαιογνωσίας, τοῦ *Handbuch der Altertumswissenschaft*, ποὺ ἰδρύθηκε—μαζὶ μὲ τὴν ἐξίσου περιβόητη *Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft* (σὲ ὀγδόντα πέντε τόμους)— τὶς τελευταῖες δεκαετίαι τοῦ 19ου αἰώνα, στὸ ἀπόγειο δηλαδὴ τῆς γερμανικῆς ἀρχαιογνωσίας. Ἡ γραμματολογία τοῦ Zimmermann, στὴν ὁποία συνεργάζονται Γερμανοὶ καὶ ξένοι ἐπιστήμονες—ἀνάμεσα σὲ αὐτοὺς καὶ ἀρκετοὶ Ἑλληνας—, θὰ ἀντικαταστήσει τὴ μνημειώδη γραμματολογία τῶν Schmid—Stählin, ποὺ κυριάρχησε στὸν γερμανόφωνο χῶρον γιὰ ἓναν καὶ πλέον αἰώνα.

Εἶναι ὅμως καιρὸς νὰ παραχωρήσω τὴ θέση στὸν ἴδιον τὸν τιμώμενον.

PAST AND PRESENT IN THE DIONYSIAC GENRES
OF THE FIFTH CENTURY B.C.¹

ΕΙΣΙΤΗΡΙΟΣ ΛΟΓΟΣ ΤΟΥ ΑΝΤΕΠΙΣΤΕΛΛΟΝΤΟΣ ΜΕΛΟΥΣ
z. BERNHARD ZIMMERMANN

I. In the fifth century B.C., Athenians had the opportunity to attend the performances of four literary forms² for five consecutive days at the Great Dionysia³, also known as City Dionysia. This celebration, in honor of the god Dionysus, took place in the month of *Elaphebolion* (March-April) and was the central and most prestigious celebration of the Athenian *polis*. The performances of Dionysiac literary forms need to be viewed in close context with one another, not only because they can all be considered to have been intellectual sacrifices⁴ dedicated to Dionysus by the *polis*, but also because they all featured a chorus of Athenian citizens⁵. The Dionysiac genres had different, but complementary functions at the festival, based on the particular way they were integrated into politics. In order to assess these political func-

1. Translation by Katharina Epstein (Freiburg).

2. On the institutional background, see PICKARD-CAMBRIDGE 1988, p. 57-125.

3. The *Lenaia*, the smaller and older festival which took place in January-February, was organized by the *Archon basileus* and was less prestigious than the *Dionysia* because regular travel by sea was not yet possible at that time of the year; this meant that only Athenians and no foreigners attended (Aristophanes, *Acharnians* 504f.); cf. PICKARD-CAMBRIDGE 1988, p. 25-42.

4. This explains why they were only allowed to be presented once. This rule was not lifted by popular decree until 386 B.C. Only Aeschylus was honored posthumously in the fifth century B.C. by permitting his plays to be restaged. This meant that *choro-didaskaloi* were allowed to compete normally at the tragic *agon* with Aeschylus' plays. Apart from them, only Aristophanes' *Frogs* (or just the *parabasis*) was performed more than once following a one-time decision based on the admiration the play's *parabasis* stirred with its call for reconciliation and harmony within the *polis* (hypothesis I).

5. The importance of the chorus in the dramatic genres can also be seen in the following Greek technical terms: the playwright was called *χοροδιδάσκαλος*, the word for applying to participate was *χορὸν αἰτεῖσθαι*, and granting the right to compete was known as *χορὸν διδόναι*.

tions, it is useful to consider how the past is presented in the dithyramb and in drama and how past and present are related.

II. As far as can be discerned from the dithyramb's scant fragments, this particular genre of choral lyric used the mythical past as a mirror for a current event (in this case, celebrating and honoring the god Dionysus), allowing the poet to transpose such an event into a mythical dimension which belonged to the past, but was also timeless⁶. Through the dithyramb, the festive community of the ten *phylai*, represented by ten men's choruses and ten boys' choruses, was given access to a world of memory. The poet as a *mantis* or a seer⁷ or a herald of the muses⁸ was the mediator who would open the gates to memory⁹ for the assembled community. We can observe the dynamic interplay between the mythical past and the festive present in the fragments of Pindar's dithyrambs. In Fr. 70b (MAEHLER), which Pindar composed around 470 B.C. for his home city of Thebes¹⁰, the speaker begins with poetological reflections about the dithyramb's choreography and about euphony, that is, the pronunciation of *sigma*¹¹, and then goes on to use an Olympian scene (6-21) as a mirror for the current Dionysia in Thebes. The scene depicts a celebration held by the Olympian gods in honor of Dionysus, who is enjoying the chorus's dancing there as much as that at the current festival in Thebes. After a poetological self-reference, in which the poet-speaker advertises himself as a herald of the muses, he launches into a mythological narration signaled by the expression *πότε*, «once», starting with the founding father of Thebes, Cadmus, and moving on to Dionysus and then the actual story, Heracles' *catabasis*¹². Unfortunately, the fragments we possess of such mythological narrations in dithyrambs do not allow us to reconstruct the content any fur-

6. This can be described as a kind of «open» past which is not fixed in time.

7. Pindar, Fr. 75, p. 13 (MAEHLER).

8. Pindar, Fr. 70b, p. 24f (MAEHLER).

9. Pindar, Fr. 70b, p. 4f., following a conjecture by Grenfell and Hunt; cf. the discussion in LAVECCHIA 2000, p. 132f.

10. See ZIMMERMANN 1992, p. 44-49; LAVECCHIA 2000, p. 106-217.

11. This is a point which distinguishes Pindar's dithyrambs from the asigmatic dithyrambs by Lasus of Hermione.

12. LAVECCHIA 2000, p. 108 refers to this as «catalogo delle glorie tebane».

ther. It does seem to be the case, however, that the myths which were narrated were directly linked with the *polis* that had commissioned the poem. This means that the poems told a festive community its own history, thus reassuring it of its identity.

Due to the unfortunate transmission of Pindar's dithyrambs for Athens, not a trace of mythological narration is left. Nevertheless, a few extant verses of Pindar's third dithyramb for Athens show that *laudes Atheniensium*, praise of Athens, must have been of high importance¹³:

«O shining and violet-crowned and celebrated in song, bulwark of Hellas, famous Athens, divine citadel».

Pindar, Fr. 76 (MAEHLER)

«[At the Artemision] where the sons of the Athenians laid the bright foundation of freedom»¹⁴.

Pindar, Fr. 77 (MAEHLER)

No allusions to current political events remain from the second dithyramb for Athens, Fr. 75 (MAEHLER), but the chorus does invite the Olympian gods to attend the performance of the song in «holy Athens», «at the navel of the city which is perfumed with the smoke of sacrifice and frequented by many people, at the agora generously decorated with artworks». The fragments of Pindar's Athenian dithyrambs permit the hypothesis that praise of the city and of its feats of glory in the recent past of the Persian Wars was mirrored on the level of myth. This seems very likely if one takes into account the general structure of Pindar's dithyrambs. The battle with the Amazons (the *Amazonomachia*), for example, could have served as a mythological prototype of the Persian Wars, especially in light of the fact that Theseus as the model ephebe played an important role in the dithyrambs performed by boys' choruses¹⁵. It is rather unlikely for actual historical events to have been narrated instead of myths, even if it cannot be excluded altogether, if we take into consideration that tragedies of that time dramatized historical events as well, and that dithyramb and tragedy were exerting a mutual influence on

13. Cf. ZIMMERMANN 1992, p. 53f.; LAVECCHIA 2000, p. 254-272, 279-282.

14. RACE 1997 (trans.), p. 313-315.

15. As is the case in Bacchylides 17 and 18; cf. ZIMMERMANN 1992, p. 77-100.

one another in terms of form and content because they were both performed at the same festival¹⁶.

The effect of these dithyrambs was probably similar to that of epitaphs, the funeral speeches, which Plato has Socrates describe at the beginning of the *Menexenus* (234c-235c5): On the one hand, Athens' glory was thus exhibited to outsiders of the *polis*, that is, the allies attending the Great Dionysia in Athens, and this meant that each and every member of the *polis* appeared more important and elevated to these non-Athenians. Within the *polis*, on the other hand, solemn stories about the great deeds of the past and present served to strengthen the Athenians' feeling of unity and, most of all, their notion of identity as part of a particular *phyle*. After the reforms of Cleisthenes, it was of special urgency to strengthen citizens' *phyle*-related sense of identity, because the ten new *phylai* had been drawn up in the abstract and had not grown organically from tradition like the four previous *phylai* which Cleisthenes had done away with. It is characteristic of this specific development that it was not the poet who was proclaimed winner of the dithyrambic contest, but the *phyle* and the *choregos* who had paid for the equipment¹⁷.

III. Apart from Aeschylus' *The Persians* (472 B.C.) and Phrynichus' lost works *The Capture of Miletus* (not before 492 B.C.) and *The Phoenissai*¹⁸

16. This is particularly striking in Bacchylides 18, a dithyramb composed for Athens in dramatic style; cf. ZIMMERMANN 1992, p. 95-100.

17. See ZIMMERMANN 2000, p. 29f.; for the institution of *choregeia* cf. WILSON 2000.

18. We can only speculate about why historical events were no longer put on stage after Aeschylus' *The Persians*. Was it a lack of major historical events? It seems more likely that it was no longer appropriate to dramatize contemporary historical events after the reforms of Ephialtes in 462 B.C., because it would inevitably have entailed speaking of the feats of certain individuals, usually of noble birth, even if these persons were not mentioned by name, like Themistocles in *The Persians*. It is evident that aristocrats used tragic *choregiai* as a launching pad for their political careers or in order to safeguard their status. Thus, Themistocles took on the *choregia* for Phrynichus in 476 B.C. and he was archon in 492 B.C., the year that *The Capture of Miletus* may have been presented (TrGF I 3 T 4; 3 F 4b with notes) and

(476 B.C.), tragedy's plots come from mythology, not history¹⁹. Tragedy uses the interplay between the level of myth and various political, social, and cultural circumstances at the time of production to create a link between the past and the present during a play's performance, a link that is direct and immediate because of tragedy's presentation in dramatic mode; in choral lyric, however, where the chorus's mediating narration creates an epic distance between the past and the present, the link between the two levels is indirect²⁰. When a myth is presented in the dramatic form, the audience experiences the mythical past in the immediate present of the performance. This more or less forces the spectator to make a connection between the dramatic action on stage and his own life, because celebrations with choral and choral/dramatic performances constituted a major part of the Athenian citizen's life in the fifth century B.C.²¹ What happens on stage suddenly becomes part of life, although it does not actually relate to the individual lives of the spectators assembled in the theater of Dionysus. Everyone in the theater is drawn into in the stage action through the emotions he experiences under the influence of *logos*, the power of words. According to the sophist Gorgias, who reflects on the power of *logos* in the *Encomium of Helen*, everyone is person-

therefore in charge of organizing the Dionysia. Pericles was *choregos* for Aeschylus in 472 B.C. and in the debate about Sicily in Thucydides (6.16.3), Alcibiades explains that *choregiai* give a person splendor; the more splendid the equipment used in a performance, the more obvious Athens' power is to visiting strangers, even if this means that the responsible *choregos* is «naturally envied by his fellow citizens». Envy (*φθόνος*) as the general mindset of the *demos* towards the aristocrats is also mentioned by the Old Oligarch in the pamphlet *The Constitution of the Athenians*.

19. The hellenistic age saw a return to historical subjects in drama; Theodectes, *Mausolus* (TrGF I 72 T 1), Moschion, *Themistocles* (TrGF I 97 F 1), *Pheraioi* (TrGF I 97 F 3), Lycophron, *Kassandreis*, *Marathonioi* (TrGF I 100 F 1h and 1k), and Ezekiel's drama about Moses.

20. In choral lyric the chorus sings in the role of the authorial narrator except for Bacchylides 18, which is in composed dramatic form.

21. Not just passively in his role as spectator in the theater, but also as an active participant. After all, the Great Dionysia alone required 1.000 singers for the dithyrambic *agon*, 120 singers for comedies and 60 for tragedies (if we assume that an entire tetralogy was sung by the same members of a chorus).

ally affected by what he sees and hears²². A tragedy's content can therefore function as a model or foil to the present.

Tragic performances are characterized by a constant tension between two levels, the level of the myth presented and the level of the year of production, with that time's specific social problems. A link between these two levels is established through certain elements, especially etiologies, which fix recent events, rites, customs or other phenomena of the *polis*' culture, like the origin of a literary genre or the «invention» of musical innovations, on the level of myth. Key words can also serve to integrate the mythical past into the present. On the level of the dramatic action, choral songs often provide windows into a mythical time long past, and in doing so, they create the reflection of a present occasion (the action on stage) on the level of myth, using a technique that is typical of choral lyric²³.

This kind of interplay is very clear in Aeschylus' *Eumenides*, which was presented as the third play of the *Oresteia* in 458 B.C.²⁴ Orestes, sullied by matricide, travels from Delphi to Athens on Apollo's orders. He is acquitted in a proper court trial by the Areopagus which was set up by Athena, the

22. 82 B 11, 9 DIELS – KRANZ: «Those listening to poetry are overcome by fearful shudders, tearful pity, and desire that loves mourning, and because of [poetry's] words, the soul suffers a sort of pain of its own when confronted with the fortune and misfortune of other people's affairs and persons». Homer's *Odyssey* distinguishes two modes of reception of poetry; on the one hand, there is aesthetic, uninvolved enjoyment (τέρψις), on the other hand, there is emotional distress (ἔκπληξις) caused by the *aidos*' recitation of something which affects the listener personally (*Odyssey* 1, 328-344: Penelope is reminded of Odysseus and his uncertain fate; *Odyssey* 8, p. 83-95, 520-531: Odysseus is in distress while listening to his own deeds at Troy). It hardly needs to be mentioned that the concept of *catharsis* expressed in Aristotle's *Poetics* is prefigured here.

23. It follows from this notion that it is possible for choral songs to express meanings which go beyond the dramatic action itself, or provide crucial access to the meaning of plays; on this matter, see ZIMMERMANN 2005. According to MAGNY 1950 and RICARDOU 1967, p. 173, such choral songs can be understood as a kind of *mises en abyme*, which create meaning by making implicit comments or offering possible interpretations.

24. On basic aspects, LESKY 1972, p. 126-134, is still worth consulting.

patron goddess of the *polis*, for this very occasion. The scene depicting the court's installation is a reaction to the crucial political event of the year 462 B.C., the disempowerment of the Areopagus by Ephialtes²⁵, who let this council of aristocrats keep only the very function that Athena bestows on it in Aeschylus' tragedy, that is, to adjudicate cases of murder. Aeschylus, thus, affirms this democratic reform in his play, and renders it immune and immutable by attributing it via etiology to the patron goddess Athena. At the same time, however, he also pays homage to the Areopagus when ascribing to it the sole function of a murder tribunal, because this means the council can invoke Athena herself as authority. The negotiating tendency of Aeschylus' tragedy can be seen in lines 690-698, which have been the subject of ample discussion:

«Upon it [sc. the Areopagus], the respect and inborn fear of the citizens will prevent any wrong being done, alike by day and by night, if the citizens themselves do not make innovative additions to the laws: if you sully clear water with foul infusions of mud, you will never get a drink. I counsel my citizens to maintain, and practise reverently, a system which is neither anarchic nor despotic, and not to cast fear completely out of the city»²⁶.

The question is whether or not Aeschylus is speaking for or against the reforms of Ephialtes in these verses. Although I cannot go into the question here, I share the opinion expressed by Alan Sommerstein in his commentary that Aeschylus uses vague, ambiguous expressions, «thus enabling both reformers and anti-reformers to feel that he is someone on their side»²⁷. This corresponds to lines 516-530 and 696-698, which imply a form of government which is neither *ἀνάγκτον* nor *ἀνάρχον*, having no master or government, which is not *δεσποτούμενον* (tyrannic), and in which *δεινόν*, that which imbues fear, creates the regulating effect of *σωφροσύνη* (moderation). The universal validity of these lines is underlined by the fact that they are

25. On this epochal year, cf. MEIER 1987; on the cultic, historical and institutional background to the play, cf. SOMMERSTEIN 1989, p. 6-17, 25-32.

26. SOMMERSTEIN 2008 (trans.), p. 443.

27. SOMMERSTEIN 1989, p. 218.

spoken by two antagonistic parties, the Erinyes and Athena. On the level of myth, political reality is accepted by all parties at the end of the play, and the interests of both sides are respected. For aristocrats, radical democracy smacked of anarchy and lack of government, while democrats worried about tyranny. Against this political background, Aeschylus develops the ideal of a *polis* living in harmony (*ὁμόνοια*). This is evident especially in the final part of the play, when the Eumenides sing a song of blessing for Athens, promising to ward off civil war (*στάσις*), the greatest of evils (976-987)²⁸:

«I pray that civil strife,
insatiate of evil,
may never rage in this city;
and may the dust not drink up the dark blood of the citizens
and then, out of revenge,
eagerly welcome the city's ruin
through retaliatory murder²⁹;
rather may they give happiness in return for happiness,
resolved to be united in their friendship
and unanimous in their enmity;
for this is a cure for many ills among men»³⁰.

This brief overview of the *Eumenides* serves to show that the structure of the play is dominated by an ongoing tension between etiological mythologizing on the one hand, and connecting the mythological action to the present on the other hand. Contemporary events like the new function of the Areopagus, Athens' claim to Sigeion (399-402) or the alliance between Athens and Argos

28. This call for *ὁμόνοια* appears to have been voiced in a time of actual political crisis if one takes into account the consequences the reform of 462 B.C. had: Ephialtes was murdered, Cimon was ostracized, and oligarchs may have been planning a counteraction (Thucydides 1.107.4 with Gomme's commentary [GOMME 1945, p. 313]: «a few desperate oligarchs»), from whom he excludes Cimon).

29. SOMMERSTEIN 1989, p. 270: «The bloodied dust, and likewise the victim's kin, are so passionately bent on vengeance that for its sake they will gladly let their whole *πόλις* be ruined».

30. SOMMERSTEIN 2008 (trans.), p. 475.

(762ff.) are relocated within the mythical past. This gives them an air of immu- nity, general validity and perpetuity (cf. 572, 708, 763). We also find general ideas about civic life, like the discussion of the function of *δεινόν*, that which causes fear, in society, or the warning not to plunge the *polis* into a civil war. These ideas were highly relevant in the year the play was performed³¹. This constant interplay forces the audience to compare everyday reality with the tragic action and the ideas developed in it. This means that the tragic play- wright uses the mythical past in the opposite way that a composer of choral lyric would. The latter sets out from a particular current event, like a noble- man's victory at one of the Panhellenic competitions, and goes on to create a reflection of the winner and his feats in the mirror of myth. The tragic play- wright, however, begins on the level of myth, but repeatedly connects the myth to the present through key words, thus turning the dramatic action into a model of the present³². In tragedy, the relation between a myth and the present need not be of an affirmative nature, as it would be in an epitaph; for tragedy as a polyphonic genre, in which various opinions are voiced by different speakers, may convey veiled criticism in a number of ways³³. The audience may be prompted to compare the ideas expressed in a play with reality, or to assess the quality of arguments made by the dramatis personae and to ask if these argu- ments correspond to their character and their actions in the play, just to name a few possibilities. If we say that the dithyramb's main function is affirmation, we can call tragedy's main function irritation.

31. The conciliatory tone of Aeschylus' plays was still felt later on in the fifth century B.C. Aristophanes' *The Frogs* was performed during the greatest political crisis in 405 B.C., shortly before Athens' went to ruins in the Peloponnesian War. It shows how Dionysus, the god of drama, returns Aeschylus to Athens, so he can aid the *polis* with his counsel and save it (1500-1504). You almost get the impression that Aristophanes wrote the *parabasis* of *The Frogs*, which features an urgent call for harmony (*ἑμμόνοια*) and reconciliation of interests, with lines 976-987 of the *Eumenides* in mind. It is certainly possible, because Aeschylus' tragedies were per- formed during the Peloponnesian War; cf. BROCKMANN 2003, p. 18-26.

32. SOURVINOU-INWOOD 1989, p. 136 uses the terms «distancing devices» and «zooming devices»; cf. also GRETHLEIN 2003, p. 36-41.

33. Cf. GRETHLEIN 2003, p. 232-247, on the *Eumenides*.

I would like to use Sophocles' *Antigone* to show how playwrights use keywords to forge a connection between the levels of myth and of the present. The political content of Sophocles' tragedies is much less pronounced than that of Aeschylus' plays, and consequently, it is a subject of lively scholarly debate. The best example of this is the *Antigone*. Many scholars are influenced by Hegel's interpretation (*Aesthetics*, part 3, section 3, chapter c)³⁴ and therefore see the antagonism of Antigone and Creon as the clash of two contrary, but equally justified positions: a conflict between the interests of the state and positive law, that is, the order not to bury traitors, as given by Creon, and the unwritten laws upheld by Antigone holding a family responsible for burying their dead³⁵.

Sophocles' characters and their tragic potential cannot be discussed here. Suffice it to say that the *Antigone* in particular features a dissonant chorus expressing divergent opinions, which is why, for this tragedy, Sophocles' intentional irritation of the recipient should not be overlooked. Opinions which may at first have seemed justified are cast in an unfavorable light in the course of the play, most of all due to the behavior of those who have expressed these opinions, their angry fits, their stubbornness, their lack of insight³⁶. Creon's edict (162-210) first appears justified, fair, and reasonable in light of the political crisis which is evoked in powerful imagery in the chorus's *parodos*. What makes us question his position are the catchphrases which tie his two great speeches into the discourse of the time. Sophocles has worked clear antidemocratic slogans into Creon's political speech at the be-

34. «Der Hauptgegensatz, den besonders Sophokles nach Äschylus' Vorgang aufs schönste behandelt hat, ist der des *Staats*, des sittlichen Lebens in seiner geistigen Allgemeinheit, und der *Familie* als der natürlichen Sittlichkeit, [...] Antigone ehrt die Bande des Bluts, die unterirdischen Götter, Kreon allein den Zeus, die waltende Macht des öffentlichen Lebens und Gemeinwohls»; quoted after G.W.F. HEGEL, *Ästhetik* III, Stuttgart 1971, p. 330.

35. Cf. the recent discussion in GRIFFITH 1999, p. 34-38; LEFÈVRE 2001, p. 73-117.

36. Cf. GRIFFITH 1999, p. 28-34, especially p. 33: «Thus the moral issues, of right and wrong, responsibility and blame, remain open to analysis and debate, both during the progress of the play and after it is over».

ginning (162-210) and later into his speech to his son Haemon, in which he delivers his opinions about the right kind of father-son-relationship (638-680). In his political speech, the two irreconcilable semantic fields of πόλις (162, 167, 178, 191) and νόμος (177, 191) are juxtaposed. *Nomos* (law) generally applied to democratic Athens and the laws made by its democratic assembly. Creon, however, is behaving like a tyrant: He does not summon all citizens to the assembly but only a select few (164), he alone wields all the power (173), he makes his own laws (191). His order to spy on fellow citizens (180f.) is grossly inconsistent with democratic ideals of civic behavior as expressed by Pericles in Thucydides' Epitaph (2.37). He suspects treason motivated by greed everywhere; and believes that only obedience and complete subordination (676)³⁷ can fend off imminent anarchy (672). His personal failure at the end of the tragedy, his isolation after losing his wife and son, signal his political failure. The *Antigone* does not deal with a current event as the *Eumenides* do, it rather treats the basic problems of civic society using myth as a mirror for the present, but both plays use clear signals to expose their connection to the present.

As a final example, I would like to refer to Euripides' *Orestes*, which was performed in 408 B.C. during the last years of the Athenian hegemony³⁸. The *Orestes* is the sequel to the Euripidean *Electra* composed a few years earlier. The action takes place six days after the violent deaths of Aegisthus and Clytaemnestra. In order to evade the death sentence issued by the popular assembly of Argos, Electra, Orestes and his loyal friend Pylades, who has joined them in the moment of greatest distress, decide to take Hermione, Helen and Menelaos's daughter, hostage. They also plan to murder Helen to cause their enemy Menelaos as much pain as possible. Apollo rescues Helen on her father Zeus's orders, and fixes her in the sky as a star (1629-1642).

37. Especially *πειθοαρχία* (subordination) has a strong oligarchic ring to it, as evidenced by Xenophon's writings. In the *Cyrupaedia* (1.2.8) and the *Anabasis* (1.9.5) he describes the same virtue as *ἄρχειν καὶ ἄρχεσθαι*, «to rule and to allow yourself to be ruled, to subordinate yourself»): only he who has learned to subordinate himself will later be able to exercise power.

38. The following interpretation is much indebted to the work of REINHARDT 1960 and BURKERT 1974.

Hermione, however, remains in the power of her hostage-takers. Although Orestes has achieved his goal and has brought Menelaos, who had previously denied him any kind of support, to his knees (1617), he gives the irrational order to set fire to the palace (1618-1620)³⁹ – thus hazarding his own death as well as that of the innocent Hermione. Only Apollo's appearance as *deus ex machina* (1625-1665) prevents absolute mayhem, and only his divine power is able to dispel the chaos that the humans have created. In accordance with mythological tradition, he joins Hermione and Orestes in marriage, but the gesture appears grotesque in light of the circumstances. The ending has a strong air of artificiality, and this is exactly the effect that is intended⁴⁰, providing a clear signal for the interpretation of the play. It shows the audience that the happy ending they have just witnessed is only possible on stage, but not in the real world, where there is no god who comes to the rescue at the last moment, and where everything ends in violence and bloodshed, as it did in 411 B.C. Orestes' inexplicable behavior, his order to set the palace on fire, has engaged scholars again and again. Key to an explanation are once again the catchphrases which Euripides has worked into the play at significant places: Orestes, Pylades and Electra refer to the emergency alliance they have formed to fight for their lives as *hetairia*, a political slogan of the time designating a «community of interests» (804, 1072, 1079). Just as described in Thucydides' analysis of the system of *hetairiai* in his pathology (3.82) and his description of the oligarchic coup d'état (8.47ff.), the three *hetairoi* are completely ruthless in the execution of their plans. As in the civil war on Corcyra, violence gains so much momentum that it slips from the hands of those who started using it and spirals out of control, making it preferable, in the end, to take revenge on the enemy at the cost of your own life, rather than saving yourself (Thucydides 3.82.7).

39. On the problems created by this passage and possible solutions, cf. LESKY 1972, p. 470ff., WILLINK 1986, p. 349, 363.

40. Aristotle (*Poetics* c. 15, 1454 a 37ff.) refers to the *Orestes' deus-ex-machina* scene as a negative example of how the «solution» of various strains of the plot is not brought on by the play itself, that is, by the logical development of the action, but is imposed from the outside.

IV. Let us turn our attention now to fifth-century B.C. comedy, which in modern studies is often labeled as topical, inasmuch as the poets drew inspiration for their plays from the contemporary situation around the time of their plays' performance⁴¹. Via their criticisms of the state of affairs in the *polis*, the comic hero hits upon an idea how to combat the unwanted situation. In Aristophanes' topical comedies, the desolate present, out of which the comic poet creates his ideas and develops his comic plan, is contrasted with an idealized past. Generally this past represents the time of Persian Wars and the fighters of Marathon, the *Marathonomachai*, or even the founding of Athenian democracy by Cleisthenes in 509 B.C. – events that already lay three or four generations in the past and belonged to the common, cultural memory of Attica. In this way they are comparable to founding myths.

Just as in the mythological genre of tragedy also in comedy the present is brought into the past with bridge-words from contemporary political discourse and via distancing effect the past is contrasted with the present; but the past is also strikingly brought into the present – strikingly via the twenty-four-man chorus that often appears, like in the *Acharnians*, *Wasps* or *Lysistrata*, as a lively relict from the good old days, or via characters like the made-young-again Demos at the end of the *Knights* or via the figure of Aeschylus in the *Frogs*, who belongs to the generation of Marathon fighters. In this way, Marathon, like in the epitaphs, becomes a central point of remembering. It should be now clear, that Marathon and the time of the Persian Wars is used as a type of characterization for the choruses in Aristophanic comedy – choruses who stand in opposition to the plan of the protagonist. But let us briefly consider the typical plot of an Aristophanic comedy, in order to then determine the function of this choral characterization.

Out of the criticism of an undesirable situation in the *polis* the protagonist develops an idea and a plan as to how to remedy that situation. In the first part of the comedy, the comic hero puts his plan into action against widespread resistance. In the second part of the comedy he then enjoys the fruits of his labor and rudely dismisses any annoying contemporaries who desire a share in his success. In each comedy the chorus plays an important

41. Cf. KOCH 1968; ZIMMERMANN 2006, p. 36-44.

role in the plot of the play⁴². They either support the protagonist's plan enthusiastically, as in *Knights* or *Peace*, or they vehemently fight against it, as in *Acharnians*, *Wasps* or the chorus of men in *Lysistrata*. It is striking that, in the second case (where the chorus is against the protagonist and has to be won over to his plan), the choruses are always associated with the good old days of the Persian Wars or the foundation of the democracy.

Let's take a brief look at *Acharnians*, *Wasps* and *Lysistrata*. In the prologue of the *Acharnians*, produced in 425 B.C., Amphitheos explains to the comic hero Dicaeopolis, for whom he has negotiated a private peace treaty with the Spartans, that he is being chased by a group of coal miners from the *deme* of Acharnae. They are hot on his heels and want to put a stop to the peace treaty (*Acharnians* 179-182)⁴³:

«I was hurrying here with treaties (σπονδαί) for you, and they smelt them – some old men from Acharnae, tough old folk, hard as oak, unyielding Marathon-fighters, men of maple».

Amphitheos' report contains two important pieces of information regarding the role of the chorus and the development of the plot. Firstly, the old Acharnians are clearly hostile toward the protagonist. They want to put a stop to his plan with extreme violence (184) – they intend to stone him. On the other hand, an accumulation of characterizing epithets also put them into a positive light. In particular, the *Marathonomachai* always have positive connotations in Aristophanes, they represent a nostalgic point of reference in the good old days when harmony prevailed in the *polis*.

In the *Wasps* and *Lysistrata* (chorus of men), the choruses play a similar role to that of the *Acharnians*. In both of these comedies the choruses, like in the *Acharnians*, are opposed to the protagonists. However, the way in which they are introduced, as well as their presentation of themselves, means that certain positive aspects cannot be ignored. These aspects are then expanded into a clearly positive, overall image in the *parabasis* and in the development of the plot. Even before the entrance of the chorus we hear in the *Wasps* of a particular character trait that is then developed in the *parodos* and *parabasis*.

42. Cf. ZIMMERMANN 1996.

43. SOMMERSTEIN 1980 (trans.).

The old friends of Philocleon locked up in his house are announced by his son Bdelycleon –in the *Wasps*, too, the names of the two protagonists are programmatic: Cleon-friend and Cleon-hater– as lovers of old songs and of old-fashioned manners (217-221)⁴⁴:

«Then, by heaven, they've got up late today. They always call for him just after midnight, carrying lamps and singing to themselves lovely old honeyed Sidonian Phrynichus songs, with which they call him out».

The chorus of juror-wasps are introduced as lovers of tragedy and of the old music of Phrynichus, an older contemporary of Aeschylus. Like Marathon, that in the *Acharnians* is the cue for a positive characterization, in the *Wasps* it is Phrynichus and old tragedy. As is often the case in Aristophanes, political and poetological evaluations flow into one. The *parabasis*, which is the second longest choral piece after the *parodos*, the entry song, brings the positive elements together into a completely positive image. The opening line of the ode (1060) refers back to the chorus' musical preferences (1060-1121)⁴⁵:

«O the prowess we showed of old in choruses and the prowess we showed in battle and the superb manly prowess we showed just in precisely this respect» (with an obscene gesture pointing toward his phallus) (1060-1063).

«We are the only genuine aboriginal native Athenians, a most manly breed and one that aided this city very greatly in battle at the time when the barbarian came, blowing smoke over all the city and putting it to flames» (1076-1079).

«Straight away we charged out with spear, with shield and fought against them, after drinking a draught of sharp, bitter spirit; each man stood beside the next» (1080).

And in the antode (1090-1101) the chorus sings:

«Truly I was formidable then, so that anyone would have feared me, and I subdued my adversaries, when I sailed over there with my triremes. For we had no concern in those days to want to make a good speech or a

44. SOMMERSTEIN 1983 (trans.).

45. SOMMERSTEIN 1983 (trans.).

malicious accusation against someone⁴⁶; all we cared for was who would be the best oarsman. That was why we took many cities from the Medes and are mainly responsible for the fact that tribute is brought to Athens for the young to steal»).

It is noteworthy that in the split composition of the *parabasis*, the so-called epirrhematic syzygy, in which the chorus normally speaks about itself, here both aspects of Athenian heroic acts – the land battles and the sea battles, both *hoplites* and *thetes* are praised in the same manner⁴⁷.

Finally, let us take a brief look at *Lysistrata*. In this comedy Aristophanes employs the unusual means of a divided chorus with one half-chorus of old men and the other of old women. He does this in order to have the plot run on two levels – the level of the chorus and the level of the other characters. With the two levels he is able to connect two plotlines together. The young women, who are led by Lysistrata, intend to force the unwilling men into concluding a peace treaty by going on a sex strike. In this way they are predominantly concerned with achieving a goal related to the city's foreign affairs. By splitting the normally unified chorus, Aristophanes transforms in this comedy the political split, which in 411 B.C. made its appearance in the form of an oligarchic *putsch*, into an impressive scenic image⁴⁸. At the other characters' level, the goal of the plot is to establish peace between Sparta and Athens. However, this can only happen after reconciliation and reunification has taken place at the level of the two demi-choruses; or, to put it politically, after a settlement had been reached for both parties within the *polis*. This reconciliation is already hinted at in the *parodos* by the characterization of the chorus of men, where we hear that in the time of the democracy's foundation the male chorus had defended against oligarchic tendencies (274, 659ff.). They had then fought against the Persians at Marathon (285)⁴⁹:

46. Cf. the similar criticism in Thucydides 3.38.4-7.

47. The *parabasis* ode in *Knights* (551-564) is similarly balanced. Here, Poseidon is evoked as patron of the young knighted nobles as well as master of the sea and protector-god of the Attic «pay bringing triremes». That is, of the democratic fleet.

48. This corresponds with the Aristophanic technique of building abstract ideas in the action of his plays. See NEWIGER 1957.

49. SOMMERSTEIN 1990 (trans.), slightly adapted.

«By Demeter, they shan't mock us, not while I live! Not even Cleomenes⁵⁰, who was the first to seize the place, went away unscathed; no, for all the Spartan spirit in his nostrils he departed surrendering his arms to me» (271-277).

«That's how savagely I'd besieged that man, staying all night before the gates in ranks seventeen deep» (281-282).

«And shall I not help put a stop to such audacity? Then may my trophy no longer stand at Marathon» (284-285).

The Persian Wars form the point of reference in the play's symbolism, where Athens and Sparta meet and can be reconciled. In this way the Spartan sings a song at the end of the comedy and after the peace treaty, in which Athens' and Sparta's great achievements in the Persian Wars are praised equally (1247-1270). *Mnemosyne* (Memory) is called upon. She will remind Athens and Sparta of the good old days, just as the choral lyricist calls upon the Muse or Memory when he wants to introduce a mythical example to illustrate the achievement of the victor whom he is praising⁵¹:

«To this young man, o Memory, send thy daughter the Muse, who knows about us and about the Athenians, that time when at Artemisium they assaulted those ships, fighting like gods, and vanquished the Medes; while we were led by Leonidas, whetting our teeth, I ween, like wild boars, and much foam ran out around our cheeks, and much also poured down our legs. For the men were as many as the sands on the shore, were the Persians» (1257-1261).

It now remains to be seen, how we can explain the fact that the chorus as the protagonist's opponent is characterized in the same way in all three comedies (*Acharnians*, *Wasps*, *Lysistrata*). But how do we explain the paradox that these representatives of the good old days, with all of their positive

50. Referring to the Spartan king Cleomenes I (519-490 B.C.), who initially took part in Peisistratos' son Hippias' expulsion and was then called upon for help against Cleisthenes by Isagoras. In 508 B.C. he occupied the acropolis but subsequently submitted to the pressure of the citizens (cf. Herodotus 5.72).

51. SOMMERSTEIN 1990 (trans.).

traits, try to thwart the protagonist's plan and only declare themselves to be fully on his side after long confrontations? We might view the solution to this problem as a type of dramaturgical trick of Aristophanes. When a group that has a large potential for identification is finally convinced by the protagonist and goes over to his side after having originally offered strong resistance, this can bring it about, that the audience also takes part in the chorus' change of heart. This is even more important when the comic hero wants to do something that does not correspond with the political trend in the year of the play's performance.

In Aristophanic comedy, Marathon and the Persian Wars not only always have an air of nostalgia about them, as the examples have shown, but also form a part of a political agenda that can be best described with the keyword *δμόνοια*. This agenda is clearly expressed in the *parabasis* of *Frogs*, in which the chorus of initiates calls for internal harmony for the citizens of Athens. Similarly, it was already made clear in *Lysistrata* of 411 B.C. that peace at the level of foreign politics can only come after internal reconciliation. But this agenda, connected as it is with Marathon, is in 405 B.C. (the year of *Frogs* and one year before Athens' collapse), perhaps already in 411 B.C., at the time of the oligarchic putsch, all but a utopia. At the end of *Frogs*, Aeschylus returns to Athens accompanied by the blessings of the underworld gods and the chorus in order to help the city with his advice (1530) – a city which is faced with the greatest danger since the time of the Persian Wars themselves. But the poet, who is so to speak a byword for all of the good things associated with the Persian Wars and especially the *paideia* that is directed toward civic excellence and which, as we hear in *Clouds* (986), nurtured the fighters at Marathon, he can only return home within the illusion of the play. The old *paideia*, the old Athenian virtues had disappeared forever.

Marathon and the *Marathonomachai* are thus complex codes, expressions of the utopia of a sovereign *demos*, one that repels foreign enemies and overcomes internal strife thanks to a harmony based upon the old *paideia* that Aeschylus embodies. As one can see from the examples of good politicians –Miltiades, Aristides (*Knights* 1325), Thucydides (*Acharnians* 703) or Cimon (*Lysistrata* 1144)– Marathon represents the type of moderate democracy. The key-word Marathon is enough in the comedies of the desolate present day from whose criticism the comic plot evolves to hold up a nostalgic past as a point of comparison. And yet the notion of an appeal that should be

inherent in this contrast of the bad, desolate present with the nostalgic past is again and again blurred by Aristophanes and dissolved away in the comic. This is also the reason why critics today struggle with the political function of Aristophanic comedy.

V. As I remarked at the beginning, the past in the three Dionysian genres of dithyramb, tragedy and comedy is approached in a different manner and is also related to the present in a different manner.

In dithyramb, the connection between the present and the historical or mythical past is established by the poet via his chorus. It is the poet who has the greatest authority. The present is either opened up to the mythical past (e.g. the history of the city) or alternatively the present occasion (the festival in honour of Dionysus) is mirrored at the mythical level. As far as we can tell from the scanty remains, the function of references to the past in the dithyrambs is strictly affirmative and serves to reinforce identity. The activation of collective remembering in the performative act has exactly that effect which Socrates mockingly describes at the beginning of *Menexenus* (235a1-b5): Every participant in the performance feels greater, more important and they also appear to be so in the eyes of foreigners who are present.

In tragedy, the relationship between present and past is not presented by an authorial voice, but must be established out of the polyphonic system of the performance by the spectator himself. As «aids» to this process, the poets integrate aetiologies and bridge-words that within the tragic plot are anachronistic, having been borrowed from contemporary discourse. These connect the present with the stage action and can turn it into a foil to the present day. Within the plot of any given tragedy the action can also be opened up to an even remoter past. This occurs especially in the choral songs, but also, for example, in Darius' epiphany in the *Persians*. In the eyes of the spectators this is so to speak a «dramatic pluperfect».

Finally, comedy is firmly rooted in the present, albeit a distorted, fantastical and exaggerated one. The past does however play a crucial role in comedy. For this to become clear, one only needs to look at the opposition of old vs. new, which is one of the key themes of Old Comedy. The bleak present is related back to the good old days, the time of the Persian Wars or the formative years of the democracy. The bridge between past and present is not only constructed at a spoken level, but is also built into the dramatic action and brought

to life in the characters of the play: either in the choruses characterized as *marathonomachai*, in the figure of Aeschylus or in the *demos* of the time of the Persian Wars. The function of the past in comedy is thus comparative with that of the sister-genre tragedy: it forms a critical foil to the present day.

Ancient Texts

- DIELS – KRANZ = *Die Fragmente der Vorsokratiker*, 2, H. DIELS, VON – W. KRANZ, (eds.), 6th ed., Berlin 1952.
 MAEHLER = *Pindarus, Pars II: Fragmenta, Indices*, Bibliotheca Teubneriana, H. MAEHLER (ed.), Leipzig 1989.
 TrGF = *Tragicorum Graecorum Fragmenta*, 1, B. SNELL–R. KANNNICHT (eds.), 2nd ed., Göttingen 1986.

Bibliography

- BROCKMANN 2003 = BROCKMANN, CHR., *Aristophanes und die Freiheit der Komödie. Untersuchungen zu den frühen Stücken unter besonderer Berücksichtigung der Acharner*, München/Leipzig 2003.
 BURKERT 1974 = BURKERT, W., Die Absurdität der Gewalt und das Ende der Tragödie, *Antike und Abendland*, 20, 1974, p. 97-110.
 ERCOLANI 2002 = ERCOLANI, A. (ed.), *Spoudaiogeloion. Form und Funktion der Verspottung in der aristophanischen Komödie*, Stuttgart/Weimar 2002.
 GOMME 1945 = GOMME, A. W., *A historical commentary on Thucydides*, 1, Oxford 1945.
 GRETHLEIN 2003 = GRETHLEIN, J., *Asyl und Athen. Die Konstruktion kollektiver Identität in der griechischen Tragödie*, Stuttgart/Weimar 2003.
 GRIFFITH 1999 = GRIFFITH, M., *Sophocles, Antigone*, Cambridge 1999.
 HENDERSON 1987 = HENDERSON, J., *Aristophanes, Lysistrate*, Oxford 1987.
 HÖLKESKAMP 2001 = HÖLKESKAMP, K. J., Marathon – vom Monument zum Mythos, in: D. PAPPENFUSS – V. M. STROCKA (eds.), *Gab es das Griechische Wunder? Griechenland zwischen dem Ende des 6. und der Mitte des 5. Jahrhunderts v. Chr.*, Mainz 2001, p. 329-353.
 KOCH 1968 = KOCH, K. D., *Kritische Idee und Komisches Thema. Untersuchungen zur Dramaturgie und zum Ethos der Aristophanischen Komödie*, 2nd ed., Bremen 1968.
 LAVECCHIA 2000 = LAVECCHIA, S., *Pindari Dithyramborum Fragmenta*, Roma/Pisa 2000.
 LEFÈVRE 2001 = LEFÈVRE, E., *Die Unfähigkeit, sich zu erkennen: Sophokles' Tragödien*, Leiden 2001.

- LESKY 1972 = LESKY, A., *Die tragische Dichtung der Hellenen*, 3rd ed., Göttingen 1972.
- LUPPE 1972 = LUPPE, W., Die Zahl der Konkurrenten an den komischen Agonen zur Zeit des Peloponnesischen Krieges, *Philologus*, 116, 1972, p. 53-75.
- MAGNY 1950 = MAGNY, C. E., La mise en abyme, in: IDEM, *Histoire du roman français depuis 1918*, Paris 1950, p. 269-278.
- MASTROMARCO 1975 = MASTROMARCO, G., Guerra peloponnesiaca e agoni comici in Atene, *Belfagor*, 30, 1975, p. 469-473.
- MASTROMARCO 1994 = MASTROMARCO, G., *Aristofane*, Roma / Bari 1994.
- MEIER 1987 = MEIER, CHR., Der Umbruch zur Demokratie in Athen (462/1 v. Chr.) – Eine Epoche der Weltgeschichte und was die Zeitgenossen daran wahrnahmen, in: R. HERZOG – R. KOSELLECK (eds.), *Epochenschwelle und Epochenbewußtsein (Poetik und Hermeneutik, XII)*, München 1987, p. 353-380.
- NEIL 1901 = NEIL, R. A., *The Knights of Aristophanes*, Cambridge 1901.
- NEWIGER 1957 = NEWIGER, H.-J., *Metapher und Allegorie. Studien zu Aristophanes*, München 1957 (Nachdruck Stuttgart / Weimar 2000).
- OLSON 2002 = OLSON, S. D., *Aristophanes, Acharnians*, Oxford 2002.
- PICKARD-CAMBRIDGE 1988 = PICKARD-CAMBRIDGE, A., *The dramatic festivals of Athens*, 2nd ed., Revised with a new supplement by J. Gould and D.M. Lewis, Oxford 1988.
- RACE 1997 = RACE, W. H., *Pindar, Nemean odes, Isthmian odes, fragments*, Cambridge Mass. 1997.
- REINDERS 2001 = REINDERS, P., *Demos Pyknites. Untersuchungen zur Darstellung des Demos in der Alten Komödie*, Stuttgart / Weimar 2001.
- REINHARDT 1960 = REINHARDT, K., Die Sinneskrise bei Euripides, in: IDEM (ed.), *Tradition und Geist*, Göttingen 1960, p. 227-256 (= in: IDEM, *Die Krise des Helden*, München 1962, p. 19-52).
- RICARDOU 1967 = RICARDOU, J., *Problèmes du nouveau roman*, Paris 1967.
- SOMMERSTEIN 1980 = SOMMERSTEIN, A. H., *The comedies of Aristophanes*, 1, *Acharnians*, Warminster 1980.
- SOMMERSTEIN 1983 = SOMMERSTEIN, A. H., *The comedies of Aristophanes*, 4, *Wasps*, Warminster 1983.
- SOMMERSTEIN 1989 = SOMMERSTEIN, A. H., *Aeschylus, Eumenides*, Cambridge 1989.
- SOMMERSTEIN 1990 = SOMMERSTEIN, A. H., *The comedies of Aristophanes*, 7, *Lysistrata*, Warminster 1990.
- SOMMERSTEIN 2008 = SOMMERSTEIN, A. H., *Aeschylus, Oresteia*, Cambridge Mass. 2008.
- SOURVINOU-INWOOD 1989 = SOURVINOU-INWOOD, CHR., Assumptions and the creation of meaning. Reading Sophocles' Antigone, *Journal of Hellenic Studies*, 109, 1989, p. 134-148.

- WILLINK 1986 = WILLINK, C. W., *Euripides, Orestes*, Oxford 1986.
- WILSON 2000 = WILSON, P., *The institution of the khoregia. The chorus, the city and the stage*, Cambridge 2000.
- ZIMMERMANN 1985 = ZIMMERMANN, B., *Untersuchungen zur Form und dramatischen Technik der Aristophanischen Komödien, 1, Parodos und Amoibaion*, 2nd ed., Königstein im Taunus 1985.
- ZIMMERMANN 1987 = ZIMMERMANN, B., Ioniker in den Komödien des Aristophanes. Prolegomena zu einer interpretativen Metrik, *Prometheus*, 13, 1987, p. 124-132.
- ZIMMERMANN 1992 = ZIMMERMANN, B., *Dithyrambos. Geschichte einer Gattung*, Göttingen 1992, 2nd ed., Berlin 2008.
- ZIMMERMANN 1993 = ZIMMERMANN, B., Das Lied der Polis. Zur Geschichte des Dithyrambos, in: A. H. SOMMERSTEIN – S. HALLIWELL – J. HENDERSON – B. ZIMMERMANN (eds.), *Tragedy, Comedy, and the Polis*, Bari 1993, p. 39-54.
- ZIMMERMANN 1996 = ZIMMERMANN, B., The parodoi of the Aristophanic comedies, in: E. SEGAL (ed.), *Oxford readings in Aristophanes*, Oxford 1996, p. 182-193.
- ZIMMERMANN 1999 = ZIMMERMANN, B., Chor und Handlung in der griechischen Komödie, in: P. RIEMER – B. ZIMMERMANN (eds.), *Der Chor im antiken und modernen Drama*, Stuttgart/Leipzig 1999, p. 49-59.
- ZIMMERMANN 2000 = ZIMMERMANN, B., *Europa und die griechische Tragödie. Vom kultischen Spiel zum Theater der Gegenwart*, Frankfurt am Main 2000.
- ZIMMERMANN 2005 = ZIMMERMANN, B., Chorprobleme. Überlegungen zum Chor in *Sieben gegen Theben* des Aischylos und der *Antigone* des Sophokles, *Würzburger Jahrbücher für die Altertumswissenschaft*, 29, 2005, p. 47-60.
- ZIMMERMANN 2006 = ZIMMERMANN, B., *Die griechische Komödie*, Frankfurt am Main 2006.
-

ΠΡΑΚΤΙΚΑ ΤΗΣ ΑΚΑΔΗΜΙΑΣ ΑΘΗΝΩΝ

ΔΗΜΟΣΙΑ ΣΥΝΕΔΡΙΑ ΤΗΣ 8ΗΣ ΟΚΤΩΒΡΙΟΥ 2015

ΑΝΑΓΓΕΛΙΑ ΘΑΝΑΤΩΝ

Ὁ Πρόεδρος κ. Δημήτριος Β. Νανόπουλος ἀναγγέλλει τὸν θάνατο τῶν ξένων ἐταίρων τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν Martin West καὶ Gilbert Dagron.

Μετὰ τὸν Πρόεδρο λαμβάνει τὸν λόγο ὁ Ἀκαδημαϊκὸς κ. Ἀντώνιος Ρεγκάκος καὶ λέγει γιὰ τὸν Martin West τὰ ἑξῆς:

«Ὁ Martin Litchfield West (γενν. 23 Σεπτεμβρίου 1937), ποὺ ἀπεβίωσε τῇ Δευτέρᾳ 13 Ἰουλίου 2015, σὲ ἡλικία ἐβδομήντα ὀκτῶ ἐτῶν, δικαιολογημένα χαρακτηρίστηκε ὡς ὁ σημαντικότερος καὶ παραγωγικότερος ἐπιστήμονας τῆς γενιᾶς του στὸν τομέα τῆς κλασικῆς φιλολογίας παγκοσμίως, ὁ Wilamowitz τῆς ἐποχῆς μας. Ἔχοντας ἀποκτήσει ἐντυπωσιακὴ γνώση τῆς ἀρχαίας ἐλληνικῆς καὶ λατινικῆς γλώσσας σὲ μικρὴ ἡλικία στὸ σχολεῖο τοῦ Ἁγίου Παύλου στὸ Λονδίνο χάρις στὴ συστηματικὴ μελέτη τῶν ἀρχαίων ἐλληνικῶν καὶ λατινικῶν κειμένων, ὁ West φοίτησε στὸ Πανεπιστήμιο τῆς Ὁξφόρδης παρακολουθώντας τὰ μαθήματα μεγάλων μορφῶν τῆς κλασικῆς φιλολογίας, ὅπως ἦταν οἱ Βασιλικοὶ Καθηγητὲς Λατινικῶν καὶ Ἀρχαίων Ἑλληνικῶν Eduard Fraenkel καὶ Hugh Lloyd-Jones ἀντιστοίχως. Ἡ στέρεη αὐτὴ γνώση τῶν κλασικῶν γλωσσῶν καὶ τῆς φιλολογικῆς μεθόδου ἔκδοσης κειμένων συνοδεύταν ἀπὸ μιὰ συνολικὴ ἐποπτεία τῆς ἀρχαίας ἐλληνικῆς λογοτεχνίας καὶ μαζὶ ἀποτέλεσαν τὶς βάσεις στὶς ὁποῖες ὁ West στήριξε τὴ συνολικὴ φιλολογικὴ του παραγωγή.

Ἡ ἐντυπωσιακὴ σὲ ὄγκο καὶ ποιότητα ἐρευνητικὴ του παραγωγή καλύπτει τρεῖς κυρίως τομεῖς: τὶς μελέτες τεχνικῶν ζητημάτων τῆς ἀρχαίας ἐλληνικῆς γραμματείας, τὴν ἀρχαία ἐλληνικὴ ποίηση καὶ τὴ σχέση τῶν Ἑλλήνων μὲ τοὺς λαοὺς τῆς Ἀνατολῆς καὶ τοὺς Ἰνδοευρωπαίους.

Τὰ βιβλία τῆς πρώτης κατηγορίας, ἐκεῖνα ποὺ πραγματεύονται τὴν κριτικὴ τῶν κειμένων καὶ τὴν τεχνικὴ τῶν ἐκδόσεων (*Textual Criticism and Editorial Technique Applicable to Greek and Latin Texts*, 1973, μετάφραση στὰ ἑλληνικά, οὐγγρικά καὶ ἰταλικά), τὴν ἀρχαία ἑλληνικὴ μετρικὴ (*Greek Metre*, 1982 καὶ *Introduction to Greek Metre*, 1987) καὶ μουσικὴ (*Ancient Greek Music*, 1992, μετάφραση στὰ ἑλληνικά 2010), ἀποτελοῦν βασικὰ ἐγχειρίδια γιὰ θέματα δύσβατα στὴ σημερινὴ κλασικὴ φιλολογία, ποὺ ἐλάχιστοι πιά φιλόλογοι εἶναι σὲ θέση νὰ ἀντιμετωπίσουν μὲ ἐπάρκεια.

Στὸν δεῦτερο τομέα, τὴν ἀρχαία ἑλληνικὴ ποίηση, ἡ συμβολὴ τοῦ West εἶναι κυριολεκτικὰ ἀσυναγώνιστη. Στερεότυπες ἐκδόσεις, συχνὰ συνοδευόμενες ἀπὸ διεξοδικὲς μελέτες γιὰ τὸν συγκεκριμένο ποιητὴ (*Fragmenta Hesiodica* [μαζί με τὸν R. Merkelbach, 1967], *Iambi et elegi Graeci ante Alexandrum cantati*, 1-2, 1971-1972, 1989, 1992, *Carmina Anacreontea*, 1984, 1993, *Aeschyli Tragoediae cum incerti poetae Prometheus*, 1990, *Homeri Ilias*, 1-2, 1998-2002, *Greek Epic Fragments from the Seventh to the Fifth Centuries BC*, 2003, *Homeric Hymns, Homeric Apocrypha, Lives of Homer*, 2003, *Homeri Odyssea*, 2016), ἐκτενῶς σχολιασμένες ἐκδόσεις (*Hesiod Theogony*, 1966, *Hesiod Works and Days*, 1978, *Euripidis Orestes*, 1987, *The Orphic Poems*, 1993), μονογραφίες γιὰ ἐπιμέρους ἔργα (*The Hesiodic Catalogue of Women: Its Nature, Structure, and Origins*, 1985, *Studies in Aeschylus*, 1990, *Studies in the Text and Transmission of the Iliad*, 2001, *The Making of the Iliad: Disquisition and Analytical Commentary*, 2011, *The Making of the Odyssey*, 2014), καθὼς καὶ πλῆθος ἄρθρων (ξεπερνοῦν τὰ διακόσια), ὅλα αὐτὰ μαρτυροῦν μὲ ἀδιάψευστο τρόπο ὅτι ὁ West ἔχει καθορίσει σὲ μεγάλο βαθμὸ τὸν τρόπο πού, κυριολεκτικὰ καὶ μεταφορικὰ, «διabάζουμε» τὴν ἀρχαία ἑλληνικὴ ποίηση ἀπὸ τὸν Ὅμηρο ἕως τὴν ἀττικὴ τραγωδία.

Στὴν τρίτη κατηγορία τῶν ἐπιστημονικῶν ἐνδιαφερόντων τοῦ West, ἐκεῖνων ποὺ ἀφοροῦν τὴ σχέση τοῦ ἀρχαιοελληνικοῦ πολιτισμοῦ μὲ τοὺς λαοὺς τῆς Ἀνατολῆς καὶ τὸ Ἰνδοευρωπαϊκὸ παρελθὸν τῆς ἀρχαιοελληνικῆς ποίησης καὶ μυθολογίας, ἐκδηλώθηκε νωρὶς (*Early Greek Philosophy and the Orient*, 1971) ἀλλὰ βρῆκε τὴν πληρέστερη ἐκδήλωσή του μὲ τὰ μνημειώδη ἔργα *The East Face of Helicon: West Asiatic Elements in Greek Poetry and Myth* (1997) καὶ *Indo-European Poetry and Myth* (2007, μετάφραση στὰ ἑλληνικά 2013).

Ἡ ἀναγνώριση τοῦ ἔργου τοῦ West ὑπῆρξε παγκόσμια: Στὴ χώρα του ἔλαβε τὶς ἀνώτατες διακρίσεις (Member of the Order of Merit, Fellow of the British Academy), ἐνῶ ἔγινε μέλος πολλῶν ἀκαδημιῶν (ἀντεπιστέλλον μέλος τῆς Ἀκαδημίας τῶν Ἐπιστημῶν τοῦ Göttingen, ξένος ἐταῖρος τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν, μέλος τῆς Εὐρωπαϊκῆς Ἀκαδημίας) καὶ ἐπίτιμος διδάκτορας πανεπιστημίων σὲ ὅλοκληρο τὸν κόσμο, ἐνῶ τὸ 2000 τιμῆθηκε μὲ τὸ περίφημο βραβεῖο Balzan γιὰ τὴν προσφορά του στὴ μελέτη τῆς κλασικῆς ἀρχαιότητος).

Στὴ συνέχεια λαμβάνει τὸν λόγο ὁ Ἀκαδημαϊκὸς Παναγιώτης Λ. Βοκοτόπουλος καὶ λέγει γιὰ τὸν Gilbert Dagron τὰ ἑξῆς:

«Στὶς 4 τοῦ περασμένου Αὐγούστου ἀπεβίωσε στὸ Παρίσι μετὰ μακρὰ ἀσθένεια ἓνας ἀπὸ τοὺς ἐπιφανέστερους ξένους ἐταῖρους μας, ὁ Καθηγητὴς Gilbert Dagron, ἀπὸ τοὺς σημαντικώτερους βυζαντινολόγους τῆς γενιᾶς του, μαθητὴς τοῦ ἐπίσης ξένου ἐταῖρου μας Paul Lemerle καὶ διάδοχός του στὴν Ἔδρα Πολιτισμοῦ καὶ Ἱστορίας τοῦ Βυζαντίου τοῦ Collège de France.

Γεννημένος στὸ Παρίσι τὸ 1932, ὁ Gilbert Dagron σπούδασε στὴν École Normale Supérieure κλασικὴ φιλολογία, ἀλλὰ στράφηκε πολὺ νωρὶς πρὸς τὴν ἱστορία καὶ συγκεκριμένα τὴν βυζαντινὴ. Διετέλεσε γιὰ σύντομο διάστημα καθηγητὴς στὴν μέση ἐκπαίδευση (Laon 1956-1957), μορφωτικὸς ἀκόλουθος τῆς Γαλλικῆς Πρεσβείας στὴν Μόσχα (1962-1964), ἐρευνητὴς στὸ Ἐθνικὸ Κέντρο Ἐρευνῶν τῆς Γαλλίας (1964-1969), ἐπιμελητὴς μεσαιωνικῆς ἱστορίας στὴν Σορβόνη (1969-1971), Καθηγητὴς στὸ Πανεπιστήμιο Lyon II (1971-1975) καὶ τελικὰ Καθηγητὴς στὸ ἰδρυμένο τὸ 1530 ἀνώτατο ἐκπαιδευτικὸ ἴδρυμα τῆς Γαλλίας, Collège de France (1975-2001), τοῦ ὁποῦ διετέλεσε πρόεδρος ἐπὶ τετραετίαν (1997-2000). Μεταξὺ τῶν πολλῶν ἄλλων θέσεων πού κατέλαβε περιορίζομαι νὰ ἀναφέρω ὅτι ὑπῆρξε ἀπὸ τὸ 1994 μέλος τῆς Académie des Inscriptions et Belles-Lettres, τῆς ὁποίας διετέλεσε πρόεδρος τὸ 2003, διευθυντὴς τοῦ Κέντρου Ἐρευνῆς τῆς Ἱστορίας καὶ τοῦ Πολιτισμοῦ τοῦ Βυζαντίου τοῦ Collège de France (1975-1997), στὸ πλαίσιο τοῦ ὁποῦ διεξάγεται τὸ μεγαλύτερο μέρος τῆς ἔρευνας γιὰ τὸ Βυζάντιο στὴ Γαλλία, ὅπως ἡ σχολιασμένη ἐκδοσιὴ τῶν ἀρχείων τῶν μονῶν τοῦ Ἁγίου Ὁρους, καὶ πρόεδρος τῆς Διεθνοῦς Ἐπιτροπῆς Βυζαντινῶν Σπουδῶν (1996-2001). Ἀντεπιστέλλον μέλος τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν εἶχε ἐκλεγεῖ τὸ 1992 καὶ ξένος ἐταῖρος τὸ 2006. Τελευταία φορὰ μᾶς εἶχε

έπισκεφθεῖ τὸ 2009, γιὰ νὰ μιλήσει στὴν ἐκδήλωση εἰς μνήμην τῆς Ἀγγελικῆς Λαΐου.

Ὁ Dagron ἐξέδωσε –μερικὲς φορές μὲ συνεργάτες– δεκατέσσερα βιβλία καὶ ἔγραψε περὶ τὰ 130 ἄρθρα, μὴ περιλαμβανομένων τῶν περιλήψεων τῶν παραδόσεων τοῦ στὸ Collège de France. Ἀσχολήθηκε μὲ ἐξαιρετικὴ ἐπιτυχία μὲ πολλοὺς τομεῖς τῆς βυζαντινολογίας, ὅπως ἡ πρώιμη ἱστορία καὶ διάφορα μνημεῖα τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ὁ αὐτοκρατορικὸς θεσμὸς, ἡ τοπικὴ ἱστορία, καὶ συγκεκριμένα ἡ ἱστορία τῆς Μικρᾶς Ἀσίας, ὁ χριστιανισμὸς στὸ Βυζάντιο, ἡ ἀγιολογία, ἡ ἐπιγραφικὴ, ἡ φιλολογία, ἡ διπλωματικὴ ἀλλὰ καὶ ἡ ἱστορία τῆς τέχνης (ἓνα ἀπὸ τὰ τελευταῖα βιβλία τοῦ ἐπιγράφεται *Περιγραφή καὶ ζωγραφικὴ. Δοκίμια γιὰ τὸ εἰκονικὸ πορτραῖτο*, 2007).

Χαλκέντερος, πολὺγλωσσος, προσηνέστατος, γοητευτικὸς ὁμιλητῆς, διακρινόταν γιὰ τὸ εὖρος καὶ τὴν πρωτοτυπία τῶν ἐνδιαφερόντων τοῦ καὶ τὴν καλλιπέπεια τῶν γραπτῶν τοῦ. Ὁ θάνατός τοῦ ἀφήνει ἓνα δυσαναπλήρωτο κενὸ στοὺς πολυάριθμους φίλους, συναδέλφους καὶ μαθητές του».

Ἡ Ὀλομέλεια τηρεῖ ἐνὸς λεπτοῦ σιγὴ εἰς μνήμην τῶν ἐκλιπόντων.

ΠΡΑΚΤΙΚΑ ΤΗΣ ΑΚΑΔΗΜΙΑΣ ΑΘΗΝΩΝ

ΠΑΝΗΓΥΡΙΚΗ ΣΥΝΕΔΡΙΑ ΤΗΣ 27ΗΣ ΟΚΤΩΒΡΙΟΥ 2015
ΓΙΑ ΤΟΝ ΕΟΡΤΑΣΜΟ ΤΗΣ ΕΠΕΤΕΙΟΥ ΤΗΣ 28ΗΣ ΟΚΤΩΒΡΙΟΥ 1940

ΕΙΣΗΓΗΣΗ ΤΟΥ ΠΡΟΕΔΡΟΥ
κ. ΔΗΜΗΤΡΙΟΥ Β. ΝΑΝΟΠΟΥΛΟΥ

Ὁ Γιώργος Σεφέρης, σὲ διάλεξή του γιὰ τὸν Μακρυγιάννη, τὸν Μάιο τοῦ 1943 στὴν Ἀλεξάνδρεια, ὑπογράμμισε: «Ὁ σημερινὸς πόλεμος τῆς πατρίδας μας –δὲν εἶναι ὑπερβολὴ νὰ τὸ ποῦμε– εἶναι μιὰ συνέχεια τῆς Ἐπανάστασης τοῦ Εἰκοσιένα».

Ἡ θαρραλέα ἀπάντηση τῶν Ἑλλήνων στὴ φασιστικὴ καὶ ναζιστικὴ κτηνωδία δὲν ἦταν γιὰ τὴν –σχεδὸν ἀμαχητὶ– παραδοθεῖσα στὸν Ἄξονα Εὐρώπη μόνου «ὀλίγου φῶς μακρινὸ σὲ μέγα σκότος καὶ ἔρμου», κατὰ τὴν διατύπωση τοῦ ποιητῆ. Ἦταν πνοὴ ζωῆς γιὰ τοὺς ἤδη ὑπόδουλους Εὐρωπαίους τὴν τραγικὴ ἐκείνη περίοδο. Ἀπτή, ζωντανὴ ἐλπίδα γιὰ τὸ αὐριο.

Ἐπιτρέψτε μου νὰ ἀνατρέξω σὲ ἐλάχιστα γεγονότα, ἐντελῶς περιληπτικά. Ἄς θυμηθοῦμε, τουλάχιστον ἐμεῖς. Μιὰ καὶ οἱ Εὐρωπαῖοι ἑταῖροι μας –σήμερα βεβαίως ἅπαντες ἀντιναζιστὲς καὶ ἀντιφασίστεις!– πάσχουν, ἐνδεχομένως οἱ περισσότεροι, ἀπὸ ἐπιλεκτικὴ ἀμνησία. Ἴσως φταῖνε γι' αὐτὸ καὶ τὰ πρόσφατα σοβαρότατα σφάλματά μας, ποὺ τὰ ἐκμεταλλεύονται ποικιλοτρόπως στὸ ἔπακρον.

Ὁ κατὰ γῆ, θάλασσα καὶ ἀέρα ἀγώνας ἐνάντια στοὺς εἰσβολεῖς ἐπὶ ἑξὶ μῆνες ἦταν ἰδιαιτέρα σκληρὸς καὶ ὄχι ἀπλῶς ἄνισος. Οἱ Ἕλληνες γνώριζαν ὅτι ὁ ἀγώνας ἦταν ἀπὸ τὴν πρώτη στιγμή καταδικασμένος. Ἀλλὰ ἐπέλεξαν τὴν ὁδὸ τῆς θυσίας. Καὶ ἐνῶ ἀπέκρουαν τοὺς μελανοχίτωνες τοῦ Μουσολίνι, ἡ ὑποτιθέμενη καλὴ μας σύμμαχος, ἡ Γιουγκοσλαβία, παζάρευε μὲ τοὺς εἰσβολεῖς πίσω ἀπὸ τὴν πλάτη μας τὴν παράδοση τῆς Θεσσαλονίκης. Παράλληλα, ὁ ἐπιτήδεις οὐδέτερος, ἡ Τουρκία, ἐνέπαιζε τοὺς συμμάχους μὲ διπλωματικούς ἐλιγμούς, μὲ ἀποτέλεσμα νὰ κρατήσῃ ἀσφαλεῖς ἀποστάσεις ἀπὸ ὅλους τοὺς ἐμπολέμους.

Ὡστόσο, ἀμέσως μετὰ τὴν εἴσοδο τῶν Γερμανῶν στὴν Ἀθήνα οἱ Ἕλληνες

ἀντιτάσσουν νέο ΟΧΙ. Ἀγωνίζονται στήν Κρήτη καί, τέλος, ἡττημένοι ἀλλά ἀπτόητοι συνεχίζουν τήν ἀντίσταση στά βουνά, στά χωριά καί στίς πόλεις κατὰ τῆς τριπλῆς Κατοχῆς: τῆς γερμανικῆς, τῆς ἰταλικῆς καί τῆς βουλγαρικῆς.

Στήν Κρήτη κατέβηκαν κρυφά καί πολέμησαν καί τριακόσια παιδιά, ἡλικίας δεκαεπτὰ μέ δεκαεννέα ἐτῶν. Ἦταν οἱ πρωτοετεῖς μαθητῆς τῆς Σχολῆς Εὐελπίδων πού ἀρνήθηκαν νά παραμείνουν στήν Ἀθήνα καί νά παραδοθοῦν στοὺς Γερμανούς.

Δέν μποροῦ νά ἀποφύγω τώρα τὸν πειρασμὸ ἀναφορᾶς στὸν πρῶτο ἀντιστασιακὸ, ἀμέσως μετὰ τὴν εἴσοδο τῶν γερμανικῶν στρατευμάτων στήν Ἀθήνα, στίς 27 Ἀπριλίου 1941. Πρόκειται γιὰ τὸν Ἀκαδημαϊκὸ Χρῦσανθο Φιλιππίδη, τὸν ἀπὸ Τραπεζοῦντος, ὁ ὁποῖος συνέπεσε τότε νά εἶναι Ἀρχιεπίσκοπος Ἀθηνῶν καί πάσης Ἑλλάδος καί ὁ ὁποῖος, παρὰ τίς πιέσεις τῶν συνθηκολογησάντων Ἑλλήνων καί Γερμανῶν, ἀρνήθηκε νά τελέσει δοξολογία καί νά ὀρκίσει τὴν κατοχικὴ κυβέρνηση. Ὁ Χρῦσανθος ἐκδιώχθηκε ἀπὸ τὸν ἀρχιεπισκοπικὸ θρόνο καί ἀποσύρθηκε ὡς ἀπλὸς μοναχὸς σὲ ἕναν ταπεινὸ οἰκίσκο τῆς ὁδοῦ Σουμελᾶ στήν Κυψέλη, στὸ ὑπόγειο τοῦ ὁποῖου κατὰ τὴν Κατοχὴ λειτουργοῦσε μυστικὸς ἀσύρματος ἀντιστασιακῶν.

Στὸ σημεῖο αὐτὸ θὰ ὑπενθυμίσω καί τὴ σθεναρὴ στάση πού τήρησε ὁ Πρόεδρος τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν Σπυρίδων Δοντᾶς, ὁ ὁποῖος στίς 25 Ἰουνίου 1943, σὲ συνεργασία μὲ τὸν τότε Ἀρχιεπίσκοπο Δαμασκηνό, συνέταξε καί συνυπέγραψε, μὲ ἄλλους ἐκπροσώπους πνευματικῶν ἰδρυμάτων καί ἐπαγγελματικῶν ὀργανώσεων, ἐντονότατη διαμαρτυρία πρὸς τίς ἀρχές Κατοχῆς γιὰ τίς διώξεις ἀθῶων πολιτῶν, καθὼς καί τὴν ἐπικείμενη κατοχὴ τῆς Δυτικῆς Μακεδονίας ἀπὸ τοὺς Βουλγάρους.

Ὁ Πρόεδρος τῆς Ἀκαδημίας, ἀπειλούμενος γιὰ τὴν ἀνωτέρω πράξη του, ἀπάντησε ὅτι ἔχει ἐτοιμάσει τὸν τάφο του καί ὅτι θεωρεῖ ὑψίστη τιμὴ νά θυσιάσῃ ὑπὲρ τῆς πατρίδας· τοῦτο δὲ θὰ ἦταν ἡ πολυτιμότερη κληρονομιά πού θὰ ἄφηνε στὰ παιδιά του. Ἐπιπλέον, δὲν δέχτηκε νά ἀποσυρθεῖ ἢ διαμαρτυρία, ἀπαντώντας ἀρνητικὰ σὲ σχετικὸ ἐρώτημα τοῦ Ἀρχιεπισκόπου Δαμασκηνοῦ.

Ὁ συνάδελφος κ. Παναγιώτης Βοκοτόπουλος πρὶν ἀπὸ δεκαετία χρόνια εἶχε ἐκθέσει ἀναλυτικὰ καί ἐμπεριστατωμένα τὰ τῆς στάσης τῆς Ἀκαδημίας κατὰ τὸν Πόλεμο τοῦ '40 καί τὴν Κατοχὴ¹.

1. Π. Α. ΒΟΚΟΤΟΠΟΥΛΟΣ, Ἡ Ἀκαδημία Ἀθηνῶν κατὰ τὸν Πόλεμο, *Πρακτικὰ τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν*, 77, Β', 2012, σ. 381-402.

Κλείνοντας τὸ κεφάλαιο τοῦ πολέμου, θεωρῶ χρέος μου νὰ ἐπισημάνω ὅτι οἱ ἀγριότητές του δὲν ἐξοστράκισαν τὴν ἀνθρωπιὰ ἀπὸ τὶς καρδιές πολλῶν συμπολιτῶν μας. Ὁ Ἄγγελος Τερζάκης στὸ βιβλίο του *Ἑλληνικὴ Ἐποποιία 1940-1941* σημειώνει τὴ στάση Ἑλλήνα στρατιώτη πὸν σπλαχνίσθηκε Ἴταλό, ὁ ὁποῖος βρέθηκε μπροστά του ἀνυπεράσπιστος κατὰ τὴ διάρκεια μάχης, καὶ δὲν τὸν σκότωσε γιατί τοῦ φάνηκε πολὺ νέος. Καὶ ἴσως εἶναι γνωστὸ τὸ περιστατικὸ κατὰ τὸ ὁποῖο Ἑλληνίδα γερόντισσα, ἐνῶ πορευόταν πρὸς τὸ γερμανικὸ νεκροταφεῖο στὴν Κρήτη, συναντᾷ γειτόνισσά της πὸν τὴν ἐρωτᾷ τί πάει νὰ κάνει κι αὐτὴ ἀπαντᾷ: «Πάω νὰ ἀνάψω κανένα καντηλάκι, γιατί αὐτοὶ δὲν ἔχουν ἐδῶ μανούλα γιὰ νὰ τοὺς φροντίσει, ὅπως κάνω ἐγὼ γιὰ τὸν νεκρὸ γιό μου».

Ἀντιπαραβάλλω αὐτὴ τὴ στάση μὲ ἐκείνη τῶν ἰθυόντων τῆς γειτονικῆς μας χώρας, μὲ ἀποτέλεσμα νὰ παραμένουν ἄταφοι στὰ βουνά της, ἐπὶ ἐβδομήντα πέντε χρόνια, 7.976 πεσόντες Ἑλληνες μαχητὲς κατὰ τοῦ φασισμού.

Κυρίες καὶ κύριοι, ἐπιστρέφοντας στὸ σήμερα, ἐπιτρέψτε μου νὰ κάνω δύο ἐπισημάνσεις. Ἡ πρώτη εἶναι σχετικὴ μὲ τὴν παιδεία. Ἄν θέλουμε ἡ πατρίδα μας νὰ ἀποκτήσει σταθερὸ βηματισμὸ προόδου, πὸν θὰ τὴν καταστήσει ἰσότιμη μὲ τοὺς ἄλλους λαοὺς τῆς Εὐρώπης, ὀφείλουμε νὰ στρέψουμε τὶς συντονισμένες προσπάθειές μας πρὸς τὴν παιδεία καὶ τὴν ἐπιστημονικὴ καὶ τεχνολογικὴ ἔρευνα.

Ὅλοι μας γνωρίζουμε ὅτι τὰ τελευταῖα χρόνια πολλὲς χιλιάδες ἀξιόλογοι νέοι ἐπιστήμονές μας, ἀπογοητευμένοι ἀπὸ τὴν κατάσταση πὸν ἀντιμετώπισαν, πῆραν τὸ μονοπάτι τῆς μετανάστευσης. Πότε θὰ τοὺς ἐπαναπατρίσουμε; Καὶ μὲ ποιὲς προϋποθέσεις;

Παράλληλα, μήπως πρέπει νὰ ἐνθαρρύνουμε τὰ παιδιά πὸν φοιτοῦν στὰ σχολεῖα καὶ τὰ πανεπιστήμιά μας νὰ ἐπιδιώκουν ἐντατικότερα τὴν ἀριστεία; Διαφορετικά, πῶς θὰ ἀνταγωνιστοῦν αὐριο, στὴ χώρα μας ἢ καὶ στὸ ἐξωτερικό, τοὺς λοιποὺς εὐρωπαίους ἢ τοὺς ἀμερικανοὺς συναδέλφους τους; Ἐλλοχεύει πάντοτε ὁ κίνδυνος νὰ μεταβληθοῦν σὲ «γκαρσόνια» τῆς ὑψηλίου.

Ἡ ἀριστοτελικὴ πολιτικὴ θεωρία, ἡ ὁποία ὡς ἓνα βαθμὸ ἔχει ἐνστερνιστεῖ τὴν πλατωνικὴ διδασκαλία, σηματοδοτεῖ τὴ σημασία τῆς φωτισμένης ἐλευθερίας πὸν υἰοθέτησε καὶ ὁ Ἄδαμάντιος Κοραῆς. Ἐξαίρεται δὲ ἡ ἀποψη ὅτι «μόνο μέσον πολιτικῆς εἶναι ἡ ἀντίμαχη στὴν ὑπερβολὴ καὶ στὸ πάθος παιδείας»².

2. Α. ΚΕΛΕΣΙΔΟΥ, Ἡ ἔννοια τῆς ἐλευθερίας στὸ ἔργο τοῦ Ἄδαμάντιου Κοραῆ, σέ: Γ. ΒΛΑΧΟΣ – Α. ΚΕΛΕΣΙΔΟΥ – Α. ΓΛΥΚΟΦΥΓΔΗ-ΛΕΟΝΤΣΙΝΗ – Ρ. ΑΡΓΥΡΟΠΟΥΛΟΥ,

Υπό αυτή τήν έννοια, δράττομαι τῆς εὐκαιρίας νά ἐξάρω τὸ γεγονός τῆς σημαντικῆς συμβολῆς τῆς Ἀκαδημίας, ἡ ὁποία πρὸ ὀλίγων μηνῶν ἐξέδωσε τὸ καινοτόμο Χρηστικό Λεξικό τῆς Νεοελληνικῆς Γλώσσας, 75.000 λημμάτων, πὸ ἀποτελεῖ καρπὸ πολύχρονων καὶ συστηματικῶν ἐρευνῶν.

Υπενθυμίζεται ὅτι ἡ Ἀκαδημία ἀνταποκρίνεται πάντοτε σὲ αἰτήματα τῆς Πολιτείας γιὰ διατύπωση γνωμοδοτήσεων, προτάσεων καὶ κρίσεων ἐπὶ θεμάτων πὸ τὴν ἀπασχολοῦν, χωρὶς δεσμευτικὸ χαρακτήρα. Ἄλλωστε αὐτὴ εἶναι καὶ ἡ πρακτικὴ πὸ ἀκολουθεῖται στὰ προηγημένα κράτη τοῦ πλανήτη.

Ἡ δεύτερη ἐπισήμανση εἶναι ἐπίσης σχετικὴ μὲ τὸ σήμερον ἀλλὰ καὶ μὲ ἓνα ἐρώτημα πὸ ἔθεσε πρὶν ἀπὸ τριάντα ἔξι χρόνια, ἀπὸ αὐτὸ ἐδῶ τὸ βῆμα, ὁ Ἀκαδημαϊκὸς Ἰωάννης Θεοδωρακόπουλος καὶ τὸ ὅποιο δὲν ἔχει ἀπολέσει, θεωρῶ, τὴν ἐπικαιρότητά του. Διερωτᾶτο λοιπὸν ὁ Ἰωάννης Θεοδωρακόπουλος:

«Τὸ πρόβλημα εἶναι σήμερον, ἀν θὰ μπορέσει ἡ Εὐρώπη μὲ τοὺς πνευματικούς της ἀνθρώπους καὶ τοὺς πολιτικούς της νά δεῖ μέσα ἀπὸ τὸ παρὸν καὶ πέρα ἀπὸ τὰ πάθη τῆς ἐποχῆς, μὲ καινούργιο βλέμμα τὸ παρελθὸν καὶ νά ἀνοίξει τὸ μέλλον μὲ τὴν πολυδύναμη ἱστορικότητά της»³.

Καὶ τώρα παρακαλῶ τὸν Ἀκαδημαϊκὸ κ. Μιλτιάδη Χατζόπουλο νά προσέλθει στὸ βῆμα γιὰ νά ἐκφωνήσῃ τὸν πανηγυρικὸ λόγον τῆς ἡμέρας μὲ θέμα «Τρία ἑλληνικά ΟΧΙ καὶ οἱ συνέπειές τους: ἓνας ἀπολογισμὸς».

³ Ἡ έννοια τῆς Ἐλευθερίας στὸν νεοελληνικὸ στοχασμὸ, ἡμιτόμος πρῶτος, Δέκατος ἔνατος αἰών, Ἀκαδημία Ἀθηνῶν-Κέντρον Ἐρεύνης τῆς Ἑλληνικῆς Φιλοσοφίας, Ἀθήνα, 1996, σ. 86-87.

3. I. N. ΘΕΟΔΩΡΑΚΟΠΟΥΛΟΣ, Τὸ πνεῦμα τῆς Εὐρώπης, Πρακτικά τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν, 54, 1979, σ. 108.

ΤΡΙΑ ΕΛΛΗΝΙΚΑ ΟΧΙ ΚΑΙ ΟΙ ΣΥΝΕΠΕΙΕΣ ΤΟΥΣ:
ΕΝΑΣ ΑΠΟΛΟΓΙΣΜΟΣ

ΟΜΙΛΙΑ ΤΟΥ ΑΚΑΔΗΜΑΪΚΟΥ
κ. ΜΙΛΤΙΑΔΗ ΧΑΤΖΟΠΟΥΛΟΥ

Έχουν περάσει τρία τέταρτα αιώνας από την νύκτα όπου ο Ίωάννης Μεταξάς απάντησε με την φράση «alors c'est la guerre» στο τελεσίγραφο που του ένεχειρίσε ο πρεσβευτής της Ίταλίας στην Αθήνα. Η Ακαδημία Αθηνών μου έκαμε την μεγάλη αλλά και βαρύτερη τιμή να αναθέσει σε έμένα, που δέν είμαι ιστορικός των νεωτέρων χρόνων, να έκφωνήσω τον πανηγυρικό λόγο για την 75η επέτειο του έλληνικού ΟΧΙ.

Έβδομήντα πέντε χρόνια μετά την έναρξη του Έλληνοϊταλικού Πολέμου υπάρχουν ακόμη Έλληνες που έρίζουν περι το αν ο Ίωάννης Μεταξάς ή ο έλληνικός λαός είπε το ΟΧΙ· έλάχιστοι όμως είναι εκείνοι που διερωτώνται αν ή απόφαση του τότε πρωθυπουργού, που άπηχοΰσε το σχεδόν πανελλήνιο αίσθημα, ήταν όρθή ή όχι και βάσει τίνων δεδομένων και τίνων συλλογισμών έλήφθη. Η έθνική όμοφωνία και ή εϋνοϊκή για τους συμμαχους έκβαση του πολέμου δέν ένεθάρρυναν μία κριτική προσέγγιση του ζητήματος, που θα κινδύνευε να έκληφθεΐ ως ίεροσυλία. Για ένα πνευματικό ίδρυμα όμως, όπως ή Ακαδημία Αθηνών, δέν υπάρχουν άπαγορευμένες ζώνες για την κριτική σκέψη. Γι' αυτό, χάρις και στην άπόσταση που μάς παρέχει ο διαρρέΰσας χρόνος, θα επιχειρήσομε να άπαντήσομε ψύχραιμα στα καθ' όλα θεμιτά αυτά έρωτήματα.

Ο Ίωάννης Μεταξάς ήταν άνθρωπος με εύρύτατη ιστορική παιδεία, όπως προκύπτει και μόνον από την έπισκόπηση της βιβλιοθήκης του. Από την αρχαία γραμματεία περίοπτη θέση καταλαμβάνουν τα ιστορικά έργα του Ηροδότου, του Θουκυδίδη, του Ξενοφώντος, του Πλουτάρχου, του Τίτου Λιβίου, το δέ γνωστό ένδιαφέρον του για το Βυζάντιο αντικατοπτρίζεται και στην πληρότητα των μέχρι του θανάτου του δημοσιευμένων έργων του Διονυσίου Ζακυθηνού. Όταν έλάμβανε το ίταλικό τελεσίγραφο, θα ένθυμήθηκε τις κυνικές ρήσεις των Αθηναίων σχετικά με το δίκαιο του ίσχυροτέρου στον περίφημο διάλογό τους με τους Μηλίους κατά τον Πελοποννησιακό Πόλεμο (Θουκυδίδης, Ιστορίαί 5.14.89), αλλά οΰτε, ασφαλώς, θα του διέφυγε ότι δέν ήταν ή πρώτη φορά όπου ένας Έλληνας ήγέτης έτίθετο

ένωπιον ενός τέτοιου ύπαρξιακοῦ γιὰ τὸν ἴδιον καὶ γιὰ τὴν πατρίδα του διλήμματος καὶ ἐπέλεγε νὰ ἀντισταθεῖ σὲ μία ὑπέρτερη δύναμη. Ἀπὸ τὴν ἀνάγκωσιν τοῦ Τίτου Λιβίου θὰ ἐγνώριζε ὅτι τὸν Ἀπρίλιο τοῦ 171 π.Χ. ὁ βασιλεὺς τῶν Μακεδόνων Περσεὺς πληροφορήθηκε ἀπὸ τοὺς ἀπεσταλμένους του ποὺ ἐπέστρεψαν ἀπὸ τὴν Ρώμῃ ὅτι, παρὰ τὴν ἐτοιμότητά του νὰ συζητήσῃ τις ρωμαϊκὰς αἰτιάσεις καὶ ἀπαιτήσεις, ἔπρεπε νὰ παραιτηθεῖ ἀπὸ κάθε ἐλπίδα γιὰ τὴν διατήρησιν τῆς εἰρήνης, ἐπειδὴ ἡ ἀπόφασιν γιὰ τὴν κήρυξιν τοῦ πολέμου ἦταν οὐσιαστικὰ ἤδη εἰλημμένη ἀπὸ τὴν Σύγκλητον καὶ τὰ προσχήματα εἶχαν ἤδη ἐπινοηθεῖ. Χάρις στὸ γεγονός ὅτι ὁ Ρωμαῖος ἱστορικὸς διασώζει σὲ λατινικὴ παράφρασιν τὸ χαμένο πρωτότυπον τοῦ Πολυβίου, ὁ ὁποῖος εἶχε πληροφορηθεῖ τὰ καθέκαστα ἀπὸ συνεξόριστό του Μακεδόνα στὴν Ρώμῃ, ἔχομε τὴν ἐξαιρετικὴν τύχην νὰ γνωρίζομε τί διεμήφθη στὸ συμβούλιον ποὺ συγκάλεσε τότε ὁ Μακεδὼν βασιλεὺς. Μεταφράζω:

Ἐπὶ ἀρκετὸν χρόνον συγκρούονταν ἀντίθετες ἀπόψεις. Ἦσαν ἐκεῖνοι ποὺ ὑποστήριζαν ὅτι ἔπρεπε νὰ καταβληθεῖ φόρος ὑποτελείας, ἂν τοὺς ἐπεβάλλετο, ἢ νὰ παραχωρηθεῖ τμήμα τῆς ἐπικράτειας, ἂν σὲ αὐτὸ καταδικάζονταν, ἐν τέλει δὲ ἔκριναν ὅτι δὲν ἔπρεπε νὰ ἀπορριφθεῖ ὅτιδήποτε ἄλλο θὰ ὄφειλαν νὰ ὑποστοῦν πρὸς χάριν τῆς εἰρήνης καὶ ὅτι δὲν ἔπρεπε νὰ στέρξουν νὰ διακυβευθεῖ ἔτσι ἀστόχαστα ἡ ζωὴ τοῦ βασιλέως καὶ τὸ (ἴδιον τὸ) βασίλειον. Ἄν διατηρεῖτο ἀδιαμφισβήτητη ἡ βασιλεία, ὁ χρόνος πολλὰς (ἀνατροπὰς) θὰ μπορούσε νὰ φέρῃ χάρις σὲ τις ὁποῖες θὰ ἦταν δυνατὸν ὄχι μόνον νὰ ἀνακτηθεῖ ὅτι εἶχε ἀπολεσθεῖ ἀλλὰ καὶ (ὁ βασιλεὺς) νὰ καταστῇ ἐπίφοβος σὲ ἐκείνους τοὺς ὁποῖους τώρα φοβόταν. Πολὺ περισσότεροὶ ἦσαν ὅμως ἐκεῖνοι ποὺ προέκριναν μιὰ πῦθ τολμηρὴν ἀπόφασιν. Διαβεβαίωσαν πῶς ὅτι καὶ ἂν παραχωροῦσαν, ἀμέσως κατόπιν θὰ ἔπρεπε νὰ ἐκχωρήσουν καὶ τὴν βασιλείαν. Ὅσο διατηροῦνται ἀκέραιες οἱ δυνάμεις του, ὁ Περσεὺς ὀφείλει νὰ ἀποφασίσῃ ἂν προτιμᾷ –ἐκχωρώντας μία μία τις κτήσεις του, ἀπογυμνωμένος ἐν τέλει ἀπὸ ὅλες καὶ ἐξόριστος ἀπὸ τὸ βασίλειόν του– νὰ ζητήσῃ ἀπὸ τοὺς Ρωμαίους τὴν Σαμοθράκην ἢ κάποιαν ἄλλην νῆσον, ὅπου στερημένος ἀπὸ τὴν βασιλικὴν ἀρχὴν θὰ γεράσῃ ὡς ἰδιώτης μέσα στὴν περιφρόνησιν καὶ τὴν ἀνέχεια, ἢ ἂν προαιρεῖται μὲ τὰ ὄπλα νὰ διεκδικήσῃ τὴν τύχην του καὶ τὴν ἀξιοπρέπειάν του, ὥστε εἴτε, ὅπως ἀρμόζει σὲ γενναῖον ἄνδρα, νὰ ὑποστῇ ὅτιδήποτε φέρουν οἱ τύχες τοῦ

πολέμου είτε ως νικητής να απαλλάξει την οικουμένη από την ρωμαϊκή τυραννική εξουσία. Δέν θα ἦταν πιὸ ἀπίθανη ἢ ἔξωση τῶν Ρωμαίων ἀπὸ τὴν Ἑλλάδα ἀπὸ ἐκείνην τοῦ Ἀννίβα ἀπὸ τὴν Ἰταλία. Ἐπὶ τέλους θὰ πρέπει, προκειμένου περὶ πολέμου ἢ εἰρήνης, ὅλοι νὰ συμφωνήσουν ὅτι δὲν ὑπάρχει τίποτε αἰσχροτέρου ἀπὸ τὴν παράδοση βασιλείου χωρὶς ἀγῶνα ἢ ἐνδοξότερου ἀπὸ τὴν ἀνάληψη κάθε κινδύνου γιὰ τὴν ἀξιοπρέπεια καὶ τὸ μεγαλεῖο (τοῦ βασιλείου). Στὴν Πέλλα, στὸ ἀρχαῖο ἀνάκτορο τῶν Μακεδόνων ἐκτυλισσόταν αὐτὸ τὸ συμβούλιο. «Ἐμπρὸς λοιπὸν γιὰ τὸν πόλεμο μὲ τὴν βοήθεια τῶν θεῶν, ἀφοῦ αὐτὴ εἶναι ἡ γνώμη σας», εἶπε ὁ Περσεὺς καὶ ἀποστέλλοντας ἐπιστολὰς στοὺς κατὰ τόπους ἐπὶ κεφαλῆς σύναξε ὅλες τὶς δυνάμεις τοῦ στῆν Κύρρο, πόλη τῆς Μακεδονίας».

T. Livius, *Ab urbe condita* 42.50.1.-51.1

Ὁ Περσεὺς εἶπε τὸ ὄχι στοὺς Ρωμαίους «καὶ πῆγε στὴν τιμὴ καὶ στὴν πεποίθησί του», ὅπως θὰ ἔλεγε ὁ Ἀλεξανδρινὸς ποιητής. Τρία χρόνια καὶ λίγους μῆνες ἀργότερα, στίς 22 Ἰουνίου τοῦ 168 π.Χ., οἱ Μακεδόνες, ἔπειτα ἀπὸ ἐπανειλημμένες νῆκες ἐπὶ τῶν Ρωμαίων καὶ τῶν Ἑλλήνων συμμάχων τους, ἠττήθηκαν κατὰ κράτος στὴν πεδιάδα τῆς Πύδνας, ἡ μακεδονικὴ βασιλεία καταλύθηκε, ὁ Περσεὺς σύρθηκε αἰχμάλωτος στὸν θρίαμβο τοῦ Αἰμιλίου Παύλου στὴν Ρώμη καὶ τὸ ἄνθος τῆς μακεδονικῆς κοινωνίας ἤρε τὸν θάνατο στὸ πεδίο τῆς μάχης ἢ ἐξοντώθηκε στὴν ἐξορία. Ὁ στόχος τῶν Ρωμαίων νὰ καθυποτάξουν τὴν Μακεδονία, ποὺ εἶχε ἀρχικὰ ἐπιχειρηθεῖ μὲ τὸν προσεταιρισμὸ τοῦ Δημητρίου, τοῦ νεώτερου ἀδελφοῦ τοῦ Περσέως, καὶ τὴν ἀπόπειρα πραξικοπηματικῆς ἐπιβολῆς του στὸν θρόνο ἀντὶ τοῦ πρεσβύτερου γιοῦ τοῦ Φιλίππου Ε' καὶ νόμιμου διαδόχου τοῦ θρόνου, ἐπιτεύχθηκε τελικὰ καὶ ὀλοκληρωτικὰ διὰ τῆς βίας. Ἡ Μακεδονία, τὸ ἰσχυρότερο τῶν κρατῶν τῆς Ἑλλάδος, παρὰ τὴν θέληση τῶν πολιτῶν της, «ἀπελευθερώθηκε» κατὰ τὸ ρωμαϊκὸ ὀρουελλιανὸ newspeak, ἀρχικὰ διαιρέθηκε σὲ χαλαρὴ συνομοσπονδία τεσσάρων μὴ βασιλευομένων καὶ μὴ βιώσιμων κρατῶν ὑπὸ τὴν προστασία τοῦ Διὸς Ἐλευθερίου καὶ τῆς Θεᾶς Ρώμης, εἴκοσι δὲ χρόνια ἀργότερα, τὸ 148 π.Χ., μετετράπη σὲ ρωμαϊκὴ ἐπαρχία. Ἡ ὑποταγὴ τῆς λοιπῆς Ἑλλάδος ἀκολούθησε ἔπειτα ἀπὸ μόλις δύο χρόνια. Ἡ μάχη τῆς Πύδνας ἀναγνωρίσθηκε ἤδη ἀπὸ τὸν σύγχρονο μὲ τὰ γεγονότα Πολύβιο ὡς τὸ κομβικὸ συμβάν ποὺ μὲ τὴν συντριβὴ τῆς Μακεδονίας, τοῦ

μόνου σοβαροῦ ἀνταγωνιστοῦ τῆς Ρώμης, ἐπισφράγισε τὴν κοσμοκρατορία τῶν Ρωμαίων καὶ τὴν ὀριστικὴ ἀπώλεια ἐλευθερίας τῆς Ἑλλάδος.

Δεκαεξὶ αἰῶνες ἀργότερα ὁ ἱστορικός Μιχαὴλ Δούκας διασώζει ἡ ἀναπαριστᾷ μίαν ἐξ ἴσου κρίσιμη ἱστορικὴ ἀπόφαση γιὰ τὶς τύχες τοῦ Ἑλληνισμοῦ ὑπὸ τὴν μορφή διαλόγου μεταξὺ τοῦ ἀπεσταλμένου τοῦ Μωάμεθ Β΄, ὁ ὁποῖος διαβάζει τὴν ἐπιστολὴ τοῦ κυρίου του, καὶ τοῦ Κωνσταντίνου ΙΑ΄ λίγο πρὶν ἀπὸ τὴν τελικὴ ἔφοδο τῶν Τούρκων κατὰ τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Μεταγλωττίζω:

«Γνώριζε ὅτι οἱ προετοιμασίες τοῦ πολέμου ὀλοκληρώθηκαν. Τί λέγεις; Θέλεις νὰ ἐγκαταλείψεις τὴν πόλη καὶ νὰ ἀποχωρήσεις ὅπου θέλεις μὲ τοὺς ἄρχοντές σου καὶ τὰ ὑπάρχοντά τους ἀφήνοντας τὸν λαὸ σῶο καὶ ἀβλαβῆ ἢ νὰ ἀνισταθεῖς καὶ νὰ χάσεις ἐκτὸς ἀπὸ τὴν ζωὴ καὶ τὰ ὑπάρχοντά σου, ἐσὺ καὶ οἱ δικοί σου, καὶ ὁ λαὸς νὰ αἰχμαλωτισθεῖ ἀπὸ τοὺς Τούρκους καὶ νὰ διασπαρεῖ σὲ ὅλην τὴν γῆ;».

Συνεχίζω στὸ πρωτότυπο:

«Ὁ βασιλεὺς δὲ ἀπεκρίνατο σὺν τῇ συγκλήτῳ, “Εἰ μὲν βούλει, καθὼς καὶ οἱ πατέρες σου ἔζησαν, εἰρηνικῶς σὺν ἡμῖν συνζῆσαι καὶ σύ, τῷ Θεῷ χάρις [...]. Ἐχε δὲ καὶ τὰ παρ’ ἡμῖν ἀρπαχθέντα ἀδίκως κάστρα καὶ γῆν ὡς δίκαια [...] καὶ ἄπελθε ἐν εἰρήνῃ. [...] Τὸ δὲ τὴν πόλιν σοι δοῦναι οὔτ’ ἐμόν ἐστι οὔτ’ ἄλλου τῶν κατοικούντων ἐν ταύτῃ. Κοινῇ γὰρ γνώμη πάντες αὐτοπροαιρέτως ἀποθανοῦμεν καὶ οὐ φεισόμεθα τῆς ζωῆς ἡμῶν”».

Μ. Δούκας, *Ἱστορία* 39.1

Ἡ συνέχεια εἶναι γνωστὴ. Ὁ βασιλεὺς «Ἑλλήνων καὶ Ρωμαίων», ὅπως γράφει ὁ Γεώργιος Φραντζῆς, μαζὶ μὲ τοὺς ἐλάχιστους συμπολεμιστές του θυσιάσθηκε «πρῶτον μὲν ὑπὲρ [...] πίστεως [...] καὶ εὐσεβείας, δεύτερον δὲ ὑπὲρ τῆς πατρίδος, τρίτον δὲ ὑπὲρ τοῦ βασιλείως ὡς Χριστοῦ Κυρίου, καὶ τέταρτον ὑπὲρ συγγενῶν καὶ φίλων», συνέβη δὲ αὐτὸ τοῦτο ποὺ ὁ Μωάμεθ προανήγγειλε: Ὁ βασιλεὺς καὶ οἱ μετ’ αὐτοῦ ἄρχοντες ἀπώλεσαν τὴν ζωὴ καὶ τὰ ὑπάρχοντά τους οἱ δὲ ἄπλοι κάτοικοι τῆς βασιλεύουσας αἰχμαλωτίσθηκαν καὶ διασκορπίσθηκαν σὲ ὅλην τὴν γῆ.

Ὁ Ἰωάννης Μεταξᾶς, ἄνθρωπος μὲ ἀξιόλογη ἱστορικὴ παιδεία, δὲν ἦταν δυνατὸν νὰ ἀγνοεῖ αὐτὰ τὰ προηγούμενα ποὺ σφράγισαν τὸ ἑλληνικὸ παρελθόν. Οὔτε μπορεῖ νὰ ὑποστηριχθεῖ ὅτι ἦταν ἀστόχαστος ἢ ὅτι διή-

πετο από τάσεις τυχοδιωκτικές. Αντιθέτως ή στάση του κατά τον Πρώτο Παγκόσμιο Πόλεμο και την μικρασιατική εκστρατεία ήταν κάθε άλλο παρά ριψοκίνδυνη. Σύν τοις άλλοις, ό τότε πρωθυπουργός διέθετε ένα πρόσφατο προηγούμενο τó όποιο θά μπορούσε νά επικαλεσθεῖ για νά συνθηκολογήσει. Λίγους μήνες ένωρίτερα, τήν 17η Ίουνίου τού 1940, ένας άλλος στρατιωτικός και πολιτικός ήγέτης, όχι άμφιλεγόμενος όπως ό Μεταξάς αλλά περιβεβλημένος με καθολικό σεβασμό, ό στρατάρχης Φίλιππος Πεταίν, έπί κεφαλής όχι τής μικρής Ελλάδος, αλλά τής κραταιάς Γαλλίας, άπηύθυνε διάγγελμα στόν γαλλικό λαό στό όποιο «με σφιγμένη τήν καρδιά», όπως εῖπε, ζήτησε από τούς συμπατριώτες του νά πάψουν τόν άγώνα.

Ό Μεταξάς δέν τó έκαμε και τά άποτελέσματα είναι γνωστά. Ό ελληνικός στρατός όχι μόνον άντιστάθηκε έπιτυχώς στήν ίταλική είσβολή, αλλά έπέρασε και στήν άντεπίθεση καταλαμβάνοντας τήν Βόρειο Ήπειρο. Άκολούθησε όμως ή γερμανική επίθεση τής 6ης Απριλίου τού 1941, πού όδήγησε στήν πτώση τών Αθηνών, τήν 27η τού μηνός, και στήν ολοκλήρωση τής καταλήψεως τής Ελλάδος από τά στρατεύματα τού Άξονος τήν 1η Ίουνίου. Οί συνέπειες, ύλικές και ήθικές, τού πολέμου και τής τετραετούς σέ όρισμένες περιοχές γερμανο-ιταλο-βουλγαρικῆς Κατοχῆς είναι άκόμη αισθητές έβδομήντα χρόνια άργότερα: θάνατος ή έξαθλίωση έκατοντάδων χιλιάδων κατοίκων από στρατιωτικές έπιχειρήσεις, κακουχίες και όμαδικές εκτελέσεις (περί τούς 335.000 νεκροί ή τó 4,5% τού πληθυσμού)· άρπαγές και δηώσεις περιουσιών, ολοκληρωτική σχεδόν καταστροφή ύποδομών στό ύλικό πεδίο (πού ύπολογίζεται σέ \$ 7.000.000.000 τού 1938, στα όποια θά πρέπει νά προστεθεῖ τó άναγκαστικό δάνειο ύψους \$ 3.500.000.000, πού με τούς τόκους συμποσοϋνται σήμερα σέ \$ 500.000.000.000)· αλλά και έτι βαρύτερες έπιπτώσεις στό ήθικό πεδίο, πού ύπονόμευσαν τόν όμαλό πολιτικό βίο έπί δεκαετίες. Κατά τήν ξένη Κατοχή έκολάφθηκε νέος Έθνικός Διχασμός πού όδήγησε σέ τρεις φάσεις Έμφυλίου Πολέμου, με συνέπεια τήν ολοκλήρωση τών ύλικών καταστροφών και άνω τών 150.000 έπί πλέον νεκρούς και έκατοντάδες χιλιάδες εκτοπισμένους έντός και εκτός τού έθνικού έδάφους. Η άστυφιλία και τó μεταναστευτικό ρεύμα πού προκλήθηκαν από τήν άνασφάλεια και τις ύλικές καταστροφές έβλαψαν άνεπανόρθωτα τήν ελληνική δημογραφία με δραματικές έπιπτώσεις μεταξύ άλλων και στήν ελληνική οίκονομία.

Οί άρνητικές συνέπειες τού ελληνικού ΟΧΙ φαίνονται συντριπτικές. Όποιαδήποτε όμως κρίση έπί τού θέματος δέν θά μπορούσε νά είναι όρι-

στική χωρίς να έχουν εξετασθεῖ οἱ πιθανές συνέπειες τῆς ἀποδοχῆς τοῦ ἰταλικοῦ τελεσιγράφου ἢ μιᾶς σύντομης προσχηματικῆς ἀντιστάσεως. Τὸ καλλίτερο συγκριτικὸ παράδειγμα θὰ προσέφερε ἡ περίπτωση τῆς Γαλλίας, τὸ ὁποῖο φυσικὰ δὲν μπορούσε νὰ προβλέψει σὲ ὅλην του τὴν ἔκταση ὁ Μεταξᾶς, ἀλλὰ τοῦ ὁποίου τὰ πρῶτα δείγματα ἦσαν ἤδη ὁρατά. Πράγματι ἤδη στὶς 3 Ἰουλίου τοῦ 1940, ἐλάχιστες ἡμέρες δηλαδὴ μετὰ τὴν γαλλικὴ συνθηκολόγηση, οἱ Βρεττανοί, χωρίς κήρυξη πολέμου, κατέλαβαν ἐξ ἐφόδου τὰ γαλλικὰ πολεμικὰ πλοῖα ποὺ ἦσαν ἐλλιμενισμένα στὸ Ἡνωμένο Βασίλειο, ἀκολούθησε δὲ ἡ ἀπρόκλητη μαζικὴ ἐπίθεση τῶν Βρεττανῶν κατὰ τοῦ γαλλικοῦ στόλου ποὺ ἦταν ἀγκυροβολημένος στὸ Mers-el-Kebir τῆς Ἀλγερίας, μὲ ἀποτέλεσμα τὴν μερικὴ καταστροφή του καὶ τὴν ἀπώλεια 1.300 Γάλλων ναυτικῶν. Στὶς 22-23 Σεπτεμβρίου δυνάμεις τῶν Ἐλευθέρων Γάλλων καὶ Βρεττανῶν ἐπεχείρησαν χωρὶς ἀποτέλεσμα νὰ καταλάβουν τὸ Dakar στὴν Γαλλικὴ Δυτικὴ Ἀφρική, ἀνοίγοντας ἔτσι τὴν αὐλαία ἐνὸς γαλλικοῦ ἐμφυλίου πολέμου. Τέλος, στὶς 27 Ὀκτωβρίου τοῦ 1940, τὴν παραμονὴ τῆς ἐπιδόσεως τοῦ ἰταλικοῦ τελεσιγράφου, δυνάμεις Ἐλευθέρων Γάλλων μὲ βρετανικὴ ὑποστήριξη ἐπετέθησαν κατὰ τῶν γαλλικῶν ἀποικιακῶν ἀρχῶν στὸ Gabon, προσθέτοντας νέο κεφάλαιο στὸν γαλλικὸ ἐμφύλιο πόλεμο. Ὁ ἀπόηχος τῶν γεγονότων αὐτῶν ἀνιχνεύεται, ὅπως θὰ ἰδοῦμε ἐν συνεχείᾳ, στὴν ἐπιχειρηματολογία ποὺ θὰ ἀναπτύξει ὁ Μεταξᾶς ὑπὲρ τῆς ἀντιστάσεως. Ἀλλὰ καὶ χωρὶς τὸ πρόσφατο προηγούμενο τῆς Γαλλίας, ἡ ἑλληνικὴ ἱστορία θὰ τὸν εἶχε διδάξει ὅτι ἡ συνθηκολόγηση δὲν ἀποτελεῖ ἐγγύηση ἀποφυγῆς πολέμων, ἰδίως ἐμφυλίων. Θὰ περιορισθῶ σὲ ἓνα παράδειγμα.

Τὸ 133 π.Χ. ὁ Περγαμηνὸς βασιλεὺς Ἄτταλος Γ', ὄντας ἄτεκνος ὁ ἴδιος καὶ πιεζόμενος ἀπὸ τοὺς Ρωμαίους, πιθανῶς δὲ καὶ ἀπὸ ἀντιπάθεια πρὸς τὸν ἑτεροθαλῆ νόθο ἀδελφὸ του Ἀριστόνικο, κληροδότησε διὰ διαθήκης τὸ βασίλειό του στὸν δῆμο τῶν Ρωμαίων, κρίνοντας ὅτι αὐτοὶ θὰ ἐγγυῶνταν τὴν ἡρεμία καὶ τὴν μακροήμερευση τοῦ κοινωνικοῦ καθεστῶτος. Ὁ Ἀριστόνικος ὅμως μὲ τὴν ὑποστήριξη μεγάλου μέρους τοῦ πληθυσμοῦ, τῶν ὑποδεέστερων κυρίως –ἀλλὰ ὄχι ἀποκλειστικὰ– κοινωνικῶν στρωμάτων, ἐπανεστάτησε βυθίζοντας τὸ βασίλειο σὲ καταστρεπτικὸ ἐμφύλιο καὶ συνάμα ἐξωτερικὸ πόλεμο, ποὺ διήρκεσε τέσσερα ἔτη καὶ συνεχίσθηκε καὶ μετὰ τὴν παράδοση στοὺς Ρωμαίους τοῦ διεκδικητοῦ τοῦ θρόνου καὶ τὴν μετατροπὴ τοῦ μεγαλύτερου μέρους τοῦ βασιλείου σὲ ρωμαϊκὴ ἐπαρχία.

Τὴν σύγκριση μὲ τὴν τύχη τῆς Γαλλίας μετὰ τὴν συνθηκολόγηση, ποὺ δὲν ἦταν εἰς θέσιν νὰ παρακολουθήσει μέχρι τέλους ὁ Μεταξᾶς τὸ 1940-

1941, μπορούμε να κάμουμε εμείς σήμερα. Ἡ ὑποταγή τῆς Γαλλίας στοὺς Γερμανοὺς καὶ τοὺς Ἰταλοὺς, ἐνῶ διέθετε ἀκόμη ἀκέραιες τὶς δυνάμεις τῆς ἀποικιακῆς τῆς αὐτοκρατορίας, τὸ πολεμικὸ ναυτικὸ τῆς, τὸν χρυσὸ τῆς στὸ Dakar, τὴν συμμαχία τῆς Μεγάλης Βρετανίας καὶ τὴν ἀνεξάντλητη ὑποστήριξη τῆς ἀμερικανικῆς βιομηχανίας, δὲν ἔγινε δεκτὴ ἀπὸ πολλοὺς Γάλλους. Ὁ στρατηγὸς De Gaulle ἀπὸ τὸ Λονδῖνο ἀνέλαβε τὴν πρωτοβουλία νὰ συνεχίσει τὸν πόλεμο μὲ ὅσους ἦσαν πρόθυμοι νὰ τὸν ἀκολουθήσουν. Τὰ ἀποτελέσματα τῆς διασπάσεως τοῦ ἔθνους ἦσαν τραγικά: φονικὲς ἐπιθέσεις τῶν Βρεττανῶν καὶ τῶν Ἐλευθέρων Γάλλων κατὰ τοῦ γαλλικοῦ στόλου καὶ τῶν γαλλικῶν δυνάμεων στὶς ἀποικίες ποὺ παρέμεναν πιστὲς στὴν κυβέρνηση τοῦ Φιλίππου Rétaïn, ὅπως ἤδη ἀναφέρθηκε, ἐμφύλιος πόλεμος στὴν Γαλλία μεταξὺ δυνάμεων αὐτῆς τῆς κυβερνήσεως (ἀστυνομία, χωροφυλακὴ καὶ ἀργότερα πολιτοφυλακὴ [Milice]) καὶ ἀνταρτῶν πιστῶν στὴν ἐξόριστη κυβέρνηση ποὺ σχημάτισε ὁ στρατηγὸς De Gaulle στὸ Λονδῖνο (Armée Secrète) ἢ στὸ κομμουνιστικὸ κόμμα (Francs Tireurs et Partisans), συμμαχικοὶ βομβαρδισμοὶ γαλλικῶν πόλεων μὲ δεκάδες χιλιάδες θύματα μεταξὺ τῶν ἀμάχων, μαζικὲς συλλήψεις καὶ ἀποστολὴ ἀντιστασιακῶν καὶ μειονοτικῶν (Ἑβραίων, Ἀθιγγάνων) σὲ στρατόπεδα συγκεντρώσεως –ἢ μᾶλλον θανάτου– καὶ ἐν τέλει, μὲ τὴν ἀπελευθέρωση, κῦμα φονικῶν ἀντεκδικήσεων καὶ κίνδυνος ἀνοικτοῦ ἐμφυλίου πολέμου μεταξὺ κομμουνιστῶν ἀνταρτῶν καὶ δυνάμεων πιστῶν στὴν ἐξόριστη κυβέρνηση, τὸν ὁποῖον ἀπέτρεψε ἡ μαζικὴ παρουσία συμμαχικῶν στρατευμάτων στὸ ἔδαφος τῆς Γαλλίας. Σὲ 150.000 περίπου στρατιωτικοὺς καὶ 400.000 ἀμάχους νεκροὺς ὑπολογίζονται τὰ θύματα τῶν Γάλλων μετὰ καὶ παρὰ τὴν συνθηκολόγηση. Ὡστόσο θὰ μπορούσε κανεὶς νὰ ἀντιεπιχειρηματολογήσει ὅτι τὸ σύνολο τῶν γαλλικῶν ἀπωλειῶν, μαχίμων καὶ ἀμάχων, καθ' ὅλην τὴν διάρκεια τοῦ πολέμου 1939-1945 δὲν ὑπερβαίνει τὸ 1,35% τοῦ πληθυσμοῦ, ἐνῶ ἐκεῖνο τῆς Ἑλλάδος ἔφθασε 4,5% γιὰ τὴν περίοδο 1940-1944 καὶ τὸ τεράστιο ποσοστὸ τοῦ 6,3%, ἂν συνυπολογισθεῖ καὶ ὁ Ἐμφύλιος Πόλεμος. Εἶναι ἐνδιαφέρον νὰ συγκριθοῦν οἱ ἀριθμοὶ αὐτοὶ μὲ τὶς τρομακτικὲς ἀπώλειες τῆς Γαλλίας κατὰ τὸν Πρῶτο Παγκόσμιο Πόλεμο, ποὺ διεξήχθη κυρίως στὸ ἔδαφος τῆς: 1.357.000 στρατιῶτες καὶ οἱ 300.000 ἄμαχοι νεκροί, ἀπώλειες ποὺ ὡστόσο δὲν ὑπερέβαιναν ὅμως τὸ 4,3% τοῦ πληθυσμοῦ τῆς.

Ποῦ μᾶς ὀδηγοῦν οἱ ἀριθμοὶ αὐτοί; Σημαίνουν ἄραγε ὅτι δίκαιο ἔχουν οἱ Ἄτταλοι καὶ οἱ Rétaïn τῆς ἱστορίας καὶ ἄδικο ὁ Περσεύς, ὁ Κωνσταντῖνος Παλαιολόγος καὶ ὁ Μεταξᾶς; Θὰ ἦσαν ἀσφαλῶς ἔτσι τὰ πράγματα, ἂν ἡ

Ιστορία περιοριζόταν στην λογιστική, που γνωρίζει μόνον να μετρά και να κοστολογεί. Ἄλλὰ δὲν εἶναι. Διαφορετικὰ πῶς θὰ ἐξηγεῖτο ὅτι, παρὰ τὴν ἤττα καὶ τὴν ταπεινώση τοῦ Περσέως, ἡ ἀπόφασή του νὰ πολεμήσει ἐνέπνευσε σειρὰ μιμητῶν του; Μόλις πέντε χρόνια μετὰ τὴν μάχη τῆς Πύδνας, τὸ 163-162 π.Χ., οἱ συνεργαζόμενοι μὲ τοὺς Ρωμαίους ἐκπρόσωποι τοῦ νέου ἀβασίλευτου καθεστῶτος κατεσφάγησαν ἀπὸ πιστοὺς στὴν μακεδονικὴ βασιλεία ὑπὸ κάποιον Θέρσιππο, ἐνῶ συνεδρίαζαν στὴν Πέλλα. Τὸ 149 π.Χ. ὁ Ἀνδρίσκος, ἴσως νόθος γιὸς τοῦ Περσέως ἀπὸ τὴν Βεροιαία ἀριστοκρατίσση Καλλίππα, συνέτριψε τὶς πιστὲς στὴν Ρώμη δυνάμεις, ἔγινε κύριος τῆς Μακεδονίας μὲ τὴν ἐνθουσιώδη ὑποστήριξη τῶν κατοίκων ποὺ ἔσπευσαν νὰ συστρατευθοῦν μαζί του καὶ ἀνακηρύχθηκε βασιλεὺς στὴν Πέλλα μὲ τὸ δυναστικὸ ὄνομα Φίλιππος. Παρὰ δύο ἄλλεπάλληλες νῆκες, ὁ ἀποκαλούμενος ἀπὸ τοὺς ἐχθροὺς τοῦ Ψευδο-Φίλιππος τελικὰ ἠττήθηκε ἀπὸ τὶς ὑπέρτερες ρωμαϊκὲς δυνάμεις καὶ ὁ ἴδιος ἐκτελέσθηκε. Ἐξεργράγη ὅμως σχεδὸν ἀμέσως δεύτερη ἐξέγερση ὑπὸ νέο ἀνταπαιτητῆ, ποὺ διειστένετο ὅτι ἦταν ὁ γιὸς τοῦ Περσέως Ἀλέξανδρος, ποὺ σημείωσε καὶ αὐτὴ ἀρχικὰ ἐπιτυχίαις. Τὸ 143 π.Χ. ἀκολούθησαν τρίτη καὶ τέταρτη ἐξέγερση ὑπὸ κάποιον ποὺ ἐμφανίσθηκε ὡς Περσεύς, ὁμώνυμος γιὸς τοῦ ἠττημένου τῆς Πύδνας, καὶ ὑπὸ κάποιον δεύτερο Φίλιππο. Ἐξεγέρσεις δυναστικῆς, ἐθνικῆς, ἀλλὰ καὶ κοινωνικῆς ἐμπνεύσεως ἐναντίον τῶν Ρωμαίων καὶ τῶν συνεργατῶν τους συνεχίσθηκαν καὶ κατὰ τὸν πρῶτον αἰῶνα π.Χ. Περὶ τὸ 90 π.Χ., ἴσως στὸ πλαίσιο τῶν ἐλπίδων ποὺ εἶχε ἐκθρῦψει ὁ Μιθριδάτης γιὰ ἀπαλλαγὴ τῶν Ἑλλήνων ἀπὸ τὴν πολιτικὴ καὶ οἰκονομικὴ καταπίεση τῶν Ρωμαίων καὶ τῶν συνεργατῶν τους, κάποιος Εὐηφένης Ἐξηκέστου, γόνος ἀριστοκρατικῆς οἰκογένειας τῆς Ἀνατολικῆς Μακεδονίας:

«περιθέμενος διάδημα καὶ βασιλέα Μακεδόνων ἑαυτὸν ἀναδείξας παρεκάλει τοὺς πολλοὺς ἀφίστασθαι Ῥωμαίων καὶ τὴν προγεγενημένην Μακεδόσιν πάτριον βασιλείαν ἀνακτᾶσθαι».

Διόδωρος, *Βιβλιοθήκη* 37.5α

Τέτοιου εἴδους ἐξεγέρσεις καὶ ταραχὲς φαίνεται ὅτι συνεχίσθηκαν μέχρι τὰ τελευταῖα χρόνια τῆς ρωμαϊκῆς λεγομένης «Δημοκρατίας», ὅπως μαρτυρεῖ ἓνας θρίαμβος Ρωμαίου διοικητοῦ («ἐπὶ τῆς Μακεδονίας») τὸ 39 π.Χ., ἴσως καὶ μία ἀποσπασματικὴ ἐπιγραφή ἀπὸ τὴν Γαλάτιστα τῆς Χαλκιδικῆς.

Ὅλες οἱ ἀπόπειρες αὐτὲς ἐκ πρώτης ὄψεως ἀπέβησαν μάταιες, ἀφοῦ οἱ Μακεδόνες δὲν μπόρεσαν νὰ ἀποτινάξουν τὸν ξένο ζυγὸ καὶ ἡ Μακεδονία

παρέμεινε ρωμαϊκή ἐπαρχία. Ἡ θυσία ὅμως τῶν φαλαγγιτῶν τῆς Πύδνας καὶ οἱ ἀλλεπάλληλες ἐξεγέρσεις διατήρησαν ζωντανή τὴν προσήλωση στὸ ἔνδοξο παρελθόν, τὸ δυναστικὸ καὶ («ἐθνικὸ») φρόνημα. Οἱ Μακεδόνες μέσα στὴν πολυεθνικὴ ἐπαρχία Μακεδονίας διατήρησαν ιδιαίτερη ὀργάνωση, τὸ Κοινὸν Μακεδόνων, διάδοχη μορφή τῆς ὁμοσπονδιακῆς ὀργανώσεως τῆς βασιλικῆς περιόδου. Οἱ κοινοὶ ἄνθρωποι, παρ' ὅτι ἀπὸ τὸ 212-213 μ.Χ. Ρωμαῖοι πολῖτες, προσδιορίζονταν μέχρι καὶ τὸν τέταρτο αἰῶνα μ.Χ. ὡς Μακεδόνες ἢ ὡς «γένει μακεδονικοὶ» καὶ ἔδιναν στὰ παιδιὰ τους ὀνόματα τῶν ἐνδόξων βασιλέων τους. Ἡ πίστη στὴν δυναστεία προσλαμβάνει χαρακτηριστὰ λατρείας σὲ εὐρύτατα λαϊκὰ στρώματα, ὅπως μαρτυρεῖ καὶ μία ταπεινὴ ἀνάγλυφη στήλη-τάμα ἀπὸ τὴν περιοχὴ τῆς Φλώρινας ποὺ παριστάνει τὸν Ἀλέξανδρο μαζί μὲ τὸν πατέρα του, τὴν μητέρα του καὶ τὴν ἀδελφή του ἐπάνω ἀπὸ τὴν ἐπιγραφή «Αὐρήλιος Ἰουλιανὸς τὸν υἱὸν Λυσίμαχον ἀνέθηκεν εἰς θεὸν Ἀλέξανδρον» ἢ ἕνα χάραγμα διαβάτη στὸν τοῖχο συλημένου («μακεδονικοῦ») τάφου τῆς Πέλλας «Ἀλαξάνδρω ἦροϊ ἀγαθῷ καὶ Ἡρακ[λεῖ]». Αὐτὸ ἦταν τὸ πρόσφορο ἔδαφος ποὺ δέχθηκε τίς διάφορες ἐκδοχὲς τοῦ Μυθιστορήματος ἢ Φυλλάδας τοῦ Μεγάλου Ἀλεξάνδρου, οἱ ὁποῖες διασώθηκαν στὴν λαϊκὴ μνήμη ὡς θρύλοι, ὅπως ἐκεῖνος τοῦ Μεγαλέξανδρου καὶ τῆς Ποργόνας· ἐπάνω δὲ στοὺς θρύλους αὐτοὺς βασίσθηκε ἡ ἀναζωογόνηση τοῦ ἐθνικοῦ φρονήματος τῶν κατοίκων τῆς Μακεδονίας ἀπὸ ἐμπνευσμένους ἀγωνιστές, ὅπως ὁ Ἴων Δραγούμης καὶ ὁ Ἀθανάσιος Σουλιώτης-Νικολαΐδης, ποὺ τοὺς διέδωσαν ἐκδίδοντάς τους στὴν ἐλληνικὴ, ἀλλὰ καὶ στὴν σλαβομακεδονικὴ.

Ἀνάλογη ἦταν ἡ σημασία τῆς ἀποφάσεως τοῦ Κωνσταντίνου ΙΑ' νὰ μὴν παραδώσει τὴν Πόλη, ἀλλὰ νὰ ἀγωνισθεῖ μέχρι ἐσχάτων. Ὁ ἥρωικός του θάνατος δὲν ἐξέθρεψε κατὰ τὸν ἴδιο τρόπο τὸν θρύλο τοῦ Μαρμαρωμένου Βασιλιᾶ καὶ τὴν πεποίθηση ὅτι «πάλι μὲ χρόνια καὶ καιροὺς πάλι δικὰ μας θᾶναι»; Χάρις σὲ αὐτὴν τὴν πεποίθηση ἀπετόλμησαν οἱ Ρωμαῖοι τίς τριάντα καὶ πλέον μεγαλύτερες ἢ μικρότερες ἐξεγέρσεις ἀπὸ τὸ 1453 ἕως τὸ 1821.

Ἐὰν ἐξετάσουμε τοὺς συλλογισμοὺς βάσει τῶν ὁποίων οἱ ἐκάστοτε ἡγέτες κατέληξαν στὴν ἀπόφαση νὰ ἀρνηθοῦν τὴν ὑποταγὴ στὸν ξένο κατακτητὴ, διαπιστώνομε ὅτι δὲν ἐπρόκειτο γιὰ ἀπλὴ ἀντίδραση τοῦ θυμικοῦ ἢ γιὰ κάποια νοσηρὴ ἐπιθυμία μαρτυρίου γιὰ τοὺς ἴδιους ἢ τὸν λαὸ τους, ἀλλὰ γιὰ ἀποφάσεις εἰλημμένες ἐπὶ ὀρθολογικῆς βάσεως.

Τὰ ἐπιχειρήματα ποὺ ἔπεισαν τὸν Περσέα νὰ μὴ συνθηκολογήσει ἦσαν ὅτι: 1) οἱ Ρωμαῖοι δὲν θὰ ἱκανοποιοῦντο ἀπὸ παραχωρήσεις, ἀλλὰ θὰ ἐπιζη-

τουσαν τὴν πλήρη κατάληψη καὶ καταστροφή τοῦ βασιλείου, 2) ἡ ἦττα δὲν ἦταν βέβαιη, ἐνῶ ἐνδεχόμενη νίκη θὰ ἀπήλλασσε τὴν οἰκουμένη ἀπὸ τὴν ρωμαϊκὴ τυραννικὴ ἐξουσία, 3) ἡ ἀξιοπρέπεια, ἡ τιμὴ ἐνὸς βασιλείως ἦταν ἀσυμβίβαστη μὲ ἀμαχητὶ παράδοση στὸν ἐχθρό.

Ἀνάλογα –τουλάχιστον μὲ τὰ κριτήρια τῆς ἐποχῆς– καὶ ὅπωςδήποτε ἔμφρονα εἶναι κατὰ τὸν Φραντςζῆ τὰ ἐπιχειρήματα τὰ ὁποῖα στρατολογεῖ ὁ Κωνσταντῖνος γιὰ νὰ πείσει τοὺς συμπολεμιστὲς του νὰ ἀντισταθοῦν μέχρι θανάτου, παρ' ὅλον ὅτι δὲν μπορούσαν νὰ ἐλπίζουν σὲ μέλλουσα ἀνατροπὴ τῆς προδιαγεγραμμένης ἦττας: 1) ὁ θάνατος ὑπὲρ πίστεως εἶναι προτιμότερος ἀπὸ τὴν ζημίαν τῆς ψυχῆς ποὺ θὰ ἐπιφέρει ἡ συνθηκολόγηση μὲ τὸν ἄπιστο ἐχθρό, 2) ὁ θάνατος ὑπὲρ πατρίδος εἶναι προτιμότερος ἀπὸ τὴν ἀπώλεια τῆς πατρίδος καὶ τῆς ἐλευθερίας ποὺ θὰ εἶχε ὡς ἀποτέλεσμα ἡ συνθηκολόγηση, 3) τὸ χρέος ἐναντι τῆς ἱστορίας ἀπαιτεῖ νὰ μὴν παραδώσομε τὴν ἄλλοτε περιφανῆ βασιλείαν, ὅσο καὶ ἂν εἶναι αὐτὴ τώρα ταπεινωμένη, 4) δὲν ἐπιτρέπεται νὰ ἐγκαταλείψομε ἀμαχητὶ τὰ παιδιὰ μας, τὶς γυναῖκες καὶ τοὺς συγγενεῖς μας στὴν διάκριση τοῦ ἐχθροῦ.

Δὲν εἶναι διαφορετικὰ τὰ ἐπιχειρήματα ποὺ ἀνέπτυξε ὁ Κάρολος De Gaulle στὸ διάγγελμα του τῆς 22ας Ἰουνίου τοῦ 1940, ἀπαντώντας στὴν ἐκκλήση τοῦ Φιλίππου Rétain πρὸς τοὺς Γάλλους γιὰ ἀνακωχὴ. Ἡ ἀνακωχὴ σημαίνει παράδοση ἄνευ ὄρων καὶ ὑποδούλωση, ἐνῶ ἡ συνέχιση τοῦ ἀγῶνος: 1) εἶναι χρέος τιμῆς, διότι ἡ Γαλλία δὲν ἔχει τὸ δικαίωμα νὰ καταθέσει τὰ ὅπλα, ἐνῶ οἱ σύμμαχοί της ἐξακολουθοῦν νὰ πολεμοῦν, 2) ὑπαγορεύεται ἀπὸ τὴν κοινὴ λογικὴ, διότι ὁ πόλεμος δὲν ἔχει κριθεῖ, ἀφοῦ παραμένει ἄθικτη ἡ γαλλικὴ ἀποικιακὴ αὐτοκρατορία, ὁ στόλος καὶ ὁ χρυσὸς τῆς Τράπεζας τῆς Γαλλίας, ἀφοῦ ἡ Γαλλία διατηρεῖ ἰσχυροὺς συμμάχους καὶ πρῶτιστα τὴν Βρετανικὴ Αὐτοκρατορία καὶ μπορεῖ νὰ βασίζεται στὴν ἀρωγὴ τῆς πανίσχυρης ἀμερικανικῆς βιομηχανίας, 3) ἐπιβάλλεται ἀπὸ τὸ ἐθνικὸ συμφέρον, ἀφοῦ ὁ πόλεμος δὲν εἶναι γαλλογερμανικὸς ἀλλὰ παγκόσμιος: θέτει δὲ τὸ ἐρώτημα ποιά θὰ εἶναι ἡ μοῖρα τῆς Γαλλίας στὴν πιθανὴ περίπτωσι ὅπου οἱ σύμμαχοί της νικήσουν, ἐνῶ ἐκείνη θὰ ἔχει ἐπιλέξει νὰ ὑποταγεῖ στὴν Γερμανία.

Θὰ ἦταν ἐνδιαφέρον νὰ γνωρίζαμε ἂν ὁ Ἰωάννης Μεταξᾶς, ποὺ ἀσφαλῶς παρακολούθησε τὴν ἐξέλιξη τοῦ πολέμου στὴν δυτικὴ Εὐρώπη, εἶχε προσέξει τὸ διάγγελμα τοῦ στρατηγοῦ De Gaulle ἢ ἂν σὲ κάποια «ἐκλεκτικὴ συγγένεια» ὀφείλονται μερικὲς ὁμοιότητες μεταξὺ τῆς ἐπιχειρηματολογίας τοῦ Ἑλληνοῦ καὶ τοῦ Γάλλου στρατηγοῦ. Τὸ βέβαιον εἶναι ὅτι ὁ Κάρολος De Gaulle παρακολούθησε μὲ ἐνδιαφέρον καὶ συμπάθεια τὴν ἑλληνικὴ ἀντί-

σταση στην Ιταλική επίθεση. Στις 2 Νοεμβρίου τοῦ 1940 ἔστειλε ἀπὸ τὴν Brazzaville τοῦ Γαλλικοῦ Κογκὸ τὸ ἐξῆς τηλεγράφημα στὸν Ἰωάννη Μεταξᾶ:

«Ἐν ὀνόματι ὅλων τῶν Γάλλων, ἐκείνων ποὺ συνεχίζουν τὸν πόλεμο, ὅπως καὶ ἐκείνων ποὺ ὁ ἐχθρὸς κρατεῖ προσωρινὰ ὑπὸ καθεστῶς δουλείας, ἀπευθύνω στὴν Ἐξοχότητά Σας, καθὼς καὶ στὴν κυβέρνηση καὶ τὸν ἑλληνικὸ λαό, ὡς φόρο τιμῆς τὸν θαυμασμὸ καὶ τὴν ἐμπιστοσύνη μας. Ὑψώνοντας ἀκόμη μία φορὰ τὸ ἀνάστημά τους οἱ Ἕλληνες γιὰ νὰ διαφυλάξουν τὴν ἀνεξαρτησία τους δίνουν στὴν οἰκουμένη ἕνα παράδειγμα ἄξιο τῶν ἀρχαίων τους παραδόσεων. Μαζὶ μὲ τοὺς συμμάχους μας θὰ νικήσουμε τοὺς κοινοὺς ἐχθρούς μας»¹.

Γιὰ νὰ κατανοήσουμε τὴν συλλογιστικὴ τοῦ Ἑλλήνος πρωθυπουργοῦ ἀξίζει νὰ παραθέσουμε μερικὰ ἀποσπάσματα ἀπὸ τὶς σημειώσεις ποὺ ἐκράτησε ὁ Ἀμβρόσιος Τζίφος κατὰ τὰ ὑπουργικὰ συμβούλια τῆς 16ης Αὐγούστου καὶ τῆς 28ης Ὀκτωβρίου καὶ ἀπὸ τὶς ἀνακοινώσεις ποὺ ἔκαμε ὁ ἴδιος ὁ Μεταξᾶς στὶς 30 Ὀκτωβρίου στοὺς ἐκπροσώπους τοῦ Ἀθηναϊκοῦ Τύπου.

Ἀμέσως μετὰ τὸν τορπιλισμὸ τῆς («Ἑλλης») ὁ πρωθυπουργὸς ἐνημερώνει τὸ ὑπουργικὸ συμβούλιο:

«Ἡ πολιτικὴ τῶν ὑποχωρήσεων δὲν φέρει πουθενά. Ἔχουμε τὸ παράδειγμα τῆς Ρουμανίας καὶ τοῦ Πεταίν. Ἐστὼ καὶ ἀν νικήσῃ ὁ Ἄξων, ποὺ τὸ θεωρῶ γιὰ πολλοὺς λόγους ἀδύνατον, οἱ Γερμανοὶ θὰ μᾶς σεβασθοῦν πολὺ περισσότερο καὶ ὡς τιμίους ἐχθρούς καὶ ὡς ἔθνος ποὺ ἀπέδειξε πὼς ἔχει δικαίωμα νὰ ζήσῃ ἐλεύθερον, παρὰ ὡς συμμάχους τῆς τελευταίας στιγμῆς μὲ προβαδίζοντας τοὺς Ἰταλοὺς καὶ Βουλγάρους μὲ γνωστὲς ἐδαφικὲς ἀξιώσεις ἐναντίον μας. Ἐὰν νικήσῃ ἡ Μ. Βρετανία, ὅπως πιστεύω, τὸ μέλλον μας στὴν Ἀνατολικὴν Μεσόγειον εἶναι βεβαίως περίλαμπρον [...]. Εἶναι μία καμπὴ στὴν ἱστορία μας ποὺ παρουσιάζεται ἴσως κάθε πεντακόσια χρόνια. Δὲν μοῦ ἐπιτρέπεται νὰ μαυρίσω, νὰ κηλιδώσω μία ἱστορία θαυμασία, δυόμιση χιλιάδων ἐτῶν. Ὅσο ἄνισα καὶ νὰ εἶναι τὰ μέσα, ὅσες θυσίες καὶ νὰ ὑποστοῦμε, θὰ ἀγωνισθοῦμε γιὰ τὴν τιμὴν μας. Θὰ θέσουμε τὴν δόξα πρῶτα καὶ ὕστερα τὴν νίκη [...]]².

1. CH. DE GAULLE, *Mémoires. L'appel*, Παρίσι 1954, σ. 351.

2. Ι. ΜΕΤΑΞΑΣ, *Τὸ προσωπικὸ τοῦ ἡμερολόγιου*, Δ', Ἀθήνα 1960, σ. 742-743.

Στὸ ὑπουργικὸ συμβούλιο τῆς 28ης Ὀκτωβρίου συμπληρώνει τὸν συλλογισμό του καὶ ἐκθέτει τὶς ἀπώτατες συνέπειες τῆς ἀποφάσεώς του νὰ ἀπορρίψει τὸ ἰταλικὸ τελεσίγραφο:

«Σήμερα ἀναλαμβάνομεν σκληρότατον ἀγῶνα, μὲ μέσα τελείως ἄνισα, καὶ δὲν πρέπει νὰ αὐταπατώμεθα ὅτι θὰ πολεμήσωμεν μόνον τοὺς Ἴταλους. Τὰ συμφέροντα τοῦ Ἄξιονος εἶναι ἀναπόσπαστα καὶ ἀργὰ ἢ γρήγορα θὰ πολεμήσουμε καὶ τοὺς Γερμανούς. Τὸ πιθανώτερον λοιπὸν εἶναι νὰ χάσωμε προσωρινῶς τὴν Μακεδονίαν καὶ τὴν Ἡπειρον καὶ δὲν ἀποκλείεται καὶ αὐτὰς τὰς Ἀθήνας, καὶ ὅ,τι ἄλλο ἔχομε νὰ ἐγκαταλείψωμεν προσωρινῶς μεταβαίνοντες εἰς Πελοπόννησον ἢ εἰς Κρήτην. Ὁ πόλεμος λοιπὸν ποῦ σήμερα ἀναλαμβάνει τὸ Ἔθνος εἶναι μόνον καὶ μόνον πόλεμος τιμῆς καὶ ἐπειδὴ πιστεύω βαθύτατα ὅτι αἱ ἠθικαὶ ἀξίαι τελικῶς θὰ θριαμβεύσουν ἐπὶ τῶν ὑλικῶν, ἔχω ἀπόλυτον τὴν πεποίθησιν ὅτι ἡ νίκη θὰ εἶναι τελικῶς μὲ τὸ μέρος τῶν Συμμάχων»³.

Δύο ἡμέρες ἀργότερα, στὶς ἀνακοινώσεις του στοὺς ἐκπροσώπους τοῦ Τύπου, ὁ Μεταξᾶς ἀποκάλυψε τὴν ἀπάντησιν ποῦ ἔλαβε ἀπὸ τὴν Γερμανίαν, τὴν ὁποία δὲν εἶχε παραλείψει νὰ προσεγγίσει στὴν ἀγωνιώδη του προσπάθεια νὰ ἀποφύγει τὴν σύγκρουσιν: Γιὰ νὰ κρατήσῃ τὴν Ἑλλάδα ἔξω ἀπὸ τὸν πόλεμον θὰ ὀφείλε νὰ τὴν θέσῃ ὑπὸ τὴν σκέπη τῆς νέας τάξεως, ἀφοῦ βέβαια συναινοῦσε «εἰς μερικὰς ἱκανοποιήσεις πρὸς τὴν Ἰταλίαν δυτικῶς μέχρι Πρεβέζης, ἴσως καὶ πρὸς τὴν Βουλγαρίαν ἀνατολικῶς μέχρι Δεδεάγατς». Ὁ Μεταξᾶς συνέχισε μὲ τὰ ἐξῆς σχόλια:

«Δηλαδή θὰ ἔπρεπε διὰ νὰ ἀποφύγωμεν τὸν πόλεμον νὰ γίνωμεν ἐθελονταὶ δοῦλοι καὶ νὰ πληρώσωμεν αὐτὴν τὴν τιμὴν μὲ τὸ ἄπλωμα τοῦ δεξιοῦ χεριοῦ τῆς Ἑλλάδος πρὸς ἀκρωτηριασμὸν ἀπὸ τὴν Ἰταλίαν, καὶ τοῦ ἀριστεροῦ ἀπὸ τὴν Βουλγαρίαν;

Φυσικὰ δὲν ἦτο δύσκολον νὰ προβλέψῃ κανεὶς ὅτι εἰς μίαν τοιαύτην περίπτωσιν οἱ Ἄγγλοι θὰ ἔκοβαν καὶ αὐτοὶ τὰ πόδια τῆς Ἑλλάδος. Καὶ μὲ τὸ δίκαιόν των. Κυρίαρχοι πάντοτε τῆς θαλάσσης δὲν θὰ παρέλειπαν, ὑπερασπίζοντες πλέον τὸν ἑαυτὸν των, ἔπειτα ἀπὸ μίαν

3. ΜΕΤΑΞΑΣ, ἔ.ἀ., σ. 748.

τοιαύτην υποδούλωσιν τῆς Ἑλλάδος εἰς τοὺς ἐχθρούς των νὰ καταλάβουν τὴν Κρήτην καὶ τὰς ἄλλας νήσους μας τουλάχιστον [...].

Αὕτη ἡ δῆθεν προφύλαξις θὰ ἦτο διὰ τὴν τύχην τῆς εἰς τὸ μέλλον Ἑλληνικῆς φυλῆς πλέον ὀλεθρία καὶ ἀπὸ τὰς χειροτέρας ἔστω συνεπείας ὅποιοιδήποτε πολέμου [...].

Θὰ ἐδημιουργοῦντο ἔτσι ὄχι δύο, ὅπως τὸ 1916, ἀλλὰ τρεῖς αὐτὴν τὴν φορὰν Ἑλλάδες. Πρώτη θὰ ἦτο ἡ “ἐπίσημος τῶν Ἀθηνῶν”, ἡ ὁποία θὰ εἶχε φθάσει εἰς τὴν πόρωσιν καὶ τὸ κατάντημα, διὰ νὰ ἀποφύγῃ τὸν πόλεμον, νὰ δεχθῆ νὰ γίνῃ ἐθελοντῆς δοῦλος πληρώνουσα μάλιστα τὴν τιμὴν αὐτὴν καὶ μὲ τὴν συγκατάθεσίν της νὰ αὐτοακρωτηριασθῆ τραγικώτατα, παραδίδουσα εἰς τὴν δουλείαν πληθυσμοὺς ἀμιγῶς Ἑλληνικοὺς [...]. Δευτέρα θὰ ἦτο ἡ πραγματικὴ Ἑλλάς. Δηλαδή ἡ παμφηφία τῆς κοινῆς γνώμης τοῦ Ἔθνους, τὸ ὁποῖον ποτὲ δὲν θὰ ἀπεδέχετο τὴν ἐκουσίαν του ὑποδούλωσιν πληρωνομένην μάλιστα μὲ ἐθνικὸν ἀκρωτηριασμόν [...]. Τρίτη, τέλος, θὰ προέκυπτε μία ἀκόμη Ἑλλάς, ἡ Ἑλλάς τὴν ὁποίαν δὲν θὰ παρέλειπαν νὰ δημιουργήσουν, φυσικὰ μὲ τὴν ἐπίκλησιν τοῦ δημοκρατισμοῦ, οἱ δημοκρατικοὶ Ἕλληνες ὑπὸ τὴν κάλυψιν τοῦ βρετανικοῦ στόλου εἰς τὰς νήσους Κρήτην καὶ τὰς ἄλλας. Ἡ τρίτη Ἑλλάς, ἡ “δημοκρατικὴ”, θὰ εἶχε μὲ τὸ μέρος της ὄχι μόνον τὴν ὁμόθυμον ὑποστήριξιν τῆς Ἀγγλίας [...] ἀλλὰ θὰ εἶχε μὲ τὸ μέρος της καὶ τὸ Ἐθνικὸν δίκαιον. Ἡ ἠθικὴ της δύναμις λοιπὸν θὰ ἀπερρόφα μοιραίως τὴν ἐπίσημον Ἑλλάδα, διότι θὰ διέθετεν ἡ τρίτη αὐτὴ Ἑλλάς τὴν ἀνεπιφύλακτον ἔγκρισιν καὶ ἐνίσχυσιν τῆς ἀνεπισήμου, τῆς “Δευτέρας Ἑλλάδος”, τῆς Ἐθνικῆς δημοσίας γνώμης ἐν τῇ παμφηφίᾳ της [...] τὸν κίνδυνον αὐτὸν θεωρῶ, κύριοι, διὰ τὸ Ἔθνος καὶ διὰ τὸ μέλλον του ἀσυγκρίτως χειρότερον ἀπὸ τὸν πόλεμον, ἔστω καὶ αὐτὸν τὸν πόλεμον ἀπὸ τὸν ὁποῖον εἶναι δυνατὸν καὶ δουλωμένη προσωρινῶς νὰ βγῆ ἡ Ἑλλάς. Λέγω προσωρινῶς, διότι πιστεύω ἀκράδαντα, ὅτι ἡ νίκη τελικῶς θὰ εἶναι μὲ τὸ μέρος μας.

Γιατὶ οἱ Γερμανοὶ δὲν θὰ νικήσουν. Δὲν μποροῦν νὰ νικήσουν [...]. Ὁ καιρὸς [...] δὲν δουλεύει διὰ τὸν Ἄξονα. Δουλεύει γιὰ τοὺς ἀντιπάλους του [...].

Ἀλλὰ ἐπὶ πλέον καὶ ἡμεῖς οἱ Ἕλληνες πρέπει νὰ γνωρίζωμεν ὅτι δὲν πολεμοῦμεν μόνον διὰ τὴν νίκην, ἀλλὰ καὶ διὰ τὴν δόξαν [...]. Θέλω ἐπίσης νὰ σᾶς εἶπω κάτι. Ξέρω μὲ βεβαιότητα ὅτι ἀπὸ τὴν φοβερὰν αὐτὴν δοκιμασίαν ἡ Ἑλλάς θὰ ὑποφέρῃ. Ξέρω ὅμως ἐπίσης μὲ βεβαιό-

τητα ὅτι τελικῶς θὰ ἐξέλθῃ ὄχι μόνον ἔνδοξος ἀλλὰ καὶ μεγαλύτερη [...]»⁴.

Στις ἐνημερώσεις καὶ ἀνακοινώσεις τοῦ Μεταξᾶ παρατηροῦμε τὰ ἴδια τρία θέματα τοῦ διαγγέλματος τοῦ De Gaulle: 1) τὴν τιμὴ καὶ τὴν συναφῆ μὲ τὴν τιμὴ ἔννοια τῆς δόξας, γιὰ τὴν ὁποία θὰ πολεμήσουν οἱ Ἕλληνες, 2) τὸν κοινὸ νοῦ, δηλαδή τὴν ψυχραιμὴ ἐκτίμηση σχετικὰ μὲ τὴν ἔκβαση τοῦ πολέμου στὸν ὁποῖον, ἔστω καὶ ἂν χαθεῖ ἡ μάχη τῆς Ἑλλάδος, δὲν θὰ μπορέσει νὰ νικήσει ἡ Γερμανία καί, 3) τὸ ἔθνικὸ συμφέρον, τὸ ὁποῖο ὑπαγορεύει στὴν Ἑλλάδα νὰ μὴ συνταχθεῖ μὲ τὸν Ἄξονα, ποὺ διεκδικεῖ ἔθνικὰ της ἐδάφη, ἀλλὰ μὲ τὴν Ἀγγλία, ἀπὸ τὴν νίκη τῆς ὁποίας θὰ ἀποκομίσει ἐδαφικὰ ὀφέλη, συγκεκριμένα δὲ τὴν Δωδεκάνησο.

Τὸ σημεῖο ποὺ διαφοροποιεῖ τὴν συλλογιστικὴ τῶν δύο στρατηγῶν εἶναι ἐκεῖνο τοῦ κινδύνου τοῦ ἔθνικου διχασμοῦ. Ὁ Γάλλος στρατηγὸς ὡς ἀνυπότακτος ἔναντι τῶν τυπικὰ νόμιμων ἀρχῶν εἶχε ἀσφαλῶς πλήρη συνείδηση τοῦ ἔθνικου διχασμοῦ ποὺ προκαλοῦσε καὶ γιὰ λόγους εὐνόητους ἀπέφυγε νὰ τὸν ἀναφέρει. Πιθανῶς δὲν προέβλεψε τὸν κίνδυνο δεύτερου διχασμοῦ ποὺ παρ' ὀλίγον προέκυψε στὸ ἐσωτερικὸ τῶν ἀντιστασιακῶν δυνάμεων. Ὁ Μεταξᾶς, ποὺ ἔφερε τὸ τραῦμα τοῦ Ἐθνικοῦ Διχασμοῦ, γιὰ τὸν ὁποῖον εἶχε θεωρηθεῖ ὑπεύθυνος καὶ ὁ ἴδιος, ἀφιερώνει μεγάλο μέρος τῆς ἀνακοινώσεώς του τῆς 30ῆς Ὀκτωβρίου στὸν κίνδυνο ἐπαναλήψεώς του. Παρ' ὅλον ὅτι μὲ περισσὴ διαύγεια περιγράφει τοὺς κινδύνους ἀκρωτηριασμοῦ τῆς χώρας καὶ διασπάσεως τοῦ ἔθνους στὴν περίπτωσι συνθηκολογήσεως, ἀδυνατεῖ νὰ προβλέψει ὅτι ἡ ἀντίστασι στὸν Ἄξονα περιέκλειε καὶ αὐτὴ κινδύνους διχασμοῦ. Ἀναφέρεται ἐπανειλημμένως στὴν προοπτικὴ τῆς ἐμπλοκῆς τῆς Σοβιετικῆς Ἐνώσεως στὸν πόλεμο ἐναντίον τῆς Γερμανίας, ἀλλὰ δὲν ὑποπτεύεται τὴν συνεπιὰ αὐτῆς μαζικὴ εἴσοδο τῶν κομμουνιστῶν στὴν ἀντίστασι. Ἰσως ὁ Μεταξᾶς ὑπέθετε ὅτι ὁ πόλεμος θὰ διεξήγετο κυρίως ἀπὸ τὴν νόμιμη ἐν ἐξορίᾳ κυβέρνησι, ὅπως γινόταν τότε ἀπὸ τὶς κυβερνήσεις τῆς Πολωνίας, τῆς Ὀλλανδίας, τοῦ Βελγίου, τῆς Νορβηγίας καὶ τοῦ Λουξεμβούργου, ποὺ εἶχαν καταφύγει στὸ Λονδίνο. Δὲν ἦταν ὅμως ἀναπόφευκτο ὅτι οἱ κατακτητὲς θὰ εὔρισκαν καὶ στὴν Ἑλλάδα, ὅπως καὶ στὶς ἄλλες ὑπὸ κατοχὴν χῶρες (Νορβηγία, Δανία, Βέλγιο κ.λπ.) πρόσωπα

4. ΜΕΤΑΞΑΣ, ἔ.ἀ., σ. 522-526.

πού για ποικίλους λόγους θά δέχονταν νά συνεργασθοῦν μαζί τους «για νά ἀπαλύνουν τήν δυστυχία» τῶν συμπατριωτῶν τους, ὅπως εἶπε ὁ Pétain; Μᾶλλον, ἀλλά αὐτοί θά ἀντιπροσώπευαν μία ἐλάχιστη μειονότητα ἀπέναντι στοῦ σύσσωμο ἔθνος. Πράγματι δέ τὰ Τάγματα Εὐζώνων (Τάγματα Ἀσφαλείας) δημιουργήθηκαν μόλις τόν Ἰούνιο τοῦ 1943, ἐν πολλοῖς ὡς ἀπάντηση στήν δράση τοῦ ΕΛΑΣ ὄχι μόνον κατὰ τῶν Γερμανῶν ἀλλά καί κατὰ ποικίλων μὴ κομμουνιστικῶν ἀντιστασιακῶν δυνάμεων, στοῦ πλαίσιο τοῦ πρώτου γύρου τοῦ Ἐμφυλίου Πολέμου.

Παρ' ὅλα ταῦτα, τὰ γεγονότα δικαίωσαν τὸν Μεταξᾶ. Ἡ σύμπραξη καί ὑποταγή στὸν Ἄξονα, στήν καλλίτερη τῶν περιπτώσεων, δηλαδή νίκης τῶν Γερμανῶν καί τῶν συμμάχων τους, θά ἄφηνε τήν Ἑλλάδα ὄχι μόνον ὑπόδουλη, ἀλλά καί ἀκρωτηριασμένη καί ἀτιμασμένη ἀπὸ τήν ἐγκατάλειψη τῶν Ἑλλήνων τῆς Ἡπείρου καί τῆς Θράκης σέ ξένους ζυγούς. Σέ περίπτωση δέ νίκης τῆς Βρετανίας καί τῶν συμμάχων της δὲν θά ἦταν μόνον ἀτιμασμένη, ἀλλά θά διακινδύνευε καί ἄλλους ἀκρωτηριασμούς πρὸς ὄφελος εἴτε τῆς Νοτιοσλαβίας, πού διεκδικοῦσε κατὰ καιροὺς τὸν λιμένα τῆς Θεσσαλονίκης καί τῆς ὁποίας ἡ νόμιμη κυβέρνηση εἶχε καταφύγει στοῦ Λονδίνου, εἴτε καί τῆς Τουρκίας, ἡ ὁποία παρέμενε οὐδέτερη καί θά διεκδικοῦσε ἐνδεχομένως τὰ νησιά τοῦ ἀνατολικοῦ Αἰγαίου.

Πέρα ὅμως ἀπὸ τὴν ἀποτροπὴ τῶν κινδύνων αὐτῶν καί ἀπὸ τὸ πολὺ ἀπτὸ ὄφελος τῆς προσαρτήσεως τῶν Δωδεκανήσων, πού εἶχε ὀρθὰ προβλέψει ὁ Μεταξᾶς, ἀπὸ τὴν νουνεχῆ ἐπιλογή τῆς Ἑλλάδος προέκυψε ἓνα τεράστιο ἠθικὸ ὄφελος, πού γίνεται κατανοητὸ μόλις συγκριθεῖ μὲ τὴν ἠθικὴ ζημία πού ὑπέστη ἡ Γαλλία ἀπὸ τὴν ἀντίθετη ἐπιλογή. Τὸ ἄδικο ἐν πολλοῖς ὄνειδος τοῦ «Rouquoi», ὅτι δηλαδή οἱ Γάλλοι ἀπέφυγαν νά πολεμήσουν τοὺς Γερμανοὺς, τοὺς ἀκολουθεῖ μέχρι σήμερα καί ἀξιοποιεῖται ἀπὸ ἐχθροὺς καί συμμάχους, ὅπως τὸ δημοσιογραφικὸ συγκρότημα τοῦ Rupert Murdoch κατὰ τὸν πρόσφατο πόλεμο τοῦ Ἰράκ. Ὁ ἀκαδημαϊκὸς Jean Dutourd ἔγραφε τὸ 1994: «Ποιὸς ἔχασε τὸν πόλεμο; Ὁ ἴδιος ὁ λαός, ἡ Γαλλία, καί ἡ πληγῆ πυρορροεῖ ἀκόμη σήμερα, πενήντα χρόνια ἀργότερα». Οἱ Γάλλοι γιὰ νά τὸ ἀποπλύνουν, ἀποδύθηκαν σέ ἀδιέξοδους ἀγῶνες στήν Ἰνδοκίνα καί τὴν Ἀλγερία, θά τοὺς κατέτρυχε δὲ ἴσως ἀκόμη, ἂν ὁ στρατηγὸς De Gaulle δὲν κατέβαλλε μία πρώτη φορά ὑπεράνθρωπες προσπάθειες γιὰ νά ἐξασφαλίσει στήν χώρα του μία θέση μεταξὺ τῶν νικητριῶν μεγάλων δυνάμεων καί μία δεύτερη φορά, γιὰ νά ἀποκαταστήσει τὸ κύρος τῆς Γαλλίας μετὰ τοὺς ἀτυχεῖς ἀποικιακοὺς πολέμους.

Αντίθετα οί Έλληνες κατά τήν ἴδια περίοδο, ἐπιδόθηκαν στήν ἀνασυγκρότηση τῆς πατρίδας τους μέ τήν αὐτοπεποίθηση καί τήν ὑπερηφάνεια πού τοὺς ἐνέπνεε τὸ ΟΧΙ τοῦ 1940, κοινὸ ἐπίτευγμα σύσσωμου τοῦ ἔθνους, πού ἀπέπλυνε τήν ἧττα τοῦ 1922. Ἡ μοιραία 21η Ἀπριλίου, ἡ τουρκικὴ εἰσβολὴ στήν Κύπρο καί ἡ στρεβλὴ μεταπολίτευση δὲν ἐπέτρεψαν στήν αὐτοπεποίθηση αὐτὴν νὰ μακροημερεύσει καί ἐπέφεραν νέους διχασμούς, ἀπόδειξη ὅτι μία ὀρθὴ ἀπόφαση δὲν εἶναι ἐπαρκής, ἀν δὲν ἀκολουθεῖται ἀπὸ διηνεκῆ ἄσκηση συνετῆς πολιτικῆς. Τὸ ΟΧΙ ἦταν ὁ ἀπαραίτητος, ἀλλὰ ὄχι καί ἐπαρκὴς ὄρος τῆς ἐπιτυχίας. Δὲν θέλει μόνον τόλμη, ἀλλὰ καί ἀρετὴ, πολιτικὴ ἀρετὴ, ἢ ἐλευθερία.

ΠΡΑΚΤΙΚΑ ΤΗΣ ΑΚΑΔΗΜΙΑΣ ΑΘΗΝΩΝ

ΔΗΜΟΣΙΑ ΣΥΝΕΔΡΙΑ ΤΗΣ 3ΗΣ ΝΟΕΜΒΡΙΟΥ 2015

ΥΠΟΔΟΧΗ ΤΟΥ ΑΝΤΕΠΙΣΤΕΛΛΟΝΤΟΣ ΜΕΛΟΥΣ κ. ΔΗΜΗΤΡΗ ΤΕΡΖΑΚΗ

ΠΡΟΣΦΩΝΗΣΗ ΑΠΟ ΤΟΝ ΠΡΟΕΔΡΟ
κ. ΔΗΜΗΤΡΙΟ Β. ΝΑΝΟΠΟΥΛΟ

Ἡ Ἀκαδημία Ἀθηνῶν ὑποδέχεται σήμερα μὲ ἰδιαίτερη τιμὴ ὡς ἀντεπιστέλλον μέλος τῆς τὸν κ. Δημήτρη Τερζάκη, Καθηγητὴ Σύνθεσης στὴν Ἀνωτάτη Μουσικὴ Ἀκαδημία τῆς Λειψίας, τὸν ὁποῖο ἡ Ὀλομέλεια ἐξέλεξε κατὰ τὸ ἔτος 2015 στὸν κλάδο τῆς Μουσικῆς Σύνθεσης στὴν Τάξη τῶν Γραμμάτων καὶ τῶν Καλῶν Τεχνῶν.

Ὁ Δημήτρης Τερζάκης, γιὸς τοῦ συγγραφέα Ἄγγελου Τερζάκη, γεννήθηκε τὸ 1938 στὴν Ἀθήνα. Σπούδασε σύνθεση στὴν Ἀθήνα καὶ στὴν Κολωνία. Κατὰ τὴ διάρκεια τῆς δημιουργικῆς του πορείας καὶ ὡς «συνθέτης ἀνάμεσα σὲ δύο κόσμους» ἀνέπτυξε μιὰ προσωπικὴ μουσικὴ γλώσσα πού ἔχει τὶς ρίζες τῆς στὴ μουσικὴ τῆς Ἑλλάδας καὶ τῆς Ἀνατολικῆς Μεσογείου. Χρησιμοποιεῖ τὰ τεχνικά τους χαρακτηριστικά διαμορφώνοντας μιὰ μελωδικότητα, ἡ ὁποία δὲν ἔχει σχέση μὲ τὸ συγκερασμένο σύστημα τῆς δυτικοευρωπαϊκῆς μουσικῆς. Ὁ Τερζάκης ἀντιλαμβάνεται τὴ μουσικὴ του ὡς ἓνα εἶδος «αἰμοδοσίας στὸ σῶμα τῆς δυτικοευρωπαϊκῆς μουσικῆς, ἡ ὁποία, ἀπομονωμένη γιὰ αἰῶνες ἀπὸ τοὺς μεγάλους ἀνατολικοευρωπαϊκοὺς καὶ ἐξωευρωπαϊκοὺς μουσικοὺς πολιτισμοὺς, ἔχει φτάσει σὲ ἀδιέξοδο».

Ἡ διεθνὴς του ἀναγνώριση ξεκινᾷ τὸ 1970 μὲ τὴν πρώτη ἐκτέλεση στὴ Βασιλεία τοῦ ἔργου του *Ὁἶκος* σὲ κείμενα τοῦ Ρωμανοῦ τοῦ Μελωδοῦ, ἐνῶ ἔργα του ὅπως ἡ *Καταβασία* (1972) ἔχουν παιχτεῖ σὲ ὅλες τὶς ἠπείρους.

Κύριε συνάδελφε, ἡ Ἀκαδημία Ἀθηνῶν εἶναι εὐτυχῆς τοῦ σᾶς καλωσορίζει καὶ σᾶς ἀπευθύνει θερμὲς εὐχὲς γιὰ τὴ συνέχιση τοῦ ἔργου σας.

Σᾶς καλῶ γιὰ νὰ σᾶς ἐπιδώσω τὸ δίπλωμα τοῦ ἀντεπιστέλλοντος μέλους τοῦ Ἰδρύματος.

Καὶ τώρα παρακαλῶ τὸν Ἀκαδημαϊκὸ κ. Σπύρο Α. Εὐαγγελᾶτο νὰ ἀνέλθει στὸ βῆμα καὶ νὰ παρουσιάσει τὸ ἔργο τοῦ νέου Ἀκαδημαϊκοῦ.

ΠΑΡΟΥΣΙΑΣΗ ΑΠΟ ΤΟΝ ΑΚΑΔΗΜΑΪΚΟ
κ. ΣΠΥΡΟ Α. ΕΥΑΓΓΕΛΑΤΟ

Ὁ Δημήτρης Τερζάκης εἶναι ἓνας ἀπὸ τοὺς σημαντικότερους Ἑλληνας συνθέτες τῆς γενιᾶς του. Γεννήθηκε στὴν Ἀθήνα τὸ 1938 καὶ εἶναι γιὸς τοῦ πεζογράφου, θεατρικοῦ συγγραφέα καὶ Ἀκαδημαϊκοῦ Ἄγγελου Τερζάκη. Ἀνώτερα θεωρητικὰ σπούδασε πρῶτα στὸ Ὡδεῖο Ἀθηνῶν μὲ τὸν Γεώργιο Σκιάβο καὶ ὕστερα στὸ Ἑλληνικὸ Ὡδεῖο μὲ τὸν Γιάννη Α. Παπαϊωάννου. Παράλληλα σπούδασε πολιτικὲς ἐπιστῆμες στὸ Πάντειο Πανεπιστήμιο καὶ μετὰ τὴν ὀλοκλήρωση τῆς στρατιωτικῆς του θητείας συνέχισε τὶς σπουδὲς του στὴ σύνθεση στὴν Ἀνωτάτη Μουσικὴ Ἀκαδημία τῆς Κολωνίας μὲ Καθηγητὴ τὸν διάσημο συνθέτη Bernd Alois Zimmermann. Τὸ 1970, ὀλοκληρώνοντας τὶς σπουδὲς του, ἔλαβε τὸ δίπλωμα τῆς σύνθεσης.

Στὸ Φεστιβάλ τῆς Διεθνοῦς Ἐταιρείας Σύγχρονης Μουσικῆς ποὺ ἔλαβε χώρα στὴ Βασιλεῖα τῆς Ἑλβετίας τὸ 1970 παίχτηκε τὸ ἔργο του *Οἶκος* γιὰ χορωδία. Τὰ δύο μεγάλα μουσικὰ περιοδικὰ τῆς Γερμανίας *Melos* καὶ *Neue Zeitschrift für Musik* τὸν χαρακτήρισαν ὡς τὴ σημαντικότερη ἀνακάλυψη τοῦ φεστιβάλ. Ἀπὸ τότε ἄρχισε ἡ γόνιμη πορεία του μὲ ἐκτελέσεις ἔργων του, ἀρχικὰ στὴ Γερμανία καὶ κατόπιν σὲ ἄλλες εὐρωπαϊκὲς χῶρες.

Ἀποφεύγοντας νὰ μιμηθεῖ τὰ κεντροευρωπαϊκὰ ρεύματα τῆς μουσικῆς, δημιούργησε ἓνα δικό του μουσικὸ ἰδίωμα, οἱ ρίζες τοῦ ὁποῖου βρίσκονται στὴν ἑλληνικὴ παραδοσιακὴ μουσικὴ.

Ἔργα του ἔχουν παιχτεῖ στὰ σημαντικότερα φεστιβάλ σύγχρονης μουσικῆς, ὅπως Berliner Festwochen, Warschauer Herbst, Donaueschingen, Darmstadt, Witten, Metz κ.ἄ.

Πολλὲς ἐκτελέσεις ἔργων του πραγματοποιήθηκαν σὲ Βερολίνο, Μόναχο, Παρίσι, Λονδίνο, Ἀμβούργο, Νέα Ὑόρκη, Λὸς Ἄντζελες, Στουτ-

γάρδη, Λειψία, Αγία Πετρούπολη, Σεούλ, Κολωνία, Φραγκφούρτη, Αθήνα, Βαϊμάρη, Βρέμη, Έλσίνκι, Ντύσελντορφ, Όδησσό, Άμστερνταμ, Βρυξέλλες, Άμβέρσα, Δρέσδη, Κοπενχάγη κ.ά.

Δίσκοι αποκλειστικά με έργα του έχουν παρουσιάσει οι εταιρείες Pro Viva, CPO, Naxos, Koch, Col Iegno, Wergo. Έκδότες: Bärenreiter, Edition Gravis, Breitkopf, Schott.

Τα έργα του έχουν έρμηνεύσει έκτελεστές διεθνούς απήχησης, όπως οι Saschko Gawriloff, Brigitte Fassbaender, Igor Ozim, Tabea Zimmermann, Alfons Kontarsky, Arditti Quartett, Rasher Saxophonquartett, Kolja Lessing, Berner Streichquartett, Tatjana Masurenko, Artis Quartett Wien, Acros Orchestra New York, Thomaner Chor Leipzig, Oktett der Berliner Philharmoniker, El trio Amsterdam, Heinz Holliger, Karan Armstrong.

Διδακτικό έργο: Καθηγητής Σύνθεσης στην Ανωτάτη Μουσική Ακαδημία του Ντύσελντορφ, Έπισκέπτης Καθηγητής στην Ανωτάτη Μουσική Ακαδημία του Βερολίνου, Καθηγητής στο Κονσερβατόριο της Βέρνης κι από το 1994 Τακτικός Καθηγητής Σύνθεσης στην Ανωτάτη Μουσική Ακαδημία της Λειψίας.

Η ποιότητα των μουσικών του συνθέσεων, ή απήχυσή τους και το πλούσιο διδακτικό του έργο οδήγησαν στο να εκλεγεί επάξια αντεπιστέλλον μέλος της Ακαδημίας Αθηνών.

Και τώρα ως μου επιτραπεί ένας πιό οικείος τόνος. Ο πατέρας του Δημήτρη, ο θεατρικός συγγραφέας και πεζογράφος Άγγελος Τερζάκης, ήταν εγκάρδιος φίλος με τον πατέρα μου, τον μουσουργό και αρχιμουσικό Αντίοχο Εύαγγελᾶτο. Στη Δραματική Σχολή του Έθνικοῦ Θεάτρου (όπου φοιτούσα παράλληλα με τις σπουδές μου στη Φιλοσοφική Σχολή του Πανεπιστημίου Αθηνών) κορυφαῖος δάσκαλός μου ήταν ο Άγγελος Τερζάκης. Σε μία πρόβα του πατέρα μου στην Έθνική Λυρική Σκηνή είχε έρθει ο Δημήτρης για να την παρακολουθήσει. Εκεί γνωριστήκαμε. Η γνωριμία μᾶς οδήγησε σε μιᾶ βαθιά και ἀληθινή φιλία. Άτελείωτες ήταν οι συζητήσεις μας τῆς νυχτερινῆς «περιπατητικῆς σχολῆς» ἀνάμεσα στο Λυσοιατρεῖο στην ὁδὸ Πατησίων πού ἔμενα ἐγὼ και στην ὁδὸ Πιπίνου πού ἔμενε ὁ Δημήτρης. Ἐπειδὴ ἡ συζήτηση δὲν τελείωνε, ὅταν φθάναμε στο σπίτι του ἑνός, ξεκινᾶγαμε και πάλι για ἐπιστροφή στο σπίτι του ἄλλου. Αυτό συνεχιζόταν ἀναλόγως τῆς ἀντοχῆς μας, δεδομένου ὅτι ἔπρεπε να «ἐπιλυθοῦν» κορυφαῖα θέματα τῆς ἀνθρώπινης ὑπαρξῆς ἢ και ἄλλα πολὺ πρακτικά. Ἀπὸ μεταφυσικά ἐρωτήματα μέχρι κριτικές ἀναλύσεις καλλιτεχνικῶν γεγο-

νότων τῆς ἐποχῆς, βεβαίως ἐρωτικά θέματα, τέλος πάντων τὰ πάντα. Πολλές φορές ἡ παρέα ἐμπλουτιζόταν μὲ τὸν Κωνσταντῖνο Σβολόπουλο, ἱστορικὸ καὶ μετέπειτα Ἀκαδημαϊκὸ, καὶ τὸν Νικήτα Τσακίρογλου, μετέπειτα πρωταγωνιστὴ τοῦ ἐλληνικοῦ θεάτρου. Ἔτσι στίς πρώτες σκηνοθεσίες μου μὲ μία ομάδα νέων καλλιτεχνῶν, τῆ «Νεοελληνικῆ Σκηνῆ», συνεργάστηκα μὲ τὸν Δημήτρη, ποὺ ἔγραψε τὴ μουσικὴ γιὰ τὴν πανελλήνια πρώτη τοῦ Φορτουνάτου τοῦ Μάρκου-Αντώνιου Φώσκολου, τῆ Μαρία Δοξαπατρῆ τοῦ Δημητρίου Βερναρδάκη, τὸν Θυέστη τοῦ Πέτρου Κατσαίτη καὶ τὸν Χάση τοῦ Δημητρίου Γουζέλη. Ἀργότερα συνεργαστήκαμε στὸ Ἐθνικὸ Θέατρο, στὸ Κρατικὸ Θέατρο Βορείου Ἑλλάδος καὶ στὸ Ἀμφιθέατρο. Καὶ σταματῶ ἐδῶ.

Δημήτρη μου, καλωσόρισες στοὺς κόλπους τῆς Ἀκαδημίας.

ΓΙΑΤΙ ΕΙΝΑΙ Η ΕΛΑΦΡΑ ΜΟΥΣΙΚΗ ΕΛΑΦΡΑ;

ΕΙΣΙΤΗΡΙΟΣ ΛΟΓΟΣ ΤΟΥ ΑΝΤΕΠΙΣΤΕΛΛΟΝΤΟΣ ΜΕΛΟΥΣ
κ. ΔΗΜΗΤΡΗ ΤΕΡΖΑΚΗ

Ὁ Johannes Brahms ἔλεγε «Δὲν μὲ ἐνδιαφέρουν οἱ τιμές, ἀλλὰ χαίρομαι ὅταν μοῦ τις κάνουν». Ἐγὼ χαίρομαι ἰδιαίτερα διότι ἡ τιμὴ αὐτὴ προέρχεται ἀπὸ τὸ ἀνώτατο πνευματικὸ ἴδρυμα τῆς πατρίδας μου. Ἐφυγα, ἀλλὰ δὲν ἔπαψα νὰ ἔχω στενοὺς δεσμοὺς μὲ αὐτήν.

Στὸ θέμα: Δὲν ὑπάρχει πιὸ εὐκόλη δουλειὰ ἀπὸ αὐτὴν τοῦ συνθέτη. Τί κάνει ἓνας συνθέτης; Συνδυάζει συχνότητες: ἢ τὴ μιὰ μετὰ τὴν ἄλλη δημιουργώντας μελωδίες ἢ τὴ μιὰ πάνω ἀπὸ τὴν ἄλλη φτιάχνοντας ἄρμονίες. Καὶ ἐδῶ παρουσιάζεται τὸ ἐξῆς φαινόμενο: Ἡ Α σειρὰ συχνότητων προξενεῖ στὸν ἐγκέφαλο ἄγνωστες διεργασίες ποὺ τις ἀντιλαμβανόμαστε σὰν αἰσθητικὴ ἀπόλαυση. Ἡ Β σειρὰ δὲν τὸ πετυχαίνει. Γιατί; Ἄγνωστο. Τὸ πόσο σπάνιο εἶναι νὰ πετύχει ὁ συνθέτης τὴ σωστὴ σειρὰ τὸ ἀποδεικνύει τὸ κατάμεστο ἀπὸ ξεχασμένα ἔργα νεκροταφεῖο τῆς ἱστορίας τῆς μουσικῆς, μέσα στὸ ὁποῖο ὑπάρχουν καὶ ἔργα μεγάλων συνθετῶν, πράγμα ποὺ δείχνει πόσο σπάνιο εἶναι ὁ συνθέτης νὰ πετύχει τὸν πρῶτο λαχνοῦ.

Ὑπάρχουν στὴν Ἑλλάδα δύο ἀντιλήψεις, ποὺ καὶ οἱ δύο μὲ βρίσκουν ἀντίθετο: Ἡ πρώτη ἰσχυρίζεται πὼς δὲν ὑπάρχει ἐλαφρὰ καὶ σοβαρὴ μουσικὴ ἀλλὰ καλὴ καὶ κακὴ μουσικὴ. Ἡ δευτέρη ἀναγνωρίζει τὴ διαφορὰ θεωρώντας τὴν ἐλαφρὰ μουσικὴ ὑποδεέστερη. Θὰ προσπαθῆσω νὰ δείξω μὲ δύο παραδείγματα ποιὲς εἶναι οἱ διαφορές. Τὸ πρῶτο παράδειγμα εἶναι ἓνα τραγούδι τοῦ Χρήστου Χαιρόπουλου. Ὅσοι ἀπὸ ἐμᾶς εἶναι ἠλικίας ἄνω τῶν δέκα ἐτῶν, θὰ τὸν θυμοῦνται. Πρόκειται γιὰ τὸ τραγούδι «Εὐχарιστῶ».

[Ἀκρόαση τραγουδιοῦ]

Ἐχουμε μιὰ πάρα πολὺ γοητευτικὴ μελωδικὴ γραμμὴ, πολὺ ώραῖα ἰσοζυγισμένη μὲ μιὰ λογικὴ, πειστικὴ ἐξέλιξη. Τί ἐκφράζει; Ἐναν χωρισμὸ ἀλλὰ φιλικὸ χωρισμὸ· σημαντικό διότι τὴν ἐποχὴ ποὺ γράφτηκε αὐτὸ τὸ τραγούδι ὑπῆρχε τὸ «εὐγενὲς ἔθιμο» οἱ γυναῖκες νὰ πετᾶνε βιτριόλι στοὺς ἄντρες τους.

Ἐδῶ ὁ χωρισμὸς εἶναι ὁμαλός, ἡ μελωδία μᾶς δίνει μιὰ ἐλαφριά μελαγχολία, συγκρατημένη, ἓνα ἀνέβασμα συναισθηματικὸ, μιὰ μελωδικὴ καμπύλη ἐπίσης συγκρατημένη, πολὺ εὐγενικὴ· καὶ σὲ ὅλο αὐτὸ περنيέται

μιὰ μελαγχολία. Εἶναι συνεπῶς μιὰ ὀλοκληρωμένη εἰκόνα σωστά καὶ γοητευτικὰ στημένη. Τὸ πιάνο περιορίζεται νὰ ὑποκρούει, δὲν παίρνει μέρος. Μόνο σὲ ἓνα ἰντερμέτζο ποὺ παραλλάσσει κάπως τὴ βασικὴ μελωδία, ἀπὸ ἐκεῖ καὶ πέρα ὁ ρόλος του εἶναι ἀπλὰ νὰ ὑποβαστάζει, ἐνδεχομένως νὰ ντουμπλάρει καὶ τὴ μελωδία, πράγμα ποὺ διευκολύνει τὴν τραγουδίστρια ἢ τὸν τραγουδιστὴ νὰ μὴν κάνει φάλτσα.

Ἐρχόμαστε τώρα στὸ ἄλλο παράδειγμα, ἓνα τραγούδι τοῦ Franz Schubert γραμμμένο τὸ 1815, ὅταν ὁ συνθέτης ἦταν μόλις δεκαοκτῶ ἐτῶν. Εἶναι ἡ μελοποίηση τῆς ὁμώνυμης μπαλάντας τοῦ Goethe *Ὁ Βασιλιάς τῶν Σκλήθρων*. Θὰ μοῦ πεῖτε, τί εἶναι τὰ σκλήθρα κι ἐγὼ δὲν τὸ ἤξερα. Λοιπόν, ὁ «Βασιλιάς τῶν Ξωτικῶν». Τὸ θέμα τὸ ἔχει πάρει ὁ Goethe ἀπὸ τὴ μυθολογία τῆς Δανίας. Ἐδῶ τὸ πράγμα εἶναι πιὸ περίπλοκο. Τί συμβαίνει;

Ἐχω ἀνακαλύψει μιὰ ἐλληνικὴ μετάφραση τοῦ ποιήματος, ὅχι πολὺ πετυχημένη, ἀλλὰ δὲν βρῆκα καλύτερη. Τὴ διαβάζω:

«Ποιὸς ἱππεύει τόσο ἀργὰ μέσα στὴ νύχτα κι ἀγέρα; Εἶναι ὁ πατέρας μὲ τὸ παιδί του. Ἔχει τὸ ἀγόρι καλὰ στὴν ἀγκαλιά του. Τὸ σφίγγει ἀσφαλές, τὸ κρατᾶει ζεστό.

- Γιέ μου, τί κρύβει τόσο ἀνήσυχο τὸ πρόσωπό σου;
- Δὲν βλέπεις, πατέρα, τὸν Ξωβασιλιά; Τὸν Ξωβασιλιά μὲ κορώνα καὶ οὐρά;
- Γιέ μου, αὐτὸ εἶναι ὁμίχλη, ὀπτασία.
- Σὺ, γλυκὸ παιδί [λέει τώρα τὸ ξωτικὸ], ἔλα μαζί μου, πολὺ ὥραϊα παιχνίδια θὰ παίξω μαζί σου, μερικὰ πολύχρωμα ἄνθη εἶναι στὴν ἀκτὴ. Ἡ μάνα μου ἔχει κάμποση χρυσὴ στολή.
- Πατέρα μου, πατέρα μου, καὶ δὲν ἀφουγκρᾶς τί ὁ Βασιλιάς τῶν Σκλήθρων μοῦ τάζει σιωπηλά;
- Νὰ εἶσαι ἤρεμο, μεῖνε ἤσυχο, παιδί μου, σὲ ξερὰ φύλλα θροῖζει ὁ ἀέρας.
- Θέλεις, ὥραϊο ἀγόρι, μὲ μένα νὰ πᾶς; Οἱ κόρες μου ἐσένα γλυκὰ καρτεροῦν, τῆς νύχτας τὸν χορὸ αὐτὲς ὀδηγοῦν, κουνιοῦνται, χορεύουν καὶ σὲ νανουροῦν.
- Πατέρα μου, πατέρα μου, καὶ δὲν βλέπεις ἐκεῖ τὸν Ξώρηγα τῆς κόρης σὲ θέση σκοτεινῆ;
- Παιδί μου, παιδί μου, τὸ βλέπω ἐμφανές, ἀστράφτουν οἱ γέρικες ἰτιές γκριζωπές.

- Σ' ἀγαπῶ [πάλι ὁ βασιλιάς], μὲ ἐρεθίζει ἡ καλή σου μορφὴ κι ἂν δὲν εἶσαι πρόθυμος, χρειάζομαι ὀρμὴ.
- Πατέρα μου, πατέρα μου, τώρα μὲ ἀγγίζει αὐτός, τὸ Ἀρχιζωτικὸ μοῦ ἔχει κάνει κακό!

Τρομάζει ὁ πατέρας, ἱππεύει γοργά, κρατᾷ στὴν ἀγκαλιὰ του τὸ παιδί πού βογγᾷ. Φτάνει στὴν αὐλὴ μὲ κόπο καὶ ἀνάγκης καημὸ, στὰ χέρια του ἦταν τὸ παιδί νεκρό».

Αὐτὴ ἦταν ἡ ἱστορία. Ἐδῶ ἔχουμε νὰ κάνουμε μὲ διάφορα πρόσωπα στὴ δράση. Τὸ ἓνα εἶναι ὁ ἀφηγητὴς, τὰ ἄλλα εἶναι τὸ παιδί, ὁ πατέρας καὶ τὸ ζωτικὸ.

Κάνω μιὰ παρένθεση γιὰ νὰ ἐξηγήσω αὐτὰ πού εἶπα πρὶν γιὰ τὶς μελωδικὲς κατασκευές. Ὁ πρῶτος στίχος τοῦ ποιήματος «Wer reitet so spät durch Nacht und Wind»: Πῶς τὸν ἔχει μελοποιήσει ὁ Schubert;

Τὸ ἄλμα αὐτὸ τὸ μελωδικὸ τονίζει τὴν ἐνέργεια τῆς θύελλας. Ἄν ὁ στίχος «Wer reitet so spät durch Nacht und Wind» ἦταν μελοποιημένος διαφορετικά, τότε ἡ ἐνέργεια θὰ ἦταν ψόφια:

Βλέπουμε λοιπὸν τί ἀποφασιστικὸ ρόλο παίξει μιὰ σωστὰ διαλεγμένη νότα καί, ἐπαναλαμβάνω, αὐτὸ εἶναι κάτι τὸ ὁποῖο δὲν μαθαίνεται, κανεὶς δάσκαλος δὲν μπορεῖ νὰ τὸ μεταδώσει. Ἐδῶ ἔχουμε *block*. Τὸ πρῶτο *block* εἶναι ὁ ἀφηγητὴς («Ποιὸς ἱππεύει τόσο ἀργὰ μέσα στὴ νύχτα;»), εἶναι ὁ πατέρας κ.λπ. Μετὰ παύει ὁ ἀφηγητὴς καὶ ἀρχίζει ἡ δράση. Τὸ παιδί βλέπει τὰ ὀράματα, ὁ πατέρας τὸ καθησυχάζει, ὁ βασιλιάς τῶν ζωτικῶν ἐπανερχεται.

Πῶς εἶναι ἡ δομὴ; Τὸ λέω πολὺ ἀπλὰ καὶ σύντομα. Τὸ κάθε πρόσωπο ἔχει τὸ δικό του μελωδικὸ ὕλικό, τὸ ὁποῖο εἶναι τόσο πετυχημένο ὥστε ἐκφράζει μὲ τὸν ἀπλούστερο τρόπο τὴν ἐλάχιστοτε κατάσταση. Κάθε φορὰ πού

επανέρχεται ο πατέρας ή το ζωτικό έχουν ανάλογο μελωδικό ύλικό αλλά διαφοροποιημένο. Το μελωδικό ύλικό του παιδιού επανέρχεται αυτούσιο αλλά κάθε φορά ύψηλότερα. Αυτό σημαίνει ή ένταση-άγωνία αυξάνει και τέλος φτάνει σε κορύφωση («Μοῦ ἔκανε κακό»). Θα ἀκούσουμε μιὰ ἡχογράφηση τοῦ Dietrich Fischer-Dieskau. Μετά θὰ πῶ δυὸ λόγια καὶ θὰ λυτρωθεῖτε ἀπὸ μένα:

[Ἀκρόαση τραγουδιοῦ]

Ἐδῶ ἔχουμε μιὰ κατάσταση πολὺ πιὸ σύνθετη γιὰ τὴν ὁποία πολλὰ μπορούμε νὰ ποῦμε. Θα περιοριστῶ στὰ κυριότερα. Θέλω νὰ ἐπιστήσω τὴν προσοχή σας στὸν ρόλο τοῦ πιάνου. Τὸ πιάνο ἐδῶ δὲν ὑποκρούει, παίρνει ἐνεργὸ μέρος στὴ δράση μὲ δύο μόνο στοιχεῖα. Τὸ ἓνα εἶναι ἡ γρήγορη ἐπανάληψη τῶν φθόγγων ἢ συγχορδιῶν ποὺ παίζει τὸ δεξιὸ χέρι. Αὐτὸ τὸ στοιχεῖο διατρέχει ὅλο τὸ τραγούδι μέχρι τὸ τέλος. Ἐδῶ βλέπουν μερικοὶ ἀναλυτὲς τὸν καλπασμὸ τοῦ ἀλόγου. Λάθος. Πρῶτον ὁ ρυθμὸς τοῦ ἀλόγου δὲν εἶναι ἀλλὰ . Δεύτερον ἐὰν ἐμιμεῖτο τὸν καλπασμὸ τοῦ ἀλόγου θὰ ἦταν ἓνα περιγραφικὸ στοιχεῖο δεύτερης ποιότητος. Ὅχι, ἡ ἐπανάληψη αὐτὴ ζωγραφίζει τὴν ένταση καὶ τὴν ἀγωνία ποὺ ὑπάρχει.

Τὸ ἄλλο στοιχεῖο εἶναι αὐτὸ ποὺ παίζει τὸ ἀριστερὸ χέρι, μιὰ ἀνοδικὴ σκάλα, τίποτε ἄλλο. Τί εἶναι αὐτό; Εἶναι ἡ ἀπειλή, μιὰ ἀπειλή ἡ ὁποία επανέρχεται δοσμένη μὲ τὸν ἀπλούστερο δυνατὸ τρόπο, μυστικὸ ποὺ τὸ κατέχουν ὅλοι οἱ μεγάλοι δημιουργοί, ὄχι μόνο οἱ μουσικοὶ ἀλλὰ καὶ οἱ ζωγράφοι καὶ οἱ συγγραφεῖς. Ἐχουμε μερικὰ blocks ποὺ εἶναι στάσιμα. Ἡ ἐπιμονὴ τοῦ ζωτικῆ νὰ προσελκύσει τὸ παιδί, νὰ τὸ δελεάσει νὰ πάει κοντά του. Ἡ ἀγωνία τοῦ παιδιοῦ ποὺ πάντα ἀνεβαίνει, ἐπομένως ἔχουμε μιὰ ἐξέλιξη. Ὁ καθησυχαστικὸς ρόλος τοῦ πατέρα εἶναι στάσιμος.

Καὶ τώρα ἐρχόμαστε στὸ φινάλε. Ἐνας λιγότερο προικισμένος συνθέτης θὰ κρατοῦσε γιὰ τὸ τέλος τὸ δραματικὸ κορύφωμα («τὸ παιδί εἶναι νεκρό»). Ἄν θέλετε μὲ φόρτε, ἀνέβασμα τῆς φωνῆς, φόρτε στὸ πιάνο. Τί κάνει ὁ Schubert; Τὸ κρατᾶει μὲν στὸ τέλος γιὰ τὸ δραματικὸ κορύφωμα ἀλλὰ πῶς; Σιγά.

Ἡ ἀναστάτωση, φυσικὴ καὶ ψυχολογικὴ, κατεβαίνει. Ἐνα σύντομο ρετσιτατίβο χωρὶς συνοδεία πιάνου («στὴν ἀγκαλιὰ τὸ παιδί του»), μιὰ παύση εὐγλωττὴ μὲ ένταση δραματικὴ χωρὶς μουσικὴ καὶ μετὰ «τὸ παιδί ἦταν νεκρό» τὸ πιάνο τελειώνει μὲ δύο συγχορδίες.

Λοιπόν βλέπουμε μιὰ σοφή κατασκευή και βλέπουμε ὅτι για νὰ γραφτεῖ ἕνα τέτοιο ἔργο, πέρα ἀπὸ τὴν ἔμπνευση, χρειάζεται και μιὰ διανοητική λειτουργία, ἡ ὁποία δὲν δουλεύει μόνο με τὴν πείρα ἀλλὰ και με τὸ ἔνστικτο και τὴ μεγαλοφυΐα.

Οἱ μελωδίες τοῦ Schubert εἶναι ἀπλές. Τὸ μελωδικὸ ὕλικὸ εἶναι σχετικὰ ἀπλό, ὄχι ὅμως τόσο ἀπλό ὅσο τοῦ Χαιρόπουλου, ὥστε νὰ μπορεῖ ὁ ἀκροατὴς ἀμέσως νὰ τὸ ἀποτυπώνει στὴ μνήμη του. Αὐτὸ τί σημαίνει; Ὅταν τὸ μελωδικὸ ὕλικὸ δὲν εἶναι τόσο ἀπλό, εἶναι δύσκολη ἡ παρακολούθηση τῆς ἐπεξεργασίας του. Τὸ παραλλάσσει ὁ συνθέτης, τοῦ ἀλλάζει τὸν χαρακτήρα, τὸ κάνει δραματικὸ ἢ λυρικὸ, τὸ συνδέει με ἄλλα, δημιουργεῖ ἀντιθέσεις κ.λπ. Ἐδῶ χρειάζεται λοιπόν ὄχι μόνο νὰ δεχτοῦμε ἀπλῶς τὰ μηνύματα ποὺ μᾶς δίνει ἡ ἀκοή μας, ἀλλὰ και νὰ σκεφτοῦμε νὰ τὰ δουλέψουμε, νὰ τὰ παρακολουθήσουμε.

Αὐτὴ εἶναι ἡ οὐσιώδης κατὰ τὴ γνώμη μου διαφορά. Αὐτὸ ὅμως δὲν σημαίνει καμία ποιοτικὴ κριτική. Εἶναι δυὸ «χωρισμένα χωράφια». Ὁ πρῶτος συνθέτης (Schubert) ἔχει τὴν ἱκανότητα τῆς μελωδικῆς εὐρηματικότητας με ἀπλοὺς τρόπους: ὅσο πιὸ ἀπλὸς ὁ τρόπος τόσο πιὸ δύσκολο. Ὁ ἄλλος (Χαιρόπουλος) χτίζει ἕνα οἰκοδόμημα ὀλόκληρο με οἰκοδομικὸ ὕλικὸ, θέματα, μοτίβα, ρυθμούς. Ἐτσι ὁ Χαιρόπουλος δὲν θὰ μποροῦσε νὰ γράψει αὐτὸ τὸ τραγούδι τοῦ Schubert. Ἀλλὰ και ὁ Schubert δὲν θὰ μποροῦσε νὰ γράψει τὸ τραγούδι τοῦ Χαιρόπουλου.

Συνεπῶς, εἶναι περιττὸ νὰ κάνουμε συγκρίσεις και νὰ λέμε ὅτι ἡ ἐλαφρὰ μουσικὴ εἶναι ὑποδεέστερη. Εἶναι τελείως ἄλλο πράγμα, προϋποθέτει ἄλλες ἱκανότητες ἀπὸ ὅ,τι ἡ λεγόμενη «σοβαρὴ μουσικὴ». Τί θὰ πεῖ «σοβαρὴ μουσικὴ»; Δὲν μοῦ ἀρέσει ὁ ὅρος, ἀλλὰ αὐτὸς χρησιμοποιεῖται.

Λοιπόν, εἶναι δύο τελείως «διαφορετικὰ χωράφια». Εἶναι περιττὸ νὰ τὰ συγκρίνουμε και τὰ δεχόμαστε ὅπως μᾶς μιᾶνε. Θέλουμε μιὰ ἀπλὴ αἰσθητικὴ ἀπόλαυση, νὰ ἀκοῦμε ἕνα ὠραῖο τραγούδι. Θέλουμε μιὰ διανοητικὴ προσπάθεια, νὰ ἀκοῦμε ἕνα μουσικὸ ὕλικὸ ποὺ πάει πιὸ βαθιὰ ἀπὸ τὴν ἀπλὴ μελωδία ἑνὸς τραγουδιοῦ, ὅπως ἐδῶ τὸ μελωδικὸ ὕλικὸ πάει βαθιά, ἀναμοχλεύει τὴν ψυχὴ κι ἔχουμε ἀντιθέσεις. Τὴν ἀναμοχλεύει με τὸν ἀπλοῦστερο δυνατὸ τρόπο ἀλλὰ με ὄχι τόσο ἀπλό μελωδικὸ ὕλικὸ ποὺ νὰ μποροῦμε ἀμέσως με τὴν πρώτη ἀκρόαση νὰ τὸ ἀποτυπώσουμε στὴ μνήμη μας.

Για νὰ τελειώσω, δανερίζομαι τὸν τελευταῖο στίχο ἀπὸ τὸ τραγούδι τοῦ Χαιρόπουλου: «Εὐχαριστῶ».

ΠΡΑΚΤΙΚΑ ΤΗΣ ΑΚΑΔΗΜΙΑΣ ΑΘΗΝΩΝ

ΔΗΜΟΣΙΑ ΣΥΝΕΔΡΙΑ ΤΗΣ 26ΗΣ ΝΟΕΜΒΡΙΟΥ 2015

ΔΙΑΤΡΗΤΟΝ ΠΗΛΙΝΟΝ ΣΚΕΥΟΣ ΤΩΝ ΕΛΛΗΝΙΣΤΙΚΩΝ ΧΡΟΝΩΝ ΛΑΟΓΡΑΦΙΚΩΣ ΘΕΩΡΟΥΜΕΝΟΝ

ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΗ ΑΝΑΚΟΙΝΩΣΗ ΤΟΥ ΑΚΑΔΗΜΑΪΚΟΥ
κ. ΣΤΕΦΑΝΟΥ Δ. ΗΜΕΛΛΟΥ

Με τὸν τίτλον «Σκεῦος παρασκευῆς τυριοῦ ἀπὸ τὴν ἀρχαία Φάρσαλο» ἔχει καταχωρισθῆ σὲ συλλογικὸν τόμον, ποῦ ἀναφέρεται στὴν «Ἱστορία τοῦ Ἑλληνικοῦ γάλακτος», ἄρθρον τῆς ἀρχαιολόγου Στέλλας Κατακούτα. Ὑπάρχει καὶ παλαιότερη πρώτη παρουσίαση σὲ συντομώτερη μορφή με συνεργασία καὶ ἐτέρου ἀρχαιολόγου σὲ σοβαρὸν ἀρχαιολογικὸ δημοσίευμα.

Τὸ σκεῦος, σὲ κατάστασι ἀρχικὰ διασκορπισμένων ὀστράκων, ἔχει ἀποκαλυφθῆ ἀποσπασματικὰ τὸ 1991 σὲ σωστικὴν ἀνασκαφήν σὲ οἰκίπεδο ἀρχαίας οἰκίας. «Μὲ βάση τὰ ἀνασκαφικὰ δεδομένα χρονολογεῖται στὸν 3ο καὶ 2ο αἰ. π.Χ.». Βρίσκεται τῶρα ἀποκατεστημένον στὸ Ἀρχαιολογικὸ Μουσεῖο Λάρισας. Κατὰ τὴν συγγραφέα τὸ ἰδιαιτέρου ἐνδιαφέροντος αὐτὸ ἀγγεῖον εἶναι ἄγνωστο μέχρι τῶρα στὴν ἀρχαιολογικὴν ἔρευναν. Ὅπως ἡ ἴδια ἡ ἀρχαιολόγος ἀναφέρει, μετὰ τὴ δύσκολη καὶ χρονοβόρα συγκόλλησι τῶν σκόρπιων ὀστράκων τοῦ ἀγγείου καὶ τὴν ἀποκατάστασι τὸ τελευταῖον παρουσιάζει τὰ ἀκόλουθα χαρακτηριστικὰ (εἰκ. 1): Εἶναι ἀπὸ κοκκινωπὸν πηλὸ με προσμειζεις. Δὲν φέρει ἐπίχρισμα ἢ βαφή. Ἔχει ὕψος 52 ἐκ., διάμετρον τοῦ χεῖλους 21 ἐκ. καὶ τῆς βάσεώς του 17 ἐκ. Εἶναι τελικὰ ἓνα ἀνοιχτὸ δίωτον σκεῦος κυλινδρικοῦ σχήματος. Ἡ βάση του εἶναι τελείως ἀνοιχτή καὶ τὸ σκεῦος στηρίζεται σὲ δύο πλαστικὸς δακτυλίους. Οἱ λαβές του εἶναι τοποθετημένες ἀνωτὰ ἀμέσως κάτω ἀπὸ τὸ χεῖλος, μικρές δὲ ὅπες καλύπτουν ὀλόκληρη σχεδὸν τὴν ἐπιφάνειάν του. Μεταξὺ καὶ κάποιων

Εἰκ. 1: Διάτρητο δίωτο κυλινδρικό ἀγγεῖο, περιοχή Φαρσάλων.

ἄλλων δευτερευόντων, νομίζω, στοιχείων, ἀναφέρεται ὅτι οἱ ὀπὲς ἔχουν ἀνοιχθῆ ἄπὸ τὴν ὀπτηση καὶ εἶναι κυκλικὲς μὲ λοξὴ φορὰ ἀπὸ πάνω πρὸς τὰ κάτω. Ὁ πηλός, γράφει ἀκόμη ἡ συγγραφεύς, πού περίσσεψε μετὰ τὴ διάνοιξη τῶν ὀπῶν στὴν ἐσωτερικὴν ἐπιφάνειαν τῶν τοιχωμάτων, δὲν ἔγινεν προσπάθεια νὰ ἀφαιρεθῆ, δημιουργῶντας ἔτσι μιὰ τραχειὰν ἐπιφάνεια, στοιχεῖο βοηθητικό, κατὰ τὴν συγγραφέα πάντοτε, μιᾶς προτεινόμενης ἀπὸ αὐτὴν χρήσεως, ἡ ὁποία καὶ κυρίως ἐνδιαφέρει. Τονίζεται ἡ ἀπουσία συναφῶν ἀγγείων ὅπως καὶ γραπτῶν μαρτυριῶν.

Ὁ προσδιορισμὸς τῆς χρήσεως τοῦ ἀντικειμένου ἀπασχολεῖ κυρίως καὶ δικαίως τὴν συγγραφέα. Ἰπάρχουν, γράφει, ἀρχαῖα πήλινα ἀγγεῖα-σκευὴ μὲ

διάτρητα τοιχώματα και διάφορα σχήματα, που έχουν έρμηνευθῆ ὡς ἡθμοὶ (σουρωτήρια) ἀλλὰ τὸ σκεῦος, περὶ τοῦ ὁποῖου ὁ λόγος, δὲν ἀνήκει λόγῳ σχήματος σὲ καμμίαν κατηγορίαν, πού ἀναφέρεται σὲ αὐτούς. Ἔτσι, συμπεραίνει, «ἡ μόνη διαδικασία πού θὰ μπορούσε αὐτὸ νὰ χρησιμοποιηθῆ ἦταν ἡ παρασκευὴ λευκοῦ τυριοῦ καὶ μάλιστα στὸ στάδιο τοῦ στραγγίσματος του», χωρὶς νὰ ἀποκλείεται ἡ ἰδιαιτερότητα κάποιας τοπικῆς παραγωγῆς.

Ἡ δυσκολία νὰ καταλήξῃ σὲ κάποιαν ἐρμηνεῖαν ἀνάγκασε τὴν συγγραφέα νὰ καταφύγῃ πρὸς διαφώτισή της σὲ κτηνοτρόφους τῆς περιοχῆς, Βλάχους καὶ Σαρακατσάνους τῆς Θεσσαλίας, οἱ ὁποῖοι ἐπιβεβαίωσαν, ὅπως διατείνεται, τὴν ἀναφερθεῖσα λειτουργία τοῦ σκεύους. Ἴδου καὶ ἡ περιγραφή τῆς λειτουργίας του, ὅπως τὴ διατυπώνει κατόπιν καὶ τῆς ἀνωτέρω ἐπιβεβαίωσης τῶν ποιμένων τῆς περιοχῆς:

«Ἄφου τὸ τοποθετοῦσαν ἐπάνω σὲ μιὰ ἐπίπεδη ἐπιφάνεια, π.χ. ξύλο ἢ ἓνα πῆλινο ἀγγεῖο –βαθὺ πιάτο ἢ λεκανίδα– ἔρριχναν σιγὰ σιγὰ σὲ αὐτὸ τὸ ζεστὸ πηγμένο γάλα σὲ ἡμίρρευστη κατάσταση. Ἡ τραχειὰ ἐσωτερικὴ ἐπιφάνεια τοῦ σκεύους βοήθοῦσε τὸ περιεχόμενο νὰ συγkraτῆται. [...] Ὁ τρόπος μὲ τὸν ὁποῖο ἀνοίχτηκαν οἱ ὀπὲς ἐπέτρεπεν τὴ βαθμιαία καὶ σωστὴ ἀπόσταξη, καθὼς ἂν ἦταν ἀνοιγμένες ὀριζόντια ἢ μὲ ἀντίθετη φορά, δηλαδὴ λοξὰ ἀπὸ κάτω πρὸς τὰ πάνω, θὰ διέρρεεν ἀπότομα μεγάλη ποσότητα τοῦ γαλακτικοῦ ὀρου (κοινῶς τυρόγαλου). Τὸν ἴδιον λόγον ἐξυπηρετοῦσε ἡ σύγκλιση πού παρουσιάζουν τὰ τοιχώματα τοῦ σκεύους στὸ κάτω τμήμα του, ὅπως ἐπίσης καὶ ἡ ἀνοικτὴ βάση του. [...] Ἡ διαδικασία αὐτὴ μὲ κριτήριον τὰ σημερινὰ δεδομένα θὰ διαρκοῦσε 2-2½ ὥρες. Κατόπιν πρέπει νὰ ἀνασήκωναν λίγο τὸ σκεῦος, ἔτσι ὥστε ἀπὸ τὴν ἀνοικτὴ του βάση νὰ ρεῦσῃ πρὸς τὰ ἔξω ὀλοκληρωτικὰ ὁ ὀρός».

Τελικὰ ἐνισχυτικὴ τῆς ἐρμηνείας της γιὰ τὴ χρῆση τοῦ ἀγγείου παραμένει, ὅπως προσθέτει, μελέτη πού πραγματοποιήθηκε ἀπὸ ομάδα Γάλλων ἀρχαιολόγων σὲ ἀγγεῖα-σκευὴ τῆς τρίτης χιλιετίας στὸ σημερινὸν Πακιστάν. Ἡ μελέτη αὐτὴ, πού βασίσθηκε σὲ ἐθνοαρχαιολογικὲς παρατηρήσεις σὲ μιὰ χώρα κτηνοτροφικὴ, ἀναφέρεται σὲ εὐρήματα μὲ ποιμενικὸ χαρακτῆρα. Ὁρισμένα ἐξ αὐτῶν ἐρμηνεύθηκαν ὡς στραγγιστήρια γιὰ τὸ πηγμένο γάλα κατὰ τὴν παραγωγὴν τυριοῦ. Ἡ συγγραφεὺς ἀναγνωρίζει ὅτι ὑπάρχουν ἐπὶ μέρους τυπολογικὲς διαφοροποιήσεις ἀλλὰ, ὅπως τελικῶς ἰσχυρίζεται, παρὰ τὴν ἀπόσταση χώρου καὶ χρόνου ἀπὸ τὸν χῶρον καὶ

χρόνον πού χωρίζει τὸ σκεῦος τῆς Φαρσάλου, «ἡ συσχέτιση μὲ τὰ τόσο παλαιὰ εὐρήματα τῆς Ἀσιατικῆς χώρας δὲν στερεῖται ἐνδιαφέροντος»¹.

Παρέθεσα κάπως ἀναλυτικά, παρὰ τὴν συνήθειά μου, καὶ τὰ περιγραφικὰ στοιχεῖα καὶ τὰ συμπεράσματα τῆς ἀρχαιολόγου, ὅπως προκύπτουν καὶ ὅπως τὰ διατυπώνει ἡ ἴδια στὸ ἐνδιαφέρον μελέτημά της. Τὴν ἀξίαν τοῦ εὐρήματος, ὅπως τώρα εἶναι ἀποκατεστημένο, αὐξάνει ἡ μοναδικότητά του, συνισταμένη στὸ ὅτι δὲν ὑπάρχουν ἀρχαῖα παράλληλα, κατὰ τὴν ὀρολογίαν πού χρησιμοποιεῖ, ἀπὸ τὴν μέχρι τώρα ἀρχαιολογικὴν ἔρευνα, πού θὰ μπορούσαν νὰ βοηθήσουν στὴν ἐξ αὐτοῦ τοῦ λόγου δύσκολη ἐρμηνείαν του.

Κατ' ἐμὲ κριτὴν, τὸ σκεῦος αὐτὸ εἶναι «βωβὸν» καὶ ἡ ιδιότητά του αὐτὴ ἀνακαλεῖ στὴ μνήμη μου ἐναύλους τοὺς λόγους τοῦ Μαρινάτου στὰ πανεπιστημιακὰ του μαθήματα. Μερικὰ ἀπὸ τὰ ἀνακαλυπτόμενα ἀντικείμενα, μᾶς ἐδίδασκε, ἰδίως μάλιστα τῶν προϊστορικῶν χρόνων, εἶναι βωβὰ καὶ γιὰ νὰ τὰ προσεγγίσωμεν ἐρμηνευτικά, ὅσο μπορεῖ αὐτὸ νὰ ἐπιτευχθῆ, δὲν ἔχομεν ἄλλον τρόπον παρὰ νὰ προσφύγωμεν στὸν σύγχρονον νεοελληνικὸν βίον, ὁ ὁποῖος πολλὰς φορές διασώζει ὡς ἐπιβιώματα πράγματα τοῦ παρελθόντος ὅμοια ἢ ἀνάλογα. Τὴν ἀποψη αὐτὴν τοῦ Μαρινάτου, τὴν ὁποίαν ἔχουν μὲ διαφόρους τρόπους καὶ ἐξ ἄλλων ἀφορμῶν διατυπώσει ἀρχαιολόγοι, ὅπως ὁ Ρωμαῖος, ὁ Τσουντας κ.ἄ., τὴ δέχομαι καὶ ἐγὼ ὁ ταπεινός, ὑπὸ τὴν προϋπόθεσιν ὅμως ὅτι γνωρίζομεν τὰ νεώτερα στοιχεῖα, ἡ γνώση τῶν ὁποίων ἀπαιτεῖ ἐνίοτε ἐπίπονη προσωπικὴν ἔρευνα.

Ἀπὸ τὴν ἀποψη αὐτὴν καλῶς ἔπραξεν ἡ συντάκτρια τοῦ μελετήματος πού μᾶς ἀπασχολεῖ νὰ προσφύγη στὶς προφορικὰς μαρτυρίας τῶν σημερινῶν βοσκῶν τῆς περιοχῆς Φαρσάλου, γιὰ νὰ βοηθηθῆ στὴν ἐρμηνευτικὴ τῆς ἀναζήτησιν. Τὸ ἐρώτημα ὅμως πού ἀνακύπτει ἔχει σχέση μὲ τὴν ἀξιοπιστίαν τῶν ἐρωτηθέντων, οἱ ὁποῖοι ἀμφιβάλλω ἂν εἶχαν χρησιμοποιήσῃ ἢ καὶ ἀπλῶς ἰδεῖ ποτὲ τέτοιο ἢ παρόμοιον ἀντικείμενον μὲ αὐτὸ τῆς ἀνασκαφῆς. Μιὰ ἔρευνα πού

1. Βλ. *Ἡ ἱστορία τοῦ Ἑλληνικοῦ γάλακτος καὶ τῶν προϊόντων του, Ἰ' τριήμερο ἐργασίας, Ἐάνθη 7-9 Ὀκτωβρίου 2005*, Πολιτιστικὸ Ἰδρυμα Ὀμίλου Πειραιῶς, Ἀθήνα 2008, σ. 139-148. Ὅπως καὶ ἡ ἴδια συγγρ. σημειώνει, σημ. 4, ὑπάρχει καὶ μιὰ πρώτη παρουσίασις τοῦ σκεύους, βλ. *Ἑλληνιστικὴ κεραμικὴ ἀπὸ τὴ Θεσσαλία*, Ὑπουργεῖο Πολιτισμοῦ ἸΓ' Ἐφορεία Προϊστορικῶν καὶ Κλασσικῶν Ἀρχαιοτήτων, Ἐκδοσις τοῦ Ταμείου Ἀρχαιολογικῶν Πόρων καὶ Ἀπαλλοτριώσεων, Βόλος 2000, σ. 112 κ.ἑξ.

ἐπραγματοποίησα στο χωρόν αὐτόν τῆς Θεσσαλίας ἔδειξεν ὅτι τὸ διάτρητον σκεῦος, ποῦ χαρακτηρίζεται ὡς στραγγιστήρι τοῦ τυρόγαλου κατὰ τὴν φάση τῆς παρασκευῆς τοῦ τυριοῦ, εἶναι ἄγνωστο. Ἐννοεῖται ὅτι ἡ προσπάθεια πρὸς ἀναζήτηση παραλλήλων σὲ χωρες μάλιστα ἀπομακρυσμένες καὶ καιροὺς ἀρχαιοτάτους δὲν εἶναι ὑποβοηθητική. Σὲ τέτοιες μεθόδους καταφεύγουν οἱ σύγχρονοι κοινωνικοανθρωπολόγοι, οἱ ὁποῖοι θέλουν νὰ πιστεύουν ὅτι εἶναι ταυτοχρόνως ἐκτὸς ἀπὸ ἀνθρωπολόγοι καὶ ἱστορικοί, ἀρχαιολόγοι, γλωσσολόγοι, κοινωνιολόγοι κ.ἄ. Ἐξαιρέσεις ὑπάρχουν πάντοτε.

Ἐπανερχόμενος στοῦ σκεῦος τῆς Φαρσάλου, θὰ ἤθελα νὰ παρατηρήσω ὅτι μοῦ εἶναι πολὺ δύσκολο νὰ φαντασθῶ ὅτι αὐτὸ ἐχρησιμοποιεῖτο ὡς ἠθμὸς γιὰ τρεῖς κυρίως λόγους:

α') Εἶναι σκεῦος σύνθετο, δύσχρηστο καὶ ὡς μὴ εὐμετακόμιστο διατρέχει τὸν κίνδυνο νὰ θραυσθῆ, χρησιμοποιούμενο, ὅπως ἀνωτέρω ἀναφέρεται. Ὁ λαὸς ἐπιδιώκει νὰ ἐφευρίσκη ἀπλές, πρακτικὲς καὶ οἰκονομικὰ συμφέρουσες λύσεις, γιὰ νὰ ἀντιμετωπίζη τὰ διάφορα προβλήματα τῆς καθημερινῆς του ζωῆς. Τὸ ὅτι ἀποκαλύφθηκε στοῦ οἰκόπεδο ἐνὸς σπιτιοῦ καὶ ὄχι μιᾶς ποιμενικῆς μάντρας δὲν πρέπει ἴσως νὰ θεωρηθῆ τυχαῖον. Εἶναι λογικὸ νὰ ὑποθέσωμεν ὅτι τὸ σκεῦος θὰ ἦταν τοποθετημένο σταθερὰ στοῦ κελλάρι π.χ. τοῦ σπιτιοῦ καὶ θὰ εἶχεν ἐλάχιστες καὶ προσεκτικὲς μετακινήσεις, γιὰ νὰ προφυλαχθῆ ἀπὸ ἐνδεχόμενη θραύση καὶ γιὰ νὰ χρησιμοποιηθῆ ἢ νὰ χρησιμοποιηθῆ γιὰ ἄλλον σκοπὸν, ὄχι πάντως ὡς ἠθμὸς, ὅπως ἔχει ὑποστηριχθῆ.

β') Ἄλλη μέθοδος διαφορετικῆ τῆς προσπάθειας ἐκροῆς τῶν ὑγρῶν τῶν τυριῶν θὰ ἦταν γνωστὴ καὶ δεδομένη ἀπὸ τὴν Ὀμηρικὴν ἡδὴ ἐποχὴν. Ὅπως συγκεκριμένα ἀναφέρει ὁ Ὀμηρὸς στοῦ τῆς Ὀδύσσειας (στὴν Κυκλώπεια), ὅταν ὁ Ὀδυσσεὺς εἰσῆλθε μὲ τοὺς συντρόφους του στοῦ ἄντρον τοῦ Κύκλωπα, ὁ ὁποῖος ἀπουσίαζεν ἀσχολούμενος μὲ τὴν βόσκησιν τοῦ ποιμνίου του στὸν περιβάλλοντα χωρόν, ἐξέθαμβήθησαν ὅλοι ἀπὸ ὅ,τι ἔβλεπαν. Μεταξὺ αὐτῶν «ταρσοὶ μὲν τυρῶν βροῖθον» (ι 219 πρβλ. καὶ 224). Ὁ Πολύφημος ἀμέσως μετὰ τὴν ἐσπερινὴν ἐπάνοδόν του ἀσχολήθηκε μὲ τὴν ἀμελεξὴ τῶν αἰγοπροβάτων καὶ «αὐτίκα δ' ἤμισυ μὲν θρέψας λευκοῖο γάλακτος/πλεκτοῖς ἐν ταλάροισιν ἀμηςάμενος κατέθηκεν» (ι 246-247) (τὸ ἤμισυ τοῦ λευκοῦ γάλακτος, ἀφοῦ τὸ ἔπηξε, τὸ ἔθεσεν σὲ πλεκτὰ καλάθια).

Τὸ κείμενον τῆς Ὀδύσσειας εἶναι σύντομον ἀλλὰ ἀποκαλυπτικὸν τῶν πράξεων καὶ ἐνεργειῶν τοῦ τυροκόμου Κύκλωπα καὶ τῶν ἐργαλείων ποῦ

χρησιμοποιούσε. Ταρσός (ἐκ τοῦ τέρσω) εἶναι κατὰ τὰ λεξικά «πᾶν οἰονδήποτε πλέγμα, ἐφ' οὗ ξηραίνεται τι, καὶ ἰδίως τὸ (ἐκ βρύων) ἐφ' οὗ στραγγίζεται ὁ τυρός, τὸ νῦν “τυρόβολον” λεγόμενον». Στὴν ἐπικήν ποιήσῃ (Π 519, ζ 98) καὶ τὸ μέσον «τέρσομαι» = ξηραίνομαι, «στεγνώνω» ἢ εἶμαι ξηρός. Κατὰ τὸν Εὐστάθιον Θεσσαλονίκης «ταρσοὶ δὲ καλαθίσκοι, ἐν οἷς τυροκομοῦσι, κληθέντες οὕτω παρὰ τὸ τέρσαι τὸ ξηράναι ἐν οἷς τερσαίνονται οἱ τυροί, οὓς καὶ πλεκτοὺς ταλάρους ἐρεῖ» καὶ ἄλλου «ταρρὸς ἀντὶ ταρσὸς ἀγγεῖον πλεκτὸν ὡς ψιάθος ἐκ καλάμων, ἐν ᾧ τυρεύουσι». Καὶ κατὰ τὸν ἀρχαῖον σχολιαστὴν τοῦ Ὀμήρου «ταρσοὶ οἱ καλαθίσκοι, ἐν οἷς τυροκομοῦσι καὶ ἐκτυποῦνται οἱ τυροί, λέγονται καὶ τάλαροι»².

Σύμφωνα μὲ ὅλα τὰ ἀνωτέρω ὁ τυροκόμος τῆς ἐποχῆς τοῦ Ὀμήρου δὲν εἶχεν ἀνάγκη πηλίνου ἀγγεῖου, εὐθραύστου μάλιστα καὶ δυσχρήστου, γιὰ νὰ τὸ χρησιμοποιήσῃ ὡς ἡθμόν. Ἡ ἀποστράγγισις τοῦ γαλακτικοῦ ὄρου ἀπὸ τὸ τυρὶ γινόταν πολὺ πρακτικὰ καὶ εὐκόλα μέσα ἀπὸ τὰ ἐκ βούρλων τυροβόλια, ἐντὸς τῶν ὁποίων τὸ ἐναπέθετεν ὁ βοσκός. Τὰ δὲ τυροβόλια ἐπλεκεν ὁ ἴδιος, ὅπως μαρτυρεῖ ἀργότερα καὶ ὁ Θεόκριτος στὸ εἰδύλλιον τοῦ Κύκλωψ³. Ἐξ ἄλλου δὲν μπορῶ νὰ πιστέψω ὅτι ἡ μέθοδος αὕτη ἦταν ἀγνωστὴ στοὺς κατοίκους τῆς περιοχῆς τῆς Φαρσάλου, ἀφοῦ μέχρι σήμερα ἐφαρμόζεται ἡ ἴδια ἀκριβῶς καὶ σχεδὸν σὲ πανελλήνια κλίμακα. Ὁ Ὀμηρὸς δίδει οὕτως ἢ ἄλλως ἐκπληκτικῆς ὁμοιότητος πρὸς τὰ σύγχρονα στοιχεῖα τυροκομικῆς, σὲ σημεῖον ὥστε διεξερχόμενος κανεὶς μὲ προσοχὴν τὸ κείμενον τοῦ νομίζει ὅτι βρίσκεται σὲ σημερινὴν ποιμενικὴ μάντρα.

Οὔτε εἰδικώτερα ἢ διαδικασίᾳ τοποθετήσεως τοῦ τυρογάλου γιὰ νὰ ἀποβάλλῃ τὰ ὑγρά του καὶ νὰ στεγνώσῃ, στηριγμένη στὶς πληροφορήσεις τῶν Βλάχων κ.λπ., μοῦ φαίνεται ὅτι ἀνταποκρίνεται στὴν πραγματικότητα. Κατὰ τὸν Ὀμηρον, σύμφωνα μὲ τοὺς στίχους ποὺ παρέθεσα ἀνωτέρω, τὸ ἥμισυ τοῦ γάλακτος, ἀφοῦ ὁ Κύκλωπας τὸ ἔπηξε («θρέψας») τὸ ἐναπέθεσεν σὲ πλεκτὰ καλάθια («ἀμησάμενος») (ἐκ τοῦ ἀμάω, ἡ λέξις σημαίνει συλλέγω, συμμαζεύω). Ὁ Εὐστάθιος παρατηρεῖ («τὸ δὲ ἀμησάμενος, ἀντὶ τοῦ συνελῶν χερσὶ καὶ συναγαγῶν»). Ἴδου καὶ ἀντὶ σχολίου στὴν ἐρμηνείαν τοῦ

2. Πρβλ. καὶ I. ΠΟΥΛΔΕΥΚΗΣ, Ὀνομαστικόν 1, 251, 7, 173, 10, 125 καὶ 13ο (κεφ. «Περὶ τυροκομίας, ταλάρου καὶ τῶν περὶ αὐτὰ ἐργαλείων καὶ διαφορῶν πλεγμάτων»).

3. ΘΕΟΚΡΙΤΟΣ, Κύκλωψ, η' (XI) 73: «αἶκ ἐνθῶν ταλάρως τε πλέκοις».

Είχ. 2: Τυροβόλι, Φιλότι Νάξου.

Εύσταθίου και ἡ περιγραφή τῆς τυροκομῆσεως τῶν βοσκῶν τῶν νησιῶν τῶν Κυκλάδων, τῆς Δωδεκανήσου κ.ἄ. «Συλλέγεται (ἐνν. ἀπὸ τὸν λέβητα) ὁ τυρὸς διὰ τῆς χειρὸς και τοποθετεῖται εἰς τὰ τυροβόλια (τρεβόλια ἐν Νάξῳ = μικρὰ κάλαθα ἐκ πεπλεγμένων βούρλων) (εἰχ. 2) και τσημίσκια, προσθέτω (τσημίσκι μεταξὺ ἄλλων εἶναι “πλέγμα τι ἐκ σχοινίου γινόμενον ὅμοιον ἡθμῶ”, ἐτυμολογούμενον ἐκ τοῦ ἀρχαίου κημός)⁴, ἅτινα εἶναι τοποθετημένα ἐπὶ τυροτραπέζης (τυρόσκαμνου), πιέζεται διὰ τῶν δακτύλων και ἀφήνεται ἐκεῖ», ὅπου και ἀποβάλλει τὸν ὀρόν⁵.

4. Βλ. ἐκτενῶς ΔΙΚΑΙΟΣ Β. ΒΑΓΙΑΚΑΚΟΣ, Ἀρχαιοπινῆ τινα γλωσσικά ἐκ Κυκλάδων. Τσημίσκι – τσημὸς – κημός, Ἐπετηρὶς Ἐταιρείας Κυκλαδικῶν Μελετῶν 1, 1961, σ. 596.

5. Βλ. σχετικῶς ΝΙΚΟΛΑΟΣ Π. ΖΥΓΟΥΡΗΣ, Ἡ βιομηχανία τοῦ γάλακτος, ἐν Ἀθήναις ²1952, σ. 537· πρβλ. και ΑΝΑΣΤ. Μ. ΚΑΡΑΝΑΣΤΑΣΗΣ, Ποιμενικά τῆς Κῶ, Λαογραφία 16, 1956, σ. 67· Γ. Δ. ΖΕΥΓΩΛΗΣ, Ποιμενικά τῆς Ὀρεινῆς Νάξου, Λαογραφία 15, 1953, σ. 95 κ.ἄ. πολλούς. Ἡ μέθοδος εἶναι πασίγνωστη.

γ') "Όπως γνωρίζω ἐξ αὐτοψίας καὶ ἐξ αὐτηκοίας, τὸ πηγμένον στὸ λέβητα τυρὶ (τὸ τυρόγαλο) πρέπει νὰ ἐναποτεθῆ ἀμέσως στὰ τυροβόλια. Ὁ λόγος εἶναι ὅτι γιὰ νὰ πιεσθῆ μὲ τοὺς δακτύλους, νὰ στραγγίση καὶ νὰ λάβῃ τὴν ἐνδεδειγμένην μορφήν, νὰ ἐκτυπωθῆ, χωρὶς νὰ καταλείπη ἐνδιάμεσα κενά, πού θὰ δημιουργοῦσαν προβλήματα λόγω ἀλλοιώσεως στὴν συντήρησή του, δὲν πρέπει νὰ ἀπολέσῃ σὲ μεγάλο βαθμὸν τὴν θερμοκρασίαν του, πού, ὅπως σήμερα εὐκόλα μετρεῖται μὲ τὸ θερμοῦμετρο, κυμαίνεται ἀπὸ περίπου 32-36 βαθμοὺς Κελσίου, πράγμα πού ὑπάρχει κίνδυνος νὰ συμβῆ κατὰ τὸν χρόνον πού θὰ χανόταν ἐναποτιθέμενον πρῶτον στὸν πῆλινον ἤθμον καὶ κατόπιν στὰ τυροβόλια. Ἀπόδειξη τούτου εἶναι ὅτι κατὰ τὰ σημερινὰ δεδομένα μάλιστα, ὅταν τὸ προῖον εἶναι ἄφθονον, ἢ ἐναπόθεση καὶ ἡ πίεσή του στὰ τυροβόλια γίνεται ταυτοχρόνως ἀπὸ περισσότερα τοῦ ἐνὸς ἄτομα, γιὰ νὰ κερδηθῆ χρόνος καὶ κατ' ἀκολουθίαν νὰ ἀποφευχθῆ ἡ ἀνεπιθύμητη ἀπώλεια τῆς θερμοκρασίας του.

Ἐς σημειωθῆ καὶ ἡ παρατήρησις τῆς ἀρχαιολόγου ὅτι ὁ πηλὸς τοῦ διατρήτου σκεύους λόγω τῶν ιδιοτήτων του συνέβαλλε καθοριστικὰ στὴν παραγωγή λευκοῦ τυριοῦ ποιοτικὰ ἀνωτέρου. Προβάλλεται μεταξὺ ἄλλων λόγων, ὡς πρῶτον μάλιστα, ὅτι κρατοῦσε τὴν ἀρχικὴ θερμοκρασία τοῦ ζεστοῦ πηγμένου γάλακτος. "Ὅτι τὸ πῆλινον ἀγγεῖον ἔχει τὴν ιδιότητα νὰ κρατῆ σταθερὴν κατὰ κάποιον τρόπον, ὅχι ἀπολύτως, τὴν θερμοκρασίαν, εἶναι, ὅπως ἔχω προαναφέρει, βέβαιον, ἀλλὰ πῆλινον ἀγγεῖον παντελῶς πλήν, ἐννοεῖται, τοῦ στομίου του περίκλειστον καὶ ὄχι διάτρητον. Τὸ τελευταῖο δὲν δικαιολογεῖται καὶ μάλιστα σὲ περίοδο χειμῶνα καὶ τελικὰ σὲ τί θὰ ἀπέβλεπεν ὅλη αὐτὴ ἡ διαδικασία τῆς προσωρινῆς ἐναποθέσεως τοῦ τυρόγαλου, ἀφοῦ τὸ τυρόγαλο στραγγίζει πολὺ πιὸ ἄνετα ἐναποτιθέμενον κατ' εὐθείαν στὰ τυροβόλια, ὅπου καὶ («ἐκτυποῦται»), ὅπως δηλαδὴ συμβαίνει σήμερα καὶ στὴν παραδοσιακὴν τυροκομίαν. Κάπως διαφορετικὰ καὶ κατ' ἐξάιρση διεξάγεται ἡ διαδικασία ἀποστραγγίσεως τοῦ παραγομένου τυριοῦ στὴν Ἀνάφη, ὅπως τουλάχιστον γνωρίζω, ὅπου ὅμως ὁ ποιμενικὸς βίος λόγω τοῦ πολὺ περιωρισμένου χώρου καὶ τῆς ὀλιγανθρωπίας δὲν εἶναι καθόλου ἀνεπτυγμένος. Παραθέτω ἀντὶ ἄλλου σχολίου δύο περιγραφὰς ἐγκύρων συλλογῶν γλωσσικῆς (καὶ λαογραφικῆς) ὕλης, τῶν γλωσσολόγων Σταύρου Μάνεση καὶ Ἐλευθερίας Γιακουμάκη. Κατὰ τὸν πρῶτον: Μὲ ἓνα κλαδὶ χωρίζεται τὸ τυρὶ ἀπὸ τὸν τσίρο (=τυρόγαλο).

«Θὰ τ' ἀφήσωμε δέκα λεφτὰ καὶ μετὰ θὰ τὸ σουρώσωμε μὲ τὸ σουρλᾶ: ἓνα τυροβόλι μὲ στενὴ βάση καὶ φαρδύτερο ἄνοιγμα μὲ βοῦρλα φτειαγμένο. Τὸ πιττώνομε: πιέζομε καὶ τὸ βάζομε στὸ τυροβόλι καὶ ὕστερα ἀπάνω στὸ τυρόσκαμνο: μαρμάρινο τραπέζι μὲ λούκι γιὰ νὰ στραγγίξει ὁ τσίρος».

Κατὰ τὴν δεύτερη:

«Ὅταν ἔπηξε τὸ γάλα [...] τὸ ἀφίνεις κάνα δεκάλεφτο [...] καὶ μετὰ τὸ μάζευες ἀπὸ τὸ καζάνι στὸ σουρλᾶ = ἀπὸ βοῦρλα πλεγμένο δοχεῖο στρογγυλὸ κάτω, φαρδὺ ἀπάνω, τὸ σφιγγες λίγο τὸ τυρὶ καὶ ἔβγαίνε τὸ τσιρόγαλο. Μετὰ ἀπὸ τὸ σουρλᾶ τὸ τυρὶ τὸ βάζεις στὸ τυροβόλι = δοχεῖο ἀπὸ βοῦρλα λίγο στενὸ κάτω, πιὸ φαρδὺ ἀπάνω, καὶ ἐκεῖ στὸ τυροβόλι στράγγιζε τὸ τυρὶ»⁶.

Ἐπανέρχομαι τώρα στὰ ἐντὸς εἰσαγωγικῶν παράλληλα, τὰ ὁποῖα θὰ βοηθοῦσαν τὴν ἀρχαιολόγο νὰ προσδιορίσῃ πολὺ πιὸ ἀσφαλῶς τὴ χρῆση τοῦ ἀρχαίου σκεύους, πού τὴν ἀπασχολεῖ. «Παράλληλα» δείγματα ἀρχαῖα δὲν ἔχουν μέχρι τώρα ἀνακαλυφθῆ, ὅπως ἔχω προδηλώσει. Ἄν ὅμως δὲν ὑπάρχουν ἀρχαῖα, ὑπάρχουν νεώτερα, στὰ ὁποῖα μπορεῖ κανεὶς νὰ προσφεύγῃ γιὰ νὰ δίνῃ ἀπάντηση στὰ ἀπορήματά του. Ἀπὸ τὴν ἄποψη αὐτὴν ἦταν μεθοδολογικὰ ὀρθή, ὅπως προανέφερα, ἡ προσπάθεια τῆς ἀρχαιολόγου νὰ καταφύγῃ ἐλλείψει ἀρχαίων μαρτυριῶν σὲ προφορικὲς μαρτυρίες συγχρόνων ποιμένων, Βλάχων κ.λπ., γιὰ νὰ ἐπιβεβαιώσῃ τὴν ἄποψή της, ὅτι καὶ αὐτὸ τὸ συγκεκριμένο ἀρχαῖο σκεῦος ἦταν ἠθμός. Σήμερα εἴμαστε σὲ θέση κινούμενοι συγκριτικὰ καὶ στηριζόμενοι σὲ προφορικὸ γλωσσικὸ ὕλικὸν ἀλλὰ καὶ σὲ ἀπὸ ἤδη πολλῶν ἑκατονταετιῶν καταγεγραμμένο, νὰ προσδιορίσωμε μὲ μεγαλύτερη ἀσφάλειαν τὸν τύπον καὶ τὴ λειτουργίαν τοῦ συγκεκριμένου ἀντικειμένου, πρᾶγμα πού μᾶς ὀδηγεῖ σὲ διαφορετικὰ, πιθανώτερα πάντως, συμπεράσματα. Καὶ ἰδοὺ τί ἐννοῶ.

Στὴν Νάξον ἓνα εἶδος χονδρικὰ πηλίνου πιθαριοῦ, στὸ ὁποῖον ἑναποτίθενται διάφορα προϊόντα, ὑγρὰ ἢ καὶ στερεὰ, φέρεται τὸ ὄνομα μεθύρα (εἰκ. 3).

6. ΣΤΕΦ. Δ. ΗΜΕΛΛΟΣ – MARGARET KENNA, *Ἀνάφη, Ἀπὸ λαογραφικῆ, διαλεκτολογικῆ καὶ κοινωνικοανθρωπολογικῆ ἄποψη*, Κέντρον Ἑρεῦνης τῆς Ἑλληνικῆς Λαογραφίας, Πηγές τοῦ λαϊκοῦ πολιτισμοῦ-10, Ἀθήνα 2015, σ. 90 καὶ σ. 131-132 ἀντίστοιχα.

Είχ. 3: Μεθύρες, Νάξος.

Τὸ μεθύρα (μὲ υ πιθανώτατα) εἶναι ὡς λέξις ὄχι μόνον μοναδικὰ Ναξιακὴ ἀλλὰ δυσετυμολόγητη (γι' αὐτὸ γράφεται ἀπὸ μερικοὺς καὶ μὲ η καὶ μὲ ι). Δὲν ἐπεκτείνομαι, ἐπειδὴ σκοπεύω νὰ ἐπανέλθω στὸ θέμα μὲ ξεχωριστὸ μελέτημα. Σημειῶνω μόνον ἐδῶ γιὰ τὶς ἀνάγκες τῆς ἀνακοινώσεως ὅτι ἐὰν ἡ μοναδικὴ σοβαρὴ ἐτυμολογία ποὺ ἔχει διατυπωθῆ, ἢ μὲ τὴ γραφὴν υ, εἶναι ὀρθή, τὸ ἔτυμον τῆς λέξεως μεθύρα ἀνάγει τὴν ἀρχὴν του πολὺ πιθανῶς στὴν Ἑλληνικὴ μετακλασσικὴ ἀρχαιότητα. Αὐτὸ τώρα ποὺ ἐδῶ ἐνδιαφέρει εἶναι ὅτι ἀναλόγως τοῦ σκοποῦ γιὰ τὸν ὁποῖον προορίζεται καὶ τοῦ εἴδους τὸ ὁποῖον ἐναποτίθεται σὲ αὐτὴν φέρεται στὴ Νεοελληνικὴ μὲ τὴν σύνθετη ὀνομασία ὡς κρασομεθύρα, λαδομεθύρα, συκομεθύρα, σταφυλομεθύρα,

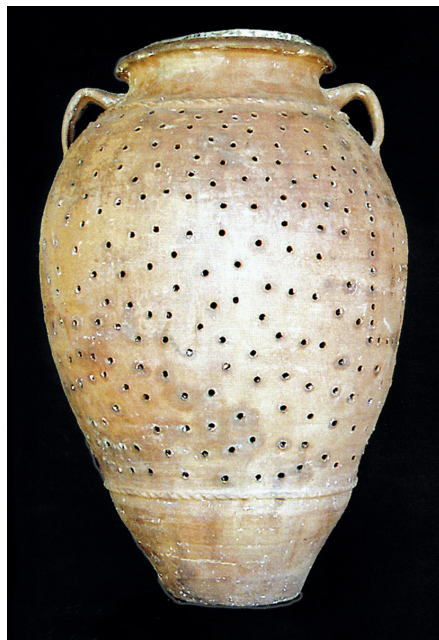
καρυδομεθύρα, τυρομεθύρα και ύποκοριστικά για τὰ μικρότερα σκεύη ἀπὸ τὸ μεθύριον, μεθύρι, ἔχομε κρασομέθυρο, λαδομέθυρο, ρακομέθυρο καὶ τυρομέθυρο κ.ἄ.

Οἱ μεθύρες τώρα μεταξύ των παρουσιάζουν μικρὲς διαφορὲς, πού σχετίζονται μὲ τὴ χωρητικότητά των (μεθύρες μεγαλύτερες ἢ μικρότερες), τὸ σχῆμα των (μὲ ἐνισχυτικὰ ζωνάρια ἢ ὄχι), τὴν ιδιότητά των νὰ εἶναι κάποτε πολλῶν χρήσεων ἀναλόγως τῶν παρουσιαζομένων ἀναγκῶν (π.χ. μιὰ λαδομεθύρα μεταβάλλεται εὐκόλα σὲ ἐλαιομεθύρα κ.λπ.) κ.ἄ. Ἀπὸ ὅλους τοὺς τύπους, ἄς ποῦμε τῶν μεθυρῶν μὲ τίς πολλὲς καὶ ποικίλες χρήσεις των, μεγάλη διαφορὰν παρουσιάζει ἡ τυρομεθύρα (τυρομέθυρο κ.λπ.), ἐπειδὴ εἶναι κατὰ τὴν ἐπιφάνειαν διάτρητη (εἰκ. 4, 5), πού ἔχει ὡς συνέπεια νὰ χρησιμοποιῆται ἀποκλειστικῶς καὶ μόνον γιὰ τὴν ἐναπόθεση σὲ αὐτὴν τοῦ τυριοῦ. Ὅπως χωρὶς καμμίαν δυσκολίαν προκύπτει καὶ ἀπὸ ἐπιτόπιαν ἔρευνά μου στὴν Νάξο, καὶ μάλιστα στὴν ὄρεινὴ μὲ τὸν ἔντονον κτηνοτροφικὸν τῆς χαρακτῆρα, ἡ τυρομεθύρα χρησιμοποιεῖται ἀποκλειστικά, ἐπαναλαμβάνω, καὶ μόνον ὡς σκεῦος ἐναποθέσεως τυριοῦ, γιὰ νὰ συντηρηθῆ καὶ ἔτσι νὰ καλύψῃ μέρος, ἔστω, τῶν διατροφικῶν ἀναγκῶν τῶν κατοίκων τοῦ νησιοῦ. Πράγματι τὸ παραγόμενον τυρί, ὡς προϊὸν εὐαίσθητο, χρειάζεται ἐπειτα ἀπὸ παρέλευση λίγου χρόνου μετὰ τὴν παρασκευὴν του νὰ συντηρηθῆ μὲ ποικίλους τρόπους, ἕνας ἀπὸ τοὺς ὁποίους εἶναι νὰ ἐναποτεθῆ σὲ σκεῦος ὅπως ἡ διάτρητη πῆλινη τυρομεθύρα, καὶ οἱ λόγοι εἶναι κυρίως δύο:

α') Οἱ ὁπὲς τῆς τυρομεθύρας ἐξασφαλίζουν στὸ ἐναποθηκευμένο εὐαίσθητον προϊὸν τὸν ἀερισμὸν, τὸν ὁποῖον χρειάζεται σὲ βαθμὸν ἀπόλυτον, ἐνῶ συγχρόνως προστατεύουν τὸ τυρὶ ἀπὸ τὰ τρωκτικὰ καὶ τὰ ἐπιβλαβῆ γι' αὐτὸ ζώφια. Ὁ κίνδυνος ἀπὸ τὰ τελευταῖα θὰ μπορούσε νὰ ἀποφευχθῆ ἀκόμη ἀσφαλέστερα, ἐὰν τὸ πῆλινον ἀγγεῖον, τὸ πιάτο ἢ λεκανίδα, γιὰ τὸ ὁποῖο γίνεται λόγος, τὸ ἐγέμιζαν μὲ νερό, τὸ ὁποῖον θὰ ἐμπόδιζεν τὰ μυρμήγκια π.χ. νὰ ἀνέλθουν καὶ νὰ εἰσέλθουν στὸ ἐσωτερικὸν τοῦ διατρήτου σκεύους διὰ τῶν ὁπῶν του (στὸν πυθμένα τοῦ σκεύους ἐτοποθετοῦσαν στὴ Νάξο γιὰ τὸν ἴδιον σκοπὸν στάχτην). Πρόκειται περὶ μεθόδου τῆς πληρώσεως τῆς λεκανίδας μὲ νερὸ πού ἐφαρμόζεται, ὅπως πληροφοροῦμαι, ἀκόμη κατὰ τὴν σύγχρονην ἐποχὴ. Δὲν ἀποκλείεται ἀκόμη στὴν λεκανίδα αὐτὴ νὰ συγκεντρώνονταν σταλάγματα ἀπὸ ἀπεξηραμμένα ἤδη τυριά, τὰ ὁποῖα συντηροῦνταν ἐντὸς τοῦ διατρήτου πηλίνου σκεύους ἐπαλειφόμενα μὲ διαφορα ὑγρά, ὅπως π.χ. λάδι, ἀμόργη, πού καὶ γι' αὐτὸ δὲν λείπουν οἱ προφο-

Ειχ. 4: Τυρομέθρα, Νάξος.

Ειχ. 5: Τυρομέθρα, Νάξος.

ρικές μαρτυρίες. Άς προστεθῆ ἀκόμη ὅτι στήν περίπτωση πληρώσεως μέ νερό τῆς λεκανίδας θά διευκολυνόταν ἡ συνεχῆς ὕπαρξη κάποιας ὑγρασίας ἐντὸς τοῦ ἀγγείου, ἀναγκαίας ἰδίως κατὰ τοὺς θερμοὺς καλοκαιρινοὺς μῆνες.

β') Τὸ ἐκ πηλοῦ σκεῦος διατηρεῖ τὸν ἐσωτερικὸ χῶρον ἐναποθέσεως δροσερὸν καὶ μέ σχετικῶς σταθερὴ θερμοκρασία, δύο στοιχεῖα ποὺ συμβάλλουν στὸ νὰ διατηρηθῆ τὸ τυρὶ ἀλώβητο γιὰ μεγάλο χρονικὸ διάστημα.

Πόσο διαρκοῦσε αὐτὸ τὸ χρονικὸ διάστημα δὲν μπορεῖ νὰ προσδιορισθῆ. Κατὰ τὸν Λατῖνον συγγραφέα Πλίνιον (1ος αἰ. μ.Χ.) «Ὁ Ζωροάστρης ἔζησεν 20 χρόνια στήν ἔρημο συντηρούμενος μέ τυρὶ, τὸ ὁποῖον ἦταν κατὰ τέτοιον τρόπον παρασκευασμένον, ὥστε νὰ μὴ ἐπηρεάζεται ἀπὸ τὸν χρόνον» (NH 11,242). Τὴν πληροφορίαν ἀντλῶ ἀπὸ τὰ Πρακτικὰ τῆς Ἀκαδημίας τοῦ 1953 (παρουσίαση ἀπὸ τὸν Ἀκαδημαϊκὸν Κωνσταντῖνο Ζέγγελη τοῦ ἔργου τοῦ Καθηγητῆ Σωκράτους Καλογερέα μέ τὸν τίτλον «Ἡ διαλεκτικὴ τῆς διατηρήσεως τῶν τροφῶν»), ἀλλὰ αὐτὴ κινεῖται μᾶλλον στήν σφαῖρα τοῦ μύθου. Σημειῶνω μέ τὴν εὐκαιρίαν ὅτι κατ' ἄλλην γραφήν ὁ Ζωροάστρης ἔζησε μέ συντηρημένον τυρὶ τριάντα καὶ ὄχι εἴκοσι χρόνια καὶ πέρα τοῦτου στὸ κείμενον τοῦ Πλινίου ἡ σχετικὴ εἴδηση ἀρχίζει μέ τὸ ρῆμα tradunt, δηλαδὴ παραδίδουν, μέ ὅ,τι αὐτὸ τελικὰ σημαίνει. Ὅπως ἴσως ποτε τὸ χρονικὸν αὐτὸ διάστημα περιορίζεται στήν πραγματικότητα στὸν χρόνον ποὺ ἀπαιτεῖται, γιὰ νὰ καταναλωθῆ ἀπὸ μιὰ οἰκογένεια ὡς τυρὶ ἀπεξηραμμένο ἤδη. Ὅτι τυριὰ ἀπεξηραμμένα καταναλίσκονταν καὶ κατὰ τοὺς ἀρχαίους χρόνους καὶ μάλιστα στήν Νάξο δεικνύει ἐνδεχομένως τὸ γεγονὸς ὅτι στὸν ἀρχαιολογικὸν χῶρον τῶν Ἰρίων ἡ ἀρχαιολογικὴ σκαπάνη ἔφερεν στήν ἐπιφάνεια χάλκινη ξύστρα, κυρίως τυριοῦ, ὅπως πιστεύω, χωρὶς νὰ ἀποκλείεται ἡ χρῆση τῆς καὶ σὲ ἄλλες περιπτώσεις, χρονολογημένη στὸ τέλος τοῦ 7ου καὶ τὶς ἀρχές τοῦ 8ου αἰῶνα π.Χ.⁷ Ἡ ξύστρα βέβαια εἶναι πιθανὸν στήν συγκεκριμένην περίπτωσιν νὰ εἶναι ἀνάθημα στῆ λατρευομένη θεότητα, ἀλλ' αὐτὸ δὲν ἀναιρεῖ τὴ λειτουργίαν τῆς ὡς ὄργανου διευκολύν-

7. Βλ. Ἡ ἱστορία τοῦ Ἑλληνικοῦ γάλακτος, ὅ.π., σ. 161 (ἀνακοίνωση τοῦ ἀρχαιολόγου Καθηγητῆ Βασ. Λαμπρινουδάκη).

σεως καταναλώσεως τοῦ ἀπεξηραμμένου τυριοῦ⁸. Ὡς («ζύστρα τοῦ τηρίου») ἀναφέρεται σὲ ἔγγραφο τοῦ 1609 ἀπὸ τὴν Σαντορίνη⁹.

Ὅτι τυρομεθῦρες ἦταν ἐν χρήσει καὶ ἄλλοτε κατὰ τοὺς νεωτέρους χρόνους γιὰ τὸν ἴδιον σκοπό, φαίνεται ἀπὸ τὴν ἀναφορὰν τῶν σὲ Ναξιακὰ πάντοτε δικαιοπρακτικὰ ἔγγραφα, καὶ μάλιστα ἀβαντάρια, προικοσύμφωνα καὶ διαθῆκες, τὰ ὁποῖα ἔχουν μεταξὺ ἄλλων τελευταῖα δημοσιευθῆ ἀπὸ τὸν ὁμιλοῦντα κυρίως καὶ ἄλλους. Τὰ σκεύη αὐτὰ προικοδοτοῦνται ὡς κινητὰ χρήσιμα ἀντικείμενα σὲ μελλονύμφους, γιὰ νὰ χρησιμοποιοῦνται ἀναλόγως. Ἀναφέρονται στὰ ἔγγραφα σπανιώτερα, σὲ σχέση μὲ τὰ συναφῆ πολυχρηστά πιθάρια, οἱ μεθῦρες καὶ πολὺ σπανιώτερα τυρομεθῦρες, ἐπειδὴ γιὰ τὶς περισσότερες Ναξιακὲς καὶ βέβαια πτωχὲς οἰκογένειες ἀποτελοῦσεν πολυτέλεια νὰ ἀγοράζουσαν τυριά, φαγώσιμον εἶδος ἀκριβόν, καὶ νὰ τὰ ἀποθηκεύουν, γιὰ νὰ τὰ καταναλώσουν. Τυρομεθῦρες διέθεταν κυρίως οἱ μεγαλοβοσκοὶ ἢ ἄνθρωποι μὲ κάποια ἐπαγγελματικὴν ιδιότητα, πὺν τοὺς ἐξασφάλιζεν οικονομικὴν εὐχέρεια. Γιὰ μιὰ πιὸ συντηρητικὴν κατανάλωση τοῦ τυριοῦ ἀρκοῦσαν γιὰ νὰ διατηρηθῆ ἀβλαβὲς οἱ μικρότερες διάτρητες μεθῦρες, τὰ τυρομέθουρα (εἰκ. 5).

Τελικὰ τὰ πήλινα αὐτὰ σκεύη, οἱ τυρομεθῦρες (τυρομέθουρα), δὲν ἦταν στὴν κυριολεξία, ὅπως πιστεύω, ἀκραιφνῶς ποιμενικὰ σκεύη, ἀλλὰ οἰκιακὰ πρὸς συντήρηση ὅμως τοῦ βασικωτέρου γαλακτοκομικοῦ προϊόντος, τοῦ τυριοῦ. Μὲ ἄλλα λόγια τυρομεθῦρες δὲν ὑπῆρχαν, ὅσον κατῶρθωσα νὰ διαπιστώσω ἀπὸ τὴν ἔρευνάν μου, στὰ ποιμνιοστάσια, στὶς μάντρες. Ὑπῆρχαν

8. Ἄς σημειωθῆ καὶ ὅτι ζύστρα ἀλλὰ μὲ διαφορετικὴν κατασκευὴν καὶ πρὸς διαφορετικὴν χρῆση χρησιμοποιοῦνταν κατὰ τοὺς χρόνους τῆς Τουρκοκρατίας. Μὲ αὐτὴν οἱ ἄνθρωποι καταπολεμοῦσαν τὰ παράσιτα τοῦ κορμιοῦ τῶν. Ἦταν ἓνα εἶδος κουτάλας ξύλινης μὲ μακριὰ λαβή. Τὸ ἄλλο ἄκρο δὲν ἦταν κοῖλο, ὅπως τῆς κουτάλας, ἀλλὰ ἐπίπεδο καὶ σκαλισμένο μὲ τέτοιο τρόπο, ὥστε νὰ παρουσιάζη πολλὰς μικρὰς αἰχμὲς ὅμοιες μὲ τὶς κρυσταλλικὲς αἰχμὲς τῶν διαμαντιῶν. Τὸ ὄργανο αὐτὸ οἱ Ἕλληνες καὶ οἱ Τοῦρκοι στρατιῶτες τὸ εἶχαν στὴ ζώνη τους καὶ μὲ αὐτὸ ἔξυναν τὴ ράχη τους καὶ ἀνακουφίζονταν ἀπὸ τὴ φαγούρα. Τὸ ὄργανο αὐτὸ βρίσκεται ἀκόμη σὲ χρῆση στὸ Ἄγ. Ὅρος (βλ. σχετικῶς Απ. Ε. ΒΑΚΑΛΟΠΟΥΛΟΣ, *Τὰ ἑλληνικὰ στρατεύματα τοῦ 1821. Ὁργάνωση, ἡγεσία, τακτικὴ, ἥθη, ψυχολογία*, Θεσσαλονίκη 1991, σ. 174, ὅπου καὶ βιβλιογραφία).

9. Βλ. ΑΓΑΜ. ΤΣΕΛΙΚΑΣ (σύνταξη καταλόγου, ἐπιμ.), *Μαρτυρίες ἀπὸ τὴ Σαντορίνη (1573-1819)*, Ἐκθεση ἱστορικῶν ἐγγράφων, Αθήνα 1985, σ. 81, ἀρ. 96.

στά κελλάρια τῶν σπιτιῶν, σὲ χώρους δροσεροὺς καὶ μὲ κάπως σταθερὴ θερμοκρασία, πού ἡ δυνατότητα τῆς συντηρήσεως ἀπαιτοῦσε.

Ἐπειτα ἀπὸ ὅσα εἶπα, τὸ συμπέρασμά μου γιὰ τὸ σκεῦος τῆς Φαρσάλου εἶναι, νομίζω, πειστικόν. Τὸ σκεῦος δηλαδὴ αὐτὸ ἦταν κατὰ τὴν ἀποψή μου ἓνα τυρομέθυρο, τὸ ὁποῖον οἱ κάτοικοι τῆς οἰκίας ὅπου βρέθηκε, τῆς οἰκίας ὅχι ποιμενικῆς μάντρας, χρησιμοποιοῦσαν γιὰ τὴν συντήρηση τῶν τυριῶν, ἀπεξηραμμένων ἤδη, πού κατανάλωναν. Τέτοιες ἐνέργειες προδίδουν καὶ τὴν ἀγωνιὰν καὶ τὴν φροντίδα τῶν λαϊκῶν ἀνθρώπων γιὰ τὴν συντήρηση τῶν τροφῶν εὐρύτερα. Καὶ στὴν προσπάθειάν των αὐτὴν ἀνακάλυπταν πολλοὺς τρόπους, οἱ ὁποῖοι δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ἀναφερθοῦν ἐδῶ¹⁰.

10. Ἐννοεῖται ὅτι στὴν προσπάθειαν συντηρήσεως τοῦ τυριοῦ δὲν ἔλειπεν καὶ ἡ εὐρηματικότητα τῶν ἀπλῶν ἀνθρώπων, ὅπως ἔχει προκύψει ἀπὸ τὴν ἐπιτόπιαν ἔρευνά μου. Ἀναφέρω δειγματοληπτικὰ τέσσερις περιπτώσεις:

α') Στὴν πρώτη περίπτωση, πού προέρχεται ἀπὸ τὸ χωριὸ Φιλότι τῆς Νάξου, χρησιμοποιοῦντο κάποτε ὄχι διάτρητη μεθύρα, πού ὡς σκεῦος ἦταν καὶ ἀκριβώτερο, ἀλλὰ κοινὴ μεθύρα. Ἡ κοινὴ μεθύρα πάντοτε διατηροῦσε, ὡς πῆλινη, δροσιὰν καὶ κατὰ κάποιον τρόπον σταθερὴ θερμοκρασία, ἀλλὰ τῆς ἔλειπεν τὸ προσόν τῆς διατρήτου μεθύρας νὰ ἐξασφαλίζῃ στὸ ἐναποτιθέμενον τυρὶ τὸν ἀερισμὸν καὶ τὴν προστασίαν ἀπὸ ἐπιδρομῆν τῶν τρωκτικῶν. Γιὰ τὸ λόγον αὐτὸν καὶ πρὸς ἐξουδετέρωση τῶν ἀνωτέρω μειονεκτημάτων μετὰ τὴν τοποθέτηση τοῦ τυριοῦ καλυπτόταν τὸ στόμιόν της μὲ ἀραιὰς ὑφάνσεως πανί, ἐπάνω ἀπὸ τὸ ὁποῖον ἐτοποθετοῦσε μία ἐνδιαφερομένη τὸ γνωστὸν σκεῦος μὲ στρογγυλὸν πλαίσιον καὶ διάτρητη βάση, τὸ κόσκινο.

β') Στὴ δεύτερη περίπτωση βοσκὸς ἀπὸ τὴν περιοχὴ Δαμαριῶνα εἶχεν ἀνακαλύψει μικρὸν σπήλαιον (κοίλωμα γῆς), στὸ ὁποῖον ἐναπέθετεν πρὸς συντήρησιν τὰ τυριά. Γιὰ νὰ διατηρῆται σταθερὴ ὄχι μόνον ἡ θερμοκρασία, ἀλλὰ καὶ ἡ δροσιὰ, περιέβρεχεν τὸ καλοκαίρι μὲ νερὸ τὴν ἐξωτερικὴν ἄνω ἐπιφάνειάν του, πού μὲ τὴ ζέστη εἶχε ξηρανθῆ.

γ') Στὴν τρίτην περίπτωση οἱ κάτοικοι τῆς Σερύφου κατανάλωναν τὸ λεγόμενον («τυρὶ τοῦ λάκκου»), δηλαδὴ τὸ λίγο τυρὶ πού παρασκευάζαν ἀπὸ τὸ γάλα οἰκοσίτων αἰγοπροβάτων (ἀνεπτυγμένη κτηνοτροφία δὲν ὑπῆρχε). Τὸ ἐναπέθεταν σὲ πῆλινα πάντοτε πιθάρια, τὰ ὁποῖα κατέχωναν στὸ ἔδαφος, ἀφοῦ προηγουμένως ἔκλειναν τὸ στόμιόν των ἀεροστεγῶς, γιὰ νὰ συντηρῆται ἔτσι τὸ προϊόν σὲ σταθερὴ θερμοκρασία καὶ δροσιὰ.

δ') Ἡ τέταρτη περίπτωση ἀφορᾷ τὴν Ἀνάφη. Καὶ ἐδῶ τὸ τυρὶ ἀποθηκεύεται σὲ πῆλινο πιθάρη καὶ διατηρεῖται «δυοῦν ἡμερῶν καὶ τριῶν». Λέγεται τυρὶ τῆς

Τέλος, μέχρι τώρα υπήρχαν διαθέσιμες στην έρευνα μόνον οί σύγχρονες προφορικές μαρτυρίες, συνδεδεμένες με τὸν τρόπον συντηρήσεως τοῦ τυριοῦ. Τώρα μετὰ τὴν δημοσίευση τῶν νοταριακῶν ἐγγράφων ἀπὸ τῆ Νάξο υπάρχουν καὶ οί γραπτές, πού καὶ αὐτές ὅμως χρησιμοποιοῦν τὴν προφορικὴν παράδοση. Ἡ παλαιότερη γραπτὴ μαρτυρία πού ἐγὼ γνωρίζω προέρχεται ἀπὸ προικοσύμφωνον τοῦ 1729, στὸ ὁποῖον γίνεται λόγος εἰδικώτερα γιὰ μιὰ τυρομεθύρα (ἢ τυρομεθύρα εἶναι σχεδὸν πάντοτε μιὰ) καὶ πέντε πιθάρια, τὰ ὁποῖα προικοδοτοῦνται σὲ μελλονύμφη ἀπὸ τὸ χωριὸ Φιλότη¹¹. Ἡ μνεῖα τῆς τυρομεθύρας στὸ ἔγγραφο με αὐτὴν τὴ χρονολογία μειώνει τώρα κατὰ δύομισι περίπου αἰῶνες τὸ χρονικὸ χάσμα πού χωρίζει τὰ δύο ὅμοια κατὰ τὸ σχῆμα καὶ τὴ λειτουργικὴ χρῆση πῆλινα σκεύη, τὸ νεώτερον Νάξιον καὶ τὸ παλαιότερον Φαρσάλιον.

Καταστρέφων τὸν λόγον παρατηρῶ. Θὰ ὑπέθετεν κανεὶς, καὶ δικαίως, ὅτι μετὰ τὴν ἀνακάλυψη καὶ τὴ χρῆση τοῦ ψυγείου, ἐντὸς τοῦ ὁποῖου συντηρεῖται μετὰξὺ ἄλλων καὶ τὸ τυρὶ, θὰ ἔπαυεν ἡ κατασκευὴ του ὡς ἀχρήστου πλέον σκεύους. Πολλοῦ γε καὶ δεῖ. Σήμερα κατασκευάζεται στὴν πατρίδα του τῆ Νάξου σὲ μικρότερο μέγεθος ἀλλ' ὡς μικροτέχνημα καὶ κομψοτέχνημα (μπιμπελὸ) καὶ γιὰ διαφοροτικὴν, πρακτικὴν πάντως, χρῆση. Συγκριμένως ἐντὸς τοῦ σκεύους τοποθετεῖται ἠλεκτρικὸς λαμπτήρας –τὸ σκεῦος ἀποτελεῖ τὸ περικάλυμμά του–, λαμπτήρας πού φωτίζει ἀνενοχλήτως τὰ ὑπνοδωμάτια συνήθως μερικῶν συγχρόνων κατοικιῶν.

Κατὰ τὸ παρελθὸν θέρος ἐπεδίωξα νὰ ἀγοράσω ἓνα τέτοιο πῆλινον ἀντικείμενον, ἀλλὰ δὲν ὑπῆρχεν στὰ ἐργαστήρια κατασκευῆς του. Ὡς με διεβεβαίωσαν οί ἀγγειοπλάστες, τὸ ἀγοραστικὸν ἐνδιαφέρον τοῦ κοινοῦ εἶναι τόσον ἔντονον, ὥστε τὸ εἶδος νὰ καθίσταται ἀνάρπαστον.

«ἄρμης» (βλ. ΣΤΕΦ. Δ. ΗΜΕΛΛΟΣ – Μ. ΚΕΝΝΑ, *Ἀνάφη*, ὅ.π., σ. 90). Ἄς σημειωθῇ ἀκόμη ὅτι στὴ Νάξο μετὰξὺ τῶν ἐναποτιθεμένων ἐντὸς τῶν πηλίνων σκευῶν κατὰ στρώματα τυριῶν μερικοὶ τοποθετοῦσαν κλάδους τοῦ φυτοῦ θυμαριοῦ, ἐνῶ ἄλλοι ἀπέφευγαν τὴ χρῆση του, γιὰ νὰ μὴν ἀναδίδῃ τὴν μυρωδιὰν τοῦ φυτοῦ.

11. Βλ. ΣΤΕΦ. Δ. ΗΜΕΛΛΟΣ – ΣΤΕΦ. ΕΜΜ. ΨΑΡΡΑΣ, *Νοταριακὲς πράξεις Φιλωτίου παπα-Στεφάνου Ἀρώνη (1716-1742)*, Α', Ἀθήνα 2011, ἀρ. 77· βλ. καὶ λέξη τυρομεθύρα τοῦ γλωσσαρίου, ὅπως καὶ τοῦ γλωσσαρίου τοῦ ἐκδοθέντος Β' τόμου, ὅπου οί παραπομπές στὰ δημοσιευόμενα ἔγγραφα κ.ἄ.

SUMMARY

*Perforated clay pot from the Hellenistic times
approached from the folkloric point of view*

This study is about a perforated clay pot (image 1) that has been discovered in fragments during an excavation mission in 1991, in a terrain surrounding an ancient house in the area of Farsala. This pot, initially in scattered shells and later restored, is now found in the Archeological Museum of Larissa, and according to the excavation data, is dated from the 3rd and 2nd century B.C. Contrary to the excavator, who believes that the pot was used as a strainer of *tyrogalo*, i.e. cheese in a somewhat liquid form that is taken out from the cauldron as soon as it is thickened, the author of this study believes that the pot was used to hold an already dried cheese in order to preserve it before its consumption. His belief is based on the fact that such cheese containers were used until recently exclusively in Naxos, and were destined for the same purpose, i.e. for the conservation of the cheese. It should be clarified that the pot was placed at the cellars of the houses, that is, it was a household item and not literally a pastoral one (see the images of a modern cheese container).

ΠΡΑΚΤΙΚΑ ΤΗΣ ΑΚΑΔΗΜΙΑΣ ΑΘΗΝΩΝ

ΔΗΜΟΣΙΑ ΣΥΝΕΔΡΙΑ ΤΗΣ 1ΗΣ ΔΕΚΕΜΒΡΙΟΥ 2015

ΥΠΟΔΟΧΗ ΤΟΥ ΑΝΤΕΠΙΣΤΕΛΛΟΝΤΟΣ ΜΕΛΟΥΣ

κ. ΔΗΜΗΤΡΗ ΓΟΥΤΑ

ΠΡΟΣΦΩΝΗΣΗ ΑΠΟ ΤΟΝ ΠΡΟΕΔΡΟ

κ. ΔΗΜΗΤΡΙΟ Β. ΝΑΝΟΠΟΥΛΟ

Ἡ Ἀκαδημία Ἀθηνῶν ὑποδέχεται σήμερα μεῖ ἰδιαίτερη τιμὴ τὸν κ. Δημήτρη Γούτα, Καθηγητὴ Ἀραβικῶν καὶ Ἰσλαμικῶν Σπουδῶν τοῦ Πανεπιστημίου Yale, τὸν ὁποῖο ἡ Ὀλομέλεια ἐξέλεξε κατὰ τὸ ἔτος 2014 ὡς ἀντεπιστέλλον μέλος τῆς ἐξ Ἑλλήνων ἐπιστημόνων τοῦ ἐξωτερικοῦ.

Ὁ κ. Δημήτρης Γούτας γεννήθηκε στὸ Κάιρο καὶ μεγάλωσε στὴν Κωνσταντινούπολη. Πραγματοποίησε τὶς προπτυχιακὲς καὶ μεταπτυχιακὲς του σπουδὲς στὴν κλασικὴ φιλολογία, τὴν ἀραβολογία καὶ τὶς ἰσλαμικὲς σπουδὲς στὸ Πανεπιστήμιο Yale τῶν ΗΠΑ.

Τὰ κύρια ἐρευνητικὰ του ἐνδιαφέροντα εἶναι ἡ κλασικὴ ἀραβικὴ καὶ πνευματικὴ παράδοση τοῦ Μεσαίωνα στὸν ἰσλαμικὸ πολιτισμὸ –κυρίως ὁ Ἀβικέννας– καὶ ἡ ὑποδοχὴ καὶ ἡ παράδοση τῶν ἐλληνικῶν ἔργων στὴν ἰατρικὴ, τὴν ἐπιστήμη καὶ τὴ φιλοσοφία στὸν ἀραβοῖσλαμικὸ κόσμος (κυρίως ἀπὸ τὸν ὄγδοο ἕως τὸν δέκατο αἰῶνα στὴ Βαγδάτη).

Ὁ κ. Γούτας ἔχει πλούσιο συγγραφικὸ ἔργο, ἐνῶ εἶναι παράλληλα μέλος τῆς συμβουλευτικῆς ἐπιτροπῆς πολλῶν περιοδικῶν, συμπεριλαμβανομένου τοῦ κορυφαίου περιοδικοῦ Ἀραβικὲς Ἐπιστῆμες καὶ Φιλοσοφία.

Κύριε συνάδελφε, ἡ Ἀκαδημία Ἀθηνῶν εἶναι εὐτυχὴς ποὺ σᾶς καλωσορίζει καὶ σᾶς ἀπευθύνει θερμὲς εὐχὲς γιὰ τὴ συνέχιση τοῦ ἐπιστημονικοῦ σας ἔργου.

Σᾶς καλῶ γιὰ νὰ σᾶς ἐπιδώσω τὸ δίπλωμα τοῦ ἀντεπιστέλλοντος μέλους τοῦ Ἰδρύματος.

Καὶ τώρα παρακαλῶ τὸν Ἀκαδημαϊκὸ κ. Ἀντώνιο Ρεγκάκο νὰ ἀνέλθει στὸ βῆμα καὶ νὰ παρουσιάσει τὸ ἔργο τοῦ νέου Ἀκαδημαϊκοῦ.

ΠΑΡΟΥΣΙΑΣΗ ΑΠΟ ΤΟΝ ΑΚΑΔΗΜΑΪΚΟ
κ. ΑΝΤΩΝΙΟ ΡΕΓΚΑΚΟ

Ὅπως ὁ Καθηγητὴς Δημήτρης Γούτας, τὸν ὁποῖο ἡ Ἀκαδημία Ἀθηνῶν ἔχει τὴν τιμὴ νὰ ὑποδέχεται μεταξὺ τῶν ἀντεπιστελλόντων μελῶν τῆς, ἔχει γράψει στὸν πρόλογο τῆς ἐλληνικῆς ἔκδοσης τοῦ σημαντικοῦ του βιβλίου *Ἡ ἀρχαία ἐλληνικὴ σκέψη στὸν ἀραβικὸ πολιτισμὸ. Τὸ κίνημα τῶν ἐλληνοαραβικῶν μεταφράσεων στὴ Βαγδάτη κατὰ τὴν πρώιμη ἀββασιδικὴ περίοδο (2ος-4ος/8ος-10ος αἰ.)*, Ἀθήνα 2001, τὰ ἐλληνικὰ πανεπιστήμια ἐξακολουθοῦν νὰ ἀγνοοῦν τὴν ἐπιστῆμη τῆς ἀραβολογίας, μολονότι λόγοι ἱστορικοὶ ἀλλὰ κυρίως πολιτικοὶ καὶ μάλιστα συνεχῶς ἐπίκαιροι γιὰ τὴ χώρα μας τὴν τελευταία πεντηκονταετία θὰ ἔπρεπε νὰ μᾶς εἶχαν πείσει πρὸ πολλοῦ γιὰ τὸ πόσο ἀπαραίτητη εἶναι ἡ ἐπιστημονικὴ ἐνασχόλησή μας μὲ τοὺς γείτονές μας σὲ αὐτὴ τὴ γωνιὰ τοῦ κόσμου. Ὁ ἴδιος εἶναι συνεπῶς ἓνας ἀπὸ τοὺς ἐλάχιστους Ἑλλήνες μελετητὲς ποὺ ἀσχολεῖται μὲ τὴν ἐπιστῆμη αὐτή, πρῶτα γιὰ ἓνα σύντομο χρονικὸ διάστημα στὸ Πανεπιστήμιο τῆς Κρήτης (1985-1989) καὶ ἀπὸ τὸ 1989 στὸ Πανεπιστήμιο τοῦ Yale.

Ἄς πάρομε ὅμως τὰ πράγματα ἀπὸ τὴν ἀρχή. Καθηγητὴς στὰ ἀραβικὰ καὶ ἐπόπτης τῆς διδακτορικῆς του διατριβῆς ὑπῆρξε ὁ σημαντικὸς Γερμανὸς ἀραβολόγος Franz Rosenthal, ὁ ὁποῖος τὴν ἐπαύριο τῆς Reichskristallnacht τὸν Νοέμβριο τοῦ 1938 ἀναγκάστηκε νὰ φύγει λόγῳ τῆς ἐβραϊκῆς καταγωγῆς του ἀπὸ τὸ Βερολίνο, γιὰ νὰ καταλήξει τελικὰ στὶς ΗΠΑ καὶ νὰ διορισθεῖ Καθηγητὴς Σημιτικῶν Σπουδῶν στὸ Yale τὸ 1956. Ἡ διατριβὴ τοῦ Δημήτρη Γούτα, *Greek Wisdom Literature in Arabic Translation. A Study of the Graeco-Arabic Gnomologia*, American Oriental Society 1975, ἀποτελεῖ κριτικὴ ἔκδοση, ἀγγλικὴ μετάφραση καὶ λεπτομερῆ σχολιασμὸ ἐνὸς ἀραβικοῦ γνωμολογίου τοῦ ἐνδέκατου αἰῶνα ποὺ περιέχει γνωμικὰ καὶ ἀποφθέγματα τοῦ «φιλοσοφικοῦ κουρτέτου», ὅπως τὸ ὀνομάζει ὁ Γούτας, μὲ ἄλλα λόγια τοῦ Πυθαγόρα, τοῦ Σωκράτη, τοῦ Πλάτωνα καὶ τοῦ Ἀριστοτέλη. Ἡ ἔκδοση διακρίνεται, ὅπως ὁμόφωνα διαπίστωσε ἡ κριτικὴ,

για τή μεθοδολογική αυστηρότητα και τή βαθιά γνώση του συγκεκριμένου αντικειμένου στην οποία βασίζεται· ο σχολιασμός χαρακτηρίστηκε λίαν εύστοχος, αφού κατορθώνει να ανακαλύψει τις πηγές αυτού του άραβικου γνωμολογίου σέ Άλεξανδρινούς έν τέλει λογίους τῆς μεταχριστιανικῆς εποχῆς. Τὸ βιβλίο στό σύνολό του κρίνεται ὡς ἐξαιρετικό.

Ἀπό τή μεταγενέστερη έντυπωσιακή σέ ποσότητα και ποιότητα ἐπιστημονική παραγωγή τοῦ Καθηγητῆ Δημήτρη Γούτα θά μοῦ ἐπιτραπεῖ νά ἐπιεντρῶσω ἀρχικά τήν προσοχή μου σέ δημοσιεύσεις κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἦττον προσιτές σέ ἓναν κυριολεκτικῶς κλασικό φιλόλογο, ὁ ὁποῖος δηλώνει ἄγνοια γιά τὸ ἀραβικό *Nachleben* τῆς ἀρχαιοελληνικῆς γραμματείας. Ὁ Δημήτρης Γούτας ἀποτελεῖ τὸν μόνιμο συνεργάτη γιά τὸ ἀραβικό ὕλικό στην ἐπιβλητική ἐκδοση τοῦ Θεοφράστου ὑπὸ τὸν William Fortenbaugh, *Theophrastus of Eresus. Sources for his Life, Writings, Thought and Influence*, ἡ ὁποία ἐγκαινιάστηκε τὸ 1992 μὲ τή μνημειώδη καταρχὰς δίτομη ἐκδοση τῶν ἀποσπασμάτων τοῦ μαθητῆ και διαδόχου τοῦ Ἄριστοτέλη και συνεχίζεται μὲ τήν κατὰ διαστήματα ἐκδοση πολυάριθμων τόμων ἐξαντλητικού σχολιασμοῦ. Προϊὸν αὐτῆς τῆς μακρᾶς ἐνασχόλησης τοῦ Γούτα μὲ τὸν Θεόφραστο εἶναι και τὸ βιβλίο του *Theophrastus, On First Principles (known as his Metaphysics)*, ἀρχαιοελληνικό κείμενο και μεσαιωνική ἀραβική μετάφραση, μὲ εἰσαγωγή, σχόλια και γλωσσάρια, τήν μεσαιωνική λατινική μετάφραση καθὼς και ἓνα παράρτημα σχετικὰ μὲ τήν ἑλληνοαραβική ἐκδοτική τεχνική (Leiden 2010). Ἡ ἐκδοση αὐτῆς τῆς μικρῆς πραγματείας τοῦ φιλοσόφου, γνωστῆς ὡς *Τῶν μετὰ τὰ φυσικά*, ἢ, ὅπως προτιμᾷ νά τήν ὀνομάζει ὁ Γούτας, *Περὶ ἀρχῶν*, βασίζεται σέ δεκαοκτῶ ἑλληνικά χειρόγραφα τοῦ ἑνατου ἔως τὸν δέκατο ἕκτο αἰῶνα, μιὰ ἀραβική μετάφραση τοῦ δευτέρου μισοῦ τοῦ ἑνατου αἰῶνα, μιὰ λατινική μετάφραση τῶν μέσων τοῦ δέκατου τρίτου αἰῶνα, δύο ἀκόμη λατινικές μεταφράσεις τῆς Ἀναγέννησης και τήν *editio princeps* –ποῦ ἐπέχει θέση χειρογράφου– τοῦ Ἄλδου Μανούτιου τοῦ 1497. Σκόπιμα ἀπαρίθμησα ὅλες τις πηγές αὐτοῦ τοῦ κειμένου γιά νά δείξω μὲ πόση ἄνεση κινεῖται ὁ τιμῶμενος σέ τρεῖς διαφορετικούς πολιτισμούς και γλώσσες, τὰ ἀρχαῖα ἑλληνικά, τὰ ἀραβικά και τὰ λατινικά τόσο τοῦ Μεσαίωνα ὅσο και τῆς Ἀναγέννησης.

Στήν ἴδια κατηγορία ἀνήκει και ἡ πρόσφατη κριτική ἐκδοση τὸ 2012, μαζί μὲ τὸν Leonardo Taran, ἐνὸς ἀπὸ τὰ θεμελιώδη κείμενα τῆς ἀρχαιοελληνικῆς γραμματείας, τῆς *Ποιητικῆς* τοῦ Ἄριστοτέλη, ἡ ὁποία οὔτε λίγο οὔτε πολὺ φιλοδοξεῖ νά ἀντικαταστήσει τήν κλασική ἐκδοση τοῦ Rudolf

Kassel στὰ Oxford Classical Texts. Ἡ συμβολὴ τοῦ Γούτα, ὁ ὁποῖος συνεισέφερε τὸ δεύτερο κεφάλαιο τῆς εἰσαγωγῆς, τὸ σχετικὸ μὲ τὴν «Ποιητικὴ στὴ συριακὴ καὶ ἀραβικὴ παράδοση», καὶ τὸ ἐκτενέστατο κεφάλαιο (170 σελίδων) «Ἑλληνο-αραβικὸ κριτικὸ ὑπόμνημα καὶ σχολιασμός», ἀποτελεῖ κατ' οὐσίαν τὴν καινοτομία ποὺ νομιμοποιεῖ αὐτὴ τὴν editio maior ποὺ ἕνας κατεξοχὴν εἰδικὸς περὶ τὴν Ποιητικὴ, ὁ Andrew Ford, ἤδη ὀνόμασε («a work all scholars of the *Poetics* will want at hand and all research libraries must have»). Γιὰ πρώτη φορὰ στὴν ἐκδοτικὴ ἱστορία αὐτοῦ τοῦ κειμένου ἢ συρο-αραβικὴ παράδοση ἐκτίθεται, σχολιάζεται καὶ λαμβάνεται πλήρως ὑπόψη γιὰ τὴν ἀποκατάσταση τοῦ ἀρχαιοελληνικοῦ κειμένου· γιὰ πρώτη φορὰ, καὶ ἀκόμη καὶ ἂν τελικὰ τὸ κείμενο τῆς Ποιητικῆς ποὺ προέκυψε δὲν διαφέρει ριζικὰ ἀπὸ ἐκεῖνο τοῦ Kassel, εἴμαστε βέβαιοι ὅτι ἔχουμε στὴ διάθεσή μας μιὰ συνολικὴ, ἀξιόπιστη εἰκόνα τῆς παράδοσης –ἀρχαιοελληνικῆς, συρο-αραβικῆς καὶ λατινικῆς– τοῦ διάσημου αὐτοῦ κειμένου. Ἡ συμβολὴ τοῦ Γούτα χαιρετίστηκε ἤδη ὡς ὑποδειγματικὴ: «κατορθώνει νὰ ἐκμαιεύσει μεγάλο πλῆθος πληροφοριῶν σχετικῶν μὲ τὴν ἀποκατάσταση τοῦ ἐλληνικοῦ κειμένου», «ὑποδειγματικὴ πραγμάτευση τοῦ ἀραβικοῦ κειμένου» (Michael McOsker), «μιὰ ἐκδοση-σταθμός», «τὸ ἀποκορύφωμα τῶν μελετῶν γύρω ἀπὸ τὸ κείμενο τῆς Ποιητικῆς» (Adam McCollum)· καὶ μὲ ἰδιαίτερη ἀναφορὰ στὸν Γούτα:

«the *piece de resistance* of this state-of-the-art edition is the Syro-Arabic tradition and its expert application through reciprocal and active collaboration of the two editors».

(Donna Shalev)

Τὰ κύρια ὅμως ἐρευνητικὰ ἐνδιαφέροντα τοῦ Καθηγητῆ Γούτα ἀφοροῦν στὴν ἀραβικὴ γλώσσα καὶ εὐρύτερα στὴν ἱστορία καὶ στὸν πολιτισμὸ τοῦ ἰσλαμικοῦ κόσμου, μὲ ἰδιαίτερα ἐστίαση στὸ κίνημα τῶν ἐλληνοαραβικῶν μεταφράσεων στὴ Βαγδάτη ἀπὸ τὸν ὄγδοο ἕως τὸν δέκατο αἰῶνα καὶ τὸν μεγάλο Πέρση φιλόσοφο τοῦ ἐνδέκατου αἰῶνα Ἀβικέννα· μὲ ἄλλα λόγια στὴν πιὸ συστηματικὴ ἕως τὰ χρόνια τῆς Ἀναγέννησης προσπάθεια μετάδοσης (σὲ ἕνα διαφορετικὸ πολιτισμικὸ περιβάλλον) τῆς ἀρχαιοελληνικῆς ἐπιστημονικῆς καὶ φιλοσοφικῆς σκέψης, ἀρχικὰ ἀστρονομικῶν κειμένων, καὶ κατόπιν τοῦ Ἀριστοτέλη, βασικῶν ἐκπροσώπων τῶν θετικῶν ἐπιστημῶν (Εὐκλείδης, Διόφαντος, Πτολεμαῖος, Ἀρχιμήδης), τῆς ἱατρικῆς καὶ τῆς φαρμακολογίας (τοῦ Γαληνοῦ ἢ τοῦ Διοσκουρίδου).

Καρπὸς τῶν ἐπιστημονικῶν αὐτῶν ἐνδιαφερόντων τοῦ Γούτα ὑπῆρξε πρῶτα ἡ μονογραφία *Avicenna and the Aristotelian Tradition. Introduction to Reading Avicenna's Philosophical Works*, πού πρωτοκυκλοφόρησε τὸ 1988 καὶ ἐπανεκδόθηκε ἀναθεωρημένη καὶ ἐπαυξημένη τὸ 2014, ἐνῶ τὸ 2007 μεταφράστηκε στὰ ἰταλικά. Στὸ ἔργο αὐτό, πού χαρακτηρίστηκε «admirable for its rigorous systematisation and comprehensive scholarship» (James Montgomery), «a pioneer study that sheds new light on important aspects of Avicenna's life and thought as these relate to the Aristotelian tradition» (Michael Marmura), ὁ Γούτας θέτει τρεῖς στόχους: Πρῶτον νὰ ἀποδείξει ὅτι τὸ φιλοσοφικὸ ἔργο τοῦ Ἀβικέννα, ὅπως παρουσιάζεται σὲ δεκατέσσερα ἐπιλεγμένα κείμενα τοῦ ἰδίου ἢ μαθητῶν του, αὐτοπροσδιορίζεται μὲ συνεχῆ ρητὴ ἢ ὑπόρρητη ἀναφορὰ στὸ ἀριστοτελικὸ corpus καὶ τὴν ἀριστοτελικὴ παράδοση· δεύτερον νὰ ἀναλύσει τὴν πρόσληψη ἐκ μέρους τοῦ Πέρση φιλοσόφου τῆς ἀριστοτελικῆς παράδοσης – ἢ πρόσληψη, σημειώνει ὁ Γούτας στὴν εἰσαγωγὴ τοῦ ἔργου, νοεῖται τόσο μὲ τὴν ἀντικειμενικὴ ὅσο καὶ μὲ τὴν ὑποκειμενικὴ, ἱστορικὴ καὶ ἐπιστημολογικὴ ἔννοια τοῦ ὄρου· καὶ τρίτον νὰ πραγματευθεῖ τὴν ἀντίδραση τοῦ Ἀβικέννα στὴν ἀριστοτελικὴ παράδοση, μὲ ἄλλα λόγια νὰ φωτίσει τοὺς διαφόρους τρόπους μὲ τοὺς ὁποίους ἡ σκέψη τοῦ Ἀριστοτέλη ἐνσωματώθηκε, τροποποιήθηκε καὶ μεταδόθηκε στὰ ἔργα τοῦ Ἀβικέννα.

Ἐνα ἀπὸ τὰ πιὸ σημαντικὰ ἔργα τοῦ Δημήτρη Γούτα στὸν τομέα τῶν ἐλληνοαραβικῶν σπουδῶν εἶναι χωρὶς ἀμφιβολία τὸ βιβλίο *Greek Thought, Arabic Culture. The Graeco-Arabic Translation Movement in Baghdad and Early Abbasid Society (2nd-4th/8th-10th c.)*, πού πρωτοκυκλοφόρησε τὸ 1998 καὶ μεταφράστηκε ἔκτοτε σὲ ὀκτὼ γλῶσσες, μεταξὺ τῶν ὁποίων καὶ στὴν ἐλληνικὴ μὲ τὸν τίτλο πού προαναφέραμε, *Ἡ ἀρχαία ἐλληνικὴ σκέψη στὸν ἀραβικὸ πολιτισμὸ. Τὸ κίνημα τῶν ἐλληνοαραβικῶν μεταφράσεων στὴ Βαγδάτη κατὰ τὴν πρώιμη ἀββασιδικὴ περίοδο (2ος-4ος/8ος-10ος αἰ.)*. Τὸ ἔργο χαιρετίστηκε σχεδὸν ἀμέσως ἀπὸ τὴν κριτικὴ ὡς «κλασικὸ» (Remke Kruk). Πρόκειται γιὰ μιὰ συνολικὴ ἀνάλυση τῶν σημαντικότερων κοινωνικῶν, πολιτικῶν καὶ ἰδεολογικῶν παραγόντων πού προκάλεσαν τὴ γένεση αὐτοῦ τοῦ κινήματος, χάρη στὸ ὁποῖο σχεδὸν ὅλα τὰ μὴ λογοτεχνικὰ καὶ ἱστορικὰ ἀρχαιοελληνικὰ συγγράμματα πού ἦταν διαθέσιμα στὸ Βυζάντιο καὶ τὴ Μέση Ἀνατολὴ μεταφράστηκαν στὰ ἀραβικά. Μὲ πειστικὰ ἐπιχειρήματα ὁ Γούτας ἀπορρίπτει τὶς συνήθειες ἐρμηνεῖες αὐτοῦ τοῦ φαινομένου, ὅτι δηλαδή ὀφείλεται στὴν καλὴ διάθεση Χριστιανῶν, κυρίως Νεστοριανῶν πού

μιλοῦσαν συριακὰ καὶ μετέφεραν τὰ ἑλληνικὰ φῶτα στοὺς Ἄραβες συγγενεῖς τους, ἢ ὅτι μερικοὶ πεφωτισμένοι Ἄραβες ἡγέτες ὑποστήριξαν τὸ κίνημα αὐτό. Ὁ Γούτας ἀντίθετα ὑποστηρίζει ὅτι τὸ κίνημα ἱκανοποιοῦσε μιὰ σειρὰ ἀπὸ ἐξωτερικὲς καὶ ἐσωτερικὲς ἀνάγκες μιᾶς περίπλοκης κοινωνίας. Στὴ ριζοσπαστικὴ αὐτὴ θεωρία ὁ Γούτας προσθέτει καὶ μιὰ ἄλλη, ἀκόμη πιὸ τολμηρὴ, σύμφωνα μὲ τὴν ὁποία ἡ ἀραβικὴ αὐτὴ προσπάθεια διαδραμάτισε σημαίνοντα ρόλο καὶ στὴ γένεση –τὴν ἐποχὴ τοῦ Πατριάρχου Φωτίου– τοῦ λεγόμενου πρώτου Βυζαντινοῦ Οὐμανισμοῦ· ὅτι μὲ ἄλλα λόγια ὑπάρχει ἄμεση σχέση μεταξύ τῆς παραγωγῆς ἑλληνικῶν χειρογράφων στὸ Βυζάντιο ἐκείνῃ τὴν ἐποχὴ καὶ τοῦ μεταφραστικοῦ κινήματος στὴ Βαγδάτη, ἀφοῦ οἱ Βυζαντινοὶ γραφεῖς, μαθαίνοντας τὸ ἔντονο ἐνδιαφέρον τῶν Ἀράβων γιὰ ἑλληνικὰ χειρόγραφα, ἔσπευσαν νὰ ἐπωφεληθοῦν ἀντιγράφοντάς τα. Ἡ θεωρία αὐτὴ ἔχει προκαλέσει πολλὲς καὶ ἔντονες συζητήσεις, ὅπως καὶ γενικότερα τὸ ζήτημα τοῦ ρόλου ποὺ ἔπαιξε στὴ διαμόρφωση τῆς πολιτιστικῆς ταυτότητος τῆς χριστιανικῆς Δύσης ὁ κόσμος τοῦ Ἰσλάμ –ἀρκεῖ νὰ θυμίσω τὸ βιβλίον τοῦ Σουλβαίν Γκουγκενέμ, Ὁ Ἀριστοτέλης στὸ Μόν-Σαίν-Μισέλ. Οἱ ἑλληνικὲς ρίζες τῆς χριστιανικῆς Εὐρώπης–, ἀλλὰ τὰ ζητήματα αὐτὰ δὲν εἶναι οὔτε τοῦ παρόντος ὀμιλητῆ οὔτε τῆς παρούσης.

Μένει νὰ ἀναφέρουμε τελευταῖο τὸ μεγάλοπνο πρόγραμμα τοῦ Γούτα μὲ τὸν Καθηγητὴ Gerhard Endress τοῦ Πανεπιστημίου τοῦ Bochum γιὰ τὴ σύνταξη ἐνὸς ἑλληνοαραβικοῦ λεξικοῦ, ποὺ ἐκδίδεται ἀπὸ τὸ 1992 ἀπὸ τὸν ἐκδοτικὸ οἶκο Brill, ὑπὸ τὸν τίτλο *A Greek and Arabic Lexicon: Materials for a Dictionary of the Mediaeval Translations from Greek into Arabic* (ἔχουν ἤδη ἐκδοθεῖ ἔντεκα τόμοι), τὸ ὁποῖο ἀποτελεῖ ἓνα πολυτιμότερο ἐργαλεῖο ἀναφορᾶς τόσο γιὰ τὴ μελέτη καὶ ἐρμηνεία τῆς ἀραβικῆς ἐπιστημονικῆς καὶ φιλοσοφικῆς γλώσσας καὶ γραμματείας ὅσο καὶ γιὰ τὸ λεξιλόγιον τῆς ἀρχαίας καὶ μεσαιωνικῆς ἑλληνικῆς.

Παραχωρῶ ὅμως τὸ βῆμα στὸν τιμώμενο, ὁ ὁποῖος μὲ πολὺ περισσότερὴ ἐγκυρότητα θὰ μᾶς μιλήσει γιὰ τὴν τύχη τῆς ἑλληνικῆς καὶ δὴ ἀριστοτελικῆς σκέψης στὸν ἀραβικὸ κόσμον.

Ο ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΗΣ ΑΡΑΒΙΣΤΙ: 600-1200 μ.Χ.¹

ΕΙΣΙΤΗΡΙΟΣ ΛΟΓΟΣ ΤΟΥ ΑΝΤΕΠΙΣΤΕΛΛΟΝΤΟΣ ΜΕΛΟΥΣ
κ. ΔΗΜΗΤΡΗ ΓΟΥΤΑ

Διανύουμε τὸν εἰκοστὸ τέταρτο αἰῶνα ἀπὸ τὸν θάνατο τοῦ Ἀριστοτέλη, τὸν μέγιστο δάσκαλό μας. Συγκεκριμένα, ὁ Ἀριστοτέλης πέθανε 2.337 χρόνια πρὶν, τὸ 322 π.Χ. Ἄρχισε τὸ συγγραφικὸ του ἔργο ἀκριβῶς ἐδῶ, δηλαδὴ στὴν Ἀκαδημία Πλάτωνος, καὶ τὸ ὀλοκλήρωσε ὕστερα ἀπὸ πολυετεῖς διαμονές στὴν Λέσβο, στὴν Ἄσσο στὰ παράλια τῆς Μικρᾶς Ἀσίας καὶ στὴν Μακεδονία στὴν αὐλὴ τοῦ Φιλίππου –πατέρα τοῦ Ἀλέξανδρου ποὺ ἀργότερα ἔγινε Μέγας– λίγο παρακάτω, στὸ Λύκειο κοντὰ στὴν Ρηγίλλης, λίγο πρὶν πεθάνει στὴν Χαλκίδα τῆς Εὐβοίας.

Θεώρησα πρέπον καὶ ἀρμόζον, προκειμένου νὰ ἐκφράσω τὶς εὐχαριστίες μου γιὰ τὴν τιμὴ ποὺ μοῦ κάνει ἡ Ἀκαδημία Ἀθηνῶν ἐκλέγοντάς με ἀντεπιστέλλον μέλος τῆς, νὰ ἀφιερῶσω τὴν ὁμιλία μου στὸν πιὸ ἐπιφανῆ φοιτητὴ τῆς, τὸν δάσκαλό μας ἀλλὰ καὶ δάσκαλο ὄλων τῶν λαῶν δυτικὰ τῆς Ἰνδίας, τὸν Ἀριστοτέλη.

Ἡ διαχρονικὴ πορεία τοῦ Ἀριστοτέλη ἀπὸ τὴν ἐποχὴ του μέχρι σήμερα διανύει τέσσερα διαδοχικὰ στάδια ἢ φάσεις, τὰ χρονικὰ ὅρια τῶν ὁποίων μποροῦν ἀβίαστα νὰ προσδιοριστοῦν. Τὸ πρῶτο εἶναι τὸ στάδιο τῆς πορείας του στὰ ἑλληνικά, ἀπὸ τὸν ἴδιο τὸν Ἀριστοτέλη μέχρι τὴν ὕστερη ἀρχαιότητα, γύρω στὰ 600 μ.Χ. Τὸ δεύτερο εἶναι στὰ συριακὰ καὶ ἀραβικὰ, τὸ ὁποῖο διαρκεῖ ἀπὸ τὶς πρῶτες μεταφράσεις κατὰ τὸν ἕκτο αἰῶνα στὰ συριακὰ τῶν πρώιμων ἔργων τῆς λογικῆς, ὅπως οἱ *Κατηγορίες* καὶ τὸ *Περὶ ἔρμηνείας*, διὰ μέσου τοῦ ἐν συνεχείᾳ ἐκτεταμένου ἑλληνοαραβικοῦ μεταφραστικοῦ κινήματος καὶ τῆς ἐντατικῆς μελέτης τῶν ἔργων του, μέχρι τὸ 1200 περίπου –νὰ σᾶς ὑπενθυμίσω ὅτι ὁ Ibn-Rushd (ὁ Ἀβερρόης λατινιστί),

1. Ὁμιλία ἐκφωνηθεῖσα στὴν Ἀκαδημία Ἀθηνῶν κατὰ τὴν τελετὴ ὑποδοχῆς μου ὡς ἀντεπιστέλλοντος μέλους τὴν 1.12.2015. Ἔχω διατηρήσει τὴν προφορικότητα τοῦ λόγου μέχρι καὶ τὴν ἀπουσία βιβλιογραφικῶν καὶ λοιπῶν σημειώσεων. Εὐχαριστῶ θερμὰ τὸν κ. Νικήτα Σινιόσογλου γιὰ τὶς πολὺτιμες ὑποδείξεις του πρὸς ἀποφυγὴν τῶν «διημαρτημένων» τοῦ λόγου μου.

ὁ μεγάλος σχολιαστής τοῦ Ἀριστοτέλη καὶ δάσκαλος τῶν Λατίνων σχολαστικῶν, πέθανε τὸ 1198. Ὅποτε εἰσερχόμεστε ἀμέσως στὸ ἐπόμενο στάδιο, τὸ λατινικό, τόσο στὸν τόπο ὅσο καὶ στὸν χρόνο: Καθὼς ὁ Ibn-Rushd ἔγραφε τὸ τελευταῖο φιλοσοφικὸ καὶ φιλολογικὸ κεφάλαιο τοῦ ἀραβικοῦ ἀριστοτελισμοῦ στὴν Κόρδοβα τῆς Ἀνδαλουσίας, κάπου διακόσια χιλιόμετρα πρὸ βόρεια, στὸ Τολέδο, ὁ μετανάστης Ἰταλὸς λόγιος Γεράρδος ἀπὸ τὴν Κρεμόνα εἶχε ἤδη ἀρχίσει τὶς κρίσιμες γιὰ τὴν περαιτέρω ἐξέλιξη τῆς ἐπιστήμης μεταφράσεις τοῦ Ἀριστοτέλη στὰ λατινικὰ ἀπὸ τὰ ἀραβικά. Τὸ τρίτο αὐτὸ στάδιο, τὸ ὁποῖο περιλαμβάνει τὶς λατινικὲς μεταφράσεις ὀλόκληρου τοῦ προγράμματος σπουδῶν τοῦ Ἀριστοτέλη ἀπὸ τὰ ἀραβικά καὶ τὰ ἑλληνικά καὶ τὴν μετέπειτα ἐντατικὴ μελέτη του, διήρκησε μέχρι τὸν δέκατο ἔβδομο αἰώνα. Ἡ περίοδος ἀπὸ τότε μέχρι σήμερα συνιστᾷ τὸ τέταρτο καὶ τελευταῖο στάδιο τῆς σύγχρονης μελέτης τῶν ἔργων τοῦ Ἀριστοτέλη ἀπὸ φιλολογικὴ καὶ φιλοσοφικὴ ἄποψη.

Τὰ πρῶτα τρία στάδια τὰ διακρίνει ἡ ἐνασχόληση μὲ τὶς ἰδέες τοῦ Ἀριστοτέλη ὡς ζωντανὴ ἐπιστήμη – στὸ τέταρτο, μετὰ τὴν λεγόμενη ἐπιστημονικὴ ἐπανάσταση τοῦ δέκατου ἔβδομου αἰώνα καὶ τὴν ἀνατροπὴ καὶ ἀπόρριψη τῆς κοσμοθεωρίας του, ὁ Ἀριστοτέλης γίνεται μέρος πλέον τῆς ἱστορίας τῆς ἐπιστήμης καὶ ἡ ἔρευνα συγκεντρώνεται στὴν λεπτομερῆ ἐξακρίβωση καὶ ἀνάλυση τῶν ἰδεῶν του καὶ στὴν ἐγκυρότερη ἀποκατάσταση τοῦ κειμένου τῶν ἔργων του. Σὲ αὐτὸ τὸ τελευταῖο θὰ ἐπανέλθω καθὼς καταλήγω.

Σήμερα σκοπεύω νὰ παρουσιάσω καὶ νὰ περιγράψω, κάπως λεπτομερειακά, τὸ δεύτερο στάδιο, τῆς μετάδοσης δηλαδή καὶ μελέτης τῶν ἔργων τοῦ Ἀριστοτέλη στὰ ἀραβικά, γιατί εἶναι καὶ λιγότερο γνωστὸ καὶ ιδιαίτερα ἀνεκτίμητο. Προηγουμένως ὅμως, θὰ ἤθελα νὰ κάνω μιὰ σύντομη ἱστορικὴ ἀνασκόπηση τῶν γεγονότων ποὺ ὀδήγησαν καὶ ἔγιναν αἰτία γι' αὐτὲς τὶς ἐξελίξεις καὶ μεταφράσεις. Εἶναι ιδιαίτερα ταιριαστό, σὲ μιὰ ὁμιλία γιὰ τὸν Ἀριστοτέλη, νὰ ἀκολουθήσουμε τὶς ἀρχές του, μιὰ ἀπὸ τὶς ὁποῖες εἶναι πῶς τὸ νὰ γνωρίζεις κάτι σημαίνει νὰ γνωρίζεις τὶς αἰτίες του. Τὸ ἐρώτημα λοιπόν, ποὺ δὲν εἶναι καθόλου αὐτονόητο, εἶναι γιατί μεταφράστηκε ὁ Ἀριστοτέλης στὰ ἀραβικά, καὶ μάλιστα γιατί ὁ Ἀριστοτέλης εἰδικά;

*

* *

Ἡ ἑλληνικὴ ἐπιστῆμη ἀπὸ τὶς ἱστορικὲς ἀπαρχές της, ἤδη μὲ τοὺς προσωκρατικοὺς φιλοσόφους τοῦ ἕκτου αἰώνα π.Χ. στὴν Ἰταλία καὶ τὴν Ἰωνία, συνίστατο στὴν ἐλεύθερη καὶ χωρὶς προκαταλήψεις ἀναζήτηση τῆς πραγματικότητας μέσῳ πείρας καὶ ὀρθολογισμοῦ – ὅλης τῆς πραγματικότητας, ἀπὸ τὰ οὐράνια μέχρι τὰ ἐπίγεια καὶ τὰ ὑπόγεια, καὶ ἀπὸ τὸν ἄνθρωπο καὶ τὴν ψυχὴ του ὡς τὰ δημιουργήματά του, τὸν ἔντεχνο λόγο, τὴν οἰκονομία, τὴν πολιτικὴ. Ἡ πολυφωνία ποὺ διέκρινε τὴν ἔρευνα –καὶ γι' αὐτὸ λέω πὼς ἦταν ἐλεύθερη καὶ ἀπροκατάληπτη– ἀποτελοῦσε καὶ τὸν δυναμισμὸ της, μὲ ἀποτέλεσμα νὰ ἔχει ἐπιτευχθεῖ σημαντικὴ πρόοδος σὲ ποικίλους καὶ διακριτοὺς τομεῖς μέσα σὲ σχετικὰ λίγο χρόνο. Μὲ τὸν Ἀριστοτέλη, στὰ μέσα τοῦ τέταρτου αἰώνα π.Χ., ἐπέρχεται ὁ συντονισμὸς καὶ ἡ ὀργάνωσις. Ὁ Ἀριστοτέλης καὶ οἱ συνάδελφοι φοιτητές του στὸ Λύκειο μαζεύουν συλλογὲς ἀπὸ δόξες, δηλαδὴ γνώμες, τῶν παλαιότερων γιὰ τὴν φυσικὴ, τὰ μαθηματικὰ καὶ τὶς ἄλλες ἐπιστῆμες: Φτιάχνουν στὸ Λύκειο βιβλιοθήκη δεδομένων γιὰ τὴν ἔρευνά τους, τὸ πρότυπο τῆς βιβλιοθήκης τῆς Ἀλεξάνδρειας, τὴν ὁποία λίγο ἀργότερα οἱ φοιτητές τοῦ Ἀριστοτέλη θὰ προτείνουν στοὺς Πτολεμαίους καὶ θὰ συμμετέχουν στὴν ἴδρυσή της. Ὁ ἴδιος ὁ Ἀριστοτέλης συμπληρῶνει τὸ πρόγραμμα σπουδῶν ἐφευρίσκοντας νέες ἐπιστῆμες, οὕτως ὥστε νὰ μὴ μείνει κανένα πεδίο γνώσης ἀνεξερεύνητο: τὴν ζωολογία, τὴν λογοτεχνία (ὁ κλάδος ποὺ μελετᾷ τὸν ἔντεχνο λόγο εἶχε μείνει ὡς τότε δίχως ὄνομα, ὅπως λέει εἰδικὰ γι' αὐτὴν στὴν εἰσαγωγὴ τῆς Ποιητικῆς) καὶ τὶς δύο πιὸ οὐσιαστικὲς ἐπιστῆμες γιὰ τὴν μέθοδο καὶ θεμελίωσις ὅλης τῆς γνώσης, τὴν συλλογιστικὴ λογικὴ καὶ τὴν πρώτη φιλοσοφία, ὅπως τὴν εἶπε ὁ ἴδιος (καὶ τὴν ὁποία ἀργότερα θὰ ἀποκαλέσουν μεταφυσικὴ), δηλαδὴ τὴν μελέτη τῶν ἐννοιῶν ποὺ ἀποτελοῦν τὶς ἀρχές τῆς σκέψης. Ἐχοντας ὑπόψη τὸ σύνολο τῶν ἐπιστημῶν, ὁ Ἀριστοτέλης γίνεται ὁ πρῶτος ποὺ τὶς κατατάσσει σὲ κατηγορίες μὲ σκοπὸ τόσο νὰ διακριθεῖ ἢ ἀλληλοσχέτισή τους ὅσο καὶ νὰ ἐννοηθεῖ ἡ σειρὰ ἀνάγνωσις καὶ μελέτης τους. Αὐτὴ ἡ κατάταξις χρησιμοποιήθηκε, γιὰ εὐνόητους λόγους, στὴν πρώτη ἔκδοσις τῶν ἀπάντων σωζομένων ἔργων του στὸ δεῦτερο μισὸ τοῦ πρώτου αἰώνα π.Χ. (ἀπὸ τὸν Ἀνδρόνικο τὸν Ρόδιο σύμφωνα μὲ τὴν ἰσχύουσα γνώμη, ἂν καὶ ὑπάρχουν διαφωνοῦντες). Σύμφωνα μὲ τὴν κατάταξις αὐτὴ, ἡ ἐπιστημονικὴ γνώσις διαιρεῖται σὲ δύο μέρη, στίς θεωρητικὲς ἐπιστῆμες καὶ στίς πρακτικὲς. Στίς πρῶτες ἀνήκουν οἱ φυσικὲς ἐπιστῆμες ποὺ μελετοῦν τὸ σύμπαν ἀπὸ τὰ οὐράνια μέχρι τὰ ὑπόγεια, οἱ μαθηματικὲς ἐπιστῆμες (ἀριθμητικὴ, γεωμετρία, ἀστρονομία, μουσικὴ) καὶ ἡ μεταφυσικὴ.

Στις πρακτικές επιστήμες εντάσσονται ή ήθικη, ή οικονομία (κυριολεκτικά: ή διαχείριση του σπιτιού, τής οικογένειας) και ή πολιτική. Και πριν από όλες προηγείται ή λογική, τὸ ὄργανο ἢ ή μέθοδος τῆς ἐπιστήμης. Μὲ αὐτὸ τὸν τρόπο πραγματοποιήθηκε ή συστηματοποίηση τῆς ἐπιστήμης πού εἶχε μεγάλες ἐπιπτώσεις στὴν ἐκπαίδευση ὅχι μόνο τῶν ἑλληνόφωνων λαῶν ἀλλὰ καὶ ὅσων λαῶν τὴν ἀποδέχτηκαν μέσα ἀπὸ μεταφράσεις. Γιατὶ ἀπὸ τὴν ὕστερη ἀρχαιότητα καὶ πέρα, ἐπιστήμη σήμαινε ὅλα τὰ γνωστικὰ ἀντικείμενα πού ἀντιστοιχοῦσαν στὰ ἔργα τοῦ Ἀριστοτέλη μὲ γνώμονα τὴν κατὰ τάξιν πού ἀνάφερα παραπάνω – λογική, θεωρητικές ἐπιστήμες, πρακτικές ἐπιστήμες – συμπληρωμένα ἀπὸ τὴν ἀστρονομία καὶ μουσική τοῦ Πτολεμαίου, τὴν γεωμετρία τοῦ Εὐκλείδη καὶ τὴν ἰατρική τοῦ Γαληνοῦ – πεδία στὰ ὁποῖα ὁ ἴδιος ὁ Ἀριστοτέλης δὲν εἶχε ἀφήσει ἔργα.

Ἐξἄλλου στὴν ὕστερη ἀρχαιότητα, ή συστηματοποίηση τούτη τῆς ἐπιστήμης ἀποκτᾷ μὴ κοινωνικοπολιτική ὑφή ἢ ιδιότητα. Ὁ ἀριστοτελισμός, ὅπως εἶχε συστηματοποιηθεῖ, παρουσιάζεται τώρα ὡς ὁ θεωρητικὸς ἐκπρόσωπος τοῦ ἑλληνισμοῦ πού ἀντιστέκεται στὸν χριστιανισμό. Ἄν ὅμως ή νέα σχολαστική κοινωνικοπολιτική λειτουργία τῆς ἐπιστήμης εἶχε τὸ ἀρνητικὸ ἀποτέλεσμα ὅτι ἐλάττωσε τὴν ἐρευνητικὴ τῆς δυναμικότητα – κάτι πού παρατηροῦμε νὰ συμβαίνει κατὰ τοὺς τελευταίους αἰῶνες τῆς ὕστερης ἀρχαιότητας, ὁπότε ή ἐπανάληψη, ή ἀνακεφαλαίωση καὶ ὁ σχολιασμὸς τῆς ὑπάρχουσας συστηματοποιημένης ἐπιστήμης ἀντικαθιστοῦν ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον τὴν ἐλεύθερη ἔρευνα–, εἶχε ἐπίσης καὶ τὸ προτέρημα ὅτι καθιστοῦσε ἐξαγωγίμο ὅλο τὸ ἐπιστημονικὸ σύμπλεγμα ἔτσι ὅπως ἦταν διαρθρωμένο καὶ ὀργανωμένο ἐνιαῖα (σὲ συσκευασία *jumbo* θὰ λέγαμε σήμερα), δηλαδὴ διευκόλυνε τὴν κυκλοφορία του καὶ τὴν πρόσβαση σὲ αὐτό.

Παράλληλα μὲ αὐτὲς τὲς ἐξελίξεις στὸν ἑλληνόφωνο χῶρο, οἱ διεθνεῖς συγκυρίες διαμορφώθηκαν μὲ τρόπο πού εὐνοοῦσε τὴν εἰσαγωγή τῆς ἑλληνικῆς ἐπιστήμης, δηλαδὴ τοῦ ἀριστοτελισμοῦ, στοὺς γειτονικοὺς λαούς. Ὅπως εἶναι γνωστό, μετὰ τὲς ἐκστρατεῖες καὶ τὲς κατακτήσεις τοῦ Μεγαλέξανδρου, οἱ διάφοροι λαοὶ ἀπὸ τὴν ἀνατολικὴ Μεσόγειο μέχρι τὴν Βακτρία (τὸ σημερινὸ Ἀφγανιστάν) ἐξελληνίστηκαν. Τὸ τί σημαίνει ἐξελληνισμὸς γιὰ κάθε λαὸ καὶ κάθε ἐποχὴ ἀπὸ τοὺς ἑλληνιστικοὺς χρόνους μέχρι τὴν ὕστερη ἀρχαιότητα ποικίλλει βέβαια καὶ ἔχει μελετηθεῖ ἐπαρκῶς. Γιὰ τὸ θέμα πού μᾶς ἐνδιαφέρει ἐδῶ, τὴν ἐπιστήμη καὶ φιλοσοφία καὶ ἄρα τὴν ἀνώτατη ἐκπαίδευση, παρατηροῦμε ὅτι οἱ ἐλίτ τῶν ἀλλόγλωσσων λαῶν, οἱ διανοούμενοι, σπούδαζαν καὶ ἀσκοῦσαν τὴν ἐπιστήμη τους στὰ ἑλληνικά.

Τὸ ἴδιο ἴσχυε καὶ γιὰ τοὺς Ρωμαίους στὰ δυτικά. Παρ' ὅλο πὸν δὲν τοὺς κατέκτησε ὁ Μεγαλέξανδρος, ὑποτάχθηκαν ἐκουσίως στὴν ἑλληνικὴ πολιτισμικὴ ἐπίδραση, ὅπως ἄλλωστε παρατήρησε καὶ ὁ Ὀράτιος στοὺς γνωστούς του στίχους, πὼς ἡ σκλαβωμένη Ἑλλάδα σκλάβωσε μὲ τίς τέχνες τῆς τοὺς ἀγροίκους Ρωμαίους. Ὑπάρχουν πολλοὶ ἀλλόγλωσσοι φιλόσοφοι καὶ ἐπιστήμονες πὸν διέπρεψαν στὸν κλάδο τους καὶ τῶν ὁποίων τὰ ἔργα συνιστοῦν μέρος τῆς ἑλληνικῆς γραμματείας. Ὡς τρανὸ παράδειγμα μπορῶ νὰ ἀναφέρω τὸν Πλωτῖνο, φιλόσοφο πιθανῶς λατινικῆς καταγωγῆς ἀπὸ τὴν Αἴγυπτο, πὸν δίδασκε στὴν Ρώμη τὴν ρωμαϊκὴ ἀφρόκρεμα στὰ ἑλληνικὰ καὶ τοῦ ὁποίου τὰ ἔργα, γραμμένα σὲ ἰδιόρρυθμα καὶ ἴσως ἀνεπαρκῆ ἑλληνικὰ («διημαρτημένα» τὰ ἀποκαλεῖ ὁ φιλόλογος Λογγίνος), τὰ διόρθωσε πρὸς ἔκδοσιν ὁ μαθητῆς του Πορφύριος ἀπὸ τὴν Τύρο στὸν σημερινὸ Λίβανο, τοῦ ὁποίου ἡ μητρικὴ γλῶσσα ἦταν τὰ ἀραμαϊκά!

Τὰ πράγματα ὅμως ἀλλάζουν μετὰ τὸν πέμπτο αἰῶνα (τὸ πῶς καὶ γιατί εἶναι ἄλλη ἱστορία πὸν ἂν ζήσω ἀρκετὰ μπορεῖ μιὰ μέρα νὰ ἐρευνήσω) καὶ οἱ ἀλλόγλωσσοι διανοούμενοι σπουδάζουν μὲν στὰ ἑλληνικά, ἀλλὰ ἐνδιαφέρονται πλέον νὰ ἀσκήσουν τὴν ἐπιστήμη στὶς δικές τους γλῶσσες μεταφράζοντας τὰ καίρια ἐπιστημονικὰ κείμενα. Καὶ ἐκεῖνο ἀκριβῶς τὸν καιρὸ, ἡ ἑλληνικὴ ἐπιστήμη ἦταν ἔτοιμη πρὸς ὑποδοχὴ ὡς τὸ συστηματοποιημένο ἀριστοτελικὸ πρόγραμμα σπουδῶν, συμπληρωμένο μὲ τίς ἄλλες μαθηματικὲς καὶ ἰατρικὲς ἐπιστῆμες στὴν ἐνιαία συσκευασία πὸν ἀνέφερα παραπάνω. Κι ἔτσι ἔχουμε τὴν ἀπίθανη χρονικὴ σύμπτωση: στὸ πρῶτο τρίτο τοῦ ἔκτου αἰῶνα γίνονται ταυτόχρονες ἀπόπειρες μετάφρασης ὅλων τῶν ἔργων τοῦ Ἀριστοτέλη, στὰ λατινικά ἀπὸ τὸν Βοήθιο στὴν Ρώμη, στὰ συριακά ἀπὸ τὸν Σέργιο τοῦ Resh-aynā στὴν βόρειο Μεσοποταμία καὶ στὰ περσικά ὑπὸ τὴν αἰγίδα τοῦ Πέρση αὐτοκράτορα τῶν Σασσανιδῶν Χοσρόη, στοῦ ὁποίου τὴν αὐτὴ κατέφυγαν οἱ Ἕλληνες φιλόσοφοι κατατρεγμένοι ἀπὸ τίς ἀνθελληνικὲς νομοθετικὲς ρυθμίσεις τοῦ Flavius Petrus Sabbatius, κοινῶς Ἰουστινιανοῦ. Ἄσχετα μὲ τὴν ἔκβαση αὐτῶν τῶν προσπαθειῶν –καὶ στὶς τρεῖς περιπτώσεις δὲν μεταφράστηκαν παρὰ μερικὰ εἰσαγωγικὰ ἔργα τοῦ Ἀριστοτέλη– ἡ μετάφραση καθιερώθηκε ὡς τὸ μέσο ἀνάληψης ἐπιστημονικῆς δραστηριότητος καὶ ἡ ἑλληνικὴ ἐπιστήμη στὸ πλαίσιο τοῦ ἀριστοτελικοῦ προγράμματος σπουδῶν μεταδόθηκε μὲ αὐτὸν τὸν τρόπο σὲ ὅλους τοὺς λαοὺς δυτικὰ τῆς Ἰνδίας μέχρι τὴν Ἀναγέννηση, μεταφρασμένη στὰ συριακά, ἀραβικά, λατινικά, καὶ ἀπὸ τὰ ἀραβικά στὰ ἐβραϊκά καὶ βυζαντινὰ ἑλληνικά.

Μετά από τις πρώτες μεταφράσεις του Σεργίου στα συριακά, οι Σύριοι ασχολήθηκαν ως επί το πλείστον μόνο με τα εισαγωγικά έργα τῆς λογικῆς του Ἀριστοτέλη, ἀπὸ τὸν ἕκτο μέχρι τὸν ἕνατο αἰῶνα, ἐνῶ οἱ περσικὲς μεταφραστικὲς προσπάθειες ἀναχαιτίστηκαν μὲ τὴν κατάλυση τοῦ κράτους τῶν Σασσανιδῶν ἀπὸ τοὺς Ἄραβες στὰ μέσα τοῦ ἑβδομοῦ αἰῶνα. Ἀλλὰ στὸ τέλος ἦταν οἱ Ἄραβες, μάλιστα ἡ δεύτερη ἰσλαμικὴ δυναστεία τῶν Ἀββασιδῶν ποὺ κατὰκτησε τὴν ἐξουσία τὸ 750, αὐτοὶ ποὺ υἱοθέτησαν τὴν περσικὴ ἰδεολογία καὶ πρακτικὴ τῶν μεταφράσεων καὶ ἔφερον εἰς πέρας τὶς μεταφράσεις, αὐτὴ τὴν φορὰ στὰ ἀραβικά, τόσο τοῦ ἀριστοτελικοῦ προγράμματος σπουδῶν ὅσο καὶ ἄλλων πολλῶν ἑλληνικῶν ἔργων ἐπιστήμης καὶ φιλοσοφίας. Τὸ ἑλληνοαραβικὸ μεταφραστικὸ κίνημα τῆς Βαγδάτης τοῦ ὕψους μέχρι τὰ τέλη τοῦ δέκατου αἰῶνα, ποὺ στάθηκε ὁρόσημο στὴν ἐξέλιξη τῆς ἐπιστήμης, τὸ σχολίασα ἐπαρκῶς σὲ ἄλλες μου δημοσιεύσεις: ἐδῶ θὰ περιοριστῶ στὴν παρουσίαση τῶν ἀραβικῶν μεταφράσεων τοῦ Ἀριστοτέλη.

*
* * *

“Ὅλα τὰ γνήσια ἔργα τοῦ Ἀριστοτέλη ποὺ γνωρίζουμε σήμερα, ὅπως καὶ ἀρκετὰ ἀπὸ τὰ ἀμφιλεγόμενα καὶ νόθα, ἦταν διαθέσιμα τότε στὰ ἑλληνικά χειρόγραφα καὶ τὰ περισσότερα ἀπὸ αὐτὰ μεταφράστηκαν στὰ ἀραβικά, ὀρισμένα ἐπανειλημμένως. Τὴν διαθεσιμότητά τους τὴν συμπεραίνουμε ἀπὸ τὰ περιεχόμενα τῶν παλαιότερων ἑλληνικῶν χειρογράφων ποὺ σώζονται σήμερα, χειρόγραφα τὰ ὁποῖα εἶναι σύγχρονα μὲ τὰ πρωτότυπα τῶν ἀραβικῶν μεταφράσεων καὶ ἀνάγονται, ὅπως αὐτά, στὰ ἑλληνικά χειρόγραφα μεγαλογράμματης γραφῆς τοῦ ἕκτου αἰῶνα ἢ ἀκόμη παλαιότερα. Ἄρα οἱ μεταφραστὲς στὰ ἀραβικά εἶχαν πρόσβαση στὰ ἑλληνικά χειρόγραφα τοῦ Ἀριστοτέλη, τὰ ὁποῖα εἶχαν συγγένεια μὲ τὰ σωζόμενα τοῦ ἕνατου αἰῶνα εἴτε ἀπευθείας εἴτε ἐξ ὕστατης προελεύσεως. Εἶχαν δηλαδὴ πρόσβαση σὲ ὅλα τὰ ἔργα τοῦ Ἀριστοτέλη ποὺ σώζονται καὶ σήμερα. Πρὶν περάσω ὅμως σὲ μιὰ γενικὴ περιγραφή τῶν ἔργων ποὺ ἔγιναν ἀποδεκτὰ μὲ τρόπο δημιουργικὸ στὰ ἀραβικά, νὰ ἀπαριθμήσω πρῶτα ὅσα γνήσια ἔργα του δὲν μεταφράστηκαν καὶ νὰ ἐξηγήσω, ὅσο γνωρίζουμε ἢ μπορούμε νὰ εἰκάσουμε, γιατί ὄχι.

α') Ἀπὸ τὴν συλλογὴ τῶν μικρῶν πραγματειῶν ποὺ ὀνομάστηκαν κατὰ τὸν Λατινικὸ Μεσαίωνα *Parva naturalia* ἢ *Μικρὰ Φυσικά*, τὸ μικρὸ δοκίμιο

μέ τον τριπλό τίτλο (ή, κατά όρισμένους, τὰ τρία ακόμη μικρότερα δοκίμια) *Περὶ νεότητος καὶ γήρωσ, καὶ ζωῆς καὶ θανάτου, καὶ ἀναπνοῆς*. Ἡ χειρόγραφη παράδοση αὐτῶν τῶν κειμένων στὰ ἑλληνικά, ὅπως καὶ στὶς ἀραβικὲς καὶ λατινικὲς τους μεταφράσεις, εἶναι πολύπλοκη καὶ δυσεξιχνίαστη καὶ ἐνδεχομένως οἱ μεταφραστὲς νὰ μὴν εἶχαν πρόσβαση σὲ ἑλληνικὸ χειρόγραφο ποὺ νὰ ἐμπεριεῖχε αὐτὸ τὸ τριπλότιτλο δοκίμιο.

β') Ἀπὸ τὰ ζωολογικὰ ἔργα, τὰ δύο βραχύτερα *Περὶ ζώων κινήσεως* καὶ *Περὶ ζώων πορείας*. Δὲν εἶναι εὐνόητο γιὰ αὐτὰ τὰ δύο δὲν συμπεριλήφθησαν στὸ σύνολο τῶν ζωολογικῶν ἔργων ποὺ μεταφράστηκαν, ἀλλὰ θὰ ἐπανέλθω σὲ αὐτὸ τὸ θέμα παρακάτω.

γ') Ἀπὸ τὰ τρία βιβλία τῶν ἠθικῶν πραγματειῶν, τὰ *Ἠθικὰ Νικομάχεια* μεταφράστηκαν πλήρως, τὰ *Μεγάλα* μερικῶς καὶ τὰ *Εὐδήμεια* καθόλου. Τὸ γεγονός ὅτι τὸ ἴδιο κείμενο ἐπαναλαμβάνεται σὲ μερικὰ χωρία σὲ αὐτὰ τὰ ἔργα – ἕνας πλεονασμὸς ποὺ ἐπισημάνθηκε καὶ στὴν συριακὴ καὶ στὴν ἀραβικὴ παράδοση, ὅπως παρατηρεῖ ὁ ἄραβας φιλόσοφος al-Kindī (9ος αἰ.) στὴν ἀπαρίθμηση τῶν ἔργων τοῦ Ἀριστοτέλη– σίγουρα θὰ συνέβαλε στὴν ἀπόφαση νὰ μὴν μεταφραστοῦν πλήρως οἱ δύο ποιοτικὰ ἐλάσσονες πραγματεῖες.

δ') Τὰ *Πολιτικά* δὲν μεταφράστηκαν ποτὲ στὴν ἐντέλεια, ἂν καὶ εἶναι ἐμφανὲς ὅτι σημαντικὰ ἀποσπάσματα ἦταν διαθέσιμα στὰ ἀραβικά. Αὐτὰ πιθανότατα προῆλθαν εἴτε ἀπὸ ἓν μῆρος μεταφράσεις τοῦ ἴδιου τοῦ κειμένου εἴτε ἀπὸ περικοπὲς στὰ ἔργα ἄλλων Ἑλλήνων συγγραφέων ποὺ μεταφράστηκαν, ὅπως τοῦ Γαληνοῦ παραδείγματος χάριν, εἴτε ἀπὸ ἀνθολογίες καὶ γνωμολόγια ἠθικοπολιτικοῦ χαρακτήρα, ὅπως αὐτὸ ποὺ ἀποδίδεται στὸν φιλόσοφο al-Āmirī (10ος αἰ.) – γιὰ τὴν ὥρα, ἡ ἔρευνα δὲν μπορεῖ νὰ προσδιορίσει μὲ μεγαλύτερη ἀκρίβεια τί συνέβη. Ἡ ἔλλειψη ἐνδιαφέροντος τῶν ἀραβόφωνων φιλοσόφων γι' αὐτὸ τὸ ἔργο τοῦ Ἀριστοτέλη, τὸ περιεχόμενο τοῦ ὁποῦ προφανῶς γνώριζαν ἀπὸ ὅλες αὐτὲς τίς ἐνδείξεις, ἔγκειται πιθανότατα στὰ παρακάτω: Ἡ ὅλη ἐπιχειρηματολογία καὶ ἀνάλυση τοῦ Ἀριστοτέλη σὲ αὐτὸ τὸ ἔργο εἶναι στενὰ συνδεδεμένη μὲ τὴν πολιτικὴ δομὴ καὶ ἱστορία τῶν ἑλληνικῶν πόλεων στὴν ἀρχαιότητα, καὶ οἱ ἀραβόφωνοι φιλόσοφοι ἀδυνατοῦσαν νὰ βροῦν σὲ αὐτὸ στοιχεῖα ποὺ νὰ τοὺς ἀφοροῦν καὶ νὰ εἶναι ἐφαρμόσιμα, εἴτε θεωρητικὰ εἴτε πρακτικά, στὴν δική τους συγκεκριμένη κοινωνικοπολιτικὴ πραγματικότητα. Ἐνα συναφὲς πιθανὸ αἶτιο εἶναι ἡ ἐπίγνωση ποὺ εἶχαν τῆς ἕτερης ἑλληνικῆς πολιτικῆς θεωρίας, τῆς ἰδανικῆς πολιτείας τοῦ Πλάτωνα, καθὼς ὁ φιλόσοφος βασιλεὺς τῆς πλατω-

νικῆς Πολιτείας ἦταν κάπως συγγενέστερος στὴν ἔννοια τοῦ χαλίφη τῆς ἰσλαμικῆς πολιτείας, ὁ ὁποῖος κυβερνοῦσε ὡς διάδοχος τοῦ Προφήτη. Ἀλλὰ ἀκόμη καὶ αὐτὴ ἡ θεωρία βρῆκε ἐλάχιστη ἀνταπόκριση στὸ ἰσλαμικὸ περιβάλλον παρ' ὅλες τὶς προσπάθειες τοῦ φιλόσοφου al-Fārābī (10ος αἰ.) νὰ ἀνακυκλώσει τὸν πλατωνικὸ φιλόσοφο βασιλέα καὶ νὰ τοῦ ἀπονέμει ἐξαιρετικές ἀριστοτελικές ψυχικές δυνάμεις διανόησης καὶ φαντασίας χάρις στὶς ὁποῖες θὰ προσέγγιζε περισσότερο τὴν ιδιότητα τοῦ Προφήτη καὶ τοῦ διαδόχου του, δηλαδὴ τοῦ χαλίφη. Στὴν πραγματικότητα, ἡ φιλοσοφία ἀναστήθηκε ἀπὸ τὸν al-Kindī καὶ τοὺς λοιποὺς διανοούμενους τῆς Βαγδάτης τοῦ καιροῦ του, ἐπειδὴ παρεῖχε μιὰ ἐπιστημονικὴ ἀντίληψη τοῦ σύμπαντος ποὺ ἦταν ὑπεράνω κάθε ἐπὶ μέρους ἰδεολογίας ἢ θρησκείας ἢ ἱστορικῆς ἰδιαιτερότητας – ἐπειδὴ ἦταν δηλαδὴ ἐπιστημονικὴ καὶ παγκοσμίως, γιὰ τὸν καιρὸ τους, ἔγκυρη. Τὰ φιλοσοφικὰ ἔργα ἄρα, ὅπως καὶ τὰ λογοτεχνικὰ καὶ ἱστορικά, ποὺ ἦταν ἄρρηκτα συνδεδεμένα μὲ τὴν ἑλληνικὴ γλωσσικὴ καὶ ἱστορικὴ ἰδιαιτερότητα, δὲν τοὺς ἐνδιέφεραν γιατί, ἐπειδὴ δὲν ἦταν ἐφαρμοσίμα, δὲν ἦταν ἐπιστημονικά.

ε') Τὸ Πολιτεία Ἀθηναίων, ἔργο τὸ ὁποῖο εἶχε χαθεῖ ἤδη μετὰ τοὺς ἑλληνιστικούς χρόνους καὶ δὲν παραδίδεται οὔτε σὲ ἑλληνικὰ μεσαιωνικὰ χειρόγραφα. Ἀνακαλύφθηκε τυχαίως στὰ τέλη τοῦ δέκατου ἑνατου αἰώνα σὲ ἕναν πάπυρο τοῦ πρώτου αἰώνα μ.Χ. καὶ ἔτσι ἀνακτήθηκε γιὰ τὴν σύγχρονη ἔρευνα, ὅποτε δὲν ὑφίστατο στὰ ἑλληνικὰ χειρόγραφα ποὺ εἶχαν στὴν διάθεσή τους οἱ μεταφραστές στὰ ἀραβικά.

*

* *

Τὰ ἔργα τοῦ Ἀριστοτέλη πρωτοεμφανίστηκαν στὰ ἀραβικά γύρω στὰ μέσα τοῦ ὄγδοου αἰώνα, δηλαδὴ λίγο μετὰ τὴν ἐπανάσταση τῶν Ἀββασιδῶν, ἀρχικὰ μεμονωμένα καὶ συγκυριακά, καὶ κάπου ἕναν αἰώνα ἀργότερα, ὡς μέρος ἑνὸς προγράμματος σπουδῶν ποὺ ἐπιμελοῦνταν οἱ ἀριστοτελικοὶ φιλόσοφοι τῆς Βαγδάτης. Στὴν ἀρχή, τὸ ἐνδιαφέρον γιὰ τὶς μεταφράσεις ἐξυπηρετοῦσε κοινωνικά, πολιτικά καὶ θεολογικά συμφέροντα στὴν ραγδαίως ἀναπτυσσόμενη πνευματικὴ ἀτμόσφαιρα τῆς Βαγδάτης· μὲ τὸν al-Kindī ὅμως μετὰ τὸ πρῶτο τέταρτο τοῦ ἑνατου αἰώνα, ἡ φιλοσοφία εἰσήχθη ὡς αὐτόνομη καὶ ἀνεξάρτητη ἐπιστήμη μὲ τὶς δικές της μεθόδους καὶ ἀνάγκες γιὰ ἰδιάζουσα βιβλιογραφία.

Ἡ πρώτη μετάφραση ποὺ σώζεται εἶναι μία παράφραση τῶν τεσσάρων πρώτων βιβλίων τοῦ Ὁργάνου (τῆς λογικῆς) ὅπως εἶχε τότε διαμορφωθεῖ,

δηλαδή της *Είσαγωγῆς* τοῦ Πορφυρίου, τῶν *Κατηγοριῶν*, τοῦ *Περὶ ἐρμηνείας* καὶ τῶν *Πρότερων ἀναλυτικῶν* μέχρι τὸ ἕβδομο κεφάλαιο τοῦ πρώτου βιβλίου. Αὐτὰ τὰ ἔργα ἀποτελοῦσαν τὴν συριακὴ παράδοση μελέτης τοῦ Ὁργάνου, τὴν ὁποία, ὅπως μᾶς πληροφορεῖ ὁ ἴδιος ὁ al-Kindī, ὄφειλαν οἱ Μουσουλμάνοι νὰ οἰκειοποιηθοῦν γιὰ νὰ ἐξασφαλίσουν καὶ αὐτοὶ παρόμοια μὲ τοὺς Χριστιανούς θέση, κοινωνικὴ καὶ μορφωτικὴ, στὴν κοινωνία· ἐξ οὗ καὶ ἡ μετάφραση. Ἄς σημειωθεῖ ἐδῶ ὅτι κατὰ τὴν χρονικὴ περίοδο ποὺ μᾶς ἀφορᾷ σὲ τούτῃ τὴν μελέτη, δηλαδή ἀπὸ τὸν ἕγδοο μέχρι τὸν δέκατο αἰῶνα, οἱ Μουσουλμάνοι ὑστεροῦσαν δημογραφικὰ στὴν Μέση Ἀνατολή, δηλαδή στὴν Μεσοποταμία καὶ Συρο-Παλαιστίνη, μὲ τὴν ἐξαιρέση τῆς ἀραβικῆς χερσονήσου: Ἡ πλειονότης τοῦ πληθυσμοῦ στὰ δυτικὰ καὶ βόρεια ἦταν Χριστιανοὶ καὶ στὰ ἀνατολικὰ καὶ νότια πιστοὶ τοῦ Ζωροαστρισμοῦ, μὲ διάσπαρτη ἀλλὰ σημαντικὴ παρουσία Ἑβραίων, ἐνῶ στὸν βορρᾶ καὶ κάπως στὸν νότο ἀκόμη καὶ Ἑθνικῶν. Ἡ συναναστροφή ἀλλὰ καὶ ὁ συναγωνισμὸς σὲ ὅλα τὰ ἐπίπεδα, συμπεριλαμβανομένου καὶ τοῦ ἰδεολογικοῦ καὶ πνευματικοῦ, μεταξὺ τῶν Μουσουλμάνων καὶ ὄλων αὐτῶν τῶν λαῶν δὲν ἦταν θέμα ἐπιλογῆς ἀλλὰ ἀνάγκης. Καὶ εἶναι γι' αὐτὸν τὸν λόγο ποὺ σὲ τούτῃ τὴν πρώιμη περίοδο τῶν Ἀββασιδῶν συναντοῦμε τὰ πρῶτα τεκμήρια ἀλλὰ καὶ κείμενα ἀνταγωνιστικῶν διαλόγων καὶ συζητήσεων μεταξὺ Μουσουλμάνων καὶ Χριστιανῶν (*debate* θὰ λέγαμε σήμερα) – τὸ θέμα ἦταν πάντοτε βέβαια ἡ ἐξακρίβωση τῆς ὀρθότητος καὶ ὀρθολογικότητος θρησκείας. Γιὰ τὴν διεξαγωγὴ τέτοιων διαλόγων κρίθηκε χρήσιμο ἀπὸ τοὺς Μουσουλμάνους λογίους νὰ προστρέξουν στὰ καλύτερα ἐγχειρίδια διδασκαλίας τῶν τρόπων συγκροτημένης ἐπιχειρηματολογίας, ποὺ δὲν εἶναι ἄλλα ἀπὸ τίς προτελευταῖες πραγματεῖες τοῦ ἀριστοτελικοῦ Ὁργάνου, δηλαδή τὰ *Τοπικά*, οἱ *Σοφιστικοὶ ἔλεγχοι* καὶ ἡ *Ῥητορικὴ*, οἱ πρῶτες δύο ἀπὸ τίς ὁποῖες μεταφράστηκαν καὶ διορθώθηκαν ἐπανειλημμένως.

Τὰ δύο ὑπόλοιπα βιβλία τοῦ Ὁργάνου, τὰ *Ἰστερα ἀναλυτικὰ* καὶ ἡ *Ποιητικὴ*, μεταφράστηκαν ἀργότερα, στὸ πρῶτο μισὸ τοῦ δέκατου αἰῶνα. Ἡ σχετικὰ ὕψιμη ἐμφάνιση τῶν Ἰστέρων ἀναλυτικῶν στὰ ἀραβικὰ μοιάζει ἴσως ἀρχικὰ δυσεξήγητη, δεδομένης τῆς τόσο θεμελιώδους σημασίας τοῦ ἔργου γιὰ τὴν μέθοδο στὴν λογικὴ. Στὰ συριακὰ ἐπίσης τὸ βιβλίον αὐτὸ παραμελήθηκε: Ὑπάρχει μιὰ ἀναφορὰ γιὰ τὴν συριακὴ μετάφραση ἀπὸ τὸν Ἀθανάσιον τῆς Μπάλαντ τὸν ἕβδομο αἰῶνα, μετάφραση ποὺ δὲν σώζεται, ἀλλὰ δὲν ἔχουμε ἄλλες πληροφορίες γιὰ τὴν μελέτη τοῦ βιβλίου αὐτοῦ εἴτε ἐντὸς εἴτε ἐκτὸς κάποιου σχολικοῦ προγράμματος. Ἀλλὰ τοῦτο εἶναι εὐ-

νόητο. Τὸ ἐνδιαφέρον τῶν Σύριων κληρικῶν ποὺ ἀσχολήθηκαν μὲ αὐτὰ τὰ θέματα ἐπικεντρωνόταν στὴν δομὴ τῶν ὄρων καὶ τῶν προτάσεων, καὶ ὄχι στὴν λογικὴ μέθοδο καθ' ἑαυτὴ – ἐξ οὗ καὶ οἱ πολλαπλῆς μεταφράσεις καὶ σχολιασμοὶ τῶν *Κατηγοριῶν* καὶ τοῦ *Περὶ ἑρμηνείας*. Δὲν ἦταν ὅμως αὐτὴ ἡ αἰτία γιὰ τὴν καθυστερημένη ἐμφάνιση τοῦ ἔργου στὰ ἀραβικά. Ὁ al-Kindī καὶ οἱ διανοοῦμενοὶ τοῦ κύκλου του τὸν ἕνατο αἰῶνα προτίμησαν, ἀντὶ γιὰ τὴν συλλογιστικὴ λογικὴ, τὴν μαθηματικὴ ἢ μᾶλλον γεωμετρικὴ μέθοδο ἀποδείξεως, σὲ συνειδητὴ μίμηση τῆς μεθόδου τοῦ Πρόκλου στὸ βαρυσήμαντο ἔργο του *Στοιχείωσις θεολογικὴ*, ποὺ ἀκολούθησε τὴν μέθοδο τοῦ γεωμέτρου Εὐκλείδη στὰ δικά του *Στοιχεῖα*. Μόνο μὲ τὴν ἀνάπτυξη τῆς ἀριστοτελικῆς φιλοσοφίας στὴν Βαγδάτη ἀπὸ τὶς ἀρχές τοῦ δέκατου αἰῶνα τὸ κλίμα ἀλλάζει, καθὼς εἰσάγεται ὁ ἀποδεικτικὸς συλλογισμὸς ὡς λογικὴ μέθοδος καὶ μεταφράζονται στὰ ἀραβικά τὰ *Ἵστερα ἀναλυτικά*. Κατόπιν, ὁ al-Fārābī ἀρχικὰ καὶ ἀργότερα ὁ Ibn-Sinā (Ἀβικέννας λατινιστὶ) εἰσηγούνται τροποποιήσεις, συμπληρώσεις καὶ ἐπεξηγήσεις μέχρι τὰ μέσα τοῦ ἐνδέκατου αἰῶνα ποὺ εἶχαν ὡς ἀποτέλεσμα νὰ εἶναι τὰ *Ἀναλυτικά* τοῦ Ἀριστοτέλη ἡ βάση ὅλης τῆς ἐπιστημονικῆς ἐπιχειρηματολογίας στὸν κόσμον τοῦ Ἰσλάμ, μὴ μέθοδος λογικῆς ποὺ διείσδυσε στὴν θεωρία τῆς νομοθεσίας καὶ τῆς θεολογίας καὶ συνέχισε νὰ μελετᾶται στὰ παραδοσιακὰ σχολεῖα μέχρι τὶς ἀρχές τοῦ εἰκοστοῦ αἰῶνα.

Ἡ περίσταση μὲ τὴν *Ποιητικὴ* ἦταν διαφορετικὴ. Τὸ ἔργο αὐτὸ οἱ Νεοπλατωνικοὶ τῆς ὕστερης ἀρχαιότητος τὸ θεωροῦσαν ὡς ἔργο λογικῆς καὶ τὸ κατέταξαν ὡς ἕνα ἀπὸ τὰ ὀκτὼ βιβλία τοῦ Ὀργάνου μαζί μὲ τὴν *Ῥητορικὴ*. Ὁ Ἀριστοτέλης λέγει στὶς *Κατηγορίες* 2α7, «ἅπαντα γὰρ δοκεῖ κατάφασις ἢτοι ἀληθοῦς ἢ ψευδοῦς εἶναι», δηλαδή, κάθε πρόταση ποὺ δηλώνει κάτι καὶ δὲν εἶναι ἐρωτηματικὴ ἢ προστακτικὴ εἶναι εἴτε ἀληθοῦς ἢ ψευδοῦς. Σύμφωνα μὲ τὴν ἀρχὴ αὐτὴ, οἱ Νεοπλατωνικοὶ ζήτησαν νὰ βροῦν τὰ εἶδη αὐτῶν τῶν προτάσεων καὶ κατέληξαν πὼς εἶναι πέντε καὶ ὅτι ἀναλύονται ἀπὸ τὸν Ἀριστοτέλη στὰ πέντε τελευταῖα βιβλία τοῦ Ὀργάνου, ὡς ἀκολούθως: Τὰ *Ἵστερα ἀναλυτικά* ἐρευνοῦν τὶς δηλωτικὲς προτάσεις ποὺ εἶναι παντελῶς ἀληθεῖς, τὰ *Τοπικά* αὐτὲς ποὺ εἶναι περισσότερο ἀληθεῖς ἀπὸ ψευδεῖς, ἢ *Ῥητορικὴ* ὅσες εἶναι ἐξίσου ἀληθεῖς καὶ ψευδεῖς, οἱ *Σοφιστικοὶ ἔλεγχοι* αὐτὲς ποὺ εἶναι περισσότερο ψευδεῖς ἀπὸ ἀληθεῖς καὶ ἡ *Ποιητικὴ* ὅσες εἶναι παντελῶς ψευδεῖς. Κατὰ αὐτὸ τὸν τρόπο, ἡ *Ποιητικὴ* συντελεῖ στὴν σημασιολογικὴ ἀνάλυση ὅλων τῶν γλωσσῶν, ὄχι μόνο τῆς ἐλληνικῆς, καὶ γι' αὐτὸ ἀνήκει στὴν λογικὴ (καὶ ὄχι στὴν κριτικὴ λογοτε-

χνίας, ὅπως λανθασμένα προσεγγίζει ἡ ἔρευνα τὸ κείμενο αὐτὸ ἀπὸ τὴν Ἀναγέννηση καὶ πέρα). Τὸ ἔργο μεταφράστηκε στὰ ἀραβικὰ γι' αὐτὸ τὸν λόγο καὶ οἱ ἀραβόφωνοι φιλόσοφοι, ἀρχίζοντας μὲ τὸν al-Fārābī, ἀνίχνευσαν τοὺς τρόπους μὲ τοὺς ὁποίους δηλώνουν οἱ ποιητικὲς προτάσεις, ἔστω καὶ ἂν εἶναι παντελῶς ψευδεῖς. Ὁ al-Fārābī κατέληξε ὅτι ἡ λειτουργία τοῦ ποιητικοῦ λόγου εἶναι εἰκονοπλαστική, δηλαδή προκαλεῖ εἰκόνες στὴν ἀνθρώπινη φαντασία, καὶ μὲ αὐτὸν τὸν τρόπο δημιουργεῖ ἔννοιες καὶ συναισθήματα. Ἐπειτα ὁ Ibn-Sīnā παρήγαγε καθολικὲς κατηγορίες τοῦ ποιητικοῦ λόγου ἀπὸ τὴν εἰκονοπλαστικὴ του αὐτῆς λειτουργία, καὶ ἀκόμη ὑστερότερα ὁ Ibn-Rushd ἀπέδειξε ὅτι οἱ κατηγορίες αὐτὲς ἰσχύουν ἐξίσου γιὰ τὴν ἀραβικὴ γλώσσα δίνοντας παραδείγματα ἀπὸ τὴν παραδοσιακὴ ἀραβικὴ ποίηση.

Περνώντας τώρα στὰ βιβλία τῆς φυσικῆς ἐπιστήμης τοῦ Ἀριστοτέλη, παρατηροῦμε ὅτι ἂν καὶ ὅλα ἔτυχαν τοῦ δέοντος σεβασμοῦ ἀπὸ τοὺς ἀραβόφωνους φιλόσοφους, μελετήθηκαν σὲ διαφορετικὰ ἐπίπεδα. Ἐνα ἀπὸ τὰ πρῶτα πὸ μεταφράστηκαν, ἤδη στὸ τρίτο τέταρτο τοῦ ὄγδου αἰώνα, ἦταν ἡ *Φυσικὴ ἀκρόασις*, τὸ θεμέλιο τῆς ἀριστοτελικῆς φυσικῆς θεωρίας, ἔργο τὸ ὁποῖο ἀργότερα διορθώθηκε καὶ ἐπαναμεταφράστηκε μαζί μὲ σχόλια ἀπὸ τὴν ἑλληνικὴ παράδοση. Τὸ ἀρχικὸ ἐνδιαφέρον γι' αὐτὸ τὸ ἔργο φαίνεται νὰ προῆλθε ἀπὸ θρησκευτικὰ κίνητρα καὶ θεολογικὲς ἀντιπαραθέσεις στὴν μουσουλμανικὴ κοινωνία τῆς Βαγδάτης. Πρὸς τὰ τέλη τοῦ ὄγδου αἰώνα μιὰ σχολὴ θεολόγων ἐνστερνίστηκε μιὰ κοσμοθεωρία βασισμένη στὸν ἀτομισμό – πῶς ἀκριβῶς δημιουργήθηκε αὐτὴ ἡ θεολογικὴ θέση, ἡ ἔρευνα δὲν ἔχει ἀκόμη διαλευκάνει ικανοποιητικὰ. Σύμφωνα μὲ αὐτὴν, λοιπόν, τὸ σύμπαν ἀποτελεῖται ἀπὸ ἄτομα μὲ ὀρισμένες ιδιότητες, τὰ ὁποῖα ὁ θεὸς διαμορφώνει κάθε στιγμή σὲ κάποια συγκεκριμένη διάταξη, πὸ εἶναι ὁ κόσμος ὅπως τὸν γνωρίζουμε. Αὐτὴ ἡ θέση ἔχει τὸ προτέρημα –καὶ γι' αὐτὸ τὴν ἀσπάστηκαν οἱ θεολόγοι– ὅτι ἀπὸ τὴν μιὰ μεριὰ διατηρεῖ ἀκέραιη τὴν ἀπόλυτη παντοδυναμία τοῦ θεοῦ (ἡ φύση δὲν ἔχει αὐτοδύναμους νόμους ἀνεξάρτητους ἀπὸ τὴν βούληση τοῦ θεοῦ κάθε στιγμή) καὶ ἀπὸ τὴν ἄλλη ἐπιτρέπει τὴν ἐμφάνιση θαυμάτων ὡς κάτι φυσιολογικὸ (ἡ βούληση τοῦ θεοῦ πὸ σὲ μιὰ συγκεκριμένη στιγμή διαμορφώνει τὴν διάταξη τῶν ἀτόμων κάπως διαφορετικὰ ἀπὸ τὸ ἀναμενόμενο εἶναι ὅ,τι ἀποκαλοῦμε θαῦμα). Οἱ πολέμιοι αὐτῆς τῆς θεολογικῆς θέσης πὸ εἶχαν ἀνάγκη ἀπὸ ἐπιχειρήματα γιὰ νὰ τὴν ἀνατρέψουν δὲν μποροῦσαν νὰ βροῦν καλύτερο σύμμαχο ἀπὸ τὴν *Φυσικὴ ἀκρόαση* τοῦ Ἀριστοτέλη, ὅπου ἀντικρούει τὶς ἀτομικὲς θεωρίες

του Δημόκριτου και Λεύκιππου. Άλλα πέρα από παρόμοιες άμεσες χρήσεις στις τρέχουσες συζητήσεις κάθε καιροῦ, ἡ Φυσική ἀκρόασις, ὅπως και τὸ *Περὶ οὐρανοῦ* και τὸ *Περὶ γενέσεως και φθορᾶς*, παρεῖχαν στὸν νεοσύστατο ἰσλαμικὸ πολιτισμὸ τὴν ἐπιστημονικὴ ἀποψη γιὰ τὸ σύμπαν, τὰ στοιχεῖα και ἰδιαίτερα τοὺς νόμους τῆς φύσης, σὲ ἀντιπαράθεση μὲ τὴν ἰδιοτρόπως θεοκινούμενη ἀτομικὴ θεωρία τῶν θεολόγων. Ἡ ἀντιπαράθεση ἐστιάστηκε πρωτίστως στὸ θέμα τῆς αἰωνιότητος τοῦ κόσμου και παρεῖχε πολλαπλές εὐκαιρίες στοὺς φιλόσοφους γιὰ δημιουργικές παρεμβάσεις ἀνὰ τοὺς αἰῶνες.

Τὸ ἔργο *Μετεωρολογικὰ ἀπεδείχθη* δημοφιλέστερο εὐρέως, πράγμα ἐξάλλου ἀναμενόμενο δεδομένου τοῦ θέματος. Μεταφράστηκε νωρὶς μαζί μὲ ἄλλα ἑλληνικὰ μετεωρολογικὰ ἔργα, πρωτίστως τοῦ μεγάλου Θεόφραστου, και ἀπὸ αὐτὴ τὴν ἀποψη οἱ ἀραβικὲς μεταφράσεις ἀκολούθησαν τὸ συριακὸ προηγούμενο, σὲ ἀντίθεση μὲ τὴν φυσικὴ, ἡ ὁποία πέρασε σχεδὸν ἀπαρατήρητη στὰ συριακά. Ἡ δημοτικότητα τοῦ ἔργου ὅμως δὲν ἀποδίδεται μόνο στὸ ἰδιαίτερο ἐνδιαφέρον τοῦ θέματος γιὰ τὴν καθημερινὴ ζωὴ, ὅσο και στὸ γεγονὸς ὅτι βρῆκε ἀνταπόκριση στὴν γηγενὴ μετεωρολογικὴ παράδοση στὰ ἀραβικὰ ποὺ διευκόλυνε τὴν πρόσληψή του, ἔστω και ἂν ἦταν ἐν μέρει ἀνταγωνιστικὴ. Ὁ πολυμαθὴς και παραδοσιακὸς λόγιος του ἐνάτου αἰῶνα Ibn Qutayba ἀναφέρει ρητὰ στὴν εἰσαγωγὴ τοῦ δικοῦ του μελετήματος γιὰ τὴν μετεωρολογία, *Kitāb al-anwā'*, ὅτι σκοπὸς του εἶναι νὰ παραθέσει τὴν ἀραβικὴ μετεωρολογία, ἡ ὁποία ὑπερτερεῖ κατὰ πολὺ τῶν μεταφρασμένων κειμένων τῆς ἐποχῆς του. Ἡ δημοτικότητα τοῦ ἀριστοτελικοῦ ἔργου – και τοῦ θέματος, βέβαια – ἐπιβεβαιώνεται ἀκόμη μιὰ φορὰ στὴν μεταγενέστερη πορεία του: Στὸ ἐπόμενο μεγάλο μεταφραστικὸ κίνημα τῆς Δύσης, τὸ ἀραβολατινικὸ και ἀραβοεβραϊκὸ τοῦ δωδέκατου αἰῶνα, τὰ *Μετεωρολογικὰ* ἦταν ἓνα ἀπὸ τὰ πρῶτα ἔργα τοῦ Ἀριστοτέλη ποὺ μεταφράστηκαν ἀπὸ τὰ ἀραβικὰ στὰ λατινικὰ και τὸ πρῶτο ἔργο ποὺ μεταφράστηκε στὰ ἐβραϊκά!

Ἐνδεχομένως ὅμως τὸ πιὸ σημαντικὸ ἀριστοτελικὸ ἔργο γιὰ τοὺς ἀραβόφωνους φιλόσοφους νὰ ἦταν τὸ *Περὶ ψυχῆς*. Μεταφράστηκε τουλάχιστον δύο φορές, τὴν πρώτη φορὰ πρὶν τὰ μέσα τοῦ ἔνατου αἰῶνα και τὴν δευτέρη κάπου μισὸ αἰῶνα ἀργότερα, μὲ μεγάλη ἀκρίβεια ἀπὸ τὸν ἐξάιρετο μεταφραστὴ φιλοσοφικῶν κειμένων Ishāq ibn-Hunayn (τὸν γιὸ τοῦ ἐξίσου ἐξαιρέτου μεταφραστῆ ἱατρικῶν κειμένων Hunayn ibn-Ishāq), μαζί μὲ ἀρκετὰ σχόλια και παραφράσεις Ἑλλήνων φιλοσόφων, ἰδιαίτερος τοῦ Θεμιστίου και τοῦ Ἰωάννη Φιλόπονου. Στὰ χέρια τοῦ al-Fārābī ἀλλὰ εἰδικὰ τοῦ Ibn-

Sinā oí σπερματικές ιδέες τοῦ Ἀριστοτέλη περὶ ψυχῆς μεταποιήθηκαν καὶ ἐξελίχθηκαν σὲ μιὰ ἐπιστήμη ψυχολογίας μεγάλης ἐμβάθυνσης, ἀκριβείας καὶ ἀναλυτικῆς ἰσχύος, ἡ ὁποία ὑπερισχύει ὡς θεωρία καὶ αὐτῆς τοῦ Freud (κατὰ τὴν ταπεινὴ μου ἄποψη) καὶ εἶχε ἀνάλογη ἐπίδραση ὄχι μόνο στὰ ἀραβικὰ ἀλλὰ καὶ στὴ λατινικὴ μετάφραση στὴν Εὐρώπη.

Ἡ μετάφραση τῶν ἔργων ζωολογίας παρουσιάζει διαφορετικὴ εἰκόνα, ἡ ὁποία εἶναι μέρος ἐνὸς γενικότερου προβλήματος ποῦ ἀφορᾷ τόσο τὴν οὐσία ὅσο καὶ τὴν παράδοσή τους στὰ ἑλληνικὰ καὶ στὶς ἄλλες γλῶσσες στὶς ὁποῖες εἶχαν μεταφραστεῖ. Ἡ παράδοσή τους στὰ ἑλληνικὰ εἶναι προβληματικὴ γιὰτὶ δὲν γνωρίζουμε σαφῶς πῶς τὰ πέντε σωζόμενα ζωολογικὰ ἔργα – δηλαδὴ τὰ *Περὶ ζῴων ἱστορία*, *Περὶ ζῴων μορίων*, *Περὶ ζῴων γενέσεως*, *Περὶ ζῴων κινήσεως* καὶ *Περὶ ζῴων πορείας*– ἔλαβαν τὴν μορφή μὲ τὴν ὁποία τὰ γνωρίζουμε στὰ προσβάσιμα χειρόγραφα τῆς ὕστερης ἀρχαιότητος. Οἱ ἀρχαῖοι κατάλογοι τῶν ἔργων τοῦ Ἀριστοτέλη δὲν τὰ καταγράφουν ἀκριβῶς οὔτε πλήρως μὲ τοὺς τίτλους ποῦ τὰ γνωρίζουμε σήμερα καὶ δὲν διαθέτουμε κανένα σχολιασμὸ πάνω σὲ αὐτὰ ἀπὸ τὴν ἑλληνιστικὴ περίοδο παρὰ μόνον ἐλάχιστες κατοπινὲς ἀναφορὲς ἕως τὴν ὕστερη ἀρχαιότητα – ὁ πρῶτος ἐκτενὴς σχολιασμὸς ποῦ διαθέτουμε εἶναι τοῦ Μιχαήλ τοῦ Ἐφέσιου ἀπὸ τὸν δωδέκατο αἰῶνα. Σὲ ἓνα σημαντικὸ ἄρθρο τοῦ 1994, ὁ Ἀμερικανὸς ἐρευνητὴς James Lennox ἐξέθεσε τὸ πρόβλημα μὲ σαφήνεια: Ἡ αἰτία, εἶπε, ποῦ οἱ Ἕλληνες ἐπιστήμονες δὲν ἀσχολήθηκαν δημιουργικὰ μὲ τὰ ζωολογικὰ ἔργα τοῦ Ἀριστοτέλη δὲν ἦταν οὔτε ἡ μὴ διαθεσιμότητα τῶν βιβλίων αὐτῶν οὔτε ἡ ἔλλειψη ἱκανῶν σπουδαστῶν, ἀλλὰ ἡ ἀδυναμία τους νὰ ἀντιληφθοῦν ἐπαρκῶς τὸ ἐρευνητικὸ πρόγραμμα ζωολογίας ποῦ διατύπωσε καὶ ἀκολούθησε ὁ ἴδιος ὁ Ἀριστοτέλης σὲ αὐτὰ τὰ ἔργα, κάτι ποῦ ἔπραξε πρῶτος, ἰσχυρίστηκε ὁ Lennox, μόνον ὁ Albertus Magnus τὸν δέκατο τρίτο αἰῶνα.

Ἡ ἀραβικὴ μετάφραση τοῦ Ibn-al-Biṭrīq ἀπὸ τὰ μέσα τοῦ ἑνάτου αἰῶνα περίπου παρουσιάζει ἓνα συγγενὲς πρόβλημα μὲ τὰ παραπάνω, ἄλυτο ἀκόμα: Αὐτὴ ἡ μετάφραση καλύπτει μόνον τὰ δεκαεννέα κεφάλαια τῶν πρώτων τριῶν βιβλίων τῆς ζωολογίας – δηλαδὴ τὰ *Περὶ ζῴων ἱστορία* (κεφ. 1-10), *Περὶ ζῴων μορίων* (κεφ. 11-14) καὶ *Περὶ ζῴων γενέσεως* (κεφ. 15-19)– ἀλλὰ ὄχι τὰ δύο μικρότερα βιβλία, τὰ *Περὶ ζῴων κινήσεως* καὶ *Περὶ ζῴων πορείας*. Δὲν γνωρίζουμε γιὰτὶ ἔγινε τούτῃ ἡ διάκριση ἀπὸ τὸν ἴδιο τὸν μεταφραστὴ ἢ ἀκόμη καὶ ἀπὸ τοὺς μεταγενέστερους, ἐφόσον εἶναι σχεδὸν ἀδύνατο νὰ ὑποθέσουμε ὅτι δὲν εἶχαν πρόσβαση στὸ ἑλληνικὸ κείμενο αὐτῶν τῶν ἔργων.

“Όσον αφορά τὴν οὐσία τοῦ προβλήματος μὲ τὰ ζωολογικὰ ἔργα, ἡ ἔρευνα δὲν ἔχει προχωρήσει ὥστε νὰ μποροῦμε νὰ κρίνουμε κατὰ πόσο τὸ ἐρευνητικὸ πρόγραμμα τοῦ Ἀριστοτέλη γιὰ τὴν ζωολογία ἀκολουθήθηκε ἀπὸ τοὺς ἀραβόφωνους ἐπιστήμονες. Τὸ θέμα ὅμως εἶχε μεγάλη ἀπήχηση στὸν ἰσλαμικὸ κόσμο, ὅπου ἡ ἀριστοτελικὴ ζωολογία ἤρθε νὰ συμπληρώσει τὸ πολλαπλὸ ἐνδιαφέρον ποὺ ἤδη προϋπῆρχε στοὺς γηγενεῖς λαούς. Ἐνας σύγχρονος τοῦ μεταφραστῆ τῶν ζωολογικῶν ἔργων στὰ μέσα τοῦ ἔνατου αἰώνα, ὁ μεγάλος Ἀραβας λογοτέχνης καὶ πολιτικο-θεολογικὸς ἀρθρογράφος, ὁ al-Jāhiz, ἀνταποκρίθηκε ὡς διανοούμενος στὴν πρόκληση ποὺ ἀποτελοῦσαν γι’ αὐτὸν τὰ μεταφρασμένα ἔργα γράφοντας τὸ ἐπτάτομο δικό του Βιβλίον τῶν ζώων (*Kitāb al-hayawān*), ἓνα περίπλοκο, πολυδιάστατο καὶ ἄπειρα διασκεδαστικὸ ἔργο, ὅπου ἐπιχειρεῖ μιὰ ἰδιότροπη ταξινόμηση τῶν ζώων ποὺ βασιζέται σὲ παραδοσιακὰ καὶ ἄλλα κριτήρια ποὺ τοῦ ἐπιτρέπουν νὰ ἐπεκταθεῖ σὲ διάφορα θέματα πολιτισμικά, λαογραφικά, λογοτεχνικά, κ.τ.λ. Μετὰ τὸν al-Jāhiz ἀκολούθησαν φιλολογικὲς μελέτες πάνω στὴν λεξικογραφία τῶν ζώων καὶ τῶν μορίων τους καὶ ἄλλα σχετικὰ, ἀλλὰ ἓνα λογοτεχνικὸ εἶδος μὲ ἀπήχηση μεγάλη στοὺς μετέπειτα αἰῶνες ἦταν ἡ παραδοξογραφία ποὺ ἔφερε τὸν γενικὸ τίτλο *Θαύματα τῆς δημιουργίας* (*ʿAjāʾib al-makhlūqāt*). Ἀρκετὰ χειρόγραφα αὐτῶν τῶν ἔργων εἶχαν εἰκονογράφηση.

Τὶς ἠθικὲς καὶ πολιτικὲς πραγματεῖες τοῦ Ἀριστοτέλη στὰ ἀραβικά τις ἀνέφερα παραπάνω. Ἀπὸ αὐτές, ἡ μόνη ποὺ μεταφράστηκε ὀλόκληρη, τὰ *Ἠθικὰ Νικομάχεια*, ἔπαιζαν σημερινό, σχεδὸν ἀποκλειστικὸ, ρόλο σὲ ὅλα τὰ φιλοσοφικὰ ἔργα ποὺ πραγματεύτηκαν ὄχι μόνον ἠθικὰ ἀλλὰ καὶ πολιτικὰ θέματα ἀπὸ θεωρητικὴ σκοπιά, συμπληρώνοντας ἔτσι τὴν πλούσια γραμματεία ἠθικοπολιτικῆς σκέψης στὰ ἀραβικά ποὺ ἐμπνεόταν ἀπὸ διάφορες παραδόσεις πρακτικῆς ὑφῆς: φυλετικὲς, ὅσες ἐξέφραζαν τὴν συλλογικὴ σοφία τῶν Ἀράβων πρὶν τὸ Ἰσλάμ, βασιλικὲς, ὅσες προέρχονταν ἀπὸ τὴν πολύχρονη αὐτοκρατορικὴ πείρα τῶν βασιλέων τῆς Περσίας (τῶν Σασανιδῶν) πρὶν τὸ Ἰσλάμ ἐπίσης καὶ οἱ ὁποῖες μεταφράστηκαν ἀπὸ τὰ περσικά, καὶ φυσικὰ θρησκευτικὲς καὶ θεολογικὲς, ποὺ ἀφοροῦσαν τὴν νεοσύστατη θρησκεία.

Τέλος ἡ μεταφυσική. Ἡ μετάφραση, μελέτη, ἀξιοποίηση καὶ περαιτέρω ἐπεξεργασία τῶν μετὰ τὰ φυσικὰ τοῦ Ἀριστοτέλη συνιστοῦν τὸν ἀνώτατο ἄθλο τοῦ ἀραβικοῦ ἀριστοτελισμοῦ. Τὸ ἔργο μεταφράστηκε ἐπανειλημμένως, συχνὰ μὲ διορθώσεις καὶ σχόλια παρμένα ἀπὸ τὴν ἑλληνικὴ παράδοση, ὅπως αὐτὰ τοῦ Ἀλέξανδρου τοῦ Ἀφροδισιά, ποὺ ἔχουν καὶ ἰδιά-

ζουσα σημασία. Οί μεταφράσεις αυτές μάς παρέχουν πλούσιο υλικό για αλληπάλληλες και συχνά άγνωστες στην ελληνική παράδοση γραφές του κειμένου, όπως αυτή του βιβλίου Άλφα ελάσσονος, ή όποια, σύμφωνα με τὰ πορίσματα τῆς πρόσφατης διδακτορικῆς διατριβῆς ἐνὸς φοιτητῆ μου, φαίνεται νὰ ἀνάγεται σὲ χειρόγραφο τοῦ πρώτου αἰώνα μ.Χ. πὺ δὲν ἄφησε ἀπογόνους στὰ σωζόμενα ἑλληνικὰ χειρόγραφα. Μία νέα ἔκδοση τοῦ κειμένου βάσει τῶν νέων αὐτῶν καὶ πληρέστερων δεδομένων ἐπιβάλλεται, φυσικά, καὶ ἐπίκειται κατὰ πάσα πιθανότητα.

Οί βασικὲς ἔννοιες τοῦ Ἀριστοτέλη στὸ ἔργο αὐτὸ μελετήθηκαν μὲ λεπτομέρεια καὶ συμπληρώθηκαν στὰ ἀραβικὰ κατὰ τὸν ἕνατο καὶ δέκατο αἰώνα, ἰδιαίτερα ἀπὸ τὸν al-Fārābī, καὶ ἀποτέλεσαν τὴν βάση γιὰ τὸ συνθετικὸ ἔργο τοῦ Ibn-Sīnā πὺ φέρει τὸν τίτλο Θεολογικά (al-Ilāhiyyāt). Τὸ ἔργο μάς προσφέρει μιὰ ἐμπεριστατωμένη καὶ ἄρτια, ἀλλὰ καὶ πρωτότυπη, μεταφυσικὴ θεωρία πὺ ἄφησε ἐποχὴ τόσο στὸν κόσμον τοῦ Ἰσλάμ ὅσο καὶ στὴν Εὐρώπη σὲ λατινικὴ μετάφραση, ἐπηρεάζοντας ἀποφασιστικὰ φιλοσοφία καὶ θεολογία. Τὰ Θεολογικά τοῦ Ibn-Sīnā εἰσάγουν μιὰ νέα φάση στὴν ἐξέλιξη τῆς μεταφυσικῆς πὺ θὰ ξεπεραστεῖ μόνο μὲ τὸν Γερμανὸ φιλόσοφο Kant τὸν δέκατο ὄγδοο αἰώνα.

Ἐν ὀλίγοις, λοιπόν, ὁ Ἀριστοτέλης ἀραβιστὶ μάς ἀνοίγει τὴν βασιλικὴ ὁδὸ γιὰ τὴν καλύτερη κατανόηση τοῦ μεσαιωνικοῦ ἀραβικοῦ πολιτισμοῦ στὶς διαφορετικὲς του φάσεις, ἀποτελώντας ἕναν ἀπὸ τοὺς πιὸ καίριους παράγοντες τῆς ἐπιστημονικῆς ἐξέλιξης στὸν κόσμον τοῦ Ἰσλάμ. Ὁ Ἀριστοτέλης, μαζί μὲ τοὺς ἄλλους ἀρχαίους Ἑλληνας ἐπιστήμονες πὺ μεταφράστηκαν πλήρως στὰ ἀραβικά, ὅπως ὁ Πτολεμαῖος καὶ ὁ Γαληνός, ἀνέδειξαν τὸν μεσαιωνικὸ ἰσλαμικὸ πολιτισμὸ ὡς τὸν πραγματικὸ διάδοχο τοῦ ἀρχαίου ἑλληνικοῦ.

*

* *

Κλείνοντας, θὰ ἤθελα νὰ προσθέσω δύο λόγια γιὰ τὴν ἰδιαίτερη σημασία τῶν ἀραβικῶν μεταφράσεων τοῦ Ἀριστοτέλη γιὰ τὴν ἑλληνικὴ γραμματεία. Αὐτὴ ἀφορᾷ στὰ κείμενα ὄλων τῶν σωζόμενων γραπτῶν του. Οί ἀραβικὲς μεταφράσεις συνιστοῦν τὴν πλέον ἀνεξερεύνητη καὶ ἀνεκμετάλλευτη πηγὴ πληροφοριῶν γιὰ τὴν σύσταση τοῦ ἀριστοτελικοῦ κειμένου. Δὲν εἶναι ὑπερβολὴ (καὶ οὔτε αὐτοπροβολὴ) νὰ παρατηρήσουμε ὅτι, μὲ τὴν μόννη ἐξάιρεση τῆς πρόσφατης ἔκδοσης τῆς Ποιητικῆς τοῦ Ἀριστοτέλη πὺ ἐκπονήσαμε μαζί μὲ τὸν συνάδελφο τοῦ Πανεπιστημίου Columbia Leonardo

Tarān, καμιά άλλη αριστοτελική έκδοση από την Αναγέννηση και μετά δεν έχει χρησιμοποιήσει, μήτε πλήρως μήτε έπαρκώς έστω, τις πληροφορίες για τὸ κείμενο και τις διάφορες γραφές που έμπεριέχουν οί άραβικές μεταφράσεις. Ο λόγος που αυτό πρέπει να γίνει είναι άπλός και σχετικά γνωστός, μιλώντας γενικά, αν και ίσως όχι πάντοτε τόσο κατανοητός. Οί συριακές και άραβικές μεταφράσεις του Άριστοτέλη, όπως και όλων τών αρχαίων έπιστημόνων, έγιναν βάσει ελληνικῶν χειρογράφων, τώρα χαμένων, που ήταν είτε αρχαιότερα ὅσων σήμερα σώζονται είτε έξίσου παλαιά με αυτά – δηλαδή μπορούμε να τὰ χρονολογήσουμε από τὸν πέμπτο μέχρι και τὸν ένατο αἰώνα– και ως εκ τούτου έμπεριέχουν έγκυρες γραφές που δεν σώζονται στὰ χειρόγραφα που έχουμε διαθέσιμα. Ακόμη και αν υποθέσουμε ότι τόσο τὸ σωζόμενο ελληνικό μικρογράμματο χειρόγραφο, για παράδειγμα, του ένατου αἰώνα, ὅσο και τὸ μικρογράμματο χειρόγραφο, επίσης του ίδιου αἰώνα, που χρησιμοποίησε ὁ Άραβας μεταφραστής, ανάγονται στὸ ίδιο πρωτότυπο με κεφαλαῖα γράμματα του πέμπτου αἰώνα, οί πιθανότητες είναι ότι τὰ δύο αυτά χειρόγραφα είναι αποτέλεσμα διαφορετικοῦ μεταγραμματισμοῦ από τὰ κεφαλαῖα στὴν μικρογράμματη γραφή, και ως εκ τούτου έμπεριέχουν διαφορετικά λάθη μεταγραμματισμοῦ, ὁπότε και πάλι ἡ άραβική μετάφραση μᾶς παραδίδει έγκυρες γραφές που εμφανίζονται με λανθασμένο τρόπο στὸ σωζόμενο ελληνικό χειρόγραφο.

Και κάτι ακόμη. Οί Άραβες μεταφραστὲς ήταν εξαίρετοι φιλόλογοι – ἄς σκεφτοῦμε: Μετέφραζαν Άριστοτέλη και τούς άλλους αρχαίους σχεδόν χωρὶς κανένα βοήθημα, οὔτε αξιοσημείωτα λεξικά οὔτε γραμματικές, ὅπως αυτά που διαθέτουμε σήμερα κι ακόμη κάνουμε λάθη– και συχνὰ ἀναζητοῦσαν περισσότερα του ενός ελληνικά χειρόγραφα του ίδιου έργου προκειμένου να τὰ ἀντιπαραβάλουν και να εκτελέσουν μία σωστή μετάφραση. Με αυτό τὸν τρόπο λοιπὸν ἀποκτᾶμε σήμερα πρόσβαση σε περισσότερα από ένα ελληνικά χειρόγραφα που έχουν χαθεῖ.

Άρα ἡ λεπτομερὴς ἀνάλυση τῆς άραβικῆς μετάφρασης και ἡ διερεύνησή της λέξη πρὸς λέξη για να βροῦμε τὴν ελληνική λέξη ἢ φράση που μεταφράζει μᾶς δίνει μιὰ σαφή και ἀκριβή εἰκόνα για τὴν κατάσταση του κειμένου στὸ χαμένο ελληνικό χειρόγραφο που χρησιμοποίησε ὁ μεταφραστής, και έπομένως ἀποκτᾶμε μία έπιπλέον τεκμηρίωση για τὸ αριστοτελικὸ κείμενο πρωτίστης σημασίας, ἐφάμιλλης με αὐτὴν τών σωζόμενων ελληνικῶν χειρογράφων. Τὸ ὄφελος που θὰ ἐπιφέρει ἡ αξιοποίηση τών άρα-

βικῶν μεταφράσεων στὴν βελτίωση τοῦ ἀριστοτελικοῦ κειμένου ἤδη διαγράφεται σημαντικό. Σύμφωνα μὲ τὰ ἀποτελέσματα τῶν δικῶν μου ἐκδόσεων τῆς *Ποιητικῆς* τοῦ Ἀριστοτέλη καὶ τοῦ *Περὶ ἀρχῶν* τοῦ Θεόφραστου, μποροῦμε νὰ ἀναμένουμε οἱ ἀραβικὲς μεταφράσεις νὰ μᾶς δώσουν μία ὡς δύο ἔγκυρες καὶ μέχρι σήμερα ἀτεκμηρίωτες γραφές ἀνὰ σελίδα τοῦ ἐλληνικοῦ κειμένου. Βέβαια τὰ δύο αὐτὰ κείμενα ἀποτελοῦν μικρὸ στατιστικὸ δεῖγμα γιὰ νὰ μπορέσουμε νὰ γενικεύσουμε ὅτι θὰ ἔχουμε πάντα τὰ ἴδια ἀποτελέσματα, ἀλλὰ τὸ ἐπιχείρημα στέκει: Οἱ ἀραβικὲς μεταφράσεις δὲν μπορεῖ παρὰ νὰ εἶναι ἓνα ἀναπόσπαστο καὶ ἐπιβεβλημένο κομμάτι κάθε κριτικῆς ἔκδοσης τῶν ἔργων τοῦ Ἀριστοτέλη – καὶ ὄχι μόνο τοῦ Ἀριστοτέλη βέβαια, ἀλλὰ καὶ ὅσων Ἀρχαίων σώζονται οἱ ἀραβικὲς μεταφράσεις, ὅπως, παραδείγματος χάριν, τοῦ Γαληνοῦ ἢ τοῦ Πτολεμαίου ἢ τοῦ Εὐκλείδη. Ἀλλὰ μὲ μόνο τὰ δύο προαναφερθέντα ἔργα νὰ ἔχουν ὑποβληθεῖ σὲ παρόμοια κριτικὴ ἔκδοση, ἢ ἡμερήσια διάταξη εἶναι πλήρης καὶ ὁ δρόμος μακρὺς. Ἡ κλασικὴ φιλολογία, ἢ ἀπὸ τοὺς ἀλεξανδρινοὺς χρόνους βασιλεύουσα ἐπιστήμη τῆς μοναδικῆς καὶ ἀνυπέβλητης ταυτότητάς μας, τῆς γλώσσας μας, εἰσέρχεται σὲ μιὰ νέα περίοδο ὅπου εὐελπιστοῦμε ὅτι ὕστερα ἀπὸ αἰῶνες ἀντιγραφῆς, μεταγραφῆς, σχολιασμοῦ καὶ ἐντυπῆς ἐκδοτικῆς ἐργασίας θὰ ἀποκτήσουμε ἐπιτέλους τὸ πλέον ἀκριβὲς καὶ ἔγκυρο κείμενο ὅλων τῶν ἔργων τοῦ Ἀριστοτέλη καὶ τῶν ἄλλων Ἀρχαίων, ποὺ εἶναι καὶ ἡ μεγαλύτερή μας κληρονομιά.

ΠΡΑΚΤΙΚΑ ΤΗΣ ΑΚΑΔΗΜΙΑΣ ΑΘΗΝΩΝ

ΠΑΝΗΓΥΡΙΚΗ ΣΥΝΕΔΡΙΑ ΤΗΣ 22ΑΣ ΔΕΚΕΜΒΡΙΟΥ 2015

ΕΚΘΕΣΗ ΤΩΝ ΠΕΠΡΑΓΜΕΝΩΝ ΤΗΣ ΑΚΑΔΗΜΙΑΣ ΑΘΗΝΩΝ
ΚΑΤΑ ΤΟ ΕΤΟΣ 2015

ΥΠΟ ΤΟΥ ΓΕΝΙΚΟΥ ΓΡΑΜΜΑΤΕΩΣ κ. ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ Χ. ΠΕΤΡΑΚΟΥ

Είναι ή έκτη φορά, από το 2010 έως σήμερα, που σ'ας εκθέτω στοιχειῶ ἀπό τήν ἐτήσια δράση τῆς Ἀκαδημίας. Κύριο μέρος τῶν ὅσων θά εἰπῶ εἶναι οἱ διακρίσεις που ἀπονέμει ή Ἀκαδημία. Ἐφέτος εἶναι λιγώτερες ὡς πρὸς τὰ προηγούμενα χρόνια. Τὸ πρᾶγμα δὲν εἶναι ἀνεξήγητο· εἶναι ἀποτέλεσμα μιᾶς ἐθνικῆς φθίνουσας πορείας που ἐπιδρᾶ σὲ ὁλόκληρο τὸν ἐλληνικὸ λαό. Κάποιοι χαρακτηρίσαν τὸ ψυχολογικὸ φαινόμενο που παρατηρεῖται σὲ ομάδες Ἑλλήνων ὡς μελαγχολία. Ἔχει ή διαπίστωση αὐτὴ κάποια ἀληθοφάνεια. Ὑπάρχει στοὺς ἀνθρώπους μελαγχολία, ἀλλὰ δὲν πρέπει νὰ τὴ συγχέουμε μὲ ἐκείνην που παρουσίαζε ή λογοτεχνία τοῦ δεκάτου ἐνάτου αἰῶνος. Τὸ αἶσθημα που κυριαρχεῖ σήμερα θὰ τὸ χαρακτηρίζα ὡς ἡττοπάθεια, τὴν ὁποία πραγματικὰ αἰσθάνονται οἱ πολλοί, ή ἀνίσχυρη πλειονότητα τῶν Ἑλλήνων. Σταματῶ ὅμως γιατί κάποιοι ἴσως μὲ μεμφοῦν, ὅπως τὸν ἀρχαῖο τραγικὸ, «ὡς ἀναμνήσαντα οἰκῆμα κακὰ» καὶ μοῦ ἐπιβληθεῖ ζημία που δὲν θὰ μοῦ εἶναι δυνατὸν νὰ καταβάλω.

Ἀρχίζω μὲ τίς καθιερωμένες πράξεις καὶ ἐνέργειες που ἐξασφαλίζουν τὴ συνέχεια τοῦ ἔργου τῆς Ἀκαδημίας. Κατὰ τὸ 2015 ἐξελέγησαν ὡς τακτικὰ μέλη:

Στὴν Τάξην τῶν Γραμμάτων καὶ τῶν Καλῶν Τεχνῶν, στὴν ἔδρα τῆς «Ἀρχαίας Ἑλληνικῆς Ἱστορίας», ὁ κ. Μιλτιάδης Χατζόπουλος, ὁμότιμος Διευθυντὴς Ἐρευνῶν τοῦ Κέντρου Ἑλληνικῆς καὶ Ρωμαϊκῆς Ἀρχαιότητος

του Ἐθνικοῦ Ἰδρύματος Ἐρευνῶν καὶ διαπρεπῆς μελετητῆς τῆς ἱστορίας, τῶν ἐπιγραφῶν καὶ τῶν θεσμῶν τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος καὶ ἰδίως τῆς Μακεδονίας.

Στὴν Τάξη τῶν Ἡθικῶν καὶ Πολιτικῶν Ἐπιστημῶν ἐξελέγη ὁ κ. Χριστόφορος Πισσαρίδης, στὴν ἔδρα «Οἰκονομικὲς Ἐπιστῆμες – Ἀνάπτυξη καὶ Ἀπασχόληση». Ὅπως γνωρίζετε, τὸ νέο μέλος μας ἔχει τιμηθεῖ μὲ τὸ Βραβεῖο Νόμπελ τὸ 2010 καὶ εἶναι Καθηγητῆς στὸ London School of Economics and Political Science ὡς καὶ Καθηγητῆς Εὐρωπαϊκῶν Σπουδῶν στὸ Πανεπιστήμιο τῆς Κύπρου.

Ὡς ξένος ἐταῖρος ἐξελέγη, στὴν Τάξη τῶν Θετικῶν Ἐπιστημῶν, ὁ Καθηγητῆς τοῦ Southwestern Medical Center τοῦ Πανεπιστημίου τοῦ Τέξας στὸ Ντάλας κ. Bruce Beutler, κάτοχος τοῦ Βραβείου Νόμπελ Ἰατρικῆς καὶ Φυσιολογίας (2011), στὸν κλάδο τῆς «Ἰατρικῆς καὶ Βιοϊατρικῆς».

Ὡς ἀντεπιστέλλοντες τῆς Ἀκαδημίας ἐξελέγησαν:

Στὴν Τάξη τῶν Θετικῶν Ἐπιστημῶν, ἡ κυρία Anne Thompson, Διευθύντρια Ἐρευνῶν γιὰ τὴν Ἀτμοσφαιρικὴ Χημεία στὸ Goddard Space Flight Center τῆς NASA, στὸν κλάδο τῆς «Φυσικῆς τοῦ Περιβάλλοντος», ὁ κ. Χρυσόστομος Νικίας, Καθηγητῆς καὶ Πρόεδρος τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Νότιας Καλιφόρνιας, στὸν κλάδο τῆς «Τεχνολογίας καὶ τῶν Ἀνθρωπιστικῶν Σπουδῶν», ὁ κ. Ἰωάννης Κεβρεκίδης, Καθηγητῆς Χημικῆς Μηχανικῆς καὶ Ἐφαρμοσμένων Μαθηματικῶν τοῦ Πανεπιστημίου Princeton τῶν ΗΠΑ, στὸν κλάδο τῆς «Χημικῆς Μηχανικῆς».

Στὴν Τάξη τῶν Γραμμάτων καὶ τῶν Καλῶν Τεχνῶν, ὁ κ. Δημήτριος Τερζάκης, Καθηγητῆς Σύνθεσης στὴν Ἀνώτατη Μουσικὴ Ἀκαδημία τῆς Λειψίας, στὸν κλάδο τῆς «Μουσικῆς Σύνθεσης».

Στὴν Τάξη τῶν Ἡθικῶν καὶ Πολιτικῶν Ἐπιστημῶν, ὁ κ. Γεώργιος Ἀναγνωστόπουλος, Καθηγητῆς Φιλοσοφίας στὸ Πανεπιστήμιο τῆς California – San Diego, στὸν κλάδο τῆς «Φιλοσοφίας».

Προκηρύχθηκαν δύο (2) νέες ἔδρες τακτικῶν μελῶν στὴν Τάξη τῶν Θετικῶν Ἐπιστημῶν: μία μὲ τίτλο «Θεωρητικὴ καὶ Πειραματικὴ Μηχανικὴ – Ἐπιστῆμες τοῦ Μηχανικοῦ» καὶ μία στὸν κλάδο τῶν «Γεωλογικῶν Ἐπιστημῶν».

Κατὰ τὴ Συνεδρία τῆς 4ης Δεκεμβρίου ψηφίστηκαν τέσσερις (4) νέες ἔδρες μὲ τίτλο «Βιολογικὲς Ἐπιστῆμες – Μοριακὴ Γονιδιακὴ Βιολογία» καὶ «Ἰατρικὲς Ἐπιστῆμες – Ἀνοσολογία» τῆς Πρώτης Τάξεως καὶ «Ἀρχαιολογία – Μουσειολογία» καὶ «Ἱστορία τῆς Ἀρχαίας Ἀρχιτεκτονικῆς – Ἀναστήλωση» τῆς Δευτέρας Τάξεως, οἱ ὁποῖες καὶ προκηρῶσσονται.

Κατὰ τὸ 2015 ἡ Ἀκαδημία στερήθηκε διακεκριμένα μέλη της: τὸν Richard von Weizsäcker, ἐπίτιμο μέλος τῆς Ἀκαδημίας, Πρόεδρο τῆς Ὁμοσπονδιακῆς Δημοκρατίας τῆς Γερμανίας ἀπὸ τὸ 1984, κατόπιν τῆς Ἐνωμένης Γερμανίας ἕως τὸ 1994 (†31.1.2015) καὶ δύο ξένους ἐταίρους μας: τὸν Martin West, ἑλληνιστὴ, ἐρευνητὴ τῆς ἀρχαίας ἐλληνικῆς μουσικῆς καὶ θρησκείας, Καθηγητὴ τῆς Ἑλληνικῆς Φιλολογίας στὸ Πανεπιστήμιο τοῦ Λονδίνου καὶ μέλος τῆς Βρετανικῆς Ἀκαδημίας (†13.7.2015), καὶ τὸν Gilbert Dagron, Καθηγητὴ στὸ Collège de France, Διευθυντὴ τοῦ Κέντρου Πολιτισμοῦ καὶ Ἱστορίας τοῦ Βυζαντινοῦ Κόσμου τοῦ Collège de France καὶ τοῦ CNRS, μέλος τῆς Académie des Inscriptions et Belles Lettres, τῆς ὁποίας εἶχε διατελέσει καὶ Πρόεδρος (†4.8.2015).

Κατὰ τὸ 2015 ἡ Ἀκαδημία ὑπεδέχθη:

– τὸ τακτικὸ μέλος της κ. Θεόδωρο Ἀντωνίου, ὁ ὁποῖος μίλησε μὲ θέμα «Δημήτρης Μητρόπουλος: Μέγας Ἕλληνας, ἄνθρωπος καὶ ἀνυπέρβλητος μουσικός»,

– τὸν ξένο ἐταῖρο κ. Richard Lawrence Hunter, τοῦ ὁποῖου ἡ εἰσιτήρια ὁμιλία εἶχε ὡς θέμα «The idea of the classical in classical antiquity».

Ὑποδέχθηκε ἐπίσης ἡ Ἀκαδημία τοὺς νέους ἀντεπιστέλλοντες, οἱ ὁποῖοι στὸν εἰσιτήριο λόγο τους μίλησαν γιὰ θέματα τῆς εἰδικότητάς τους:

– ὁ κ. Ἀναστάσιος Μπούνης μὲ θέμα «Αὐτὸς ὁ κόσμος ὁ ἀπλός, ὁ πολύπλοκος»,

– ὁ κ. Bernhard Zimmermann μὲ θέμα «Past and present in the Dionysiac genres of the fifth century B.C.»,

– ὁ κ. Χριστόδουλος Φλούδας μὲ θέμα «Μαθηματικὴ βελτιστοποίηση στὴν ἐνέργεια καὶ στὴν υγεία: ὀδοιπορικὸ τριάντα χρόνων»,

– ὁ κ. Ἀνδρέας Τζάκης μὲ θέμα «The miracle of transplantation»,

– ὁ κ. Δημήτρης Τερζάκης μὲ θέμα «Γιατί εἶναι ἡ ἐλαφρὰ μουσικὴ ἐλαφρά;»,

– ἡ κυρία Anne Thompson μὲ θέμα «Tracking global ozone with satellites, aircraft and balloons»,

– ὁ κ. Δημήτρης Γούτας μὲ θέμα «Ὁ Ἀριστοτέλης ἀραβιστί: 600-1200 μ.Χ.».

– ὁ κ. Ἄρης Ροζάκης μὲ θέμα «Ἀναπαράσταση μεγάλων σεισμῶν στὸ ἐργαστήριο μηχανικῆς: χαρακτηριστικὲς δονήσεις λόγω ὑπερδιατμητικῶν διαρρήξεων».

Κατά τὴν Πανηγυρική Συνεδρία τῆς 25ης Μαρτίου μίλησε ὁ κ. Νικηφόρος Διαμαντοῦρος μὲ θέμα «Ὁ Ἀγώνας τῆς Ἑλληνικῆς Ἀνεξαρτησίας: μιὰ μακροϊστορική προσέγγιση» καὶ τῆς 28ης Ὀκτωβρίου ὁ κ. Μιλτιάδης Χατζόπουλος μὲ θέμα «Τρία ἑλληνικά ΟΧΙ καὶ οἱ συνέπειές τους: ἕνας ἀπολογισμός».

Κατὰ τὸ 2015 συνεχίστηκε ἡ χορήγηση σαράντα πέντε (45) ὑποτροφιῶν γιὰ μεταπτυχιακὲς σπουδὲς στὸ ἐσωτερικὸ καὶ τὸ ἐξωτερικὸ ἀπὸ τὰ Κληροδοτήματα τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν καὶ χορηγήθηκαν δώδεκα (12) νέες ὑποτροφίες στοὺς κλάδους τῆς Ἐνέργειας, τῆς Μοριακῆς Βιολογίας, τοῦ Περιβάλλοντος, τῆς Πληροφορικῆς, τῆς Ἀρχαίας Ἱστορίας, τῆς Κλασικῆς Ἀρχαιολογίας, τῆς Ἱστορίας τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπανάστασης, τῆς Ἱστορίας τοῦ Νεοελληνικοῦ Θεάτρου καὶ στοὺς κλάδους τοῦ Δημοσίου, τοῦ Ποινικοῦ καὶ τοῦ Ἀστικοῦ Δικαίου.

Ἐγιναν ἀκόμη ὀμιλίες, ἀνακοινώσεις, παρουσιάσεις βιβλίων, ἡμερίδες, συνέδρια καὶ ἄλλες ἐπιστημονικὲς ἐκδηλώσεις. Μνημονεύω μόνο δύο: τὴ συναυλία τῆς Κρατικῆς Ὀρχήστρας στὸν κῆπο τοῦ μεγάρου μας καὶ τὸ 4ο Διεθνὲς Σεμινάριο Βιολιοῦ καὶ Ἐργαστήριο Μουσικῆς Δωματίου μὲ τὸν κ. Λεωνίδα Καβάκο. Ἀκούσαμε καὶ εἶδαμε ἕνα μεγάλο δάσκαλο νὰ ὀδηγεῖ τὴ νεότητα στὸν δύσκολο καὶ γοητευτικὸ δρόμο τῆς μεγάλης Τέχνης.

Ἐρχομαι στὸ κύριο μέρος τοῦ λόγου μου· εἶναι οἱ διακρίσεις ποὺ ἀπονέμει κατὰ τὸ ἔτος τοῦτο ἡ Ἀκαδημία. Παρὰ τὸ ὅτι, ὅπως εἶπα στὴν ἀρχή, εἶναι λιγώτερες ἀπὸ τὰ προηγούμενα χρόνια, πρᾶγμα δυσάρεστο καὶ ἐνδεικτικὸ τῆς μείωσης τῆς πνευματικῆς ἀκμῆς τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ, ἡ Ἀκαδημία ἐλπίζει, ὅπως ὅλοι, ὅτι ὅταν ἐπανεέλθει ἡ αἰσιοδοξία στὴ χώρα θὰ γίνουν οἱ Ἕλληνες περισσότερο δημιουργικοί.

Μὲ εἰσήγηση τῆς Τάξεως τῶν Θετικῶν Ἐπιστημῶν καὶ ἀπόφαση τῆς Ὀλομελείας ἀπονέμονται οἱ ἀκόλουθες διακρίσεις:

1. Τὸ ἀργυρὸ μετάλλιο τῆς Ἀκαδημίας ἀπονέμεται στὸν Καθηγητὴ κ. Φώτιο Παυλάτο γιὰ τὴν ἐξέχουσα προσφορά του στὸν τομέα τῆς Ἐνδοκρινολογίας καὶ τοῦ σακχαρώδους διαβήτη καὶ παράλληλα γιὰ τὸ ἔργο του ὡς διανοητοῦ, ἐρευνητοῦ καὶ διδασκάλου μὲ τὸ ὅποιο τίμησε τὴ χώρα μας.

2. Τὸ ἀργυρὸ μετάλλιο τῆς Ἀκαδημίας ἀπονέμεται στὸν Καθηγητὴ κ. Στέφανο Χατζηγιάννη γιὰ τὸ ἔργο του στὴν ἐκπαίδευση, τὴν κλινικὴ ἰατρική, τὴ δημόσια υγεία καὶ τὴν ἔρευνα. Ὁ κ. Χατζηγιάννης ἀφιέρωσε τὸν βίο του στὴ βελτίωση τῆς δημόσιας υγείας, στὴν ἄνοδο τῆς ἰατρικῆς

έρευνας, υπήρξε πρωτοπόρος στον τομέα της θεραπείας του ήπατος και δημιούργησε με τους μαθητές του σχολή.

3. Το βραβείο Αϊκατερίνης Κέπετζη, εις μνήμην του συζύγου της ιατροῦ Νικολάου Κέπετζη, με χρηματικό έπαθλο 2.000 ευρώ, απονέμεται στον πρώτο άριστοῦχο πτυχιούχο τῆς Ἰατρικῆς Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν, ἀκαδημαϊκοῦ ἔτους 2013-2014, κ. Εὐάγγελο Σπυριδάκη.

4. Το βραβείο Κωνσταντίνου Κτενᾶ, με χρηματικό έπαθλο 3.000 ευρώ, ἀπό τὰ ἔσοδα τοῦ Κληροδοτήματος Εὐθυμίας Μερτσάρη, για ἔργασία γεωλογικοῦ περιεχομένου, ἀπονέμεται στον κ. Γεώργιο Μπαθρέλλο καὶ τὴν κυρία Χαρίκλεια Σκυλοδήμου, για τὴν ἔργασία τους *The spatial distribution of Middle and Late Pleistocene Cirques in Greece* (Χωρική κατανομή τῶν ἀμφιθεατρικῶν παγετωνικῶν μορφῶν τοῦ μέσου καὶ ἀνωτέρου πλειστοκαίνου στὴν Ἑλλάδα). Με τὴ βραβευόμενη μελέτη ἐρευνᾶται τὸ θέμα τῆς ἐξάπλωσης τῶν παγετῶνων στὴν Ἑλλάδα κατὰ τὴ μέση καὶ ἀνώτερη πλειστοκαίνο περίοδο.

5. Το βραβείο Ἐπαμεινώνδα Παπαστράτου, με χρηματικό έπαθλο 3.000 ευρώ, για ἔργασία σὲ τομεῖς τῆς Γεωμετρίας, ἀπονέμεται στον κ. Σπυρίδωνα Κουρούκλη για τὴν ἔργασία του *Trisectors like Bisectors with Equilaterals instead of Points* (Οἱ τριχοτόμοι ὅπως οἱ διχοτόμοι με ἰσόπλευρα ἀντὶ σημείων). Με τὴ βραβευόμενη μελέτη ἀποδεικνύεται ὅτι οἱ τομέες τῶν τριχοτόμων ἑνὸς τριγώνου, πλησιέστερες στὶς πλευρές, σχηματίζουν ἰσόπλευρο τρίγωνο.

6. Τὰ δύο (2) βραβεῖα Δημητρίου Ν. Λαμπαδαρίου, με χρηματικό έπαθλο 1.000 ευρώ τὸ καθένα, για τοὺς ἰκανότερους στὸ μάθημα τῆς Γεωδαισίας, ἀποφοίτους Τμημάτων Πολυτεχνικῶν Σχολῶν τῆς ἡμεδαπῆς, ἀκαδημαϊκοῦ ἔτους 2013-2014, ἀπονέμονται στοὺς κ.κ. α) Κωνσταντῖνο-Θεοδόσιο Δημητρακόπουλο, ἀπόφοιτο τοῦ Τμήματος Πολιτικῶν Μηχανικῶν Πολυτεχνικῆς Σχολῆς Πανεπιστημίου Πατρῶν, καὶ β) Εὐριπίδη Ἀποστολίδη, ἀπόφοιτο τοῦ Τμήματος Πολιτικῶν Μηχανικῶν τῆς Πολυτεχνικῆς Σχολῆς τοῦ Δημοκριτείου Πανεπιστημίου Θράκης.

7. Το βραβείο Ἀκαδημαϊκοῦ Περικλῆ Σ. Θεοχάρη, ἀθλοθετούμενο ἀπὸ τὸ Ἴδρυμα Περικλῆ Σ. Θεοχάρη, με χρηματικό έπαθλο 2.000 ευρώ, για ἔργασία στον τομέα τῆς Μηχανικῆς, ἀπονέμεται στον κ. Δημήτριο Σφυρῆ για τὴν ἔργασία του *Curvature dependent surface energy for a free standing monolayer graphene: Some closed form solutions of the non-linear theory* (Ἐπιφανειακή ἐνέργεια ἐξαρτώμενη ἀπὸ τὴν καμπυλότητα για ἕνα

ελεύθερο μονοστρωματικό γραφένιο. Κάποιες κλειστές λύσεις τῆς μὴ γραμμικῆς θεωρίας).

8. Τὸ βραβεῖο τῆς Οἰκογενείας Λουκᾶ Μούσουλου, εἰς μνήμην τοῦ Ἀκαδημαϊκοῦ Λουκᾶ Μούσουλου, μὲ χρηματικὸ ἔπαθλο 3.000 εὐρώ, γιὰ ἐρευνητικὴ ἐργασία στὸν κλάδο τῆς Μεταλλειολογίας—Ὀρυκτῶν Πόρων, ἀπονέμεται στὸν κ. Δημήτριο Γερογιώργη γιὰ τὴν ἐργασία του *Model-based sensitivity analysis and experimental investigation of perlite grain expansion in a vertical electrical furnace* (Μαθηματικὴ ἀνάλυση εὐαισθησίας καὶ πειραματικὴ διερεύνηση τῆς διόγκωσης κόκκων περλίτη σὲ κάθετο ἠλεκτρικὸ κλίβανο).

9. Τὸ βραβεῖο τῆς Οἰκογενείας Λουκᾶ Μούσουλου, εἰς μνήμην τοῦ Ἀκαδημαϊκοῦ Λουκᾶ Μούσουλου, μὲ χρηματικὸ ἔπαθλο 3.000 εὐρώ, γιὰ ἐρευνητικὴ ἐργασία στὸν κλάδο τῆς Χειρουργικῆς τοῦ καρκίνου, ἀπονέμεται στὸν κ. Θαλῆ Παπαγιαννακόπουλο γιὰ τὴν ἐργασία του *Rapid modeling of cooperating genetic events in cancer through somatic genome editing* (Ταχεία μοντελοποίηση τῶν συνεργατικῶν γενετικῶν γεγονότων στὸν καρκίνο, μέσῳ τροποποίησης τοῦ σωματικοῦ γονιδιώματος).

10. Τὸ βραβεῖο Γεωργίου Θ. Φωτεινοῦ, μὲ χρηματικὸ ἔπαθλο 3.000 εὐρώ, γιὰ ἐργασία ἐπὶ θεμάτων Πειραματικῆς ἢ Θεωρητικῆς Φυσικῆς, ἀπονέμεται στὸν κ. Σάββα Νέσσερη γιὰ τὴ μελέτη του *Can the degeneracies in the gravity sector be broken?* (Μποροῦν οἱ ἐκφυλισμοὶ στὶς θεωρίες βαρύτητας νὰ σπάσουν;).

11. Βραβεῖο τῆς Ἀκαδημίας ἀπονέμεται στὴν Ἑταιρεία Ἀστρονομίας καὶ Διαστήματος γιὰ τὴν πολυσχιδὴ εἰκοσιπενταετῆ ἐπιστημονικὴ τῆς προσφορά. Ἡ Ἑταιρεία ἀποτελεῖται ἀπὸ ἑκατοντάδες ἐπιστήμονες καὶ ἐρασιτέχνες ἀστρονόμους. Μὲ ἔδρα τὸν Βόλο ἔχει ἐπεκτείνει τὴ δραστηριότητά της καὶ σὲ ἄλλα μέρη τῆς Ἑλλάδος, ἐκδίδει περιοδικὸ καὶ μὲ ὀμιλίες, σεμινάρια, διαγωνισμοὺς ἔχει ἀναπτύξει σημαντικὸ ἐπιστημονικὸ καὶ διδακτικὸ ἔργο.

12. Βραβεῖο τῆς Ἀκαδημίας ἀπονέμεται στὸν κ. Διονύσιο Σιμόπουλο γιὰ τὴ συνολικὴ του προσφορὰ στὴν ἐκλαίτευση καὶ τὴ διάδοση τῆς γνώσης τῆς Ἀστρονομίας καὶ τὴν πρότυπη λειτουργία τοῦ Εὐγενιδείου Πλανηταρίου, ὡς ἐπίσης βραβεῖο τῆς Ἀκαδημίας ἀπονέμεται στὸν κ. Λεωνίδα Δημητριάδη-Εὐγενίδη γιὰ τὴν ἐπέκταση καὶ τὸν ἐκσυγχρονισμό τοῦ Πλανηταρίου, ποὺ ἔχει καταστεῖ διεθνῶς ὡς ἓνα ἀπὸ τὰ πλέον σύγχρονα ἰδρύματα τοῦ εἴδους του.

13. Έπαινος τῆς Ἀκαδημίας ἀπονέμεται στὸν κ. Ἰωάννη Λάμπρη, Καθηγητὴ τῆς Ἀνοσολογίας στὴν Pennsylvania τῶν ΗΠΑ, γιὰ τὴν ὑπερδουλεῖα προσφορὰ του στὴ διάδοση τῶν βιοϊατρικῶν ἐπιστημῶν στὴν Ἑλλάδα μέσῳ τοῦ κοινωφελοῦς ὀργανισμοῦ «Aegean Conferences» ποῦ ἔχει ἰδρύσει. Ὁ ὀργανισμὸς, μὲ τὴ διοργάνωση ἐπιστημονικῶν συνεδρίων ποῦ ἐνισχύουν τὴν ἀνταλλαγὴ ἰδεῶν καὶ γνώσεων ἐπὶ ἐπιστημονικῶν θεμάτων, προβάλλει τὴ χώρα μας καὶ κάνει γνωστὴ τὴν ἔρευνα ποῦ διεξάγεται ἐδῶ.

Μὲ εἰσῆγγηση τῆς Τάξεως τῶν Γραμμάτων καὶ τῶν Καλῶν Τεχνῶν καὶ ἀπόφαση τῆς Ὀλομελείας ἀπονέμονται οἱ ἀκόλουθες διακρίσεις:

1. Τὸ βραβεῖο Ἑλένης Τιμολέοντος Μυκονίου, εἰς μνήμην τῶν γονέων της, Ἀνδρομέδας καὶ Τιμολέοντος Μυκονίου, μὲ χρηματικὸ ἔπαθλο 3.000 εὐρώ, ἀπονέμεται στὴν ἀριστοῦχο διπλωματοῦχο πιανίστα κυρία Ἀλεξία Μουζᾶ γιὰ τὴν ἐξαιρετὴ τέχνη καὶ εὐαισθησία της στὴν ἐρμηνεία σημαντικῶν μουσικῶν ἔργων.

2. Τὸ βραβεῖο Ἑλένης καὶ Πάνου Ψημένου, μὲ χρηματικὸ ἔπαθλο 3.000 εὐρώ, γιὰ ἔργο ἀναφερόμενο στὴ Νεοελληνικὴ Ἱστορία ἢ Φιλολογία ἀπὸ τὸ 1669 μέχρι σήμερα, ἀπονέμεται στὸν κ. Νικόλαο Καραπιδάκη γιὰ τὸ βιβλίον του *Le consulat de Venise à Chypre. Documents inédits (1719-1749)*, μὲ τὸ ὁποῖο κάνει γνωστὰ πολὺτιμα στοιχεῖα τῆς πολιτικῆς, κοινωνικῆς καὶ καθημερινῆς ζωῆς στὴν Κύπρο κατὰ τὴν ἐξεταζόμενη περίοδο καὶ συμπληρώνει τὴ γνώση μας γιὰ τὸ πρῶτο μισὸ τοῦ δεκάτου ὀγδοῦ αἰῶνα τῆς ἱστορίας τῆς Κύπρου καὶ τῶν σχέσεών της μὲ ἄλλα κράτη.

3. Βραβεῖο τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν, μὲ χρηματικὸ ἔπαθλο 3.000 εὐρώ, γιὰ τὴν καλύτερη ἐρμηνευτικὴ μονογραφία ἢ κριτικὴ ἔκδοση ἔργου κλασικῆς φιλολογίας, ἀπονέμεται στὸν κ. Κωνσταντῖνο Σπανουδάκη γιὰ τὸ βιβλίον του *Nonnus of Panopolis, Paraphrasis of the Gospel of John XI*, ἔργο πρωτότυπο, στὸ ὁποῖο συνδυάζεται ἡ ὑψηλὴ ἐπιστημονικὴ κατάρτιση καὶ ἡ εὐρύτητα τῶν φιλολογικῶν γνώσεων.

4. Τὸ βραβεῖο Σπύρου Μοτσηνίγου, ποῦ ἀθλοθέτησε ἡ σύζυγός του Λίτσα Παπαῖ-Μοτσηνίγου, μὲ χρηματικὸ ἔπαθλο 3.000 εὐρώ, γιὰ βράβευση διαπρέποντος Ἑλληνα μουσικοῦ ἐκτελεστῆ, συνθέτη, διευθυντῆ ὀρχήστρας ἢ μουσικολόγου, ἀπονέμεται στὸν κ. Γεώργιο Λεωτσάκο. Ὁ βραβευόμενος μουσικολόγος, μουσικοκριτικὸς καὶ συνθέτης εἶναι γνωστότατος γιὰ τὶς ἐμβριθεῖς κριτικὲς του, τὶς μελέτες του γιὰ Ἑλληνες συνθέτες τοῦ παρελ-

θόντος και τὸ μουσικὸ ἔργο του, γιὰ τὸ ὁποῖο ἔχει τύχει τιμητικῶν διακρίσεων.

5. Βραβεῖο τῆς Ἀκαδημίας ἀπονέμεται στὴν κυρία Μαρία Νυσταζοπούλου-Πελεκίδου γιὰ τὸ σύγγραμμά της *Βυζαντινὴ διπλωματικὴ*. Τὰ ἔγγραφα τῶν δημοσίων λειτουργῶν, ἔργο σημαντικὸ στὸ ὁποῖο ἐξετάζεται κυρίως ἡ ἀπαρχὴ καὶ ἡ ἐξέλιξη τῶν ἐγγράφων τῶν βυζαντινῶν ἀξιωματῶν, ἡ ἐνταξὴ τους στὸν ἱστορικὸ χῶρο τους καὶ ἡ ἐρμηνεία τῶν στοιχείων τῶν ἐγγράφων κατὰ τὴν ἐκάστοτε πολιτικὴν κατάσταση.

6. Βραβεῖο τῆς Ἀκαδημίας ἀπονέμεται στὸν συνθέτη κ. Γιώργο Κουρουπὸ γιὰ τὸ σημαντικὸ μουσικὸ του ἔργο ὡς ἐκτελεστῆ καὶ ὡς συνθέτη. Συνεργάτης διαπρεπῶν Ἑλλήνων συνθετῶν στὴν ἀρχή, ἔδωσε μετὰ τὴν σπουδὴν του στὴ Γαλλία ἰδιαίτερη ἔμφαση σὲ δύο θεματικοὺς ἄξονες, στὸ τραγούδι καὶ στὸ ἀρχαῖο ἑλληνικὸ δράμα. Τὰ ἔργα του καλύπτουν εὐρεῖς τομεῖς τῆς μουσικῆς τέχνης καὶ ἀναδεικνύουν ποιητικὲς συνθέσεις μεγάλων δημιουργῶν.

7. Βραβεῖο τῆς Ἀκαδημίας ἀπονέμεται στὸν κ. Γιάννη Δεμιρτζόγλου, καθηγητὴ καὶ διευθυντὴ τοῦ ἱστορικοῦ ἐκπαιδευτηρίου τῆς Κωνσταντινουπόλεως «Ζωγράφειο Λύκειο», γιὰ τὴ συνεχὴ καὶ πολυσχιδὴ δράση του μὲ σκοπὸ νὰ κρατήσῃ ἀνοικτὸ καὶ ἐνεργὸ τὸ σχολεῖο, διατηρώντας παράλληλα ζωντανὴ τὴν ἑλληνικότητά του παρὰ τὴν δυσχέρειες καὶ τὰ δυστυχήματα τῶν τελευταίων πολλῶν δεκαετιῶν. Ὁ βραβευόμενος, τηρητῆς τῆς παραδόσεως, ἀναλίσκεται νὰ κρατήσῃ ἄσβηστη τὴν ἰδέα τοῦ ἑλληνισμοῦ τῆς Πόλης.

8. Βραβεῖο τῆς Ἀκαδημίας ἀπονέμεται στὸν κ. Μίμη Πλέσσα γιὰ τὸ σύνολο τῆς προσφορᾶς του στὴν ἑλληνικὴ μουσική. Ὁ βραβευόμενος πρόσφερε τὴ μουσική του μὲ τρόπο σύγχρονο καὶ προσωπικὸ καὶ τὸ ἔργο του ἀγαπήθηκε ἀπὸ τὸν ἑλληνικὸ λαό, γιὰτὶ ἐκφράζει μουσικὸ ὄραμα ποῦ δημιουργεῖ ψυχικὴ ἀνάταση καὶ αἰσιοδοξία.

Διακρίσεις σὲ ἔργα ποίησης, πεζογραφίας καὶ μελέτης τῆς νεοελληνικῆς γραμματείας ἀπονέμουν διὰ τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν τὰ Ἰδρύματα Κώστα καὶ Ἑλένης Οὐράνη καὶ Πέτρου Χάρη.

Τὸ Ἰδρυμα Κώστα καὶ Ἑλένης Οὐράνη:

1. Ἀπονέμει τὸ βραβεῖο ποιήσεως, μὲ χρηματικὸ ἔπαθλο 10.000 εὐρώ, στὴν κυρία Ζέφη Δαράκη γιὰ τὸ σύνολο τοῦ ἔργου της. Ἡ βραβευόμενη, ποῦ ἀνήκει στὴ λεγόμενη δευτέρη μεταπολεμικὴ γενιά, ἔχει διακριθεῖ καὶ στὴν

πεζογραφία και στην ποίηση για παιδιά και από το πλούσιο έργο της μνημονεύω την τελευταία συλλογή της *Ή σπηλιά με τὰ βεγγαλικά*, έλεγειακά ποιήματα για τόν χαμένο ποιητή σύζυγό της στα όποια, όπως είπώθηκε, αποτίθεται με τήν ώριμότητα τής τέχνης της ένα άπαλό χάδι θανάτου.

2. Απονέμει τὸ βραβεῖο μυθιστορήματος, με χρηματικό έπαθλο 6.000 ευρώ, στὴν κυρία Ίωάννα Μπουραζοπούλου για τὸ έργο της *Ή κοιλάδα τής λάσπης – ὁ δράκος τής Πρέσπας*. Ή βραβευόμενη, γνωστή για τή συμβολή της στὴ λογοτεχνία τοῦ φανταστικοῦ, με σκηνικό έναλλακτικῆς πραγματικότητας τὴ λίμνη Πρέσπα, έγραψε ένα πολιτικό με τήν εὐρεία έννοια βιβλίο, πὸν εἰκονίζει τὴν ἐποχή μας με τὶς νέες κοσμολογικὲς και κοινωνικὲς ἀντιλήψεις, ἀλλὰ και ένα ἀλληγορικό ἀφήγημα, ὅπου κυριαρχεῖ ὁ θυμὸς και ἡ ὑπαρξιακὴ σύγχυση για ὅ,τι συμβαίνει.

3. Απονέμει τὸ βραβεῖο διηγήματος, με χρηματικό έπαθλο 6.000 ευρώ, στὸν κ. Νίκο Κουφάκη για τὸ βιβλίο του *Οἰκογενειακὴ πορσελάνη*, πὸν τὸ ἀπαρτίζουν κείμενα χωρισμένα σὲ τέσσερις ἐνότητες. Ή ἀτμόσφαιρα και ἡ μουσικότητα τής φράσης, ἡ λοξὴ ματιά στὸ κοινότοπο, τὸ χιοῦμορ, ἡ εἰρωνεία, ἡ ἐμμονὴ στὴ λεπτομέρεια εἶναι ἀρετὲς πὸν χαρακτηρίζουν τὸ έργο, ὅπως ἐπίσης ὁ τρόπος με τὸν ὁποῖο ὁ βραβευόμενος μᾶς λέγει τὰ βιώματά του με μίαν ἀφήγηση πὸν ἔχει έντονα αὐτοβιογραφικό χαρακτήρα.

4. Απονέμει τὸ βραβεῖο δοκιμίου, με χρηματικό έπαθλο 6.000 ευρώ, στὸν κ. Γιῶργο Ἀριστηνὸ για τὴ συλλογὴ δοκιμίων με τίτλο *Ἀφερέγγυοι και πλάνητες. Δοκίμια για τὴ λογοτεχνία και τὸν πολιτισμό*. Θέματα τῶν δοκιμίων εἶναι τὰ μεγάλα ρεύματα τοῦ μοντερνισμοῦ και τοῦ μεταμοντερνισμοῦ και ἡ πρόσληψή τους ἀπὸ τὴν ἑλληνικὴ κοινωνία, ἡ ἑλληνικὴ λογοτεχνία με στόχο κυρίως τὶς ὀξεῖες και ἀνορθόδοξες ἐκφράσεις της, ἡ ἐκτόπιση τής ἰδεολογίας στὴν ἐρμηνεία τῶν κειμένων με κύριο κριτήριο τὴ γλωσσικὴ και καλλιτεχνικὴ μορφή τους.

Τὸ Ίδρυμα Πέτρου Χάρη:

1. Απονέμει τὸ βραβεῖο ποιήσεως, με χρηματικό έπαθλο 10.000 ευρώ, στὸν κ. Δημήτρη Δασκαλόπουλο για τὸ σύνολο τοῦ έργου του. Ὁ βραβευόμενος, βαθὺς γνώστης τής νεοελληνικῆς γραμματείας, ἀνήκει και αὐτὸς στὴ δευτέρη μεταπολεμικὴ γενιά και με τὶς συλλογές του μᾶς ἔχει δώσει ποίηση χαμηλόφωνη με έντονα συναισθήματα, λιτὴ, ἀπαλλαγμένη ἀπὸ τὸ πομπῶδες. Ή τελευταία του συλλογὴ *Με δίχτυ τὸν άνεμο* ἀποτελεῖ

έναν δραματουργικό κύκλο μύθων και παραδόσεων με έντονη επίδραση τῶν ἀρχαίων κλασικῶν.

2. Απονέμει τὸ βραβεῖο μυθιστορήματος, με χρηματικὸ ἔπαθλο 6.000 εὐρώ, στὴν κυρία Μαρία Στεφανοπούλου γιὰ τὸ βιβλίο της Ἄθος, ὁ δασονόμος. Θέμα τοῦ μυθιστορήματος εἶναι ἡ σφαγὴ τῶν Καλαβρῦτων στὶς 13 Δεκεμβρίου 1943. Βασισμένη σὲ διηγήσεις ἐπιζώντων ἐπιχειρεῖ μιὰ λογοτεχνικὴ ἀναπαράσταση με ἐργαλεῖο τὶς ἐντυπώσεις καὶ τὰ συναισθήματα τρίτων ἀπὸ τὴ μεγάλη σφαγὴ ποὺ πολλὲς δεκάδες χρόνια μετὰ στοιχειώνει τὰ πνεύματα καὶ τὶς συνειδήσεις, ἑλληνικὲς καὶ γερμανικές.

3. Απονέμει τὸ βραβεῖο νουβέλας, με χρηματικὸ ἔπαθλο 6.000 εὐρώ, στὸν κ. Φαίδωνα Ταμβακάκη γιὰ τὸ βιβλίο του Ἡ ἀναπαλαίωση. Με πυρήνα τὴ σημερινὴ κοινωνικὴ κατάσταση, ὅπως διαμορφώθηκε ἐδῶ καὶ ἕξι χρόνια, πλέκεται μιὰ ἐρωτικὴ ἱστορία μεταξὺ ἑνὸς ὄριμου ἄντρα ποὺ ἔχει χάσει τὸν σκοπὸ τῆς ζωῆς καὶ μιᾶς παλιᾶς του φίλης. Οἱ πολιτικὲς καὶ οἰκονομικὲς συνθήκες ἔχουν πληγώσει καὶ ἐκείνην. Ποιὸς εἶναι τελικὰ ὁ δρόμος ποὺ θὰ μπορούσαν νὰ ἀκολουθήσουν μαζί;

4. Απονέμει τὸ βραβεῖο διηγήματος, με χρηματικὸ ἔπαθλο 6.000 εὐρώ, στὸν κ. Δημοσθένη Παπαμάρκο γιὰ τὴ συλλογὴ ὀκτῶ διηγημάτων με τὸν τίτλο Γκιάκ, ποὺ στὰ ἀρβανίτικα σημαίνει αἷμα. Ὁ συγγραφεὺς δίνει ἔμφαση στὴν προφορικὴ ἀφήγηση (συνδυάζοντας τὸν ρεαλισμὸ τῆς ἀπεικόνισης τῆς βίας τοῦ πολέμου: ἐδῶ πρόκειται γιὰ τοὺς βαλκανικοὺς καὶ τὸν πρῶτο μεγάλο πόλεμο) καὶ στὴν ἐσωτερικὴ σύγκρουση τῶν προσώπων ποὺ ἀγωνίζονται νὰ ἀπαλλαγῶν ἀπὸ τὸν ἐφιάλτη ποὺ ζοῦν.

5. Απονέμει τὸ βραβεῖο δοκιμίου, με χρηματικὸ ἔπαθλο 6.000 εὐρώ, στοὺς κ.κ. Ἦρκο καὶ Στάντη Ἀποστολίδη γιὰ τὸ βιβλίο τους Μέγας Ἀλέξανδρος. Τὰ ἀποσπάσματα τῶν ἀρχαίων ἱστορικῶν. Ἐκτὸς ἀπὸ τὴν ἐπιστημονικὴ ἐμβρίθεια, ἀκρίβεια καὶ πρωτοτυπία, τὸ ἔργο διακρίνεται γιὰ τὶς νεοελληνικὲς μεταφράσεις τῶν ἀποσπασμάτων, κειμένων ἀχαρίστων ἐξ αἰτίας τῆς μορφῆς τους καὶ τοῦ περιεχομένου τους. Οἱ δύο συγγραφεῖς κατόρθωσαν νὰ ἀποδώσουν με γλαφυρότητα στὰ νέα ἑλληνικὰ πλῆθος στοιχείων τὰ ὁποῖα ὡς γλωσσικὴ μορφὴ θὰ ἀποτελοῦν ὁδηγὸ ἐπὶ γενεές.

Ἡ Τάξη τῶν Ἡθικῶν καὶ Πολιτικῶν Ἐπιστημῶν εἰσηγήθηκε καὶ ἡ Ὀλομέλεια ἀπεφάσισε τὴν ἀπονομὴ τῶν ἀκόλουθων διακρίσεων:

1. Τὸ βραβεῖο εἰς μνήμην Φωτεινῆς Κουνάδη-Κατσαρέλη, με χρηματικὸ ἔπαθλο 3.000 εὐρώ, γιὰ τὴ βράβευση ὀρθόδοξων ἑλληνικῶν ἱερα-

ποστολῶν πού δραστηριοποιοῦνται στὴν Ἀσία, ἀπονέμεται στὴν Ἑραποστολὴ τῆς Ἑραῖς Μητροπόλεως Σιγκαπούρης καὶ Νοτίου Ἀσίας γιὰ τὸ ὑποδειγματικὸ ἱεραποστολικό, κοινωνικό, φιλανθρωπικό καὶ ἐκπαιδευτικὸ ἔργο της, πού ἐπιτελεῖται μὲ πραγματικὴ αὐταπάρνηση κάτω ἀπὸ ἀντίξοες συνθῆκες.

2. Τὸ βραβεῖο *Εὐθυμίας-Μιμίκας Μιχαηλίδου-Νουάρου*, εἰς μνήμην τοῦ συζύγου της Ἀκαδημαϊκοῦ Γεωργίου Μιχαηλίδου-Νουάρου, μὲ χρηματικὸ ἔπαθλο 3.000 εὐρώ, γιὰ μελέτη μὲ θέμα ἀπὸ τὸν κλάδο τοῦ Οἰκογενειακοῦ Δικαίου, ἀπονέμεται στὸν κ. Γεώργιο-Ἀλέξανδρο Γεωργιάδη γιὰ τὴν ἐργασία του *Ἀναδοχὴ ἀνηλίκου κατὰ τὸν Ἀστικό Κώδικα καὶ τὸ Π.Δ. 86/2009*. Ἡ μελέτη τοῦ βραβευόμενου διακρίνεται γιὰ τὴ συστηματικὴ ἐξέταση τῶν προβλημάτων, προσφέρει λύσεις σὲ ἀρκετὰ ἐρμηνευτικὰ ζητήματα καὶ ἀξιόλογες προτάσεις γιὰ νομοθετικὲς μεταβολὲς καὶ βελτιώσεις.

3. Τὸ βραβεῖο *Αἰκατερίνης Π. Οἰκονόμου*, σύμφωνα μὲ τοὺς ὅρους τῆς διαθήκης τοῦ Γεωργίου Π. Οἰκονόμου, μὲ χρηματικὸ ἔπαθλο 3.000 εὐρώ, ἀπονεμόμενο σὲ γυναικεῖα ὀργάνωση-σωματεῖο γιὰ ἐξαιρετὴ πράξη ἢ δράση κοινωνικῆς εὐποιίας καὶ φιλανθρωπίας, ἀπονέμεται στὸ Ἑργαστήρι Εἰδικῆς Ἑπαγγελματικῆς Ἀγωγῆς καὶ Ἀποκαταστάσεως «Παναγία Ἐλεοῦσα» νομοῦ Αἰτωλοακαρνανίας (1990), γιὰ τὴν παροχὴ ὑπηρεσιῶν σὲ ἄτομα μὲ νοητικὴ στέρηση μὲ σκοπὸ τὴν κοινωνικὴ ἔνταξή τους, τὴ στήριξη τῶν οἰκογενειῶν τους καὶ τὴν εὐαισθητοποίησή τῆς κοινῆς γνώμης σὲ θέματα ἀναπηρίας.

4. Βραβεῖο τῆς *Ἀκαδημίας* ἀπονέμεται στὸ πλήρωμα τοῦ περιπολικοῦ σκάφους Λιμενικοῦ Σώματος-Ἑλληνικῆς Ἀκτοφυλακῆς «602», μὲ Κυβερνήτη τὸν Ἀνθυποπλοίαρχο τοῦ Λιμενικοῦ Σώματος κ. Κυριάκο Παπαδόπουλο, γιὰ τὶς ἐξαιρετεὲς πράξεις ὑψηλῆς ἀνθρωπιστικῆς ἀξίας κατὰ τὴ διάρκεια ἐπιχειρήσεων ἔρευνας καὶ περισυλλογῆς προσφύγων στὸ νησί τῆς Λέσβου. Τὸ μεγάλο ἀνθρωπιστικὸ πρόβλημα πού δημιουργήθηκε ἀπὸ ἓναν παράλογο πόλεμο καλοῦνται σὲ καιρὸ εἰρήνης νὰ ἀντιμετωπίσουν οἱ φρουροὶ τῶν θαλασσίων συνόρων μας.

5. Βραβεῖο τῆς *Ἀκαδημίας* ἀπονέμεται στὸν Ὑποστράτηγο τῆς ΕΛ.ΑΣ. κ. Ἐμμανουὴλ Σφακιανᾶκη, γιὰ τὴν κοινωνικὴ του προσφορὰ μὲ τὸ ἔργο πού ἐπιτελεῖ στὴ Διεύθυνση Δίωξης Ἡλεκτρονικοῦ Ἐγκλήματος τῆς ὁποίας ἡγεῖται, προσφέροντας πολὺτιμη ἐργασία στὴν πρόληψη ἐγκληματικῶν

πράξεων και διασώζοντας τις ζωές τῶν χρηστῶν τοῦ διαδικτύου πού ἔχουν δημοσιοποιήσει τήν πρόθεσή τους νά προχωρήσουν σέ αὐτοχειρία.

6. Βραβεῖο, μετὰ θάνατον, ἀπονέμεται στὸν πρεσβύτερο Εὐστράτιο Δήμου γιὰ τὸ μεγάλο φιλανθρωπικὸ καὶ κοινωνικὸ του ἔργο, ἀπὸ τὸ 2007 ἕως καὶ τὸν θάνατό του τὸν Αὐγούστο τ.ξ., στὸ νησί τῆς Λέσβου. Τὸ Σωματεῖο «Ἀγκαλιά», πού ἴδρυσε, περιέθαλψε καὶ συνέδραμε χιλιάδες πρόσφυγες καὶ ἄπορους Ἕλληνες καὶ τὶς οἰκογένειές τους.

7. Βραβεῖο τῆς Ἀκαδημίας ἀπονέμεται στὸ Ἴδρυμα Ἀρχιεπισκόπου Μακαρίου Γ' τῆς Κύπρου γιὰ τὸ ἐπὶ τριάντα ἑπτὰ χρόνια ἔργο πού ἐπιτελεῖ, τῆς διαφύλαξης τῆς ἱστορικῆς, θρησκευτικῆς, πνευματικῆς καὶ πολιτιστικῆς κληρονομιάς τοῦ κυπριακοῦ ἑλληνισμοῦ.

8. Βραβεῖο τῆς Ἀκαδημίας ἀπονέμεται στὸν κ. Μιχαλάκη Μαραθεύτη γιὰ τὸ συνολικὸ ἐθνικὸ καὶ παιδαγωγικὸ του ἔργο καὶ τήν ἐν γένει προσφορά του στὴν Κύπρο καὶ τὸν ἑλληνισμό.

9. Ἐπαινος τῆς Ἀκαδημίας ἀπονέμεται στὸν Κοινοφελῆ Ἰδιωτικὸ Πολιτιστικὸ Ὅργανισμὸ ΔΙΕΞΟΔΟΣ, μὲ ἔδρα τὴν Ἱερά Πόλη Μεσολογγίου, γιὰ τὴν πολιτισμική, πολιτιστικὴ καὶ κοινωνικὴ του δράση μέσῳ τοῦ μουσείου του, τῶν ἐκδόσεών του, τῶν ἐκθέσεων, τῶν καλλιτεχνικῶν ἐκδηλώσεων, συνεδρίων καὶ συμποσίων, ἀλλὰ καὶ τῶν ἐκπαιδευτικῶν του προγραμμάτων γιὰ μαθητὲς καὶ φοιτητὲς τῆς περιοχῆς.

Ἀνακοινώθηκε μέρος τοῦ ἔργου τῆς Ἀκαδημίας κατὰ τὸ 2015. Ἡ λοιπὴ φετινὴ ἐρευνητικὴ καὶ δημοσιευτικὴ δραστηριότητά της θὰ σᾶς γνωστοποιηθεῖ ἀπὸ τὸν Πρόεδρο τῆς Ἀκαδημίας στὶς 12 Ἰανουαρίου 2016 κατὰ τὴν ἐγκατάσταση τῶν νέων ἀρχῶν τῆς Ἀκαδημίας. Ἀπομένει νὰ σᾶς εἰπῶ ὅτι στὴν Πανηγυρικὴ Συνεδρία γιὰ τὴν 25ῃ Μαρτίου 2016, 196 χρόνια μετὰ τὴν Ἐπανάσταση, θὰ ἀπονεμηθεῖ τὸ Ἄριστεῖον σὲ Ἕλληνα Νευροεπιστήμονα. Τὰ λοιπὰ βραβεῖα πού προκηρύσσονται, καὶ θὰ ἀπονεμηθοῦν σὲ ἕνα χρόνο ἀκριβῶς, θὰ ἀνακοινωθοῦν διὰ τοῦ Τύπου.

Οἱ διακρίσεις πού ἀκούσατε ἀντιπροσωπεύουν μερικῶς ὅ,τι ξεχώρισε ἀπὸ τὸ πνευματικὸ ἔργο τῶν Ἑλλήνων μιᾶς μικρῆς χρονικῆς περιόδου. Δὲν παραβλέπω ὅτι ὑπάρχουν δημιουργοὶ πού γιὰ λόγους διάφορους δὲν θέλησαν νὰ κριθοῦν ἢ νὰ συγκριθοῦν. Τοῦτο δὲν σημαίνει πῶς ὅ,τι σᾶς παρουσίασα δὲν ἀποτελεῖ ἕνα μέρος τῆς ἑλληνικῆς πνευματικῆς προσπάθειας, πού ἐκτείνεται καὶ σὲ ἄλλους τομεῖς γιὰ τοὺς ὁποίους δὲν εἰπώθηκε τίποτε· ἐννοῶ τὴν πάντοτε ἐπιτυχεῖ ἀρχαιολογικὴ ἔρευνα, ἢ ὅποια μᾶς ἀποκαλύπτει διαρκῶς

νέα μνημεία και ιστορικά στοιχειά ή την προβολή της χώρας μας διεθνώς με την έκθεση σε ξένα μουσεία τῶν φημισμένων καλλιτεχνημάτων τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων. Στὸν τομέα αὐτὸν εἴμαστε πάντοτε ἀκτινοβόλοι, κάτι ποὺ ἐξηγεῖται. Δὲν χρειάζεται νὰ δράσουμε ἐμεῖς δημιουργικά, πρωτότυπα. Οἱ ἀρχαιότητες, διάσημα ἀριστουργήματα τῆς τέχνης, δὲν εἶναι δική μας ζωντανή δημιουργία, ὅπως ἡ ποίηση, ἡ μουσική, ἡ ζωγραφική, οἱ νέες ἀνακαλύψεις καὶ θεραπείες στὴν ἰατρική, ἡ κατασκευὴ μεγαλεπήβολων ὠφέλιμων γιὰ τὸν λαὸ ἔργων, ὅπως λ.χ. ἡ γέφυρα τοῦ Ρίου ἢ ἡ ἀνάπτυξη τῆς βιομηχανίας, τῆς γεωργίας. Ἡ αἰτία σᾶς εἶναι γνωστή. Ἡ Ἑλλάδα βρίσκεται σὲ ἀνίατη πνευματικὴ καὶ ἠθικὴ παρακμῆ, ποὺ γεννήθηκε ἀπὸ τὴν πολιτικὴ διαφθορά. Καὶ τὰ δύο, παρακμῆ καὶ διαφθορά, αὐξάνουν συνεχῶς. Δὲν μποροῦμε πιά νὰ παινευτοῦμε, ὅπως ὁ ἀρχαῖος ἡγέτης¹, ὅτι «Τὸ πολίτευμα ποὺ ἔχουμε σὲ τίποτε δὲν ἀντιγράφει τὰ ξένα πολιτεύματα. Ἀντίθετα, εἴμαστε πολὺ περισσότερο ἐμεῖς παράδειγμα γιὰ τοὺς ἄλλους παρὰ μιμητές τους. Τὸ πολίτευμά μας λέγεται Δημοκρατία»². Μέσα σὲ πόλεμο εἰπώθηκε ἡ σύνοψη αὐτὴ τῆς πολιτικῆς ἀρετῆς.

Θυμᾶστε τί ἔγινε στὸν Πόλεμο τοῦ '40 ἐνάντια στὸν Ἄξονα, μὲ τίς χιλιάδες τῶν σκοτωμένων καὶ τῶν ἀναπήρων, τὸν χαμὸ μιᾶς γενιᾶς, τῆς πιὸ ὠραίας, τὴν Κατοχή, τὴν Πείνα; Δὲν ἔσβησε ἡ πνευματικὴ δημιουργία: ἀπὸ τὸν Ἀγῶνα τῶν Ἑλλήνων ἐμπνεύστηκαν ποιητές, λογοτέχνες, ζωγράφοι, χαρακτές, γλύπτες, γεννήθηκε ἡ Ἀντίσταση. Γιατί; Γνωρίζουμε τὸν ἐχθρό μας καὶ ἡ ἐπιθυμία νὰ τὸν ἀποκρούσουμε καὶ κατόπιν νὰ ἀποτινάξουμε τὸν ζυγὸ μᾶς δυνάμωνε ἠθικὰ καὶ πολεμήσαμε παράφορα. Μᾶς τὸ μαρτυροῦν ἀκόμη ἐδῶ μέσα κάποιοι ποὺ προκινδύνευσαν. Σήμερα δὲν θέλουμε νὰ ἀντισταθοῦμε οὔτε νὰ ἀγωνιστοῦμε, γιατί ἄσκεπτοι ἐμεῖς διαλέξαμε τοὺς δημιουργοὺς τῆς παρακμῆς. Δὲν ἴσχυσε ποτὲ τὸ ἀρχαῖο ἀξίωμα³:

1. ΘΟΥΚΥΔΙΔΗΣ, *Ἱστορίαι* 2.37.1: «χρῶμεθα πολιτεία οὐ ζηλοῦση τοὺς τῶν πέλας νόμους, παράδειγμα δὲ μᾶλλον αὐτοὶ ὄντες τισὶν ἢ μιμούμενοι ἐτέροις. καὶ ὄνομα μὲν διὰ τὸ μὴ ἐς ὀλίγους ἀλλ' ἐς πλείονας οἰκεῖν δημοκρατία κέκληται».

2. Μτφρ. Ἀγγ. Βλάχος.

3. ΘΟΥΚΥΔΙΔΗΣ, *Ἱστορίαι* 2.37.1: «μέτεστι δὲ κατὰ μὲν τοὺς νόμους πρὸς τὰ ἴδια διάφορα πᾶσι τὸ ἴσον, κατὰ δὲ τὴν ἀξίωσιν, ὡς ἕκαστος ἔν τῳ εὐδοκιμεῖν, οὐκ ἀπὸ μέρους τὸ πλέον ἐς τὰ κοινὰ ἢ ἀπ' ἀρετῆς προτιμᾶται».

«Τὴν ἐξουσία δὲν τὴν ἀσκοῦν λίγοι πολῖτες, ἀλλὰ ὅλος ὁ λαός. Ὅλοι οἱ πολῖτες εἶναι ἴσοι μπροστὰ στὸν νόμο γιὰ τὶς ἰδιωτικὲς τοὺς διαφορὲς. Γιὰ τὰ δημόσια ἀξιώματα προτιμῶνται ἐκεῖνοι ποὺ εἶναι ἱκανοὶ καὶ τὰ ἀξιζοῦν καὶ ὄχι ἐκεῖνοι ποὺ ἀνήκουν σὲ μιὰ ὀρισμένη τάξη»⁴. Ἐμπιστευθήκαμε τὸ τάλαντο τῆς χώρας στοὺς «ἰδίους δούλους»⁵. Ὅμως ὁ καθέννας ἀπὸ αὐτοὺς ὑπῆρξε πονηρὸς καὶ ὀκνηρὸς⁶ καί, ἀντὶ νὰ αὐξήσῃ τὸ τάλαντο, ἀντίθετα μετέβαλε τὸν κύριό του, κατὰ τὸ μέρος τοῦ χρόνου ποὺ τὸ διαχειρίστηκε, σὲ «ὀφειλέτη μυρίων ταλάντων» καὶ ὑποχρέωσε ὁ κακὸς δούλος τοῦ Εὐαγγελίου τὸν κύριό του, ἐδῶ ἐννοεῖται ὁ ἐλληνικὸς λαός, γιὰ νὰ ἐπιζήσῃ «πραθῆναι καὶ τὴν γυναῖκα αὐτοῦ καὶ τὰ τέκνα καὶ πάντα ὅσα ἔχει»⁷. Ὁ ἐχθρὸς μας εἶναι ἀνάμεσά μας, εἴμαστε ἐμεῖς, κάτι τὸ ἀφόρητο, τὸ δύσμαχο.

Ἀπὸ αὐτὸν τὸν ἐχθρὸ πρέπει νὰ ἀπαλλαγοῦμε, ἀλλιῶς ἢ Ἑλλάδα θὰ πάψῃ νὰ εἶναι ἐκείνη στὴν ὁποία γεννηθήκαμε. Ἀλλὰ πρέπει νὰ τὸ θέλουμε ὅλοι, γιὰτὶ «εἶναι σχεδὸν ἀδύνατο νὰ ὑπερασπίσεις ἓνα Ἔθνος ἂν δὲν τὸ θέλει, ὅταν ὁ λαός του δὲν διστάζει νὰ θυσιάσῃ τὴν ἀνεξαρτησία του, ἂν περιμένει μὲ αὐτὸ νὰ πετύχει οἰκονομικὰ ὀφέλη»⁸.

Χαίρετε.

4. Μτφρ. Ἄγγ. Βλάχος.

5. Ματθ. 25.14.

6. Αὐτόθι 25.26.

7. Αὐτόθι 18.25.

8. J. FREUND, *Qu'est-ce que la politique?* Éditions du Seuil 1965, σ. 54: «Il est quasiment impossible de défendre une nation contre elle-même quand ses membres sont prêts à sacrifier l'indépendance, s'ils espèrent par là obtenir des avantages matériels».

ΕΚΘΕΣΕΙΣ ΠΕΠΡΑΓΜΕΝΩΝ
ΤΩΝ ΚΕΝΤΡΩΝ ΕΡΕΥΝΗΣ

ΕΚΘΕΣΕΙΣ

ΚΕΝΤΡΟΝ ΕΡΕΥΝΗΣ ΤΩΝ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΩΝ ΔΙΑΛΕΚΤΩΝ ΚΑΙ ΙΔΙΩΜΑΤΩΝ – ΙΑΝΕ

Στὸ Κέντρον Ἐρεύνης τῶν Νεοελληνικῶν Διαλέκτων καὶ Ἰδιωμάτων–ΙΑΝΕ ὀλοκληρώθηκε μὲ κάθε λεπτομέρεια ἡ διόρθωση τοῦ ἔκτου τόμου τοῦ Ἱστορικοῦ Λεξικοῦ τῆς Νέας Ἑλληνικῆς. Ὁ τόμος ἀποτελεῖται ἀπὸ 1.950 λήμματα καὶ καλύπτει τὸ τμήμα δέ-διάλεκτος. Ἔχει ἔκταση 1.290 σελίδων Α4 ποὺ ἀντιστοιχοῦν σὲ 350 σελίδες μεγάλου σχήματος ὁμοίου μὲ τοὺς προηγούμενους τόμους τῆς σειρᾶς. Ὁ τόμος βρίσκεται ἤδη στὸ Ἐθνικὸ Τυπογραφεῖο καὶ ὀλοκληρώνεται ἡ ἐκτύπωσή του. (Πρέπει νὰ σημειωθεῖ ὅτι ὁ τόμος ἔχει οὐσιαστικὰ ἀναβαθμισθεῖ ἀπὸ τοὺς προηγούμενους ἀπὸ τὴν ἀποψη τῆς φωνητικῆς ἀπόδοσης τῶν τύπων κατὰ τὸ Διεθνὲς Φωνητικὸ Ἀλφάβητο, κατὰ τὴ βιβλιογραφικὴ καὶ χρονολογικὴ ὑποστήριξη καὶ κατὰ τὸν ἐμπλουτισμὸ ἀπὸ ὕλικὸ ἄλλων λεξικῶν ἀλλὰ καὶ ὕλικου δοκίμων ἐκδόσεων ἐγκρίτων λογοτεχνῶν.)

Τὸ Κέντρο συνέχισε καὶ ὀλοκλήρωσε τὴ συμμετοχὴ του στὰ ἐρευνητικὰ προγράμματα τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν («DARIAH/Δυὰς») (μὲ 21 βάσεις δεδομένων) καὶ «Προβολὴ τοῦ ἔργου τῶν Ἐρευνητικῶν Κέντρων» (μὲ ψηφιακὰ πλήρως ἀξιοποιήσιμο τὸ διαλεκτικὸ ὕλικὸ τῶν πέντε τυπωμένων τόμων τοῦ Λεξικοῦ).

Συγκεντρῶνονται μελέτες τῶν ἐρευνητῶν γιὰ τὸν 27ο τόμο τοῦ Λεξικογραφικοῦ Δελτίου, Ἐπετηρίδος τοῦ Κέντρου.

Στὸ Ἀρχεῖο Χειρογράφων προσετέθηκαν πέντε νέα χειρόγραφα γλωσσικοῦ ὕλικου ἀπὸ δωρεὰς καὶ ἀπὸ τὸν ἐτήσιο γλωσσικὸ διαγωνισμὸ τοῦ ΚΕΝΔΙ. Ἡ βιβλιοθήκη τοῦ Κέντρου ἐμπλουτίστηκε μὲ 78 νέους τόμους βιβλίων καὶ περιοδικῶν ἀπὸ ἀγορὰς καὶ δωρεὰς καὶ ἐνημερώθηκε ἡ σχετικὴ βάση τῶν βιβλιογραφικῶν δεδομένων.

Συνεχίστηκε ἡ συμπλήρωση τοῦ λημματολογίου τοῦ Λεξικοῦ μὲ 6.500 λήμματα τοῦ γράμματος «κ».

Τὸ προσωπικὸ ἔλαβε μέρος μὲ ἀνακοινώσεις σὲ δεκαπέντε συνέδρια, εἶχε ἔντεκα ἀκόμη ἐπιστημονικὲς δημοσιεύσεις, ἐνῶ ἔλαβε μέρος σὲ τέσσερα ἐρευνητικὰ προγράμματα, σὲ μία κρίση διδακτορικῆς διατριβῆς καὶ εἶχε διδακτικὸ ἔργο.

Τὸ Ἀρχεῖο Τοπωνυμίων προσέθεσε στὴν ψηφιακὴ του βάση δεδομένων 12.000 νέα τοπωνύμια, ὅσοι ἦταν ὁ στόχος ποὺ εἶχε τεθεῖ στὸν ἐτήσιο προ-

γραμματισμό. Ο συνολικός αριθμός τής βάσης φτάνει τώρα τὰ 170.000 περίπου ανέκδοτα μικροτοπωνύμια.

Λεπτομερέστερα, οί έρευνητές ασχολήθηκαν με τὰ εξής:

Ο Άγγελος Αφρουδάκης ασχολήθηκε με τήν οργάνωση, κατανομή και συντονισμό του συνόλου των έργων του Κέντρου και του προσωπικού του, με τήν εισαγωγή 12.000 νέων ανέκδοτων τοπωνυμίων στην ψηφιακή βάση δεδομένων (σύνολο 170.000/200.000), με τή συμμετοχή και ολοκλήρωση των προγραμμάτων τής Ακαδημίας «DARIAH/Δυάς» (21 βάσεις δεδομένων) και «Προβολή του έργου των Έρευνητικών Κέντρων τής Ακαδημίας» (νέα ιστοσελίδα του ΚΕΝΔΙ, διαλεκτικό ύλικό των τυπωμένων τόμων του ΙΑΝΕ), με τήν προετοιμασία τής εκδόσεως του 21ου τόμου τής Έπετηρίδος Όνόματα τής Έλληνικης Όνοματολογικης Έταιρείας, ή όποία τελεί υπό τήν αιγίδα του Κέντρου, και τέλος με τήν προετοιμασία τής εκδόσεως του 27ου τόμου τής Έπετηρίδος του Κέντρου Λεξικογραφικών Δελτίων.

Η Αικατερίνη Τζαμάλη ασχολήθηκε με τήν τυπογραφική επίμελεια του έκτου τόμου του Ιστορικού Λεξικού, με τή σύνταξη μέρους του στοιχείου «κ» του ηλεκτρονικού ληματολογίου του ΙΑΝΕ, με συγκριτική αξιολόγηση των τυπωμένων λεξικών για τὰ κωακά ιδιώματα με τούς τυπωμένους τόμους του ΙΑΝΕ, με τήν επίμελεια για τή θεματολογική ταξινόμηση των νέων βιβλίων και περιοδικών και τήν εισαγωγή τους στη βάση βιβλιογραφικών δεδομένων του Κέντρου, και τέλος με συμμετοχή στο πρόγραμμα «DARIAH-Άνάπτυξη τής ελληνικης έρευνητικης υποδομης για τις ανθρωπιστικές έπιστήμες ΔΥΑΣ» μέσω τής επίμελειας για τήν κατάρτιση του μητρώου των συλλογών του ΙΑΝΕ (21 βάσεις δεδομένων).

Η Χρυσούλα Καραντζή ασχολήθηκε με τόν έλεγχο λημμάτων και προσθήκες στο ηλεκτρονικό ληματολόγιο (σε συνεργασία με Ε. Παπαδοπούλου-Βραχιονίδου-Α. Παπαδοπούλου-Γκαραλιάκο), με τόν παραλληλισμό έννάε τοπικών γλωσσαρίων με τó ύλικό του ΙΑΝΕ (Παπαγγέλου-Κύπρος, Γαρεφαλάκης-Κρήτη, Ξανθινάκης-Κρήτη, Άποστολάκης-Κρήτη, Μηνάς-Κρήτη, Σκανδαλίδης-Κάλυμνος, Παπαχριστοδούλου-Ρόδος, Τζαβάρας-Ίμβρος, Άλιπράντης-Πάρος). Άσχολήθηκε με αναζήτηση λημμάτων για λογοτεχνικό λεξικό από συγγραφείς (δειγματοληπτικά), με γενικές οδηγίες για νέο ληματολόγιο και προτάσεις για συνοπτική παρουσίαση λημμάτων, και τέλος με έπεξεργασία ύλικού του νέου ληματολογίου: κα-λαφάτι-καλλιεργώ.

Ὁ Γεώργιος Ι. Τσουκνίδασ ἀσχολήθηκε μὲ τὶς τελικὲς ἐργασίεσ τῶν σειρῶν του γιὰ τὴν ἔκδοση τοῦ ἔκτου τόμου τοῦ Ἱστορικοῦ Λεξικοῦ, μὲ ἔλεγχο βιβλιογραφικῶν παραπομπῶν (προσθήκη καὶ διαγραφή παραπομπῶν καὶ διόρθωση τῶν συντομογραφικῶν τους σύμφωνα μὲ τὴν τελικὴ βιβλιογραφία), μὲ ἔλεγχο τοῦ καταλόγου λημμάτων (προσθήκη-διαγραφή), μὲ ἀναθεωρήσεις καὶ διορθώσεις τους. Ἀσχολήθηκε μὲ ἀνάθεση ἀπὸ τὸν Καθηγητὴ κ. Χρ. Χαραλαμπίκη μὲ τὴν ἀνασύνταξη λημμάτων τοῦ λημματολογίου τοῦ πρώτου τόμου τοῦ Ἱστορικοῦ Λεξικοῦ, καθὼς καὶ μὲ παραβολὴ τῶν λημμάτων τοῦ λεξιλογίου ποὺ περιέχεται στὸ βιβλίο τοῦ Γιάννη Μπασιλῆ *Τὸ γλωσσικὸ ἰδίωμα τοῦ Ὀλύμπου* (τόμ. α΄), πρὸς τὰ ἀντίστοιχα τῶν τυπωμένων τόμων τοῦ Ἱστορικοῦ Λεξικοῦ. Τέλος, ἀνέλαβε μέρος τῆσ συντάξεωσ τοῦ νέου λημματολογίου τοῦ Ἱστορικοῦ Λεξικοῦ.

Ὁ Νικόλαοσ Μουτζούρησ ἀσχολήθηκε μὲ τὴν ἀνασύνταξη 400 λημμάτων τοῦ νέου λημματολογίου τοῦ Κέντρου, μὲ καταγραφή ἐπιστημονικῶν ἀποστολῶν του σὲ Λέρο καὶ Κάσο, μὲ σύγκριση λημμάτων τῶν καρπαθιακῶν λεξικῶν μὲ τὸ λημματολόγιο τοῦ IANE (ἀνάθεση ἀπὸ τὸν κ. Χαραλαμπίκη).

Ἡ Μαγδαληνὴ Κ. Κωνσταντινίδου ἀσχολήθηκε μὲ τὴν τελικὴ ἐπεξεργασία, ἀναθεώρηση, φιλολογικὴ ἐπιμέλεια καὶ μορφοποίηση τῶν οἰκείων συντακτικῶν σειρῶν τοῦ ὑπὸ ἔκδοση ἔκτου τόμου τοῦ IANE, μὲ καταρτισμὸ συμπληρωματικοῦ βιβλιογραφικοῦ καταλόγου γιὰ τὶς ὡς ἄνω συντακτικὲσ σειρές, μὲ ἔλεγχο: α) τῶν λογοτεχνικῶν καὶ ἄλλων παραθεμάτων τῶν οἰκείων, καθὼς καὶ ἄλλων συντακτικῶν σειρῶν τοῦ ὑπὸ ἔκδοση τόμου στὴν Ἑθνικὴ καὶ ἄλλεσ βιβλιοθήκεσ καὶ στὸ διαδίκτυο, β) τῶν συνωνύμων τῶν οἰκείων σειρῶν, καὶ γ) τοῦ τελικοῦ καταλόγου τῶν λημμάτων τοῦ ὑπὸ ἔκδοση τόμου, μὲ τὸ νέο λημματολόγιο τοῦ Ἱστορικοῦ Λεξικοῦ τῆσ Νέασ Ἑλληνικῆσ, μὲ ἐπανεπεξεργασία λημμάτων τῶν ἐκδεδομένων τόμων τοῦ Ἱστορικοῦ Λεξικοῦ τῆσ Νέασ Ἑλληνικῆσ. Ἐπίσης ἀσχολήθηκε μὲ συγκριτικὴ μελέτη τῶν ἐκδεδομένων τόμων τοῦ IANE καὶ τοῦ Λεξικοῦ Ἰδιωματισμῶν Κρητικῆσ Διαλέκτου (περιοχῆσ Σητείας) τοῦ Ν. Θ. Γαρεφαλῆκη (Σητεία 2002) γιὰ τὸν ἐντοπισμὸ νέων ἀνέκδοτων διαλεκτικῶν τεκμηρίων (λέξεων, τύπων, σημασιῶν) μετὰ ἀπὸ ἀνάθεση τοῦ κ. Χαραλαμπίκη. Τέλοσ ἀσχολήθηκε, ὅπως καὶ ἄλλοι συνάδελφοι, μὲ τὸν ἐμπλουτισμὸ τῆσ βιβλιοθήκεσ τοῦ Κέντρου μὲ νέεσ ἀγορές.

Ὁ Σταμάτησ Μπέησ ἀσχολήθηκε μὲ τὶς τελικὲσ φάσεισ διορθώσεων τοῦ συντακτικοῦ του ἔργου γιὰ τὸν ἔκτο τόμο, μὲ βιβλιογραφικὴ τεκμηρίωση καὶ ἔρευνα λογοτεχνικῶν ἀναφορῶν τῶν λημμάτων ὅλων τῶν συντακτικῶν σει-

ρῶν τοῦ ἔκτου τόμου, με ἐπεξεργασία τῆς σειρᾶς τυπωμένων λημμάτων με βᾶση τὰ νεότερα δεδομένα (διαλεκτικά, φωνολογικά κ.λπ.), με σύγκριση τῶν δεδομένων τοῦ ἀρχαίου γλωσσικοῦ ὕλικου τοῦ λημματολογίου τοῦ *Ἱστορικοῦ Λεξικοῦ* με τὰ δεδομένα τοῦ *Κυθηραϊκοῦ Λεξικοῦ* τοῦ Δημ. Κόμη πρὸς ἀναζήτηση διαφορῶν στὸ τυπολογικὸ καὶ σημασιολογικὸ μέρος καὶ πρὸς τὸν ἐντοπισμὸ νέου γλωσσικοῦ ὕλικου, με ἠλεκτρονικὴ καταγραφή τοῦ γλωσσικοῦ ὕλικου στὸ νέο λημματολόγιο τοῦ *Ἱστορικοῦ Λεξικοῦ*. Τέλος, ἀσχολήθηκε με διόρθωση-ἐπιμέλεια τῶν γλωσσικῶν δεδομένων ποὺ ἀφοροῦν στὶς νεοελληνικὲς διαλέκτους καὶ ιδιώματα στὸν ὄγδοο τόμο τοῦ *Γλωσσικοῦ Ἄτλαντα* τῆς Εὐρώπης (*Atlas Linguarum Europae*).

Ἡ Ἰωάννα Μανωλέσσου ἀσχολήθηκε συντόμως με τὸν ἕκτο τόμο τοῦ *Λεξικοῦ*, ὄχι μόνον με τὸ τμήμα ποὺ τὴν ἀφορᾷ ἀλλὰ καὶ με τὴν τυπογραφικὴ ἐπιμέλεια καὶ διορθώσεις στὶς λοιπὲς συντακτικὲς σειρὲς τῶν συναδέλφων, καθὼς καὶ στὶς ἀρχικὲς σελίδες (εἰσαγωγή, βιβλιογραφία, συντομογραφίες) σὲ συνεργασία με τὴν ἀρχισυντάκτη Χ. Μπασέα-Μπεζαντάκου. Ἐπίσης ἀσχολήθηκε σὲ διάφορες φάσεις τῆς συμμετοχῆς τοῦ Κέντρου στὸ ἐρευνητικὸ πρόγραμμα τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν «Προβολὴ τοῦ ἔργου τῶν Κέντρων/ψηφιοποίηση τῶν ἐκδομένων τόμων τοῦ ΙΑΝΕ». Ἀσχολήθηκε ἐπίσης με τὸ τμήμα τῶν συντακτικῶν σειρῶν τοῦ νέου λημματολογίου τοῦ Κέντρου. Κατὰ παραγγελία τοῦ κ. Χαραλαμπάκη ἀσχολήθηκε με ἀποδελτίωση τμήματος τοῦ *Λεξικοῦ* τῶν ιδιωμάτων τῆς Πάρου τοῦ Ν. Ἀλιπράντη καὶ με σύγκριση τοῦ ΙΑΝΕ καὶ τοῦ *Χρηστικοῦ Λεξικοῦ* τῆς Νέας Ἑλληνικῆς ὡς πρὸς τὴν λεξικογραφητέα ὕλη καὶ τὴ δομὴ τοῦ λήμματος, καὶ ὑποβολὴ σχετικῆς ἀναφορᾶς. Ἀσχολήθηκε ἐπίσης με ἐξέταση-ἀξιολόγηση καὶ ὑπολογισμὸ ἐκτάσεως τοῦ ὕλικου τοῦ Ἀρχείου τοῦ ΙΑΝΕ ὡς τὸ τέλος τοῦ γράμματος «δ» (σὲ συνεργασία με τὶς Γ. Κατσούδα καὶ Μ. Κωνσταντινίδου). Τέλος, ἀσχολήθηκε με τὰ προγράμματα ΑΡΙΣΤΕΙΑ Ι καὶ ΙΙ καὶ παρουσίασε σὲ συνέδρια θέματα νεοελληνικῆς διαλεκτολογίας.

[Ἄγγελος Ἀφρουδάκης]

ΚΕΝΤΡΟΝ ΕΡΕΥΝΗΣ
ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΛΑΟΓΡΑΦΙΑΣ

Τὸ Κέντρον Ἐρεῦνης τῆς Ἑλληνικῆς Λαογραφίας ἐξέδωσε τὰ ἔργα:

Γεώργιος Κ. Σπυριδάκης, *Λαογραφικά Σύμμεικτα τῆς Κίμωλου. Λαογραφική ἀποστολή εἰς Κίμωλον (14-29 Αὐγούστου 1963), Εἰσαγωγή -ἐπιστημονική καὶ ἐκδοτική ἐπιμέλεια, γλωσσάριο: Παναγιώτης Ἴω. Καμηλάκης, Ἐπιστημονικοὶ ὑπεύθυνοι: Αἰκατερίνη Πολυμέρου-Καμηλάκη, Εὐάγγελος Καραμανές, Κέντρον Ἐρεῦνης τῆς Ἑλληνικῆς Λαογραφίας τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν, Σειρὰ Πηγῆς τοῦ Λαϊκοῦ Πολιτισμοῦ, ἀρ. 9, Ἀθήνα 2015, σελ. 400, ISBN: 978-960-404-297-5 [+ 1 CD].*

Στέφ. Δ. Ἡμελλος – Margaret Kenna, *Ἀνάφη. Ἀπὸ λαογραφική, διαλεκτολογική καὶ κοινωνικοανθρωπολογική ἄποψη, Κέντρον Ἐρεῦνης τῆς Ἑλληνικῆς Λαογραφίας τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν, Σειρὰ Πηγῆς τοῦ Λαϊκοῦ Πολιτισμοῦ, ἀρ. 10, Ἀθήνα 2015, σελ. 288, ISBN: 978-960-404-302-6.*

Ὁλοκληρώθηκε ἡ στοιχειοθεσία τῆς ἐκδόσεως (προκειμένου νὰ κυκλοφορηθεῖ στὶς ἀρχές τοῦ 2016) *Σμύρνη. Ἡ ἀνάπτυξη μιᾶς μητροπόλεως τῆς ἀνατολικῆς Μεσογείου (17ος αἰ.-1922). Πρακτικά Διεθνoῦς Ἐπιστημονικοῦ Συνεδρίου. Αἴθουσα Ἐκδηλώσεων Φιλοπρόδου Ὀμίλου Ὑμηττοῦ (20-23 Σεπτεμβρίου 2012).*

Τέλος, ἐκδόθηκε ἀπὸ τὴν Ἑλληνοαμερικανικὴ Ἐνωση μετὰ τὴν ἐποπτεία τοῦ Κέντρου (ἐπιστημονικὴ τεκμηρίωση Αἰκατερίνη Πολυμέρου-Καμηλάκη) ὁ ἔβδομος τόμος τοῦ ἔργου *Ἑλληνικὲς Παραδοσιακὲς Φορεσιές. Πελοπόννησος, Ἀθήνα 2015, σελ. 190.*

Τὸ Κέντρο ψηφιοποίησε καὶ τεκμηρίωσε σὲ εἰδικὲς βάσεις δεδομένων τὸ Κινηματογραφικὸ Ἀρχειο, ἀντικείμενα τῆς Μουσικακῆς Συλλογῆς, τῆς Συλλογῆς Μουσικῶν Ὀργάνων, θεματικῶν ἐκθέσεων του καὶ μουσειακῶν συλλογῶν τῶν ὁποίων ἔχει τὴν ἐπιστημονικὴ ἐπιμέλεια, στὸ πλαίσιο τοῦ προγράμματος γιὰ τὴν προβολὴ τοῦ ἔργου τῶν Ἐρευνητικῶν Κέντρων τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν στὸν παγκόσμιον ἴστό. Στὸ ψηφιακὸ ἀποθετήριον τῆς Ἀκαδημίας περιελήφθησαν ἐπίσης ψηφιοποιημένα τεκμήρια τοῦ Ἀρχείου Χειρογράφων τοῦ Κέντρου.

Ὑλοποίησε τὸ ἔργο «Ἐθνικὸ Δίκτυο Ψηφιακῆς Τεκμηρίωσης τῆς Ἀυλῆς καὶ Ὑλικῆς Πολιτιστικῆς Κληρονομιάς» στὸ πλαίσιο τοῦ Προγράμματος Ψηφιακῆ Σύγκλιση (ἐπιστημονικοὶ ὑπεύθυνοι Αἰκατερίνη Πολυμέρου-Καμηλάκη, 2012-2013, Εὐάγγελος Καραμανές, 2014-2015). Δημιουργήθηκε ψηφιακὸ ἀποθετήριον λαογραφικοῦ ὕλικου μετὰ τὴν προμήθεια σύγχρονου ἐξοπλισμοῦ. Δια-

μορφώθηκε ειδικός χώρος (δωμάτιο ύπολογιστών) στο κτήριο τής Ήπιτου 3, ενώ εγκαταστάθηκαν τρείς έξυπηρετητές (σέρβερ) στον ειδικό χώρο του Μεγάρου τής Ακαδημίας. Έτσι δημιουργήθηκαν: α) ψηφιακά αποθετήρια παροιμιών, λαϊκών παραδόσεων, εκδόσεων και αρχιτεκτονικών σχεδίων και φωτογραφιών (με δυνατότητα ηλεκτρονικής ενημέρωσης, αναζήτησης και ανάκτησης τών τεκμηρίων), β) εφαρμογή ψηφιακού μητρώου (ηλεκτρονική έγγραφη, αναζήτηση και ενημέρωση του μητρώου πατριδοτοπικών, πολιτιστικών κ.λπ. συλλόγων), γ) ψηφιακό κοινωνικό δίκτυο – online κοινότητα (forum, social media), και δ) συνεργατική πλατφόρμα ή όποια προσφέρει ένοποιημένη πρόσβαση και δυνατότητα περιήγησης μέσω τής νέας δικτυακής Πύλης (www.kentrolografias.gr) σέ συναφείς διαδικτυακές υπηρεσίες («Ψηφιακός Άτλας του Παραδοσιακού Πολιτισμού», στόν όποιο αποτυπώνονται εκφάνσεις του λαϊκού πολιτισμού, ύλικού και πνευματικού, «Ψηφιακός όδηγός καταγραφής και διάσωσης του παραδοσιακού πολιτισμού», με στόχο κυρίως εκπαιδευτικό, κ.ά.). Τά αποτελέσματα του έργου παρουσιάστηκαν σέ ειδική ήμερίδα τήν Παρασκευή 27 Νοεμβρίου 2015 στήν Ανατολική Αίθουσα του Μεγάρου τής Ακαδημίας Αθηνών.

Οί έρευνητές του Κέντρου πραγματοποίησαν έξι δεκαήμερες και άρκετές, έπ' ευκαιρία, αποστολές για έπιτόπια λαογραφική έρευνα. Στο Αρχείο του Κέντρου εισήχθησαν δώδεκα συλλογές λαογραφικού ύλικού, μεταξύ τών όποιών ή Μουσική και Κινηματογραφική Συλλογή του άειμνήστου ιατρού και νομάρχη Γρεβενών Δημητρίου Ρίγγου και τής συζύγου του Μίκας Ζαχαροπούλου. Συνεχίστηκε ή τεκμηρίωση χειρογράφων, φωτογραφιών, ήχογραφήσεων, κινηματογραφήσεων και μουσειακών άντικειμένων στίς βάσεις δεδομένων και του Έθνικού Εύρετηρίου τής Άυλης Πολιτισμικής Κληρονομιάς. Στη βιβλιοθήκη εισήχθησαν 450 τίτλοι βιβλίων.

Οί έρευνητές συμμετείχαν με ανακοινώσεις σέ συνέδρια, παρέδωσαν μαθήματα σέ Άνοιχτά Πανεπιστήμια και άλλες σχολές (Λαϊκό Πανεπιστήμιο τής Έταιρείας Φίλων του Λαού, Έλληνικό Άνοιχτό Πανεπιστήμιο, κ.ά.) και δημοσίευσαν είκοσι πέντε (25) έπιστημονικές μελέτες.

Τό Κέντρο πραγματοποίησε εκθέσεις και όμιλίες έρευνητών στο Μουσείο Λαϊκής Τέχνης και Παράδοσης «Άγγελική Χατζημιχάλη» του Δήμου Αθηναίων σχετικές με τά έθιμα και τά δρώμενα τής Άποκριάς (έκθεση: 1-23 Φεβρουαρίου 2015, όμιλίες: 8 και 15 Φεβρουαρίου 2015), του Πάσχα (έκθεση: 4-19 Άπριλίου 2015, όμιλία: 5 Άπριλίου 2015) και τών Χριστουγέννων (όμιλίες 13 και 20 Δεκεμβρίου 2015) και ύποδέχτηκε για πρακτική άσκηση τέσσερις φοιτητές προερχόμενους από ισάριθμες πανεπιστημιακές σχολές.

[Ευάγγελος Καραμανές]

ΚΕΝΤΡΟΝ ΕΡΕΥΝΗΣ
ΤΟΥ ΜΕΣΑΙΩΝΙΚΟΥ ΚΑΙ ΝΕΟΥ ΕΛΛΗΝΙΣΜΟΥ

ΕΚΔΟΣΕΙΣ – ΜΟΝΟΓΡΑΦΙΕΣ

Oi cittadini στὴ βενετικὴ Κρήτη. Κοινωνικο-πολιτικὴ καὶ γραφειοκρατικὴ ἐξέλιξη (15ος -17ος αἰ.) τοῦ ἐρευνητῆ κ. Κωνσταντίνου Λαμπρινοῦ.

Τοπικὰ συμβούλια στὶς βυζαντινὲς πόλεις. Παράδοση καὶ ἐξέλιξη (13ος -15ος αἰ.) τῆς ἐρευνητριάς κυρίας Ἀναστασίας Κοντογιαννοπούλου.

Σύνταγμα (Corpus) χαραγμάτων ἐκκλησιῶν καὶ μονῶν τῆς Κρήτης τῶν Ὀμότιμων Καθηγητῶν καὶ πρώην ἐρευνητῶν τοῦ Κέντρου κ.κ. Δημητρίου Τσουγκαράκη καὶ Ἑλένης Ἀγγελομάτη-Τσουγκαράκη.

ΜΕΛΕΤΕΣ ΣΕ ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΑ ΠΕΡΙΟΔΙΚΑ ΚΑΙ ΣΥΜΜΕΙΚΤΟΥΣ ΤΟΜΟΥΣ

Χαρίτων Καρανάσιος

«Νέα στοιχεῖα γιὰ τὸν φεραῖο δάσκαλο Νικόδημο Μαζαράκη τὸν Θετταλὸ βάσει τῆς ἀλληλογραφίας του», *Υπέρεια*, τ. 6, Μέρος Α' [: Πρακτικὰ Στ' Διεθνoῦς Συνεδρίου Φεραὶ-Βελεστίνo-Ρήγγας, Βελεστίνo, 4-7 Ὀκτ. 2012], Ἀθήνα 2015, σ. 351-370.

«Ἡ ψυχὰνάλυση τοῦ Ἀλῆ πασᾶ στὴν “Ἀτομικὴ ἀνάλυση” τοῦ Στέφανου Ξένου (1883)», *Πρακτικὰ τοῦ Α' Πανηπειρωτικοῦ Συνεδρίου «Ἱστορία-Λογισύνη: Ἡ Ἥπειρος καὶ τὰ Ἰωάννινα ἀπὸ τὸ 1430 ὠς τὸ 1913»*, Ἰωάννινα 2015, σ. 1187-1198.

Κωνσταντῖνος Λαμπρινὸς

«Ἰωάννης Quartano: ἓνας ἐπιφανὴς Κερκυραῖος στὴν κοινωνία τῆς Κρήτης (τέλη 16ου- ἀρχὲς 17ου αἰ.)», *Πρακτικὰ τοῦ Ι' Διεθνoῦς Πανιόνιου Συνεδρίου*, τ. 1, Κέρκυρα 2015, σ. 623-635.

ΣΥΜΜΕΤΟΧΕΣ ΣΕ ΣΥΝΕΔΡΙΑ – ΗΜΕΡΙΔΕΣ – ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΕΣ ΣΥΝΑΝΤΗΣΕΙΣ

Χαρίτων Καρανάσιος

«Some ideas (topoi) on Aristoteles Postbyzantinus», εἰσήγηση στὸ συμπόσιο μὲ θέμα: *Aristoteles Postbyzantinus and the Manuscript Tradition*.

Description and Historical Interpretation of Sources, Freie Universität Berlin, Centrum Modernes Griechenland, Βερολίνο 22 Ιουνίου 2015.

«Η διάσπαση του Λόγου στον Νέο Έλληνισμό: Αντίθεση, συνύπαρξη και συμπόρευση πολιτικού προφητικού και ὀρθοῦ λόγου», εισηγήτηση στο Δ' Διεθνές Έπιστημονικό Συνέδριο τῆς Ἱερᾶς Συνόδου τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος με θέμα *Εὐρωπαϊκός και Ἑλληνικός Διαφωτισμός*, Ἀθήνα 23-24 Ὀκτωβρίου 2015.

«Μηχανισμοὶ ἐλέγχου ἰδεῶν ἀπὸ τὸν παραδοσιακὸ λόγο: Ἡ περίπτωση Ἀνθρακίτη και Βούλγαρη», εισηγήτηση στο συνέδριο με θέμα *Ἐλεγχος ἰδεῶν και Λογοκρισία ἀπὸ τις ἀπαρχές τῆς ἑλληνικῆς τυπογραφίας μέχρι τὸ Σύνταγμα τοῦ 1844*, Πανεπιστήμιο Κύπρου και Ἰνστιτοῦτο Ἱστορικῶν Ἐρευνῶν τοῦ Ἐθνικοῦ Ἰδρύματος Ἐρευνῶν, Λευκωσία 18-20 Νοεμβρίου 2015.

«The typology of the Greek teacher in the Greek area under the Ottomans, 16th-19th century», εισηγήτηση στο συνέδριο με θέμα *La figura del maestro da Bisanzio a Venezia tra il XII e il XIX secolo*, Ἑλληνικό Ἰνστιτοῦτο Βυζαντινῶν και Μεταβυζαντινῶν Σπουδῶν, Βενετία 25-27 Νοεμβρίου 2015.

«Editionsprobleme bei postbyzantinischen Aristoteles-Kommentaren des 17. Jahrhunderts», εισηγήτηση στὴν ἐπιστημονικὴ συνάντηση με θέμα *Aristotelische Wissensgeschichte und Editionsphilologie / Aristotelian History of Knowledge and Philological Scholarship, Conference on the occasion of the 50th Anniversary of the Aristoteles-Archiv*, Institut für Griechische und Lateinische Philologie, Βερολίνο 3-4 Δεκεμβρίου 2015.

Κωνσταντῖνος Λαμπρινός

«Τὸ ἐρείπιο πὸ ἐγένε στολίδι: ἡ *loggia* τῶν εὐγενῶν τοῦ Ρεθύμνου μετὰ τὸν σεισμὸ και τῆ θαλάσσια πλημμύρα (1595-1597)», εισηγήτηση στο σεμινάριο με θέμα: *Ὁ ἑλληνολατινικός κόσμος (χειμερινὸ ἐξάμηνο τοῦ ἀκαδημαϊκοῦ ἔτους 2015-2016)*.

Δέσποινα Βλάμη

«Ἡ Levant Company και οἱ Ἕλληνες. Ἐπιχειρηματικότητα και Προστασία στο Ἐμπόριο τῆς Ἀνατολῆς, 18ος-19ος αἰῶνες», παρουσίαση στο σεμινάριο τῆς Ἑλληνικῆς Ἐταιρείας Οἰκονομικῆς Ἱστορίας, Ἐθνικό Ἰδρυμα Ἐρευνῶν, 9 Νοεμβρίου 2015.

Αναστασία Κοντογιαννοπούλου (σέ συνεργασία με τὸν Ἄγγελο Κυριάκο)

«The sigilographic corpus of the Anatolικοί», συμμετοχή στη Διεθνή Ἡμερίδα τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν (19 Ἰουνίου 2015) με θέμα: *Ἡ προσωπογραφία τῆς θεματικῆς διοίκησης: παλαιές καὶ νέες μαρτυρίες γιὰ τὸ Ὀψίκιο, τοὺς Ἀνατολικούς καὶ τοὺς Κιβυρραιῶτες.*

«Τὸ Βυζάντιο ἀντιμέτωπο μετὴν πανώλη: ἐκδηλώσεις τῆς ἐπιδημίας στὴν Κωνσταντινούπολη (14ος-15ος αἰ.)», εἰσήγηση στὸ Γ' Μεταπτυχιακὸ Σεμινάριο μετὴν θέμα: *Ὁ Ἑλληνολατινικὸς Κόσμος (13ος-18ος αἰ.)*, 7 Δεκεμβρίου 2015.

ΔΙΟΡΓΑΝΩΣΗ ΣΕΜΙΝΑΡΙΟΥ

Συνεχίστηκε γιὰ τρίτη χρονιά τὸ μεταπτυχιακὸ σεμινάριο *Ὁ ἑλληνολατινικὸς κόσμος (13ος-18ος αἰῶνες)* ποὺ διοργανώνει τὸ Κέντρο σέ συνεργασία μετὸ Πανεπιστήμιο Ἀθηνῶν καὶ τὸ Ἐθνικὸ Ἴδρυμα Ἐρευνῶν. Θεματικὴ τοῦ ἀκαδημαϊκοῦ ἔτους 2015-16: *«Φυσικὲς καταστροφὲς καὶ ἐπιδημίες στὴν ἑλληνοβενετικὴ Ἀνατολή»*. Οἱ ἐρευνητὲς τοῦ Κέντρου συμμετεῖχαν στὸ σεμινάριο μετὴν ἐπιστημονικὲς εἰσηγήσεις καὶ παρεμβάσεις (βλ. «Συμμετοχὲς σέ συνέδρια», σ. 257-259).

ΣΥΜΜΕΤΟΧΗ ΣΕ ΣΥΛΛΟΓΙΚΑ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑΤΑ

Τὸ Κέντρο συμμετεῖχε στὰ ἑξῆς προγράμματα:

«DARIAH-ΑΤΤΙΚΗ – Ἀνάπτυξη τῆς ἐλληνικῆς ἐρευνητικῆς ὑποδομῆς γιὰ τὶς ἀνθρωπιστικὲς ἐπιστῆμες ΔΥΑΣ».

«Προβολὴ τοῦ ἔργου τῶν Ἐρευνητικῶν Κέντρων τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν στὸν Παγκόσμιο Ἰστό».

ΕΡΕΥΝΗΤΙΚΗ ΑΠΟΣΤΟΛΗ

Ὁ ἐρευνητὴς τοῦ Κέντρου κ. Χαρίτων Καρανάσιος πραγματοποίησε πενθήμερη ἐρευνητικὴ ἀποστολὴ στὸ Ἅγιον Ὄρος (7-12 Σεπτεμβρίου) μετὴν ἀποτέλεσμα τῆς μελέτης ἢ καὶ φωτογράφισης συνολικῶν σαράντα (40) χειρογράφων τοῦ Καισαρίου Δαπόντε, τοῦ Εὐγενίου Βουλγάρεως καὶ τοῦ Ἀναστασίου Γορδίου, ποὺ ἀπόκεινται στὶς Βιβλιοθήκες τῶν Ἱερῶν Μονῶν Βατοπεδίου, Ξηροποτάμου, Παντελεήμονος.

[Ρόδη Σταμούλη]

ΚΕΝΤΡΟΝ ΕΡΕΥΝΗΣ
ΤΗΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ ΤΟΥ ΝΕΩΤΕΡΟΥ ΕΛΛΗΝΙΣΜΟΥ

Κατὰ τὸ ἔτος 2015 συνεχίστηκαν τὰ ἐξῆς ἐρευνητικὰ προγράμματα τοῦ Κέντρου:

«Χρονολόγιο γεγονότων τοῦ Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου ποὺ ἀφοροῦν τὴν Ἑλλάδα: Calendar of Events of World War II concerning Greece. Data according to the Special Operations Executive Archives, 1943» (ὑπεύθυνη: Μαρία Σπηλιωτοπούλου).

«Νεότερη ἑλληνικὴ ἱστορία στὸ διαδίκτυο» (ὑπεύθυνη: Μαρία Σπηλιωτοπούλου).

«Ἀλληλογραφία τοῦ Ἀλεξάνδρου Λυκούργου, Ἀρχιεπισκόπου Σύρου καὶ Τήνου, μὲ τὸν William Ewart Gladstone (1870-1875)» (ὑπεύθυνη: Ἐλισάβετ Κοντογιώργη).

«Δημόσια ὑγεία στὴν Ἑλλάδα τοῦ Μεσοπολέμου. Ἡ συμβολὴ τῆς ΚτΕ στὴν ὀργάνωση τῶν ὑπηρεσιῶν ὑγείας καὶ κοινωνικῆς πρόνοιας» (ὑπεύθυνη: Ἐλισάβετ Κοντογιώργη).

«Ὅψεις τοῦ ἀστικοῦ καὶ ἀγροτικοῦ χώρου στὰ Ἑπτάνησα (μέσα 19ου-ἀρχὲς 20ου αἰώνα)» (ὑπεύθυνη: Κατερίνα Μπρέγιαννη).

«Περιγραφικὸς κατάλογος Γερμανικῶν Στρατιωτικῶν Ἀρχείων τοῦ Δευτέρου Παγκοσμίου Πολέμου “Records of German Divisions” 1940-1945» (ὑπεύθυνος: Δημήτριος Ἀποστολόπουλος).

Ἡ ἔκδοση τοῦ τέταρτου τόμου τοῦ περιοδικοῦ *Νεοελληνικὰ Ἱστορικὰ* ποὺ περιλαμβάνει εἰδικὸ θεματικὸ ἀφιέρωμα μὲ τίτλο «Τομὲς στὴν ἑλληνικὴ γεωργία (1830-1960)» (ὑπεύθυνη ἀφιερώματος: Εὐαγγελία Καρούζου).

Ὅλοκληρώθηκαν τὰ προγράμματα:

«Ἡ Ἑλληνικὴ πολιτικὴ στὴ μεσοπολεμικὴ περίοδο» (ὑπεύθυνος: Σωτῆρης Ριζῆς), καὶ

«Ἡ διαμόρφωση τοῦ γαιοκτητικοῦ συστήματος στὴν Ἑλλάδα καὶ ἡ βρετανικὴ διπλωματία, 1833-1843» (ὑπεύθυνη: Εὐαγγελία Καρούζου).

Παρουσιάστηκαν σὲ εἰδικὴ ἡμερίδα οἱ ἐκδόσεις τοῦ Κέντρου:

– Ἡ μονογραφία *Ἡ Μεταπολιτευτικὴ Ἐπανάσταση στὴν Κρήτη (1895-1896)* τοῦ Ἐλευθέρου Πρεβελάκη σὲ ἐπιμέλεια Χρήστου Λούκου.

– Ἡ μονογραφία *Les jardins de la Méditerranée. Agriculture et société dans la Grèce du Sud, 1860-1910* τῆς Εὐαγγελίας Καρούζου.

– Ο πρώτος τόμος του έργου *Αρχεῖο Ἀλεξάνδρου Λυκούργου (1827-1875), Αρχιεπισκόπου Σύρου, Τήνου καὶ Μήλου. Εἰσαγωγή, ἀναλυτικὲς περιλήψεις καὶ σχόλια σὲ ἐπιμέλεια Ἑλισάβετ Κοντογιώργη καὶ Φωτεινῆς Ἀσημακοπούλου.*

Ὁλοκληρώθηκε τὸ ἔργο «DARIAH-ΑΤΤΙΚΗ – Ἀνάπτυξη τῆς ἐλληνικῆς ὑποδομῆς γιὰ τὴν ἔρευνα στὶς ἀνθρωπιστικὲς ἐπιστῆμες-ΔΥΑΣ» (ὑπεύθυνη: Ἑλένη Γαρδίκια-Κατσιαδάκη). Τὸ ἔργο ὑλοποιήθηκε ἀπὸ ἓνα δίκτυο ἑξι πανεπιστημιακῶν καὶ ἐρευνητικῶν ἰδρυμάτων μὲ συντονιστὴ τὴν Ἀκαδημία Ἀθηνῶν. Μὲ τὴ δημιουργία μητρῶων, λεξιλογίων, ψηφιακῶν ἐργαλείων, μὲ τὴν ἀνάπτυξη δράσεων ἐνημέρωσης καὶ κατάρτισης καὶ μὲ τὴ διασύνδεση μὲ τὴν εὐρωπαϊκὴ ἐρευνητικὴ ὑποδομὴ DARIAH, ἡ ἐθνικὴ ὑποδομὴ ὑπηρετεῖ τὴν ἐπιστημονικὴ κοινότητα στὴ μετάβασή της στὴν ψηφιακὴ ἐποχὴ. Εἶναι προσβάσιμο στὴν ἠλεκτρονικὴ διεύθυνση <http://www.dyas-net.gr/>. Γιὰ τὴ συνέχιση λειτουργίας τῆς ὑποδομῆς ἀναμένεται σχετικὴ χρηματοδότηση ἀπὸ τὸ Ὑπουργεῖο Παιδείας, Ἔρευνας καὶ Θρησκευμάτων.

Ὁλοκληρώθηκε τὸ ἔργο «Προβολὴ τοῦ ἔργου τῶν Ἐρευνητικῶν Κέντρων τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν στὸν Παγκόσμιο Ἴστο» (ὑπεύθυνη: Ἑλένη Γαρδίκια-Κατσιαδάκη). Στὸ πλαίσιο τοῦ ἔργου δημιουργήθηκε ἓνα σύγχρονο ψηφιακὸ ἀποθετήριο μέσα ἀπὸ τὸ ὁποῖο ὁ ἀπλὸς χρήστης ἀλλὰ καὶ ἡ ἐρευνητικὴ καὶ ἐκπαιδευτικὴ κοινότητα ἀποκτοῦν ἐνοποιημένη πρόσβαση, ἀπὸ τὸ διαδίκτυο, στὸ πλοῦσιο ὑλικὸ τῶν περισσότερων ἀπὸ τὰ Κέντρα ἀνθρωπιστικῆς καὶ κοινωνικῆς κατεύθυνσης καὶ τῆς Βιβλιοθήκης τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν – ἔντυπα, ἀρχεὶακὸ ὑλικό, χάρτες, σχέδια, φωτογραφίες, τρισδιάστατα ἀντικείμενα, ὀπτικοακουστικὸ ὑλικό, βάσεις δεδομένων. Ταυτόχρονα ἡ Ἀκαδημία Ἀθηνῶν ἔχει στὴ διάθεσή της ἓνα σύγχρονο ἐργαλεῖο γιὰ νὰ συνεχίσει τὴν ἔρευνά της σὲ ψηφιακὸ περιβάλλον. Τὸ περιεχόμενον εἶναι προσβάσιμο στὴν ἠλεκτρονικὴ διεύθυνση <http://repository.academyofathens.gr/gr>.

Ὅλοι οἱ ἐρευνητές, στὸ πλαίσιο τῆς εἰδικότητάς τους, ἔλαβαν μέρος σὲ διεθνῆ καὶ ἐλληνικὰ συνέδρια καὶ συναντήσεις ἐργασίας μὲ ἀνακοινώσεις καὶ δημοσίευσαν μελέτες σὲ διεθνῆ περιοδικά, ἔντυπα καὶ ἠλεκτρονικά.

[Ἑλένη Γαρδίκια-Κατσιαδάκη]

ΚΕΝΤΡΟΝ ΕΡΕΥΝΗΣ
ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΚΑΙ ΛΑΤΙΝΙΚΗΣ ΓΡΑΜΜΑΤΕΙΑΣ

Οί δραστηριότητες των έρευνητών του Κέντρου έχουν συνοπτικά ως εξής:

Ἡ κ. Ἀλεξάνδρα Ροζοκόκη συνεχίζει τὴν προετοιμασία τῆς ἔκδοσης τῆς Ἑλένης (Παλινωδίας) τοῦ Στησιχόρου.

Ὁ κ. Ἀθανάσιος Στεφανῆς ὀλοκληρώνει τὴν ἔκδοση τῶν Βακχῶν τοῦ Εὐριπίδη (εἰσαγωγή-ἀρχαῖο κείμενο-μετάφραση-σχόλια, Βιβλιοθήκη Α. Μανούση). Ἐπίσης, ὁ κ. Στεφανῆς παρουσίασε ἀνακοίνωση στὴν ΙΣΤ΄ Ἐπιστημονικὴ Συνάντηση Νοτιοανατολικῆς Ἀττικῆς στὸ Λαύριο μὲ θέμα «Θρησκευτικὴ ζωὴ σὲ ἀρχαίους δήμους τῆς Ἀνατολικῆς Ἀττικῆς: τὰ ἡμερολόγια θυσιῶν τοῦ δήμου Θορικῶν καὶ τοῦ δήμου Ἐρχίας».

Ὁ κ. Ἰωάννης Τελέλης ὀλοκληρώνει τὴν κριτικὴ ἔκδοση τοῦ τρίτου βιβλίου τῆς φιλοσοφίας τοῦ Γεωργίου Παχυμέρη μὲ τίτλο *Βιβλίον τρίτον, τὸ περὶ οὐρανοῦ*, στὸ πλαίσιο τοῦ ἐρευνητικοῦ προγράμματος τοῦ ΚΕΕΛΓ «Κριτικὴ ἔκδοση τοῦ ἔργου “Φιλοσοφία” τοῦ Βυζαντινοῦ πολυῖστορος Γεωργίου Παχυμέρη (13ος μ.Χ. αἰ.)». Ἐπίσης, δημοσίευσε τὶς ἀκόλουθες δύο μελέτες: 1) F. Haldon, Eduardo Zorita, Ioannis Telelis, Andrea Toreti, Adam Izdebski, «The Medieval Climate Anomaly and Byzantium: A review of the evidence on climatic fluctuations, economic performance and societal change», *Quaternary Science Reviews*, 10 (2015). 2) Kiss, Andrea; Bloesch, Guenter; Enzi, Silvia; Dotterweich, Markus; Parajka, Juraj; Brazdil, Rudolf; Pribyl, Kathleen; Telelis, Ioannis; Retso, Dag, «Hidden behind Magdalena: extreme floods in Europe in 1342 and 1343», Πόστερ ποὺ παρουσιάσθηκε στὸ EGU General Assembly 2015, 12-17 Ἀπριλίου 2015, Βιέννη. Τέλος, ὁ κ. Τελέλης παρουσίασε εἰσήγηση στὸ Γ΄ Μεταπτυχιακὸ Σεμινάριο «Ὁ Ἑλληνολατινικὸς Κόσμος (13ος-18ος αἰ.)» ποὺ συνδιοργάνωσε τὸ Τμήμα Ἱστορίας καὶ Ἀρχαιολογίας τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν σὲ συνεργασία μὲ τὸ Κέντρον Ἑρεῦνης τοῦ Μεσαιωνικοῦ καὶ Νέου Ἑλληνισμοῦ τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν καὶ τὸ Ἰνστιτοῦτο Ἱστορικῶν Ἑρευνῶν τοῦ Ἐθνικοῦ Ἰδρύματος Ἑρευνῶν, μὲ τίτλο «Κλιματικὲς ἀλλαγὲς καὶ ἱστορικὸ γίνεσθαι: ἐρευνητικὲς προσεγγίσεις μὲ ἀφορμὴ τῆ μελέτη φυσικῶν φαινομένων τῆς ὕστερης βυζαντινῆς περιόδου».

Ὁ κ. Κωνσταντῖνος-Φίλιππος Μαυρουλίδης δημοσίευσε τὴ μελέτη «Οἱ ἐκδόσεις τοῦ Λεξικοῦ τοῦ Βαρίνου Φαβωρίνου» στὸ περιοδικὸ Ἑλληνικά. Ἐπίσης, συνέχισε τὴν ἔρευνα σχετικῶς μὲ τὴν κριτικὴ ἔκδοση δύο ἀνέκδοτων ὁμιλιῶν τοῦ Ἰωάννου τοῦ Χρυσοστόμου, ὅπως καὶ σχετικῶς μὲ τὴν κριτικὴ ἔκδοση τοῦ Βίου τοῦ Ὁσίου Ἰωαννικίου ἀπὸ τὸν μοναχὸ Πέτρο (BHG 936).

Ἡ κ. Εὐσταθία Παπαδόδημα ὀλοκλήρωσε τὴ συγγραφὴ μελέτης μὲ τίτλο «Σοφοκλέους Αἶας» (εἰσαγωγή-μετάφραση-σχόλια) γιὰ τὴ νέα σειρὰ τοῦ ΚΕΕΛΓ. Κατέθεσε ἐπίσης δύο ἄρθρα πρὸς δημοσίευση σὲ διεθνεῖς σειρὲς/περιοδικὰ (Ugarit Verlag, *Antichthon*). Τέλος, ὀλοκλήρωσε κεφάλαιο μονογραφίας μὲ τίτλο *Dike in Attic Tragedy*.

[Ἀντώνιος Ρεγκάκος]

ΚΕΝΤΡΟΝ ΕΡΕΥΝΗΣ ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΩΝ ΟΡΩΝ ΚΑΙ ΝΕΟΛΟΓΙΣΜΩΝ

Α. Το ΚΕΕΟΝ, αφού ολοκληρώθηκε α) ή έρευνα και καταγραφή του ύλικου 300 περίπου νεολογισμών τής Έλληνικῆς με παραθέματα χρήσης από έφημερίδες και καταμέτρηση τῶν έμφανίσεων σε μηχανή ανάζήτησης και β) ή Έλληνικῆ Όρολογία Υπολογιστικῆς Γλωσσολογίας (απόδοση από τήν Άγγλική) με έρμηνεύματα 500 περίπου ὄρων, σε συνεργασία τῆς διευθύνουσας με τόν Δρ Θ. Καρασίμο (ΕΑΠ), τόν Καθηγητή Γ. Μαρκόπουλο (Πανεπιστήμιο Άθηνῶν) και τόν Καθηγητή Κ. Σγάρμπα (Πανεπιστήμιο Πάτρας), δημοσίευσε τόν 13ο τόμο τοῦ Δελτίου Έπιστημονικῆς Όρολογίας και Νεολογισμῶν (έπιστ. έπιμέλεια/ έπιστ. υπεύθυνη Α. Χριστοφίδου και συνεργάτες Β. Άφεντουλίδου, Α. Καρασίμος, Ρ. Βασιλειάδου, Ε. Δημητροπούλου).

Ένα μέρος τῆς έρευνας έκπονήθηκε από τό έρευνητικό πρόγραμμα «Νεολογισμοί τῆς Νέας Έλληνικῆς Γλώσσας. Συλλογή, Ταξινόμηση, Έλεγχος. Φάση Γ» (υπεύθυνος Ακαδημαϊκός κ. Ν. Κονομῆς, έρευνητής Α. Καρασίμος), τό ὁποῖο συνέχισε τή συλλογή και τήν ταξινόμηση δεδομένων νεολογισμῶν συνεπικουρούμενο πλέον από τό ἠλεκτρονικό πρόγραμμά μας, παρήγαγε δέ μιὰ πρώτη μορφή αντίστροφου λεξικού νεολογισμῶν.

Β. Προωθήθηκε επίσης ή περαιτέρω ανάπτυξη τοῦ ἠλεκτρονικοῦ προγράμματος ἡμιαυτόματης εύρεσης και ταξινόμησης νεολογισμῶν και ὀρολογίας σε συνεργασία με τό Χαροκόπειο Πανεπιστήμιο, και με εύγενική προσφορά τοῦ Έπίκουρου κ. Βαρλάμη, ειδικότερα μετά τόν Σεπτέμβριο (απόσπαση και Β. Άφεντουλίδου): Ι. Διαρκῆς έρευνα επιστημονικῆς βελτιστοποίησης τοῦ ἠλεκτρονικοῦ προγράμματος, ἀνάλυση ἀναγκῶν για τήν περαιτέρω ἀνάπτυξη τοῦ προγράμματος με νέες μηχανές και αὐτοματισμούς κατά τό πρότυπο διεθνῶν έρευνητικῶν προγραμμάτων. ΙΙ. Παραγωγή μετρήσεων και παρακολούθηση τῆς διάχυσης τῶν νεολογισμῶν στην ἑλληνική κοινωνία (μελέτη μετρήσεων για διαδικτυακές μηχανές). Επίσης κατά τό 2015 συνεχίστηκε ή διαρκῆς προσπάθεια για συλλογή πρωτογενοῦς ύλικου και εμπλουτισμό τῆς βάσης δεδομένων (σε συνεργασία με τήν κ. Ρ. Βασιλειάδου και δευτερευόντως με τήν κ. Β. Άφεντουλίδου) με σκοπό τή δημιουργία ἠλεκτρονικοῦ Ἀρχείου Νεολογισμῶν. Τέλος, προωθήθηκε ή επεξεργασία γλωσσικῶν δεδομένων (νεολογισμῶν, ὀρολογίας και αντίστοι-

χων κειμένων) για δημιουργία σώματος κειμένων δημοσιογραφικού λόγου για τη μελέτη νεολογισμών του ΚΕΕΟΝ (σε συνεργασία με την κ. Β. Αφεντουλίδου).

Γ. Έχει ολοκληρωθεί ή παραλαβή των μελετών (ή υποβολή έληγε τον Νοέμβριο του 2015) από έλληνικά και ξένα πανεπιστήμια για τον επόμενο τόμο μας (ΔΕΟΝ 14) με θέμα *Ώψεις της Σωματοκειμενικής Γλωσσολογίας* και ξεκίνησε ή επιμέλειά τους.

Δ. Ολοκληρώθηκε το πρόγραμμα ΔΥΑΣ II (δημιουργία έθνικης υποδομής για την έρευνα στις ανθρωπιστικές επιστήμες) της ΓΓΕΤ (με συντονιστή την Ακαδημία Αθηνών) για το πεδίο έρευνών «Γλωσσολογία». Ο κ. Καρασίμος συμμετείχε υπό τη συμβουλευτική μου καθοδήγηση.

Ε. Παραδόθηκε το πρόγραμμα ΕΣΠΑ (έρευνητικό πρόγραμμα «Προβολή του έργου των Έρευνητικών Κέντρων της Ακαδημίας Αθηνών στον Παγκόσμιο Ίστο») και τώρα είναι στο στάδιο της αποσφαλμάτωσης (έγινε έλεγχος των σχημάτων και του ύλικού τεκμηρίωσης με την κ. Β. Αφεντουλίδου).

ΣΤ. Οργάνωση υποδοχής φοιτητών φιλολογίας, γλωσσολογίας και πληροφορικής (σε συνεργασία και με το Χαροκόπειο) για πρακτική άσκηση στο ΚΕΕΟΝ με συγκεκριμένα αντικείμενα, βάσει τόσο διμερών συμφωνιών όσο και του συστήματος Άτλας, χωρίς οικονομική επιβάρυνση της Ακαδημίας Αθηνών.

Ζ. Απήχηση του έργου του ΚΕΕΟΝ: Μετά τη δημοσίευση του τόμου υπήρξαν θερμά σχόλια και αφιερώματα σε εφημερίδες, όπως ΤΟ ΒΗΜΑ, ή ΑΓΟΡΑ, Η ΚΑΘΗΜΕΡΙΝΗ κ.λπ.

Έχει εκδηλωθεί ενδιαφέρον για διανομή της *Όρολογίας Υπολογιστικής Γλωσσολογίας* (ανάτυπο τόμου) στους φοιτητές της Φιλοσοφικής Σχολής ΕΚΠΑ με το σύστημα Εΰδοξος και προωθείται το αίτημα.

Η διεθύνουσα και οι συνεργάτες του ΚΕΕΟΝ έκαναν ανακοινώσεις και δημοσιεύσεις εντός και εκτός Ελλάδος για γλωσσολογικά θέματα.

[Αναστασία Χριστοφίδου]

ΚΕΝΤΡΟΝ ΕΡΕΥΝΗΣ ΤΗΣ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΟΣ

Συνεχίστηκαν οι έργασίες σέ θέματα προϊστορικής και έλληνορωμαϊκής αρχαιολογίας και ιστορίας σύμφωνα με τά ύλοποιούμενα από τó Κέντρο Έρεύνης τής Αρχαιότητας προγράμματα.

Ή διευθύνουσα τού Κέντρου κα Βασιλική Μαχαίρα, έρευνήτρια Α' βαθμίδος, στο πλαίσιο τού προγράμματος «Έλληνιστικής πλαστικής από τó Αιγαίο», συνέχισε κατά τήν έπιστημονική αποστολή της στη Ρόδο από 12 έως 23 Οκτωβρίου 2015 τή μελέτη τών έλληνιστικών γλυπτών, με συμπληρωματική φωτογράφιση και έλέγχους αρχαιολογικού ύλικού και αρχείων για τήν προώθηση τού τόμου II τού Καταλόγου τών Έλληνιστικών γλυπτών. Έντατικά προχωρούν οι έργασίες βιβλιογραφικής τεκμηρίωσης τών περίπου 200 γλυπτών που περιλαμβάνονται στον τόμο και τά όποια είναι άδημοσίευτα.

Δημοσίευσε δύο σχετικά με τó πρόγραμμα άρθρα και μία βιβλιοκρισία ώς άκολουθως:

1) «Ρόδος. Αναλαμπές ένός έλληνιστικού κέντρου κατά τά ρωμαϊκά χρόνια», στο *III' Πολιτιστικό συμπόσιο Δωδεκανήσου*, Ρόδος, 4-7 Ίουλίου 2013, *Δωδεκανησιακά Χρονικά* ΚΣΤ' 2014, σ. 65-85.

2) «Hellenistische rhodische Skulptur. Autonome Poleis versus Königreiche: Rhodos und Pergamon», στο *Pergamon als Zentrum der hellenistischen Kunstbedeutung. Eigenheiten und Ausstrahlung* (Berlin 2015), σ. 165-173.

3) Βιβλιοκρισία τής μονογραφίας τού Α. Stewart, *Art in the Hellenistic World. An introduction* (CUP, Cambridge 2014), publié en ligne le 2015-10-29. <http://histara.sorbonne.fr/cr.php?cr=2507>.

Έλαβε μέρος με τó θέμα «Portrait privé – portrait officiel. À la recherche des traits personnalisés sur les sculptures hellénistiques de Rhodes trouvées en contexte» στο Διεθνές Έπιστημονικό Συνέδριο *Porträts im Kontext. Neue Forschungen zu griechischen Bildnisstatuen des 5. bis 1. Jhs v. Chr.*, τó όποίο όργανώθηκε στο Πανεπιστήμιο τού Freiburg στο πλαίσιο τού προγράμματος ΕΙΚΟΝ [13-14 Μαρτίου 2015].

Ό κ. Χρήστος Μπουλώτης, έρευνήτης Β' βαθμίδος, στο πλαίσιο τού προγράμματος «Έρευνα στον προϊστορικό οικισμό Κουκονήσι Λήμνου» (κωδ. Αριθ. 200/497), συνέχισε τή μελέτη άνασκαφικού ύλικού στο πλαίσιο συγγραφής μιās γενικής θεώρησης και συνολικής εκτίμησης τών μέχρι τούδε άνασκαφικών δεδομένων.

Δημοσίευσε ένα άρθρο: «Reconstructing a dolphin frieze and Argonauts from the Mycenaean Citadel of Gla» στο: H. Brecoulaki, J. L. Davis, Sh. Stocker (eds), *Mycenaean Wall Painting in Context. New Discoveries old finds reconsidered* (ΜΕΛΕΤΗΜΑΤΑ 72, 2015), σ. 371-403.

Έλαβε μέρος με θέμα «Παρατηρήσεις στα τοιχογραφήματα τής Οικίας στις Πλάκες» στην Ήμερίδα στη μνήμη του Καθηγητή Σπ. Ίακωβίδη που διοργανώθηκε υπό την αιγίδα του Τμήματος Ίστορίας και Αρχαιολογίας του ΕΚΠΑ στη Βρετανική Αρχαιολογική Σχολή στις 6 Μαΐου 2015.

Η κα Βικτωρία Σαμπετάι, έρευνήτρια Α΄ βαθμίδος, στο πλαίσιο του προγράμματος τής κλασικής κεραμικής και άγγειογραφίας, συνέχισε τη «μελέτη ταφικών συνόλων με διακοσμημένη κεραμική από το Άκραίφνιο Βοιωτίας» στο Αρχαιολογικό Μουσείο Θηβών.

Δημοσίευσε δύο άρθρα, ως ακόλουθως:

1) «Η συλλογή άγγείων του Μουσείου Θηβών και ή περίπτωση του άρχαιου νεκροταφείου τής Ριτσώνας» στο: Β. Άραβαντινός – Ε. Κουντούρη, (έπιμ.), *100 χρόνια Αρχαιολογικού Έργου στη Θήβα* (Άθήνα 2014), σ. 65-84.

2) «Female Protomes from Chaironeia in Boeotia» στο: E. Lafli & A. Muller, (έπιμ.), *Figurines de terre cuite en Méditerranée grecque et romaine. 2 : Iconographie et contextes* (Presses Universitaires du Septentrion, Lille 2015), σ. 149-163.

Συνδιοργάνωσε τόν Σεπτέμβριο 2015 διήμερο σεμινάριο με θέμα «Άττική κεραμική του τελευταίου τετάρτου του 5ου αϊ. π.Χ.» στο Γερμανικό Αρχαιολογικό Ίνστιτούτο και τόν Κεραμεικό. Τόν Μάρτιο 2015 έδωσε ένα δίωρο μεταπτυχιακό Σεμινάριο στο Πανεπιστήμιο Άθηνών με θέμα τήν «Εικονογραφία τών γυναικών στην άρχαία έλληνική άγγειογραφία».

Ο κ. Κωνσταντίνος Καλογερόπουλος, έρευνήτης Γ΄ βαθμίδος, στο πλαίσιο του μυκηναϊκού προγράμματος, συνέχισε τó έρευνητικό πρόγραμμα «Η μυκηναϊκή Άκρόπολη τής Βραυρώνας», με μελέτη άνασκαφικού ύλικου στο Αρχαιολογικό Μουσείο Βραυρώνας και βιβλιογραφική τεκμηρίωση. Παράλληλα συνέχισε τη μελέτη τής Συλλογής Διονυσίου Κοκκίνου τής Άκαδημίας Άθηνών.

Δημοσίευσε δύο άρθρα και μία βιβλιοκρισία, ως ακόλουθως:

1) «Perceptions of Minoan Religious Symbolism in Mainland Greece during Late Helladic I – Towards a Model», στο: D. Panagiotopoulos, I. Kai-

ser και O. Kouka (ἐπιμ.), *Ein Minoer im Exil. Festschrift für Wolf-Dietrich Niemeier*, Universitätsforschungen zur prähistorischen Archäologie 270 (Bonn: Habelt 2015), σ. 163-185.

2) «Der Schatzfund von der Akropolis in Mykene. Überlegungen zu Fundstelle und Zusammensetzung einer Edelmetalldeponierung am Gräber-
rund A», στό: S. και R. Nawracala (ἐπιμ.), *Πολυμάθεια. Festschrift für Hartmut Matthäus anlässlich seines 65. Geburtstages* (Aachen: Shaker Verlag 2015), σ. 219-244.

3) Βιβλιοκρισία τῆς μονογραφίας τοῦ Robert Nawracala, *Das Thesmophorion von Rhamnous*, Antiquitates, Archäologische Forschungsergebnisse Bd. 62 (Hamburg: Dr. Kovač Verlag 2014), στό: Göttinger Forum für Altertumswissenschaft 18 (2015) 1149-1160 (<https://gfa.gbv.de/dr,gfa,018,2015,r,18.pdf>).

Ἐλαβε μέρος σὲ τρία ἐπιστημονικὰ συμπόσια, ὡς ἐξῆς:

1) «The Dynamics of Ritual Behaviour at the Sanctuary of Artemis Tauropolos at Halai Araphenides» στό πλαίσιο τοῦ συμποσίου *I Santuari di Artemide in Attica. Nuove considerazioni storico-religiose*, ποὺ ὁργανώθηκε στό Dipartimento di Storia Culture Civiltà Sezione di Storia Antica τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Bologna τὴν 1 Ἀπριλίου 2015.

2) «Fragment of an Early Cycladic Folded-Arm Figurine from the Acropolis of Brauron» στό συμπόσιο *Early Cycladic Sculpture in Context. From beyond the Cyclades: Mainland Greece, the North and East Aegean* στίς 25-26 Μαΐου 2015.

3) «The Acropolis of Brauron during the 2nd Millennium BC: An Overview» στό πλαίσιο τοῦ διεθνoῦς συνεδρίου *Athens and Attica in Prehistory*, ποὺ ὁργανώθηκε στήν Ἀμερικανική Σχολή Κλασικῶν Σπουδῶν ἀπὸ 27 ἕως 31 Μαΐου 2015.

Ὁ κ. Γεώργιος Ζάχος, ἐρευνητῆς Γ' βαθμίδος, ἀπασχολήθηκε κατ' ἐξοχήν στό πρόγραμμα τῆς *Tabula Imperii Romani*. Ὁλοκληρώθηκε ἡ σύνταξη τοῦ τεύχους *J 34: Athens – Achaia Phthiotis–Malis–Aenis–Oitaia–Doris–Eurytania–East and West Locris–Phokis–Aitolia–Akarnania*, ἡ ἐπιμέλεια τοῦ κειμένου και τῶν χαρτῶν.

Δημοσίευσσε ἓνα ἄρθρο: G. A. Zachos – E. Leka, «The marmor lesbium reconsidered and other stones of Lesbos», *ASMOSIA X* (Rome 2015), σ. 201-211.

Ἔλαβε μέρος σὲ δύο ἐπιστημονικὰ συμπόσια, ὡς ἐξῆς:

1) «Ὀπούντας, ἓνα κέντρο μαγνήτης: Οἱ μεταβολές τοῦ συστήματος κατοίκησης στὴν Ὀπούντια Λοκρίδα τῶν Ρωμαϊκῶν χρόνων», Νεότερα ἀπὸ τὴν Ἑλλάδα τῆς Ρωμαϊκῆς Ἐποχῆς, στὸ ΕΙΕ 8-10/10/2015.

2) «Τὰ βίαια συναισθήματα μιᾶς κοινωνίας σὲ κρίση στὸν δεῦτερο Με-
λίκλαμβο τοῦ Κερκιδᾶ», Μορφές βίας στὸν ἀρχαῖο κόσμος, ποὺ ὀργανώθηκε
στὸ Πάντειο Πανεπιστήμιο στίς 17 Δεκεμβρίου 2015.

Μετέχει στὸ πρόγραμμα *The Copenhagen Associations Project* ὡς
ὑπεύθυνος γιὰ τὴν ἀρχαία Φωκίδα, Ἀνατολικὴ καὶ Δυτικὴ Λοκρίδα.

Διδάσκει στὸ Ἑλληνικὸ Ἀνοικτὸ Πανεπιστήμιο ὡς συνεργαζόμενο ἐκ-
παιδευτικὸ προσωπικὸ στὴ θεματικὴ ἐνότητα («Ἑλληνικὴ ἱστορία»).

Σχετικὰ μὲ τὰ διεθνή προγράμματα τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν, τὰ ὁποῖα
τελοῦν ὑπὸ τὴν ἐποπτεία τοῦ ΚΕΑ καὶ τῶν ἀντίστοιχων ἐπιτροπῶν, βρίσκον-
ται στὸ στάδιο τῆς δημοσίευσης μὲ φροντίδα τῆς διευθύνουσας κας Βασιλι-
κῆς Μαχαίρα καθὼς καὶ τῶν ἀρμοδίων κατὰ εἰδικότητα ἐρευνητῶν οἱ ἀκό-
λουθοι τόμοι:

Παρεδόθησαν γιὰ ἐκτύπωση δύο τεύχη τῆς *Tabula Imperii Romani*
[TIR], τεῦχος J 34: *Athens – Achaia Phthiotis–Malis–Aenis–Oitaia–
Doris–Eurytania–East and West Locris–Phokis–Aitolia–Akarnania* [ὑπὸ
Γ. Ζάχου] – *Epirus* [ὑπὸ Β. Ἀντωνιάδη].

Στὸ στάδιο τῆς προετοιμασίας βρίσκεται ἓνα τεῦχος J 34: *Athens –
Attica* [ὑπὸ Π. Καρβώνη].

Στὸ στάδιο τῆς προετοιμασίας βρίσκεται ἓνας τόμος τοῦ *Corpus
Signorum Imperii Romani* [οἱ σαρκοφάγοι τοῦ Ἐθνικοῦ Ἀρχαιολογικοῦ
Μουσείου] καθὼς καὶ δύο τόμοι τοῦ *Corpus Vasorum Antiquorum* [οἱ ὑδρίες
καὶ οἱ πυξίδες τοῦ Ἐθνικοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Μουσείου].

[Βασιλικὴ Μαχαίρα]

ΚΕΝΤΡΟ ΕΡΕΥΝΑΣ ΤΗΣ ΒΥΖΑΝΤΙΝΗΣ ΚΑΙ ΜΕΤΑΒΥΖΑΝΤΙΝΗΣ ΤΕΧΝΗΣ

Στὸ Κέντρο, κατὰ τὸ 2015 ἐργάσθησαν οἱ ἐρευνητὲς κ.κ. Ἰωάννα Μπίθα διευθύνουσα (σὲ τρίμηνη ἀναρρωτική ἀδεια ἀπὸ Μάρτιο ἕως καὶ Μάιο 2015), Ἰωάννης Βιταλιώτης, Ἰωάννα Χριστοφοράκη καὶ Ὕλγα Καραγιώργου. Στὰ ἐρευνητικὰ προγράμματα καὶ λοιπὲς δραστηριότητες ἐργάσθησαν ἐπίσης ἡ βιβλιοθηκονόμος κ. Εὐγενία Κουρέτα (22 Ὀκτωβρίου 2015 κ.έ., Κληροδότημα Γ. Θ. Φωτεινοῦ – Ἐπιτροπὴ Ἐρευνῶν) καὶ ἑθελοντικὰ ἡ σχεδιάστρια κ. Ἀλεξάνδρα Καραγεώργου.

Κατὰ τὸ 2015 τὸ Κέντρο Ἐρευνας τῆς Βυζαντινῆς καὶ Μεταβυζαντινῆς Τέχνης τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν ἀνέπτυξε τὰ παρακάτω ἐρευνητικὰ προγράμματα:

Α. «Σύνταξη τῶν Εὐρετηρίων Βυζαντινῶν Τοιχογραφιῶν γιὰ τὰ Ἴονια Νησιά, τὴν Κρήτη καὶ τὰ μνημεῖα τῆς Ἀνατολικῆς Μακεδονίας καὶ τῆς Δυτικῆς Θράκης (Π. Α. Βοκοτόπουλος καὶ συνεργάτες), καθὼς καὶ γιὰ τὰ νησιά Σύμη, Τῆλο, Χάλκη καὶ Ρόδο τῆς Δωδεκανήσου (Ἰω. Μπίθα καὶ συνεργάτες)». Ἀπὸ αὐτά, τὸ «Εὐρετήριο Βυζαντινῶν Τοιχογραφιῶν τῆς Ἀνατολικῆς Μακεδονίας καὶ τῆς Δυτικῆς Θράκης» βρίσκεται στὸ τυπογραφεῖο, ἐνῶ ὀλοκληρώθηκε ἡ ἀρχιτεκτονικὴ ἀποτύπωση γιὰ τὸ «Εὐρετήριο τῶν ἐπαρχιῶν Ἀποκορώνου καὶ Κυδωνίας τοῦ νομοῦ Χανίων Κρήτης». Γιὰ τὰ ὑπόλοιπα Εὐρετήρια συνεχίσθηκε ἡ ἐπεξεργασία τῶν κειμένων.

Β. «Μνημεῖα τῆς χριστιανικῆς λατρείας στὴν Ἀλβανία». Συντάχθηκαν προκαταρκτικὰ κείμενα γιὰ τοὺς ναοὺς ποὺ θὰ περιλαμβάνονται στὴν ἔκδοσή. Γιὰ τὴν προαγωγή τοῦ προγράμματος πραγματοποιήθηκε 15νθήμερη ἀποστολὴ (16-30 Ὀκτωβρίου 2015) στὴν νότια Ἀλβανία (Ι. Βιταλιώτης).

Γ. «Βάση δεδομένων γιὰ τὶς ἐπιγραφὲς ποὺ ἀπαντοῦν σὲ εἰλητάρια ἀγίων τῆς βυζαντινῆς ἐποχῆς, συμπεριλαμβανομένων τῶν ἁγιωνυμίων τους». Συνεχίσθηκε ὁ ἐμπλουτισμὸς τῆς βάσης μὲ νέο ὑλικὸ βάσει ἀποδελτιώσεων, ἐνῶ παράλληλα ἔγινε ἐπεξεργασία τοῦ ἤδη ἀποδελτιωμένου ὑλικοῦ (Ι. Βιταλιώτης).

Δ. «Οἱ κρατικοὶ λειτουργοὶ τῶν βυζαντινῶν θεμάτων βάσει τῶν σφραγίδων καὶ ἄλλων πηγῶν». Ἀναφορικὰ μὲ τὸ παραπάνω πρόγραμμα, ὀλοκληρώθηκε ἡ ἐρευνητικὴ πρόταση τῆς ἐρευνήτριας τοῦ Κέντρου κ. Ὁ. Καραγιώργου (κύρια ἐρευνήτρια) μὲ θέμα «Πρὸς μία θεσμικὴ καὶ κοινωνικὴ

ιστορία τῆς βυζαντινῆς Μικρᾶς Ἀσίας βάσει τῶν σφραγίδων καὶ ἄλλων πηγῶν (7ος-13ος αἰ.)» (SigCorpByzAMthemes, κωδ. 4492), ἡ ὁποία ἐντασσόταν στὴ δράση ΑΡΙΣΤΕΙΑ II, γιὰ τὴν ὑλοποίηση τῆς ὁποίας ἔλαβε ἐπιχορήγηση ὕψους 178.000,00 €. Στὸ πλαίσιο αὐτῆς τῆς δράσης προσελήφθησαν τέσσερις ἀρχαιολόγοι-ιστορικοὶ (Παντελῆς Χαραλαμπάκης, Χρῆστος Μαλατρᾶς, Tolga Uyar, Κυριάκος Ἄγγελος), μία βιβλιοθηκονόμος (Μαρία Μαζινώκη) καὶ ἓνας μουσειολόγος-διαχειριστὴς μουσειακῶν συλλογῶν (Νίκος Ἀνδρουτσόπουλος).

Συγκεκριμένα, (α) συγκεντρώθηκε ἡ σχετικὴ σιγίλλογραφικὴ βιβλιογραφία (303 ἐγγραφές), (β) καταρτίσθηκαν 424 Ψηφιακὲς Καρτέλες Σφραγίδων, (γ) συντάχθηκαν οἱ Προσωπογραφικοὶ Κατάλογοι τῶν τριῶν θεμάτων τῆς Μικρᾶς Ἀσίας, (δ) ἐκπονήθηκε ἡ ἱστοσελίδα τοῦ προγράμματος μὲ τὸν τίτλο ΤΑΚΤΙΚΟΝ, (ε) ὀλοκληρώθηκε ἡ συγγραφή τῆς «Πολιτικῆς καὶ κοινωνικῆς ἱστορίας τῶν τριῶν θεμάτων τῆς Μικρᾶς Ἀσίας» (ἔκτασης περὶπου 13.800 λέξεων), καὶ (στ) κατατέθηκε πρὸς δημοσίευση στὸ περιοδικὸ *Βυζαντινὰ Σύμμεικτα* μελέτη ἔκτασης περ. 14.000 λέξεων: Ο. Karagiorgou, P. Charalampakis, Chr. Malatras, «State officials in the *themes* of Opsikion, the Anatolikai and the Kibyrraiotai: new and recently revisited sigillographic evidence».

Τέλος, στὸ πλαίσιο τῶν παραδοτέων τοῦ προγράμματος διοργανώθηκε Διεθνὴς Ἡμερίδα στὸ Μέγαρο τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν (19 Ἰουνίου 2015) μὲ τὴ συμμετοχὴ δεκαεπτὰ ὀμιλητῶν ἀπὸ τὴν Ἑλλάδα, τὴ Γαλλία, τὴ Βουλγαρία, τὴν Τουρκία, τὴ Ρωσία, τὴν Οὐκρανία καὶ τὴν Ἀμερική.

Ε. Παράλληλα, προχώρησε τὸ ἐκδοτικὸ πρόγραμμα «Βυζαντινὲς καὶ μεταβυζαντινὲς τοιχογραφίες στὸν ναὸ τοῦ Τιμίου Σταυροῦ στὸ Πελέντρι τῆς Κύπρου» (Γ. Χριστοφοράκη).

ΣΤ. «Προβολὴ τοῦ ἔργου τῶν Ἐρευνητικῶν Κέντρων τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν στὸν παγκόσμιον ἰστό (ΕΣΠΑ 2007-2013)». Τὸ Κέντρο συμμετέχει σὲ αὐτὴ τὴ δράση μεγάλης πνοῆς τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν, ποὺ ὀφείλεται στὴν πρωτοβουλία τοῦ ἐκλιπόντος Γενικοῦ Γραμματέα Νικόλαου Ματσανιώτη († 2010), μὲ τὴν τεκμηρίωση-ψηφιοποίηση τεσσάρων ἐρευνητικῶν προγραμμάτων του: «Εὐρετήριο Βυζαντινῶν Τοιχογραφιῶν Ἑλλάδος», «Ἀρχεῖο Ἁγίου Ὁρους τοῦ ἀκαδημαϊκοῦ Παύλου Μ. Μυλωνᾶ», «Βιβλιογραφία γιὰ τὴ βυζαντινὴ καὶ μεταβυζαντινὴ ἀρχαιολογία καὶ τέχνη. Ἡ ἐλληνικὴ συμβολή» καὶ «Κατάλογος σφραγίδων ἀξιωματούχων τοῦ βυζαντινοῦ θέματος Ἑλλάδος». Οἱ ἐργασίες συνεχίζονται.

Ζ. «Μνήμη Μανόλη Χατζηδάκη». Πραγματοποιήθηκε τὴν Τρίτη 24 Φεβρουαρίου 2015 ἡ ἐτήσια διάλεξη ἀφιερωμένη στὴ μνήμη τοῦ ἰδρυτῆ τοῦ Κέντρου, Ἀκαδημαϊκοῦ Μανόλη Χατζηδάκη, κατὰ τὴν ὁποία μίλησε ἡ π. ἀναπληρώτρια Καθηγήτρια τοῦ Ἐθνικοῦ καὶ Καποδιστριακοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν κ. Χαρὰ Κωνσταντινίδη μὲ θέμα «Ἡ παρουσία τῆς Μαρίας Παλαιολογίνας στὴν Λέσβο καὶ ἡ βυζαντινὴ παρακαταθήκη της».

Η. «Φωτογραφικὸ καὶ Σχεδιαστικὸ Ἀρχεῖο ΚΕΒΜΤ». Συνεχίσθηκε ἡ καταγραφή καὶ ἐπεξεργασία τοῦ Φωτογραφικοῦ καὶ Σχεδιαστικοῦ Ἀρχείου Ἁγίου Ὁρους τοῦ ἐκλιπόντος ἀκαδημαϊκοῦ Παύλου Μ. Μυλωνᾶ, καθὼς καὶ τοῦ Φωτογραφικοῦ Ἀρχείου μὲ θέματα βυζαντινῆς ζωγραφικῆς καὶ ἀρχιτεκτονικῆς τῆς ἐκλιπούσης ἀρχαιολόγου Ἀγγελικῆς Μητσάνη. Παράλληλα, συνεχίσθηκε ἡ ἐνημέρωση τοῦ Κτηματολογίου τοῦ Κέντρου (3.000 π. εἰσαγωγές) (Εὐγ. Κουρέτα, Ἄλεξ. Καραγεώργου [ἔθελοντικά], Ἴω. Μπίθα).

Στὴν ἐκτέλεση τῶν παραπάνω ἐρευνητικῶν προγραμμάτων τὸ Κέντρο ἐνισχύθηκε οικονομικὰ ἀπὸ τὸ κληροδότημα Γ. Θ. Φωτεινοῦ – Ἐπιτροπὴ Ἐρευνῶν (22 Ὀκτωβρίου 2015 κ.έ.).

Θ. Ἡ Βιβλιοθήκη τοῦ Κέντρου ἐμπλουτίσθηκε μὲ 62 νέους τίτλους ἀπὸ δωρεές.

ΣΥΜΜΕΤΟΧΗ ΣΕ ΣΥΝΕΔΡΙΑ – ΔΙΑΛΕΞΕΙΣ

Οἱ ἐρευνητές τοῦ Κέντρου μὲ ἄδεια τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν, ἀλλὰ χωρὶς οικονομικὴ ἐνίσχυση, ἐνίοτε μὲ κάλυψη τῶν ἐξόδων ἀπὸ τοὺς διοργανωτές, μετεῖχαν μὲ ἀνακοινώσεις σὲ ἐπιστημονικὰ συνέδρια ἢ ἔδωσαν διαλέξεις σχετικὰ μὲ τὰ ἐκτελούμενα ἐρευνητικὰ προγράμματα τοῦ Κέντρου στὴν Ἑλλάδα καὶ στὸ ἐξωτερικόν:

Ἰωάννης Βιταλιώτης

Ἀνακοίνωση στὸ συνέδριο *Byzance et ses voisins, XIIIe-XVe siècles; art, identité, pouvoir, Colloque international (Paris-Sorbonne/Centre André Chastel, 19-20 mars 2015)* μὲ θέμα «Les Albanais et la dernière phase de Byzance: Quelques témoignages de la peinture murale».

Ἀνακοίνωση στὸ συνέδριο *Ὅψεις τοῦ Βυζαντινοῦ Χρόνου*, Διεθνὲς Συνέδριο ποὺ διοργάνωσαν τὸ Πανεπιστήμιο Πελοποννήσου καὶ τὸ Βυζαντινὸ καὶ Χριστιανικὸ Μουσεῖο (Βυζαντινὸ καὶ Χριστιανικὸ Μουσεῖο, 29-30

Μαΐου 2015) με θέμα «Ἡ προβολή τοῦ λειτουργικοῦ χρόνου στὸ εἰκονογραφικὸ πρόγραμμα τοῦ μεταβυζαντινοῦ ναοῦ».

Ἀνακοίνωση στὸ συνέδριο *50 Years of Study and Restauration of Albanian Cultural Heritage*, Instituti i Monumenteve të Kulturës (IMK) (Τίρανα, 22-23 Ὀκτωβρίου 2015) με θέμα «Studimet e pikturës bizantine dhe pasbizantine të Shqipërisë gjatë pesëdhjetë viteve të fundit (1965-2015): Një rishqyrtim kritik» [Ἡ σπουδὴ τῆς βυζαντινῆς καὶ μεταβυζαντινῆς ζωγραφικῆς τῆς Ἀλβανίας κατὰ τὰ τελευταῖα πενήντα χρόνια (1965-2015): Μία κριτικὴ ἀνασκόπηση].

Ἰωάννα Χριστοφοράκη

Συνδιοργανώτρια (μαζί με τὴν καθηγ. Justine Andrews) συνεδρίας με τίτλο «*Visual Arts of Late Medieval Cyprus and Byzantium*» στὸ πλαίσιο τοῦ Ἐτήσιου Συνεδρίου Βυζαντινῶν Σπουδῶν τῆς Ἀμερικῆς (Νέα Ὑόρκη, 22-25 Ὀκτωβρίου). Τίτλος ὁμιλίας: «*Rural vs. Urban in the Visual Culture of Medieval Cyprus*».

Ὀλγα Καραγιώργου

Ἀνακοίνωση στὴ Διεθνή Ἡμερίδα (Tagung) «*I tonidi con imperatore bizantino a Venezia e a Washington, D.C.*», στὸ Centro Tedesco di Studi Veneziani (Βενετία, 5 Μαρτίου 2015) με θέμα «*Figural iconography on “imperial” and “pre-imperial” seals: norms and innovations*».

Διοργάνωση καὶ ἀνακοίνωση στὴ Διεθνή Ἡμερίδα «*APIΣΤΕΙΑ II-4492. The prosopography of the thematic administration: old and new evidence on the Opsikion, the Anatolikai and the Kibyrraiotai*» (Ἀθήνα, Μέγαρο τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν, 19 Ἰουνίου 2015) με θέμα «*The SigCorpByzAMthemes Project: conception, history, scope and methodology*».

Ἀνακοίνωση στὸ 5ο Οὐκρανικὸ Σιγιλλογραφικὸ Συνέδριο ὑπὸ τὴν αἰγίδα τῶν Ἰνστιτούτων Ἱστορίας καὶ Ἀρχαιογραφίας τῆς Ἐθνικῆς Ἀκαδημίας Ἐπιστημῶν τῆς Οὐκρανίας, τοῦ Μουσείου τῆς Οἰκογένειας Sheremetiev καὶ τῆς Ἐραλδικῆς Ἐταιρείας τῆς Οὐκρανίας (Κίεβο, 27-29 Νοεμβρίου 2015) με θέμα «*The online TAKTIKON and its contribution to the study of inscriptions on seals*».

ΔΗΜΟΣΙΕΥΣΕΙΣ

(Σχετικές με τὰ ἐκτελούμενα ἐρευνητικά προγράμματα τοῦ Κέντρου)

Ἰωάννα Μπίθα

«Παραστάσεις τῆς Δευτέρας Παρουσίας στὴ Ρόδο (13ος αἰώνας – π. 1500)», Β. Κατσαρός, Ἄν. Τούρτα (ἐπιστ. ἐπιμ.), *Ἀφιέρωμα στὸν ἀκαδημαϊκὸ Παναγιώτη Α. Βοκοτόπουλο*, Ἐκδόσεις Καπόν, Ἀθήνα 2015, σ. 441-456.

Ἰωάννης Βιταλιώτης

«Ἡ Θεοτόκος Χώρα τοῦ Ἀχωρήτου στὸν Ἅγιο Δημήτριο στὴν Μπομποστίτσα (Boboshticë) τῆς Κοριτσᾶς καὶ τὸ φάντασμα τοῦ Μετοχίτη», Β. Κατσαρός, Ἄν. Τούρτα (ἐπιστ. ἐπιμ.), *Ἀφιέρωμα στὸν ἀκαδημαϊκὸ Παναγιώτη Α. Βοκοτόπουλο*, Ἐκδόσεις Καπόν, Ἀθήνα 2015, σ. 389-398.

I. Vitaliotis, «Saint Nicholas / Shën Nikolla», «Saint John the Forerunner / Shën Joan Pararendësj» καὶ «The Hospitality of Abraham / Mikpritja e Abrahamit», K. Giakoumis (ἐπιστ. ἐπιμ.), *Water in Arts and Crafts in the Berat Region. 4th Century B.C. to 19th Century A.D. / Uji në Arte dhe në Zejtari në Rajonin e Beratit, nga sh. IV para Krishtit deri në sh. XIX pas Krishtit* (κατάλογος ἔκθεσης στὰ ἀγγλικά καὶ ἀλβανικά), Τίρανα 2015, λήμματα καὶ εἰκ. ἀριθ. 1.2, 2.1 καὶ 3.2 στίς σ. 43-45, 67-69 καὶ 109-111.

Ὀλγα Καραγιώργου

O. Karagiorgou, «An early Byzantine stonemason and his workshop: new evidence from Amorium», Πλ. Πετρίδης, Β. Φωσκόλου (ἐπιμ.), ΔΑΣΚΑΛΑ: *Ἀπόδοση τιμῆς στὴν καθηγήτρια Μαίρη Παναγιωτίδη-Κεσίσογλου* (Ἐθνικὸ καὶ Καποδιστριακὸ Πανεπιστήμιο Ἀθηνῶν, Φιλοσοφικὴ Σχολή – Βιβλιοθήκη Σοφίας Σαριπόλου 122), Ἀθήνα 2015, σ. 177-199.

[Ἰωάννα Μπίθα]

ΕΥΡΕΤΗΡΙΟΝ ΚΑΤΑ ΣΥΓΓΡΑΦΕΑ

	Σελ.
ΑΝΤΩΝΙΟΥ ΘΕΟΔΩΡΟΣ. – Δημήτρης Μητρόπουλος: μέγας Έλληνας, άνθρωπος και ανυπέροβλητος μουσικός. Είσιτήριος λόγος του Ακαδημαϊκού κατά την υποδοχή του στην Ακαδημία.....	19
ΑΦΡΟΥΔΑΚΗΣ ΑΓΓΕΛΟΣ. – Έκθεση των πεπραγμένων του Κέντρου Έρεύνης των Νεοελληνικών Διαλέκτων και Ίδιωμάτων – ΙΑΝΕ κατά τὸ ἔτος 2015.....	251
ΒΑΛΤΙΝΟΣ ΘΑΝΑΣΗΣ. – Προσφώνηση τοῦ Ἀντιπροέδρου κατά τὴν υποδοχή τοῦ Ακαδημαϊκοῦ κ. Θεόδωρου Ἀντωνίου στην Ακαδημία...	15
ΒΟΚΟΤΟΠΟΥΛΟΣ ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ Α. – Νεκρολογία γιὰ τὸν ξένου ἑταῖρου τῆς Ακαδημίας Gilbert Dagron	161
ΓΑΡΔΙΚΑ-ΚΑΤΣΙΑΔΑΚΗ ΕΛΕΝΗ. – Έκθεση τῶν πεπραγμένων τοῦ Κέντρου Έρεύνης τῆς Ἱστορίας τοῦ Νεωτέρου Ἑλληνισμοῦ κατά τὸ ἔτος 2105	260
ΓΟΥΤΑΣ ΔΗΜΗΤΡΗΣ. – Ὁ Ἀριστοτέλης ἀραβιστί: 600-1200 μ.Χ. Είσιτήριος λόγος τοῦ ἀντεπιστέλλοντος μέλους κατά τὴν υποδοχή του στην Ακαδημία	217
ΕΥΑΓΓΕΛΑΤΟΣ ΣΠΥΡΟΣ Α. – Παρουσίαση τοῦ Ακαδημαϊκοῦ κ. Θεόδωρου Ἀντωνίου κατά τὴν υποδοχή του στην Ακαδημία	16
ΕΥΑΓΓΕΛΑΤΟΣ ΣΠΥΡΟΣ Α. – Ἡ χρονολόγηση τῶν ἔργων τοῦ πρώτου νεοέλληνα δραματουργοῦ Τζώρτζη Χορτάτση (Κρήτη, περ. 1555-1601/1607)	111
ΕΥΑΓΓΕΛΑΤΟΣ ΣΠΥΡΟΣ Α. – Παρουσίαση τοῦ Ακαδημαϊκοῦ κ. Δημήτρη Τερζάκη κατά τὴν υποδοχή του στην Ακαδημία	184
ΗΜΕΛΛΟΣ ΣΤΕΦΑΝΟΣ Δ. – Διάτρητον πῆλινον σκεῦος τῶν ἑλληνιστικῶν χρόνων λαογραφικῶς θεωρούμενον.....	193
HUNTER RICHARD. – The idea of the classical in classical antiquity. Είσιτήριος λόγος τοῦ ξένου ἑταῖρου κατά τὴν υποδοχή του στην Ακαδημία	51

ΚΑΡΑΜΑΝΕΣ ΕΥ'ΑΓΓΕΛΟΣ. – Έκθεση τῶν πεπραγμένων τοῦ Κέντρου Ἐρεῦνης τῆς Ἑλληνικῆς Λαογραφίας κατὰ τὸ ἔτος 2015.....	255
ΚΟΝΟΜΗΣ ΝΙΚΟΛΑΟΣ. – Παρουσίαση τοῦ βιβλίου <i>Τὰ Φαινόμενα τοῦ Ἀράτου στοὺς σύγχρονους καὶ τοὺς μεταγενέστερούς του</i> , τοῦ κ. Χαρίλαου Ε. Αὐγερινοῦ.....	9
ΛΑΓΟΠΟΥΛΟΣ ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΣ-ΦΑΙΔΩΝ. – Τὸ πολυδιάστατο τῆς πολεοδομικῆς ἐπέμβασης: μία μελέτη περίπτωσης	69
ΜΑΧΑΙΡΑ ΒΑΣΙΛΙΚΗ. – Έκθεση τῶν πεπραγμένων τοῦ Κέντρου Ἐρεῦνης τῆς Ἀρχαιότητος κατὰ τὸ ἔτος 2015.....	266
ΜΠΙΘΑ ΙΩΑΝΝΑ. – Έκθεση τῶν πεπραγμένων τοῦ Κέντρου Ἐρευνας τῆς Βυζαντινῆς καὶ Μεταβυζαντινῆς Τέχνης κατὰ τὸ 2015.....	270
ΝΑΝΟΠΟΥΛΟΣ ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ Β. – Προσφώνηση τοῦ Προέδρου κατὰ τὴν ὑποδοχὴ τοῦ ξένου ἐταίρου κ. Richard Hunter στὴν Ἀκαδημία	45
ΝΑΝΟΠΟΥΛΟΣ ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ Β. – Προσφώνηση τοῦ Προέδρου κατὰ τὴν ὑποδοχὴ τοῦ ἀντεπιστέλλοντος μέλους κ. Bernhard Zimmermann στὴν Ἀκαδημία	129
ΝΑΝΟΠΟΥΛΟΣ ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ Β. – Ἀναγγελία τοῦ θανάτου τῶν ξένων ἐταίρων Martin West καὶ Gilbert Dagron	159
ΝΑΝΟΠΟΥΛΟΣ ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ Β. – Εἰσήγηση τοῦ Προέδρου κατὰ τὴν Πανηγυρικὴ Συνεδρία γιὰ τὸν ἑορτασμὸ τῆς ἐπετείου τῆς 28ης Ὀκτωβρίου 1940	163
ΝΑΝΟΠΟΥΛΟΣ ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ Β. – Προσφώνηση τοῦ Προέδρου κατὰ τὴν ὑποδοχὴ τοῦ ἀντεπιστέλλοντος μέλους κ. Δημήτρη Τερζάκη.....	183
ΝΑΝΟΠΟΥΛΟΣ ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ Β. – Προσφώνηση τοῦ Προέδρου κατὰ τὴν ὑποδοχὴ τοῦ ἀντεπιστέλλοντος μέλους κ. Δημήτρη Γούτα	211
ΠΑΠΑΓΓΕΛΗΣ ΘΕΟΔΩΡΟΣ. – Παρουσίαση τοῦ ξένου ἐταίρου κ. Richard Hunter κατὰ τὴν ὑποδοχὴ του στὴν Ἀκαδημία.....	46
ΠΕΤΡΑΚΟΣ ΒΑΣΙΛΕΙΟΣ Χ. – Ἀπονομὴ τοῦ Ἀριστείου τῶν Καλῶν Τεχνῶν καὶ βραβείου αὐτοθυσίας. Προκήρυξη τοῦ Ἀριστείου τῶν Θετικῶν Ἐπιστημῶν κατὰ τὴν Πανηγυρικὴ Συνεδρία γιὰ τὸν ἑορτασμὸ τῆς ἐπετείου τῆς 25ης Μαρτίου 1821.....	41

ΠΕΤΡΑΚΟΣ ΒΑΣΙΛΕΙΟΣ Χ. – Ἐκθεση τῶν πεπραγμένων τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν κατὰ τὸ ἔτος 2015	235
ΡΕΓΚΑΚΟΣ ΑΝΤΩΝΙΟΣ. – Παρουσίαση τοῦ ἀντεπιστέλλοντος μέλους κ. Bernhard Zimmermann στὴν Ἀκαδημία.....	130
ΡΕΓΚΑΚΟΣ ΑΝΤΩΝΙΟΣ. – Νεκρολογία γιὰ τὸν ξένο ἐταῖρο τῆς Ἀκαδημίας Martin West.....	159
ΡΕΓΚΑΚΟΣ ΑΝΤΩΝΙΟΣ. – Παρουσίαση τοῦ ἀντεπιστέλλοντος μέλους κ. Δημήτρη Γούτα στὴν Ἀκαδημία	212
ΡΕΓΚΑΚΟΣ ΑΝΤΩΝΙΟΣ. – Ἐκθεση τῶν πεπραγμένων τοῦ Κέντρου Ἑρέυνας τῆς Ἑλληνικῆς καὶ Λατινικῆς Γραμματείας κατὰ τὸ ἔτος 2015	262
ΣΤΑΜΟΥΛΗ ΡΟΔΗ. – Ἐκθεση τῶν πεπραγμένων τοῦ Κέντρου Ἑρέυνας τοῦ Μεσαιωνικοῦ καὶ Νέου Ἑλληνισμοῦ κατὰ τὸ ἔτος 2015	257
ΤΕΡΖΑΚΗΣ ΔΗΜΗΤΡΗΣ. – Γιατί εἶναι ἡ ἐλαφρὰ μουσικὴ ἐλαφρά; Εἰσιτήριοις λόγος τοῦ ἀντεπιστέλλοντος μέλους κατὰ τὴν ὑποδοχὴ του στὴν Ἀκαδημία	187
ΧΑΤΖΟΠΟΥΛΟΣ ΜΙΛΤΙΑΔΗΣ. – Τρία ἑλληνικὰ ΟΧΙ καὶ οἱ συνέπειές τους: ἓνας ἀπολογισμός. Ὁμιλία κατὰ τὴν Πανηγυρικὴ Συνεδρία γιὰ τὸν ἐορτασμὸ τῆς ἐπετείου τῆς 28ης Ὀκτωβρίου 1940	167
ΧΡΙΣΤΟΦΙΔΟΥ ΑΝΑΣΤΑΣΙΑ. – Ἐκθεση τῶν πεπραγμένων τοῦ Κέντρου Ἑρέυνας Ἐπιστημονικῶν Ὁρῶν καὶ Νεολογισμῶν κατὰ τὸ ἔτος 2015	264
ZIMMERMANN BERNHARD. – Past and present in the Dionysiac genres of the fifth century B.C. Εἰσιτήριοις λόγος τοῦ ἀντεπιστέλλοντος μέλους κατὰ τὴν ὑποδοχὴ του στὴν Ἀκαδημία	137

Έκδοτική Παραγωγή

ΕΠΤΑΛΟΦΟΣ Α.Β.Ε.Ε.

Άρδηττού 12-16, 116 36 Άθήνα
Τηλ.: 210.921.7513, 210.921.4820 • Fax: 210.923.7033
www.eptalofos.gr • e-mail: info@eptalofos.gr

